

SOUDOBÉ DĚJINY

1/93

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk čtyřikrát do roka.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Cena 38,- Kč za jedno číslo,
celoroční předplatné 110,-Kč pro jednotlivce,
140,- Kč pro knihovny a instituce.

Předplatné do zahraničí 40 \$ bez poštovného.

Časopis Soudobé dějiny je registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 245 10 207-8

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1993

1921/22

SOUDOBÉ DĚJINY

1 / 93

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ VYDAVATELÉ:

Emanuel Mandler, Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Karel Kaplan, Emanuel
Mandler, Milan Otáhal, Jindřich Pecka, Vilém
Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Praha
Ladislav Hejdlánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
František Janáček, Praha
Ivan Janák, Brno
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford

PF 6469/1. 1993-1994.

1921/96

REDAKCE:

Emanuel Mandler, Ela Nauschová

Obsah

Vilém Prečan	Jaký časopis, nač a pro koho	5
Jan Měchýř	Na okraj legendy roku 1968	11
Antonín Benčík	Ludvík Svoboda a srpen 1968	24
František Graus	Historické studium otázek moci	44
Robert Sak	Pomsta generála Gajdy	61

Dokumenty

J.V.	Fond republiky	79
J.V.	Poslední projev Františka Kriegla	83
František Janáček, Marie Michálková	Příběh zvacího dopisu	87

Materiály

Anna Hyndráková	O Židovských listech	102
-----------------	--------------------------------	-----

Recenze

Jana Svobodová	Listopadová revoluce v české literatuře a tisku	109
Václav Vrabec	Nedoceněné publikace	119

Kronika

Jan Křen	Česká „German Studies“?	125
Josef Belda	Komise pro analýzu událostí let 1967-70	129

<i>Bibliografie</i>	135
---------------------	-----------	-----

<i>Resumé</i>	172
---------------	-----------	-----

Autoři čísla

Josef Belda (1920)

původně od r. 1990 do konce r. 1992 v Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970. V současné době je pracovníkem Ústavu soudobých dějin AV ČR, členem autorského kolektivu díla Československo roku 1968.

Antonín Benčík (1926)

původně pracovník VHÚ, od r. 1989 člen Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970. Autor či spoluautor řady studií a publikací k 2. světové válce a k r. 1968.

František Graus (1921–1989)

přední český mediévista, do r. 1969 působil jako profesor Karlovy univerzity a v Historickém ústavu Akademie v Praze. Po odchodu do zahraničí se stal profesorem středověkých dějin v Basileji, kde působil do konce svého života.

Anna Hyndráková (1928)

pracuje v oddělení židovských studií Ústavu soudobých dějin AV ČR. Její pozornost se soustřeďuje na osudy židovského obyvatelstva za 2. světové války.

František Janáček (1930)

je ředitelem Památníku odboje Historického ústavu armády České republiky. Zabývá se moderními českými dějinami, zejména obdobím 1938–1970.

Jan Křen (1930)

je profesorem na fakultě sociálních věd UK a ředitelem Centra pro německé a rakouské dějiny. Zabývá se česko-německými vztahy, německými a rakouskými dějinami 19. a 20. století.

Jan Měchýř (1930)

je docentem na katedře hospodářských a sociálních dějin filozofické fakulty UK. Zaměřuje se především na dějiny od konce druhé světové války do současnosti.

Marie Michálková (1944)

je pracovnící Památníku odboje Historického ústavu armády České republiky. Specializuje se na vydávání pramenů k nejnovějším dějinám.

Vilém Prečan (1933)

po čtrnáctiletém pobytu v exilu je od r. 1990 ředitelem nově založeného Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze; zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova 1938 do současnosti.

Robert Sak (1933)

je docentem pro novější dějiny na pedagogické fakultě Jihočeské univerzity. Věnuje se především politickým a kulturním dějinám 19. a 20. století.

Jana Svobodová (1951)

je pracovnící Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se činností občanských iniciativ a otázkami antisemitismu v období reálného socialismu.

Václav Vrabec (1931)

byl v letech 1990–92 ředitelem rozhlasové stanice Československo. Jako nezávislý historik a publicista se zabývá moderními dějinami.

Jaký časopis, nač a pro koho

Nikdo neví lépe než historik, jak se liší záměry lidí na počátku jisté aktivity od výsledku, jehož posléze při sledování původního cíle dosáhnou. Vydávat odborný historický časopis s určitým specifickým zaměřením je záměr sice dílčí (a proto také riziko, že by z něho mohlo vzejít něco zcela opačného, je menší než v případě širších společenských projektů), nicméně i tento vydavatelský projekt je vystaven nebezpečí, že dobrý úmysl nemusí být korunován úspěchem.

Jestliže přesto zformuluji intence, s nimiž vydavatelé časopisu *Soudobé dějiny* v druhé polovině roku 1993 předkládají čtenářům první číslo, vycházím z toho, že předpokládaná čtenářská obec a zejména budoucí autoři potřebují alespoň základní informaci, oč vlastně jde, jaká nabídka a jaká poptávka tu vzniká. Jedni, druzí i třetí – vydavatelé, čtenáři i autoři – přirozeně vědí, že takové záměry jsou obvykle jen svého druhu ideálem, jehož nelze beze zbytku dosáhnout, nebo že jde přinejmenším o úkol tak náročný, že je teprve nutno učit se, jak jej zvládnout. A i kdyby se jej zvládnout podařilo, úsilí stát se současným a zůstat jím – což v daném případě znamená být na úrovni dobrého světového průměru současného bádání v daném oboru – nekončí nikdy.

Vydavatelský záměr není ovšem dogma či něco zcela neměnného. Naopak tím, že je pojmenován a zveřejněn, vystavuje se diskusi, komentáři a kritice, z nichž pak vycházejí návrhy na účelnou revizi výchozích intencí a na nová řešení; některé z nich bývají realizovatelné nebo aspoň pomohou otevřít cestu k novým horizontům. Pojmenování úmyslů a cílů, s nimiž nový časopis začíná, chápou vydavatelé také jako příslib, jenž se pro ně stává závazkem, nepodepsanou smlouvou se čtenářem, o jehož zájem se ucházejí. Tím na sebe automaticky přivolávají oprávněnou kritiku, jestliže nebudou schopni svému závazku dostát.

Vydavatelé mají na mysli nikoli populární revue, nýbrž – jak už řečeno – časopis odborný, který by se stal jedním z důležitých nástrojů ke konstituování současných dějin jako vědní disciplíny na českých vysokých školách a vědeckých institucích. Avšak to neznamená, že by okruh čtenářů měl zůstat omezen na specialisty v daném oboru, případně v oborech příbuzných. Naopak, vydavatelé nerezignují na úkol oslovit širší kruhy veřejnosti a svým dílem přispívat k obnovování a rozšiřování společenské paměti, k prohloubení smyslu pro historickou reflexi v současných diskusích a úvahách. Tento časopis chce přispět k tomu, aby obraz o minulosti, který si dnešní společnost vytváří, nebyl až příliš poznamenán traumaty vyplývajícími z nezvládnuté vlastní minulosti; rád by současníkům pomáhal – v míře, jíž je toho historiografie schopná – při hledání vlastní

identity. Vycházíme z poznání – takřka už banálního, většinou však znovu a znovu přehlíženého: minulost je součástí přítomnosti, ať je nám to milé či nikoli, ať si to lidé uvědomují, anebo to naopak nevnímají či nechtějí vzít na vědomí.

Začínáme-li vydávat časopis věnovaný soudobým dějinám, vstupujeme na pole, které je zejména na západ od našich hranic po řadu desetiletí kultivováno úsilím mnoha badatelů a stačilo vydat nesčetná svědectví o legitimitě tohoto bádání jako součásti historiografie. Současné či soudobé dějiny nejsou pojímány všude stejně, hlavně pak nezahrnují ve všech zemích stejný časový úsek; někde se do nich zahrnuje celé období posledních dvou set let od Francouzské revoluce, jinde dvacáté století, většinou pak doba od konce první světové války s akcenty na ty či ony fenomény podle specifika té které země.

Potřeba věnovat soustředěnou pozornost dějinám dvacátého století a vytvořit pro tento účel specializované instituce – včetně odborného časopisu – má u nás ke všem důvodům, jež platí jinde, jeden důležitý argument navíc: okolnosti vlády „zapomnění“ uplynulého takřka půlstoletí, manipulace s nejnovějšími dějinami, jejich zkreslování, účelový výklad či tabuizování celých tematických oblastí, to vše způsobilo, že máme mnoho co dohánět.

Z důvodu dělby práce mezi institucemi byla Ústavu pro soudobé dějiny při jeho založení svěřena péče o bádání na úseku československých studií od konce třicátých let, tedy historie posledních padesáti šedesáti roků. Pro účely časopisu *Soudobé dějiny* máme pod současnými dějinami na mysli historii dvacátého století, zejména pak období dnes už ucelené, uzavřené existence Československa (je-li v dějinách něco, co lze nazvat „uzavřeným“).

Jedno bychom však rádi zdůraznili: dělení historie na starší, novější a nejnovější považujeme za záležitost víceméně technickou či věc dělby práce a jisté specializace; v žádném případě nechceme ignorovat ideální jednotu a celistvost dějin, opomíjet dlouhodobé trendy a cykly, či přehlížet fenomény, které se přímo archetypálně opakují či prostupují celé dějiny. Víme, že v důsledku zkracování časové perspektivy dochází velmi často ke krátkodechým interpretacím.

V každém případě považujeme za jeden z úkolů časopisu *Soudobé dějiny* věnovat pozornost pojetí současných dějin, vymezení jejich předmětu, jejich metodologii. Chceme být tomuto úkolu právi jednak tím, že budeme uveřejňovat přehledy a informace o stavu a proměnách tohoto bádání v zahraničí, jednak poskytováním prostoru originálních, pro tento časopis napsaným úvahám na toto téma.

V popředí zájmu časopisu *Soudobé dějiny* budou kromě obecně metodologických a teoretických otázek dějiny Československa, a to nikoli jen či dokonce především československého státu (to ovšem také, a to v nejšířším mezinárodním kontextu), nýbrž dějinných procesů, historických událostí a proměn v životě lidí na území Československa, v rámci české i slovenské společnosti, v jejich různých vrstvách a sociálních skupinách, na jejich okrajích, v jejich menšinách, regionech i dílčích lokalitách.

Už z toho je patrné, že používáme-li pojmu dějiny, nemáme na mysli hlavně „politické dějiny“, v centru jejichž pozornosti jsou mocenské poměry, vztah vládnoucích elit a podřízených, stát jako centrum moci a ovládání. Chceme podporovat takové zkoumání právě minulé současnosti či ještě zcela živé, současnými generacemi prožité minulosti, jež se poučilo a obohatilo studiem sociálních dějin, historickou demografií, studiem mentalit i materiální kultury, historickou antropologií, zkoumáním každodennosti a posléze novou historií každodennosti, takzvanou mikrohistorií. Rádi bychom také po-

mohli u nás na svět historickým studiím o rodu (Gender Studies), týkajícím se světa muže a ženy, jejich vztahu a rozdílnosti jejich úlohy a postavení, úlohy rodiny v životě člověka ve společnosti, měnícího se postavení dítěte.

To znamená otevřenost na všechny strany: v prvé řadě metodologickou i oborovou; a také spolupráci – se sociology, literárními vědci a historiky, etnology, historiky umění, filmu a architektury, a odborníky z dalších humanitních oborů. Jednak při diskusích o tom, co všechno je předmětem zkoumání soudobých dějin, ale také tím, že časopis nabídne své stránky pro jejich studie, články a informace, pokud mají vztah k našemu předmětu a tak či onak se týkají jednání, chování, zkušeností a vnímání lidí uprostřed dějů dvacátého století. Realizace záměru postihnout dějiny v jejich komplexnosti znamená také otevřenost tematickou: platilo-li už dříve, že není malých témat, ale jsou jen malí historici, o to zdrženlivější chceme být dnes, kdy se obzor historiografie tak nezměřitelně rozšířil, při vynášení soudů o tom, která témata jsou prioritní a která okrajová, a zejména při posuzování otázky, co do historie patří a co nikoli.

Ještě na jeden tematický okruh nesmíme zapomenout: na nejnovější historii českého a slovenského dějepiscetví, do něhož patří všechny proudy oficiální i nezávislé historiografie, práce českých a slovenských historiků v exilu i historická produkce zahraničních bohemistů a slovákistů; s tím souvisí sebereflexe příslušníků dnešní historické obce a zkoumání takových témat, jakým je například minulost, dějepiscetví a historici ve společenském kontextu doby. Podaří-li se časopisu vytvořit také prostor pro generální diskusi, půjde o úspěch, jehož dosah nemůžeme ani dostatečně docenit.

Ona vzpomenuť všestranná otevřenost interdisciplinární a tematická neznamená ovšem, že bychom chtěli historickou vědu na úseku nejnovějších dějin nechat rozplynout v sociálních vědách, připravit ji o její osobitost a jedinečnost co do metody a předmětu, o to, čím je nenahraditelná, včetně její úlohy jako spoluvůrce společenské paměti či možnosti získat pomocí historického myšlení potřebný odstup od sebe samých a od současnosti, již prožíváme.

Říkáme-li, že chceme podporovat konstituování současných dějin u nás jako vědní disciplíny, neznamená to v žádném případě, že se vracíme k axiomatům klasického historismu nebo podléháme neomarxistickým představám o zákonitostech, objektivní realitě a podobně. Jsme si vědomi toho, do jaké míry byly v posledních desetiletích zpochybněny předpoklady a východiska, na nichž spočívalo tradiční historické bádání a dějepiscetví, pojetí objektivnosti, historické pravdy, přesvědčení o možnosti odpreparovat od historické interpretace podíl stanoviska pozorovatele, a chceme z toho vyvodit potřebné důsledky: otevřít stránky časopisu informacím, uváham a diskusím o současných trendech teorie historického poznání.

* * *

V časopise *Soudobé dějiny* naleznou místo všechny formy a žánry historické literatury, pokud je jejich rozsah přiměřený možnostem periodika o rozsahu 120-160 tiskových stran: na prvním místě studie, články, historické eseje, úvahy a materiály v rozsahu do 30 stran rukopisu, jen výjimečně rozsáhlejší. (Pro delší texty existují vhodné ediční řady, například Sešity ÚSD.) Časopis bude dále publikovat jednotlivé dokumenty (například významné archivní nálezy), ukázky orální historie a příspěvky z oboru memoárové literatury, jejichž rozsah bude pro časopis únosný. Časopis bude široce otevřen diskusi a polemice, jakož i kritice (přednost budou mít souhrnné recenze věnované nové historické literatuře k určitému tématu), zatím však – přinejmenším v prvních dvou

číslech – nemá rubriku stručných informací či anotací o knihách nebo člancích. Všechny originální příspěvky budou podrobeny anonymnímu lektorskému řízení. Recenzenti rukopisů nebudou znát jména autorů a autoři budou mít posudky k dispozici beze jmen posuzovatelů.

Každé číslo bude mít tematické těžiště, kolem něhož by měla oscilovat větší část příspěvků zařazených do čísla. Pro první číslo jsme zvolili s ohledem na letošní výročí – čtvrtstoletí od roku 1968 – téma historické reflexe a fakticity spojené se systémovou krizí konce 60. let v Československu. Druhé číslo bude mít za hlavní téma německou okupaci a česko-německé vztahy.

Časopis *Soudobé dějiny* má napomoci začlenit soudobé dějiny u nás do proudu obdobného bádání v ostatním světě, zejména v těch zemích, kde má tento obor velkou tradici a vysokou úroveň. Jedna z cest, jak toho dosáhnout, je těsná spolupráce se zahraničními autory, zejména bohemisty a slovakisty; oslovujeme je i touto cestou, budeme se těšit na příspěvky, které nám nabídnou k otištění. Velmi mnoho bude záležet také na tom, jak se časopisu podaří splnit roli informativní, zprostředkovací a – do vlastních, domácích řad – svým způsobem pedagogickou. Na prvním místě půjde o publikaci bibliografických soupisů a přehledů.

Zde máme na mysli na jedné straně bibliografii domácí literatury daného oboru s určením domácím a zejména zahraničním čtenáři; a na druhé straně bude časopis publikovat bibliografické přehledy zahraniční tvorby, aby byla zajištěna kvalifikovaná, včasná, systematická a pravidelná informace o tom, které knihy a články (zveřejněné v určitém vytypovaném souboru časopisů) byly nejnověji v zahraničí publikovány.

Bibliografická práce v oboru soudobých dějin musí být u nás teprve konstituována, metodologicky, organizačně i personálně. Časopis *Soudobé dějiny* tomu má napomoci, chtěl by se stát fórem k diskusi o tom, jak a v jakém rozsahu tuto bibliografickou práci co nejlépe organizovat, a současně médiem k publikování jejích výsledků. Později se ukáže, zda bude účelné vydat dílčí, časopisecky zveřejněné bibliografické materiály v ročence či jiným způsobem – čas od času – jako speciální příručku. Začátky v tomto ohledu budou jistě skromné; pro první čísla se budeme muset spokojit s bibliografickými soupisy vycházejícími z přírůstků knihovny Ústavu pro soudobé dějiny.

K informacím o práci v oboru současných dějin u nás a v zahraničí bude patřit pravidelné zpravodajství o institucích, výzkumných projektech, vědeckých konferencích, nových časopisech. Časopis si bezpochyby vytvoří síť domácích a zahraničních spolupracovníků, aby soubor informací toho druhu byl kvalifikovaný, včasný a v rozumné míře (či pomocí odkazů na další prameny) úplný natolik, aby se čtenář mohl spolehnout, že o všem podstatném dostane alespoň odkaz na další zdroj podrobnějších informací.

Časopis *Soudobé dějiny* bude vycházet česky, přičemž slovensky psané příspěvky mohou být zveřejňovány v původním jazyce, tedy ve slovenštině. To vyplývá z toho, že slovenská problematika je integrální součástí tematických okruhů, jimž se chce časopis přednostně věnovat. Zároveň však takto nabízíme slovenským historikům specializovanou publikační základnu, dokud si nezřídí vlastní časopis pro soudobé dějiny. Příspěvky ostatních zahraničních kolegů psané jinak než v české nebo slovenské řeči budou pro časopis překládány do češtiny. Pomocí anglických resumé bude časopis učiněn srozumitelným čtenářům, kteří nechtou česky, aspoň natolik, aby mohli posoudit důležitost toho či onoho příspěvku pro svou práci.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky je institucionální bází časopisu. Pečuje o jeho celkové zabezpečení, pokud jde o umístění redakce a redakční

práci, personální, věcné a honorářové výdaje spojené s vydáváním časopisu, s přípravou sazby, s tiskem a distribucí, jakož i stykem s autory a čtenáři. Doufá, že při tom nalezne pochopení institucí podporujících vědecké bádání v našem státě alespoň v té míře, jako tomu bylo při udělení grantu na vydání prvních dvou letošních čísel časopisu ze strany Grantové agentury České republiky. Ústav pro soudobé dějiny považuje péči o časopis *Soudobé dějiny* za součást smyslu své existence. Kromě uvedených povinností, které na sebe přebírá, chce zejména přispět ke konstituování oborové bibliografické práce a k materiálnímu zajištění vědeckých informací o výzkumu soudobých dějin doma a ve světě.

Vlastní vydávání, tj. zodpovědnost za obsah časopisu, zařazení či odmítnutí došlých příspěvků, za stanovení tematického zaměření jednotlivých čísel, svěřuje ústav konkrétním osobám – vydavatelům (pro začátek jsou to Emanuel Mandler a Vilém Prečan); skupina jejich spolupracovníků vytváří spolu s nimi redakční kruh osob těsně spjatých s časopisem a spoluodpovědných za jeho náplň a odbornou úroveň. Takový způsob zodpovědnosti za vydávání odborného historického časopisu je ve světě nejobvyklejší, třebaže u nás dosud nezavedený. Ruší vztah arbitrárního rozhodování instituce o tom, co mají rozhodovat jednotlivci či zcela svéprávná kolegia vědců.

Redakční rada časopisu *Soudobé dějiny* je širší grémium domácích a zahraničních odborníků, jejichž práce je tak či onak spojena se současnými dějinami; schází se nejméně jednou do roka, vyjadřuje se k celkovému zaměření a odborné úrovni časopisu a dává podněty jeho vydavatelům. Obě kolegia – redakční kruh i redakční rada – mají své vlastní statuty určující pravidla jejich práce a rozsah kompetence.

* * *

Myšlenka o nezbytnosti existence českého časopisu pro nejnovější dějiny byla obsažena už v zakládací koncepci Ústavu pro soudobé dějiny a první ideový návrh časopisu schválila vědecká rada ústavu v lednu 1991. Přesto uplynuly nejméně dva roky, než jsme odevzdali do tisku první číslo.

Důvodem tak dlouhé inkubační doby bylo nikoli otálení, nýbrž snaha nalézt praktickou odpověď na palčivé otázky: Můžeme se opravdu odvážit vydávat časopis, který by nebyl o mnoho horší, než jsou podobné časopisy zahraniční? Bude na časopis, na práci s ním a okolo něho, dostatek finančních prostředků? Nebylo by lepší ještě počkat, až se práce na soudobých dějinách u nás dále rozvine, a zejména až se řady historiků tohoto období podstatněji rozšíří o příslušníky mladších generací?

Jsou to otázky, jež obíhají bludný kruh. Odpověď existuje a je prostá. Soudobé dějiny jako vědní disciplínu nevybudujeme bez časopisu. Autorská nabídka nevznikne bez časopisecké poptávky. Odborné diskuse jako pravidelný způsob komunikace nebudou, jestliže není k dispozici tribuna k jejich publikování. Pravidelný rytmus vědecké práce, vědecké diskuse a kritiky, systematičnost, potřebný tlak času v podobě neodvolatelného termínu redakční uzávěrky, příprava tematických čísel s ročním a ještě delším předstihem, vlastní disponibilní prostor pro včasnou publikaci informací o tom, co dělají kolegové za humny a co ti na druhém konci světa – to jsou další přednosti časopisu, a nic nemůže v těchto ohledech vlastní oborový časopis nahradit.

Snad čtenář pochopí naše pocity, s nimiž přicházíme se svou troškou do mlýna. Víme, že jsme vystaveni srovnání s etablovanými, vynikajícími periodiky historiků ze šťastnějších zemí, kteří takto začínali už před třiceti nebo čtyřiceti lety. Dodáváme si odvahy vzpomínkou na to, co se dělalo v daleko horších časech, než jsou nyní, a spo-

léháme na to, že nás v tom kolegyně a kolegové z domácích a zahraničních historických dílen a z příbuzných oborů nenechají samotné. Stěžovat si nemáme na koho, tento úkol nám nikdo neuložil, o potřebnosti časopisu *Soudobé dějiny* jsme přesvědčili sami sebe a sami jsme se rozhodli už déle nečekat. Znamená to, že letošní první ročník bude mít jen dvě čísla, snad nám knihovníci tuto extravaganci odpustí. V příštím roce budou už zaručeně čtyři, za každý čtvrtrok jedno.

Za redakční kruh Vilém Prečan

Na okraj legendy roku 1968

Jan Měchýř

Materiály a dokumenty vztahující se k roku 1968 uvádíme úvahou Jana Měchýře, která se zamýšlí nad smyslem klíčových událostí let 1968–69. S autorovými závěry budou jistě mnozí čtenáři souhlasit; jiní si ponechají své, odlišné názory. Redakce se těší, že obdrží a bude moci uveřejnit souhlasné i nesouhlasné reakce na Měchýřovu úvahu.

Proč k tomu došlo

Krise společenského systému v Československu, která se veřejně projevila během roku 1968, měla řadu příčin. Mimo jiné celkovou únavu společnosti z úmorných hospodářských i politických a kulturních poměrů. Ale působily i jiné skutečnosti.

Režim A. Novotného byl každému protivný, ale zároveň pozbyl despotických rysů, charakteristických pro Gottwaldovu dobu. Formálně se stále ještě nesmělo téměř nic, ale mohlo se skoro vše. Ve sféře umění, ale do značné míry i v oblasti společenských teorií. (Ekonom Ota Šik, popírající základní principy sovětské ekonomie, nebyl oběšen, nýbrž těšil se jen neoblíbeně konzervativců a nadále zůstal členem ÚV KSČ.) Jinak řečeno, režim porušil základní zákon zachování absolutismu – zákon nehybnosti.

Nedůvěra A. Novotného vůči Slovákům (dokonce urážlivé vystupování) spolu s anulováním zbytků svéprávnosti slovenských národních orgánů v takzvané socialistické ústavě z roku 1960 (likvidace sboru pověřenců, Slovenská národní rada snížena na úroveň překladatele pražských směrnic do slovenštiny) stmelily slovenskou komunistickou reprezentaci do jediného šiku, jehož šedou eminencí byl úhlavní nepřítel A. Novotného, dr. Gustáv Husák.

Krizová hospodářská situace podnítila osvícené ekonomy k revizi základních principů „socialistické“ (sovětské) ekonomiky, a jejich názory našly velký ohlas mezi praktiky (vedení podniků) i v širší veřejnosti.

Toporná kulturní politika popuzovala umělce, publicisty i vědeckou obec, tedy skupinu, která měla vliv ve sdělovacích prostředcích a již benevolence cenzury, která tehdy byla už značná, umožnila působit na smýšlení a jednání široké veřejnosti.

Neméně významnou roli hrál generační problém. Od roku 1945 či 1948 dorostla mladá generace komunistických aktivistů do věku, kdy si osobovala právo na nejvýznamnější místa ve straně i ve společnosti. Tito lidé měli zájem na uvolnění tuhého systému uvnitř

komunistické strany, na její „demokratizaci“. A nalézali podporu i mezi některými staršími čelnými funkcionáři (O. Šik, J. Smrkovský aj.), kteří z různých osobních či obecně prospěšných důvodů budovali potajmu „frakci“ čili komplot proti Antonínu Novotnému. A skoro celé mladé generaci byla veškerá stranická politika už jen k smíchu.

Kdy začalo „Pražské jaro“?

Pražské jaro začalo 27.–29. 6. 1967 čtvrtým sjezdem čs. spisovatelů, na němž komunist(!) Ludvík Vaculík poprvé v dějinách československého socialismu z oficiální tribuny oficiálního shromáždění prohlásil, že socialismus nesplnil nic z toho, co sliboval, a na otázku, zda socialismus má historické oprávnění v budoucnosti, odpověděl sám sobě: „nevím“. Podobně hovořili i jiní kacíři (P. Kohout, I. Klíma, J. Procházka, A. J. Liehm) – a nic se jim nestalo! Byli sice většinou vyloučeni ze strany, ale režim už neměl dost moci, aby je postihl existenčně. (Českým čtenářům se sluší připomenout, že své stránky vyloučeným spisovatelům tehdy otevřely slovenské kulturní časopisy.)

Sjezd spisovatelů, neúčinnost protipatření, stále zjitřenější nálady ve veřejnosti, demonstrace studentů ze strahovských kolejí (30. října 1967) a její brutální potlačení i mnohé jiné svědčilo o tom, že novotnovský systém fakticky ztroskotal. Toho využili ve vedení strany všichni, kdo aspirovali na vyšší stranickou funkci, případně na jiný vzešup ve stranické hierarchii. V prosinci 1967 většina ústředního výboru KSČ usoudila, že A. Novotný by se měl vzdát funkce prvního tajemníka strany a ponechat si jen (tehdy bezvýznamný) úřad prezidenta. Definitivní řešení se však v časové tísní odložilo na leden.

Co se stalo v lednu 1968

A. Novotný se údajně na „vlastní žádost“ vzdal funkce prvního tajemníka KSČ a na jeho místo byl zvolen jakýsi v Čechách širší veřejnosti zcela neznámý Slovák. To bylo prakticky vše. Neexistovala žádná „linie Ledna“, neexistuje žádný „odkaz Ledna“! Takzvaná lednová politika je fikce. Poměrně velmi stručná oficiální zpráva to dokládá jasně. Obsahuje obligátní floskule o „naprosté jednotě a semknutosti“ ÚV KSČ a nový šéf strany, A. Dubček, zdůraznil „základní leninské principy politiky naší strany, její jednotu a věrnost marxismu-leninismu“. Proklamoval také „socialistické principy internacionálního a...pevně sepětí se Sovětským svazem“. Nikde ani slova o zásadních rozporech a tím méně o některých velice kritických diskusních vystoupeních na plénu ÚV KSČ. Navíc se všichni účastníci onoho památného zasedání fakticky zavázali naprostou mlčenlivostí před veřejností. Ještě koncem března celá „linie Ledna“ spočívala v tom, že se měly důsledně a lépe plnit „závěry“, usnesení, směrnice XIII. sjezdu KSČ z roku 1966 – vesměs mnohomluvné a nereálné, neživotné.

Někteří z účastníků pléna však porušili mlčení (mj. J. Smrkovský a J. Borůvka) a situace využil i G. Husák, který sice členem ÚV nebyl, ale měl podrobné informace od svých věrných stoupců. Nejružnějším kanály ovšem pronikly do veřejnosti základní informace, a tak se už během února aktivizovaly základní organizace strany. Odtud začala ostrá kritická palba, zaměřená především proti některým neblaze proslulým konzervativcům ve stranických orgánech všech stupňů.

Je nesporné, že takzvaný obrodný proces iniciovali výlučně komunisté. Širší, méně informovaná a skeptická veřejnost se zapojovala jen postupně, dělnictvo (odborníky)

opravdu významně až po srpnu, vesnice zůstala vesměs pasivní. To mělo řadu příčin. Především tu, že stalinský systém aplikovaný od roku 1948 v Československu rozbil veškeré struktury, které mohly být představitelem či nositelem nekomunistické opozice. K tomu přispívala i skutečnost, že široké lidové vrstvy byly a zůstaly ve sféře politického myšlení retardované – až negramotné, a zároveň se postupně v komunistickém systému adaptovaly. Životní styl (kulturní vzorce chování) vyjádřený sloganem „my předstíráme, že pracujeme, a vláda předstírá, že dostáváme mzdu“ měl své atraktivní stránky. Mimo jiné existenční – sice velmi nuznou, ale poklidnou – jistotu. V těchto vrstvách panovala trvalá antipatie ke komunistickým mocipánům, ale bylo naprosto vyloučeno, že by, na sklonku šedesátých let, mohla vyústit v jakoukoli násilnou vzpouru. A mylný je názor, že si většina občanů přála svržení socialismu a návrat ke kapitalismu.

Samotné „památné lednové plénum ÚV KSČ“ nebylo tedy zjevným historickým mezníkem, obratem v dějinách strany. Markantně výrazný zlom však nenalzáme ani později. Byly jím už vzpomenuuté články Smrkovského, Borůvky a Husáka? Jistě i výroční schůze a okresní konference KSČ v únoru a počátkem března měly značný vliv na zrychlení společenského pohybu. Televize i rozhlas je popularizovaly a šířily jejich atmosféru. Ne-li přelomem, pak nesporně jeho potvrzením se stala velká shromáždění mládeže ve Slovanském domě a v takzvaném sjezdovém paláci v polovině března. Od začátku března však už vlnu kritiky nese většina sdělovacích prostředků a vedení KSČ se dostává do vleku událostí. Tuto skutečnost je však nutné vidět ze dvou zorných úhlů:

1. Vzdor teoretickým předpokladům morální autorita komunistické strany v očích veřejnosti vzrostla – nepochybně zásluhou osobnosti A. Dubčeka, který si svým vystupováním podmanil snad většinu národa (mj. to dokládá filmový týdeník z oslav Prvního máje 1968). Ale „lidským“ jazykem začali hovořit i jiní čelní představitelé strany. Č. Císař si získal důvěru mládeže, a studenti ho dokonce navrhovali na prezidentský úřad. Autoritu a sympatie veřejnosti si cyklem televizních pořadů získal O. Šik, přesto, či ve skutečnosti právě proto, že nesliboval pro nejbližší dobu nic dobrého a dokonce předpokládal určitou míru nezaměstnanosti.
2. I když KSČ ztrácela vedoucí úlohu (v starém slova smyslu), fakticky měla po celou dobu „obrodného procesu“ možnost okamžitě jej zastavit. Celý bezpečnostní aparát a statisícový aktiv Lidových milicí byl připraven na jediný pokyn „strany“, to znamená jejího šéfa, okamžitě obnovit pořádek.

Co se stalo „na jaře“

Především to, že lidé se přestali bát a naopak se začal bát (o svou existenci, budoucnost, skládání účtů) mocenský aparát. To se projevilo nerozhodností mocenských složek a větší aktivitou veřejnosti. Fakticky to však vedlo (pouze!) ke zrušení cenzury, k povolení svobodnějšího projevu slovem i písmem a k uplatnění práva shromažďovacího. Dočasně se trpělo i právo spolčovací, ale žádná nová organizace nedostala povolení k legální existenci, což pak po srpnu 1968 přineslo negativní důsledky. Takže podstatou onoho kdysi legendárního Pražského jara bylo pouze uplatnění dvou tříd základních občanských práv, která zakotvila už sto let před tím ústava z prosince roku 1867.

Zároveň to ovšem znamenalo mnoho. Jak v dobrém, tak ve špatném. Především volnost slova znamenala volnost kritiky. Pod jejím náporom se musel A. Novotný 22. března vzdát

i funkce prezidenta a postupně museli abdikovat někteří ministři, vedoucí funkcionáři řady organizací a institucí – odborů, svazu mládeže, ale i komunističtí pověřenci ve vedeních ostatních politických stran i společenských organizací. Nesporným pozitivem tohoto procesu bylo, že odcházeli lidé naprosto neschopní, zkorumpovaná funkcionářská šlechta. Přirozeným průvodním jevem pak bylo, že na jejich místa přicházeli lidé mladší, schopnější, inteligentnější, ale vesměs ovšem také hledící více ke své kariéře než k zájmům společnosti. A všichni si přáli vytvořit „socialismus s lidskou tváří“ (jak to proklamoval A. Dubček), nicméně socialismus, a to takový, v němž by měli (získali) významné postavení. Obrodný proces byl nepochybně bojem relativně čestných proti absolutně zkorumpovaným, inteligentních proti hlupcům, mladých proti starším, ale v převážné většině, jak tomu v dobách společenských přeměn bývá, hlavně bojem o dobré postavení ve společenské struktuře.

Podobně jako komunisté i ti, kteří zakládali a obnovovali různé organizace, činili tak zejména z potřeby seberealizace – osudy státu, společnosti, lidí, byly jim jen vývěsním štítem. Opravdových idealistů bylo mezi nimi jen málo.

V souvislosti s tím nutno připomenout další legendu či zneužitou tradici. Na sklonku jara 1968 se ustavil Klub angažovaných nestraníků (KAN) a Klub 231 (K 231 – sdružení obětí vězněných a perzekvovaných na základě zákona 231/1948 Sb.z. a n.). Obě tyto organizace, ačkoli sdružovaly občany komunistickým režimem nejružnějšími způsoby diskriminované, se vyslovily pro podporu nového, „dubčekovského“ kursu. (Militantní KAN ustavený po roce 1989 navazuje na tolerantní KAN z roku 1968, podporující reformistické křídlo KSČ, pouhou shodou názvu.) Podrobnější analýza pravděpodobně také potvrdí názor, že pokusy o obnovu sociální demokracie byly spíše avanturismem několika jedinců než výrazem touhy většiny jejich bývalých členů.

Akční program komunistické strany

Byl to nejvýznamnější, ale marný pokus KSČ potvrdit svou vedoucí úlohu. Za událostmi se opozdil nejméně o čtvrt roku, spíše však o dvanáct let. Roku 1956, po XX. sjezdu KSSS, by byl podobný dokument pravděpodobně vstoupil do dějin, v dubnu 1968 už prakticky nikoho neoslovil. Akční program koncipovali vesměs nejschopnější lidé v KSČ. Tím více ovšem vynikne, že ani oni nestáli na výši doby. Snad s výjimkou pasáží o ekonomice, kde se prosadila takzvaná Šikova (ovšem nikoli pouze jeho) koncepce samostatnosti podniků, plánu jen jako základní směrnice, nutnost konkurence, uplatnění zákonů *tržního* hospodářství! Ostatní pasáže (o nutnosti demokratizace společnosti a jiné jim podobné) už byly překonány vývojem událostí. Lidé nechtěli „demokratizaci“, chtěli demokracii. Je příznačné, že dokument byl připraven už v polovině února, ale vedení strany se jej neodvážilo zveřejnit před Brežněvovou návštěvou u příležitosti výročí oslav „únorového vítězství“ z roku 1948. Byl proto publikován až v dubnu, a to už bylo pozdě.

Dilema reformních komunistů.

Celý „obrodný proces“ nutno nazírat především jako boj o moc uvnitř vládnoucí strany a jako snahu arivistů v nestranické veřejnosti o prestižní, společenský vzestup, či aspoň uplatnění. Reforma společenského systému byla naprosté většině těchto lidí „ledna“ jen

prostředkem k seberealizaci, nikoli skutečným cílem. Tím se obrodný proces nijak nelišil od jiných převratných procesů v minulosti i současnosti. Objektivně však to byl pokus o hlubokou, tehdy nedozírnou reformu komunistického systému. A každý soudný člověk věděl, že za dané mezinárodní situace v sovětské sféře vlivu nic jiného než pouhá reforma není možné. Zároveň však vše stále záviselo na tom, jak se budou vyvíjet poměry v komunistické straně, jak vyřeší své vnitřní dilema.

Lidé, které „obroda“ vynesla k moci, se ocitli mezi dvěma mlýnskými kameny. Pokud by se pokusili společenskou aktivitu zbrzdit či dokonce zastavit (a to bylo od ledna až do srpna nejen kdykoli možné, ale dokonce snazší než se všeobecně soudilo), pak by se museli opět spojit s konzervativní – dočasně vyšachovanou – reprezentací novotnovského režimu. A protože vůči ní zůstávali v menšině, byli by dříve či později opět odstaveni. Museli se proto orientovat na radikální proudy společenského pohybu, jimž však nemohli konkurovat, protože sami byli jen velice umírněnými reformátory. Orientace na radikalizující síly vedla novou garnituru předáků do jejich područí, protože sami nemohli nic opravdu pozitivního nabídnout – jen socialismus s lidskou tvář. To sice tehdy znamenalo mnoho, ale mimo jiné trvajícím vedoucí úlohu KSČ, což se přirozeně nesrovnávalo s pojmem opravdové demokracie. Naprostá většina komunistických reformátorů nebyla schopna překročit svůj stín (zejména smířit se s myšlenkou na rovnoprávnost všech politických stran a na demokratické volby, které mohly komunisty zbavit jejich výsadního postavení).

Nejnázornějším dokladem tragikomických poměrů v komunistické straně a její marné snahy dostat se alespoň na úroveň problémů je usnesení ÚV KSČ publikované počátkem května 1968. Je to směsice vzájemně si odporujících tezí, nakupení nesmyslných frází, kde se hovoří o rovnoprávnosti nekomunistických politicky významných organizací a hned v další větě se akcentuje vedoucí úloha strany. Usnesení přiznává nekomunistickým organizacím právo hájit a prosazovat své koncepce a dělnictvu dokonce právo na stávku, ale o několik odstavců dále se znovu zdůrazňuje, že vše, co není v souladu s linií strany, je nutno potírat. A to dokonce – další teze – i za použití mocenských prostředků. (Týž dojem ovšem získáme, pokud si přečteme kterýkoli jiný dokument KSČ publikovaný během celého osmašedesátého roku: číší z nich bezradnost a především neschopnost cokoli řešit.)

Intervence – její důvody

Vzhledem k tehdejší situaci k intervenci dojít muselo. Brežněvovské vedení sice jakž-takž tolerovalo koncepci ekonomické reformy, ačkoli se celým svým duchem lišila od typu sovětského, ale bylo pro ně zcela nepřijatelné uvolnění svobody projevu a společenské aktivity.

(Přirozeně, důvodů, proč Moskva *musela* zjednat pořádek, bylo mnoho a sám o sobě žádný nebyl tím hlavním. Ale jejich souhrn byl pro sovětské vedení velmi pádný. Alespoň jeden příklad: v nejostřejším konfliktu mezi Brežněvem a Dubčekem, 25. srpna 1968 v Kremlu, vyčetl Brežněv Dubčekovi, že s ním, s Brežněvem, nekonzultoval své projevy a dokonce bez Brežněvova souhlasu prováděl kádrové změny v obsazení nejvyšších funkcí v KSČ i ve státních orgánech.)

Arbitrové sovětského socialismu samozřejmě věděli, že svoboda projevu, předpoklad občanské aktivity, představuje pro celý systém smrtelné nebezpečí. A tehdejší československá publicistika se jevila nejen Moskvě, ale i všem současníkům jako skutečně

bezbřehá svoboda, jíž se mnozí opájeli bez jakéhokoli užitku. (Zdánlivě kacířská teze, že hlavní podnět k intervenci zavdala neodpovědná, politicky neprozíravá část české žurnalistiky, by se měla posuzovat bez afektů a emocí.) Ale když tuto nespoutanost nazřeme z hlediska toho, jak se psalo po listopadu 1989, pak ji musíme posoudit jako velmi nevinou. Je příznačné, že jako jeden z důkazů totálního ohrožení socialismu byl v řadě oficiálních dokumentů označen manifest (proklamace) „Dva tisíce slov“. Je to nesporně špičkové dílo politické publicistiky, které lze přiřadit k Palackého Dopisu do Frankfurtu, k zapomenutému článku F. Peroutky z března 1946 „Když spáče pročitne“ nebo k fejetonu Karla Čapka „Proč nejsem komunistou“. Ale byly to jen pouhopouhé dva tisíce slov mezi tolika milióny jiných. A přece... Je třeba především tento dokument číst, vnímat jak je nejen prozíravý, ale zároveň i umírněný, abychom si uvědomili, co vše bylo pro neostalinský brežněvovský režim nepřijatelné.

Máme však právo připomenout, že než se brežněvovské vedení rozhodlo k intervenci, projevilo takovou míru dobré vůle, jaká byla v dějinách Sovětského svazu až do té doby naprosto nevídaná. Brežněv toleroval, že československá strana nepřijala výhrady vyslovené na schůzce v Drážďanech (23. 3.) a při návštěvě v Moskvě počátkem května, že se (byť s výmluvami) odvážíla nepřijet na kobereček do Varšavy 14. a 15. 7. „Brežněvovci“ šli dokonce tak daleko, že k poslednímu pokusu o dohodu přijelo celé moskevské vedení jednat (29. 7.–1. 8. 68) do Československa – byť jen na jeho hranice, do Černé nad Tisou, odkud vždy na noc jezdilo přespávat do své sovětské vlasti. A kladlo tvrdé podmínky, aniž by bylo schopno pochopit jediný argument. Traduje se nedoložený, ale podstatu sovětského stanoviska vystihující Brežněvův výrok „s vaší demokracií se neudržíte u moci ani půl roku“. Tehdy zřejmě slíbila československá strana vše, co si sovětské vedení přálo – nejen potlačení anarchie, ale možná i zřízení jakýchsi sběrných táborů pro nepřátele socialismu. Ale opět nesplnila nic z toho, co slíbila a co si brežněvovci přáli. Sovětský svaz a jeho věrní spojenci neměli jinou volbu než zakročit vojensky.

Osudná noc

Krátce před půlnocí 20. srpna se právě zasedající předsednictvo ÚV KSČ dozvědělo, že začala intervence spřátelených států.

Shodou okolností se stalo, že ti, kdo o intervenci věděli předem a chystali se převzít moc, byli v menšině. Tak většina předsednictva přijala ono známé provolání *proti* intervenci. Toto provolání, rozšířené a publikované v ranních hodinách všemi sdělovacími prostředky dodalo celonárodnímu odporu nejvyšší posvěcení a nesporně ovlivnilo celý následující týden. Už jeho první hodiny se projevil takovou mírou rezistence, že se pretendenti moci, připravované dělnicko-rolnické vlády, která měla dubčeckovské vedení nejen svrhnout, ale podle sovětského vzoru exemplárně potrestat, neodvážili veřejně vystoupit. Zároveň však, všimněme si, v onom jistě památném provolání „Všemu lidu ČSSR“ z 21. 8. je pouze dvanáct opravdu historicky závažných slov: „...Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt... za popření základních norem mezinárodního práva.“

Posoudíme to dnes jako příliš opatrné hodnocení či jako doklad toho, že vedení KSČ překročilo vlastní stín? Zatím vše nasvědčuje tomu prvnímu. Protože následným postojem se před dějinami zcela diskvalifikovalo.

V hodinách mezi půlnocí a svítáním 21. srpna 1968 nejmocnější představitelé lidu, strany a státu prokázali, že pro svou funkci nejsou kvalifikováni. Nikoli morálně, nikoli

osobní statečností, ale politicky. Setrvali totiž na svých místech až do příchodu okupantů a jejich nástroje, orgánů (nikdy se neustavivší) dělnicko-rolnické vlády. Dubček o tom ve svých pamětech říká, že byli připraveni nést svou odpovědnost. Jaká to osobní i národní tragédie... Komu se chtěli zodpovídat? Čekali, že přijde sám Brežněv, aby mu už posedmé vysvětlili, že to je jinak, než se obává? Byli to představitelé formálně suverenního státu. V onom předsednictvu, které poslušně vyčkávalo příchodu okupantů, seděli předseda vlády, předsedové parlamentu i Národní fronty – představitelé všech složek státní svrchovanosti. Ti všichni čekali až přijde někdo z Moskvy, aby mu vysvětlili, že se ničeňo špatného nedopustili. Chovali se jako provinilí školáci, čekající na příchod pana řídícího.

Každý opravdový, zkušený politik by se byl v dané situaci uchýlil do bezpečí, do prostředí, odkud by mohl s okupantem jednat na určité důstojné úrovni, nikoli jako internovaný delikvent. (Jak známo Dubček, Kriegel, Smrkovský, Černík a Šimon byli ráno 21. 8. zatčeni a po několika dnech internováni.) Ještě slovo o „statečnosti“: Každý, kdo si dovede představit atmosféru následujících jednání v Kremlu, musí ocenit především postoj Františka Kriegla, ale i vzpurný projev A. Dubčka v závěru jednání – o tom ještě později. Když byl vlečen do okupačního transportního letadla Oldřich Černík, v předtuše toho nejhoršího neprosil o milost, nýbrž volal – jak svědčí B. Šimon – „ubijte mě v rodné zemi“. (Jako málo „mužný“ výrok by to snad mohl označit jen ten, kdo sám nic podobného neprožil. A pouze už jen jako jeden z dalších dokladů tragikomičnosti celé tehdejší situace a vlastně jako jeden z nejpříznačnějších jejích rysů, lze dodat, že ve své rodné zemi to O. Černík nevolal svým rodným jazykem, ale řečí okupantů...)

Zvací dopis

Tak řečený zvací dopis,¹ dokument podepsaný několika vlivnými konzervativci žádajícími vojenský zásah, je také jednou z fikcí Srpná. Existuje řada písemných denunciací, individuálních i kolektivních, které lze posoudit jako volání o pomoc (i vojenskou). Ale žádný nemá právního účinku – mimo jiné z toho prostého důvodu, že supervelmoc, jíž býval Sovětský svaz, je nepozvatelná. Zvací dopis, tak usilovně hledaný, mohl být napsán pouze interventem a údajným zvatelům předložen k podpisu. To se (např. podle svědectví Z. Mlynáře) stalo až po vstupu vojsk, 21. srpna, ale tehdy se už nenašel potřebný počet náležitě autoritativních a hlavně dosti statečných signatářů. Dopis, který v červenci 1992 předal B. Jelcín V. Havlovi, považuji za podvrh. Svědčí o tom např. poslední věta, která násilně, zbytečně zdůvodňuje, proč je psán ruský.

Moskevský protokol

Takzvaný Moskevský protokol je významný a pozoruhodný dokument, který by vyžadoval podrobný rozbor a seriózní zhodnocení. Zatím jen stručné poznámky.

Scénář sovětské intervence (vyzkoušený už v Maďarsku) předpokládal, že se v Československu ustaví prosovětská dělnicko-rolnická vláda. Ta měla především vyhlásit, že vojska Varšavské smlouvy přišla do Československa na její pozvání, a měla dubčekovce

1 O zvacím dopise podrobně pojednávají v rubrice Dokumenty František JANÁČEK a Marie MICHÁLKOVÁ *Příběh zvacího dopisu* (pozn. redakce)

internovat, případně nechat popravit – to podle okolností. Všichni pretendenti funkcí dělnicko-rolnické vlády se však zalekli celonárodního odporu a neodvážili se ani podepsat zvací dopis, natož ujmout se moci. Brežněvovci se ocitli vnitropoliticky i mezinárodně v nečekaně trapné a kritické situaci. Nezbylo jim, než pozvat k jednání oficiální představitele ČSSR. A to nejen prezidenta Svobodu s jeho doprovodným panoptikem (V. Biřák, Z. Mlynář, G. Husák, předseda socialistické strany a ministr bratr Kučera, a další jim podobní), ale i ty, které před tím internovali jako již zcela vyřízené politické nuly. Kdo však mohl být schopen uvědomit si, že to je přiznání politické porážky intervence? Navíc v československé delegaci měla převahu pátá kolona, stoupenci intervence (V. Biřák apod.), svou novou životní šanci si uvědomoval a podle toho také jednal G. Husák. Chabý odpor dubčekovců lámal i prezident Svoboda.² (O jeho roli v oněch dnech a hodinách, jakož i předtím a poté, napanuje jednotný názor. S jistotou lze nicméně říci, že vstup svých bývalých bratrů ve zbrani nepovažoval za žádnou katastrofu. Ale dnes rozšířený názor, že generál Ludvík Svoboda byl agentem NKVD, je vulgární, nekvalifikovanou interpretací jeho vztahu ke špičkám sovětské moci. Opírá se především o paměti nekriticky zaujatého Golitha-Gorovského, které bez zásadní kritiky vydal v SRN dr. J. Mlynárik.)

Výsledkem jednání bylo podepsání „dohody“, protokolu, stanovícího československé straně podmínky, které musí splnit pro obnovení pořádku. S výjimkou Emila Háchy nepodepsal nikdy žádný český ani slovenský státník potupnější státní dokument. Nicméně kritiku Dubčekova postupu lze považovat za kvalifikovanou jen tehdy, přihlíží-li k poměru sil obou stran a k situaci sovětského vedení. I kdyby byla československá delegace jednotná a měla k dispozici informace o problémech interventů (byly zpřístupněny až po roce 1989), musela v zásadě přistoupit na všechny podmínky okupantů. Neboť Kreml neměl kam ustoupit. Za dané situace neměl jinou volbu než udržet svá vojska v Československu za každou cenu. Zkušenosti z Berlína (1953), z Maďarska (1956) a mnoho jiných nemohly nikoho nechat na pochybách, že masakr bezbranných obyvatel a deportace desítek tisíc lidí do sovětských koncentráků považuje sovětské vedení za zcela běžný prostředek k udržení své moci. Svým způsobem měl určité oprávnění emotivní projev generála Svobody na adresu dubčekovců, zdráhajících se podepsat: pořád jste jenom žvanili, teď máte, co jste chtěli, jako voják jsem viděl statisíce mrtvých, nedovolím, aby se to opakovalo v naší zemi...

Postupně se zlomili téměř všichni. Nepodepsal pouze František Kriegel, komunistabolshevik až do morku kostí. Odmítl podepsat u vědomí, že si tím možná podpisuje ortel smrti (ovšem antisemitské vedení v Kremlu o podpis Žida ani nestálo). Avšak před závěrečným podpisem se vzchopil k naprosto nečekanému odporu i zdánlivě morálně a fyzicky zlomený Alexander Dubček. Svým kocktavě trhaným, ale sugestivním způsobem vyčetl brežněvovcům vše, celé své osobní trauma, které prožil při intervenci a následné internaci. Rozlíčený Brežněv nato zvou počtel Dubčekovi všechny jeho hříchy (když jsi nastoupil do funkce ptal jsem se tě, koho chceš vyměnit v polbyru, ve vládě, řekni si, ale ty sis chtěl všechno dělat sám...). Po tomto konfliktu celá sovětská strana opustila jednací sál a teprve po dlouhém smířování mohlo jednání pokračovat. (Dubček mezitím dostal jakési injekce, neví se jaké, posléze podepsal i on.)

Konečně byl tedy 26. srpna onen osudný dokument všemi příslušnými činiteli podepsán. Československé straně ukládal, aby především prohlásila za neplatný mimo-

2 Viz následující článek (Antonín BENČÍK, *Ludvík Svoboda a srpen 1968*) – pozn. redakce

řádny, takzvaný XIV. sjezd KSČ, konaný druhý den po vstupu interventů. Dále aby ÚV KSČ „posoudil otázku *normalizace* (zde se poprvé objevil onen pojem ve svém osudovém významu), zejména „opatření ke zlepšení stranických a státních orgánů“ (typicky „partajní“ patajazyk, fráze, leč s velmi zlověstným obsahem) a „uvolnění z funkcí těch osob, jejichž další činnost by neodpovídala potřebám upevnění vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany...“. Měla se provést řada opatření směřujících k upevnění vlády „pracujících“(!), mimo jiné „ovládání sdělovacích prostředků s tím, aby plně sloužily věci socialismu“. Za tím účelem budou provedena „nutná kádrová opatření“. Zároveň „představitelé KSČ... nedopustí odstranění z funkcí nebo dokonce represálie(!) proti těm (kdo) ... bojovali za upevnění pozic socialismu, proti antikomunistickým silám...“. Československá strana se „ohradí“ proti projednávání otázky ČSSR v OSN.

Pro charakteristiku a pochopení situace považují za nejpostatnější předposlední, čtrnáctý bod takzvaného Moskevského protokolu, který stanovil, že obsah jednání i Protokol *zůstanou v tajnosti*. Jinak řečeno českoslovenští reformisté si museli naplavit do tváře a nasměli říci, že tak činí na příkaz okupantů, nýbrž měli povinnost tvářit se, jako by jednali z vlastní vůle. Byla to osvědčená stalinská metoda, jeden z charakteristických objevů a nástrojů bolševického systému. Zároveň však sovětská strana velkomyslně připustila v protokolu pasáž, že její „vojska se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí ČSSR“. Jakmile pomine „hrozba“ (míní se ovšem ohrožení) socialismu, bude „proveden po etapách odchod spojeneckých vojsk...“. Rovněž tak, zejména zásluhou A. Dubčeka, není v protokolu takzvaný obrodný proces označen jako kontrarevoluce.

Dnes už je ovšem obtížné pochopit, jaký to byl úspěch, stejně tak jako dnešní generaci nic neříká pasáž, že se československé straně přiznává právo pokračovat v linii Ledna a květnového pléna ÚV KSČ. Už bylo řečeno, že žádná „linie Ledna“ neexistovala a že usnesení takzvaného květnového ÚV KSČ je směsicí vzájemně si odporujících frází. Ale při jejich výkladu bylo možno vycházet nikoli z pasáží o nutnosti potlačit v případě potřeby antisocialistické síly i násilným způsobem, ale také z tvrzení, že Akční program KSČ z dubna 1968 je základem politiky komunistické strany. Tak řečený Moskevský protokol poskytoval československé straně poměrně značný manévrovací prostor.

Ta jej však nedokázala využít...

Možnosti(?)

Jen zdánlivě skončilo Pražské jaro v srpnu 1968, fakticky skončilo v dubnu 1969. A teprve v létě a na podzim 1969 a zejména během následujících let spálil mráz všechny „výhonky“ Pražského jara. Ale nepřicházel pouze z „Kremlu“. Vpravdě nezastupitelná byla při tom úloha „Bratislavy“, přesně řečeno bezohledný a cynický postup nejúspěšnějšího pospornového arivisty, nového vůdce Komunistické strany Slovenska, Gustáva Husáka.

Jistě lze doložit, že dubčekovci nezvládli situaci mezi lednem a srpnem 1968 a definitivně ztroskotali po srpnu. Tato teze však sama o sobě nepostačuje postihnout tehdejší skutečnost. V souvislosti s ní je třeba položit otázku základní: bylo možné „něco“ zachránit v podmínkách sovětské okupace? A co?

Zde na prvním místě a především musíme mít na paměti to, co roku 1968 bylo mimo jakoukoli diskusi: že SSSR „přežije rok 1984“ (R. Medvěděv) a že i do třetího tisíciletí vstoupí jako supervelmoc, jejíž zájmová sféra zůstane „na věčné časy“ nedotknutelná. Československé poměry se proto musely utvářet výlučně v rámci této sféry. Co

se v jejím rámci mohlo utvářet tak, aby se v ní dalo žít? V žádném případě to nemohly být významnější svobody politické. Je však pravděpodobné, že by byla sovětská strana připustila určitou míru kulturní svobody. Není vyloučeno, že by byla připustila experiment oné vzpomenuté „třetí cesty“. Zajisté pouze tehdy, pokud by se předstíralo, že je to „leninská cesta“ – cosi na způsob NEPu (koncepte jakéhosi tržního hospodářství, schválená Leninem na počátku 20. let). To vše by bylo ovšem předpokládalo promyšlený postup všech takzvaných reformistů, což se ukázalo být nad jejich síly.

V prvních dnech okupace se sešla většina delegátů zvolených pro XIV. sjezd KSČ a prohlásila své jednání za řádný sjezd. (Zde připomeňme, že pravděpodobně tím se stala „strana“ či její reprezentativní orgán poprvé a naposledy v dějinách tou skutečnou „vedoucí silou“ v pravém a dobrém slova smyslu. Byť jen proto, že k tomu měla *technické* možnosti – organizační aparát, ale i zkušené organizátory, prostě to, co neměla tehdy žádná jiná strana, hnutí, organizace. Tím by však neměla být znevážena historická úloha sjezdu a jeho delegátů.) Takzvaný vysočanský sjezd požadoval, aby se přední představitelé strany a státu (internovaný interventy) vrátili do svých funkcí. Pod tlakem událostí k tomu sovětská strana přivolila. Je velice pravděpodobné, že vysočanský sjezd zachránil internovaným dubčekovcům životy. Přejemnějším oni sami to tak po návratu několikrát zdůraznili. Ale Moskevský protokol jim na prvním místě ukládal, aby prohlásili vysočanský sjezd za neplatný. Tehdy za ně jejich morální dilema vyřešil Husák na sjezdu slovenských komunistů: XIV. sjezd nemůže být čtrnáctým sjezdem KSČ, protože se jej nezúčastnila většina slovenských delegátů.

(O absurdnosti a tragikomičnosti tehdejší situace svědčí i tato anekdota: G. Husák byl vysočanským sjezdem zvolen do předsednictva ÚV KSČ, ale toto zvolení manifestačně odmítl – jako nový první tajemník KSS se totiž stal členem předsednictva ÚV KSČ automaticky.)

Je pravda, že se dubčekovci pokusili v rámci možností čelit sovětskému diktátu. Zneuznali sice vysočanský sjezd, ale do ÚV KSČ bylo kooptováno asi 80 jeho delegátů, vesměs stoupenců obrodného procesu. Ustavil se užší výkonný výbor předsednictva strany, v němž měli rovněž převahu přívrženci reformem. Reformisté se pokusili konstituovat vedle „autonomní“ Komunistické strany Slovenska také jakousi komunistickou stranu českých zemí – či spíše a hlavně její ústřední výbor a jeho předsednictvo, v němž měly mít převahu „progresivní“ síly. Tento záměr se nezdařil. Podařilo se nakonec ustavit jen „Byro pro řízení stranické práce v českých zemích“, které však rychle ovládli stoupcí intervence a totalitních forem vlády.

Dodnes nedocenené možnosti pro zachování ústavnosti, a dokonce pro realizaci takzvané Šikovy ekonomické reformy se nabízely na půdě České národní rady. Nakonec i v této instituci relativně slušní a někdy dokonce i stateční lidé kapitulovali. Podřídili se „realitě“ a stranické disciplíně, jednomu z oněch magických zaklínadel, posvátných principů komunistického hnutí, které každého svého člena činilo nevolníkem hrstky vůdců. Nejen v České národní radě, ale ve všech institucích se opakovala stejná situace: ti čestní či alespoň dosti prozíraví (Z. Mlynář) z politického života odešli při prvním vážném rozhodování, další se řídili vírou, že politika je umění možného a šli až na samu hranici cti (Z. Jičínský); jiní ji překročili, ale přece jen ne dost žádoucím způsobem a byli postupně odkopnuti (Č. Císař, A. Dubček, O. Černík).

Stručně lze říci, že jakýkoli pokus o zachování (znovu připomínám: v principu fiktivní) „linie Ledna“ byl jen pokusem o řešení kvadratury kruhu a ve své podstatě byl odsouzen ke krachu. Především byl limitován, předem odsouzen k neúspěchu proto, že

i ti nejprogresivnější stoupcenci lednové politiky stáli před vlastní psychicky nepřekročitelnou bariérou: socialismus je nejlepším reálně myslitelným společenským zřízením, budovatelem socialismu je komunistická strana a vzdor nesčetným chybám sovětského systému zůstává Sovětský svaz „první zemí socialismu“. (Pro ilustraci: Dubček dokonce po 21. srpnu netrpěl ani v okruhu svých nejbližších spolupracovníků vtipy na Sovětský svaz a jeho představitele.)

A tak politika, či spíše postup dubčekovců po 21. srpnu je řetězcem paradoxů někdy jen tragikomických, nejednou však osudových. Při srpnových jednáních v Kremlu, kdy jim hrozilo opravdu reálné nebezpečí, že budou postaveni před popravčí četu, dokázali do Moskevského protokolu prosadit pasáž, že po „normalizaci“ poměrů intervenční vojska odejdou. Ale po návratu do svých stranických a státních funkcí prosadili v parlamentu smlouvu o „dočasném“, časově fakticky nijak neomezeném, pouze na blahovůli okupantů závislém termínu pobytu cizích vojsk na československém území.

Než vyslovíme konečný soud, musíme však připomenout, že tím největším nepřítelem a likvidátorem alespoň částečně snesitelných poměrů nebyl ani „Kreml“, a zprvu ani Gustáv Husák, ale militantní komunisté, krajní internacionalisté, fanatici, pro něž se vžil název Čechie.

Čechie

Pod hlavičkou Svazu československo-sovětského přátelství se 9. října 1968 sešla v libeňské restauraci Čechie hrstka posledních věrných. Iniciátorem byl „libeňský dělník“, starý, ale zneuznaný komunista Jodas (odtud tehdy příznačně – ve smyslu Jodas=Jidáš – byli čechisté nazýváni také jodasovci). Hlavní referát měl bývalý a pak opět budoucí člen vedení strany, Antonín Kapek. S projevem vystoupil i představitel okupační armády plukovník Korolenko, který plénum oslovil „Vážení kolaboranti...“ (Ze záznamu nelze zjistit, zda smysl onoho slova nechápal či zda to byl sovětsky bodrý žert – je však zaznamenán následující bouřlivý potlesk.) Shromáždění formálně neustavilo žádné organizace, ale položilo základ k systematickým stykům kolaborantů s představiteli okupační moci a správy.

Čechie je označení pro sektu fanatických vyznavačů oprávněnosti intervence. Dnes už upadli v zapomnění, ačkoli právě oni měli největší podíl na „krizové situaci“ po srpnu a vytvořili předpoklady pro nástup G. Husáka do čela strany – i když (a to je jeden z nejzouzelnějších paradoxů oné doby) v jejich očích zůstával již jednou trestaným a jen omylem rehabilitovaným nepřítelem strany. Naopak Husák po svém nástupu k moci likvidoval nejen všechny „pravicové oportunisty“, ale zároveň, sice nenápadně ale důsledně, „odstavil“ (ovšem na výnosná místa) i většinu čechistů.

Jodasovci či čechisté denuncovali sovětským okupantům jakékoli počiny dubčekovců na všech úrovních společenské struktury – ve vedení strany i v základních organizacích, ve všech společenských institucích, v tisku atd. atd. Okupační správa měla tedy neustále k dispozici dostatek argumentů o tom, že se neplní Moskevský protokol.

Čechisté ovládli i Byro pro řízení stranické práce v českých zemích a postupně z něho učinili orgán, který provedl ve straně radikální čistku: bylo vyloučeno skoro půl miliónu komunistů z české části KSČ (asi 45 %). A Byro, opírající se o podporu okupantů, chránilo Čechii. Tak se ruka k ruce vinula.

Zprvu se jodasovci setkávali se všeobecným opovržením. Svůj první časopis, nazvaný po leninském vzoru *Jiskra*, museli vydávat jako cyklostilovaný „samizdat“. (Z hle-

diska platných stanov KSČ to byla „frakční činnost“ a zakládala důvod k vyloučení ze strany – toho se ovšem dubčekovci neodvážili.) Teprve v lednu 1969 se jim podařilo založit oficiální časopis *Tribuna*, ale ani tehdy jeho první číslo nemohlo ještě dlouho vyjít, protože žádná tiskárna nebyla ochotna tento morální škvár vytisknout. Ale odpor se, zprvu sice jen po zrníčkách nicméně nezadržitelně hroutil. Všude se objevovali „realisté“, kteří volili údajně menší zlo a ustupovali nestoudným požadavkům „internacionalistů“, „zdravému jádru strany“.

A tak nikoli „Moskva“, nikoli „Bratislava“, nýbrž „Libeň“ byla tou konečnou příčinou ztroskotání jakýchkoli nadějí na snesitelné uspořádání společenského života ve stínu sovětských tanků. Jinak řečeno: nikoli cizí okupanti, ale sami „Češi a Slováci“, ve skutečnosti ovšem pravověrní komunisté splnili svou „internacionální povinnost“. Toto „zdravé jádro strany“ (jodasovci, Čechie či jak již je nazveme) znemožnilo dubčekovcům jejich záměr, z určitého hlediska jistě málo důstojný, ale vzhledem k tehdejšímu poměrům jedině reálně možný: postupovat tak, „aby se vlk nažral a koza zůstala celá“ (snad je v tomto případě tato formulace přípustná).

Řada skutečností (mimo jiné probouzející se aktivita dělnictva, odborů) nasvědčovala tomu, že jsou reálné šance vytvořit v rámci možností snesitelný způsob života – nejsnesitelnější ze všech takzvaně socialistických zemí. Tyto šance nezmařila okupační armáda. Je to opět další paradox: sovětská strana dodržela pasáž Moskevského protokolu o tom, že se sovětská armáda nebude vměšovat do vnitřních záležitostí ČSSR. Dalšího vojenského vměšování totiž nebylo třeba. Mohutné lidové demonstrace při prvním výročí Srpna nepotlačovala sovětská armáda, nýbrž Lidové milice, přirozené i policie a pohříchu i naše lidová armáda. Normalizaci poměrů v souladu s přáním okupantů si Češi a Slováci zařídili vlastními silami. A skutečným přelomem, začátkem konce všem nadějím nebyla srpnová intervence spřátelených armád, nýbrž duben 1969.

Osudný duben

Už období mezi srpnem a dubnem bylo obdobím počínajícího morálního rozkladu společnosti. Zklamali nejen vůdci, svou politickou nezralost projevila většina národa; upnul se k několika osobnostem, které v jejich očích symbolizovaly zbytky naděje: Svoboda, Dubček, Smrkovský, Černík. Pro „lid“ představovali jakési „Pruty Svatoplukovy“. V lednu 1969 se tři z nich uvolili vydat z tohoto fascis Josefa Smrkovského, který dosud zastával ústavní funkci předsedy parlamentu. (Jeho odstoupení si přála sovětská strana a prosadil je G. Husák s odůvodněním, že tato funkce za dané situace náleží Slovákům.)

Oprávdová, snad lze říci osudová symbolika vydání jednoho z předních „mužů jara“ nespochívá v tom, že pro uklidnění moře tři „kormidelníci“ svrhli čtvrtého, „Jonáše“ – Smrkovského do chřtánu velryby. Takové taktické kroky by za jiné situace mohly svědčit ve prospěch aktérů. Podstatné je však to, že Smrkovský se sám podvolil. Odmítl dokonce podporu odborů, dělnictva, které bylo ochotno vstoupit do stávk, aby prosadilo jeho setrvání v dosavadní funkci. Osobně byl J. Smrkovský člověk mimořádně statečný. Prokázal to v pražském povstání roku 1945, v gottwaldovsko-stalinském vězení i při jiných příležitostech. Nikdy se však nezabavil onoho strašného okovu, víry, že je nutno sloužit straně a socialismu. Jako upřímný komunista se podřídil příkazům strany a přání Mosky. Podobně jednali i mnozí jiní.

Do dějin a k dokreslení politické úrovně českého národa patří i události, jimiž vyvrcholil celkový společenský stres. Nebylo to tragické gesto sebeobětování dvou mla-

dých Čechů, Palacha a Zajíce. Nikoli! Byly to dva góly, které dali hokejisté ČSSR sovětské sborné na mistrovství světa. Tato směšná nicotnost se stala zástupným problémem, který vyvedl národ do ulic. To poskytlo okupantům záminkou k ultimátu: buď bude zjednan pořádek, nebo zasáhne okupační armáda. Nelze vyloučit, že to byla jen planá výhrůžka, kterou navíc zveličili a využili husákovci. Nicméně výhrůžka nebyla nereálná a bylo celkem pochopitelné, že na zasedání ÚV KSČ 17. dubna 1969 většina delegátů soudila, že Dubček na svou roli nestačí a že má být nahrazen. Volba padla logicky na Gustáva Husáka. Tím skončilo definitivně „Pražské jaro“ a začala éra takzvané normalizace.

Paradoxy „Dubna“

Pravděpodobně nikdo nepopře, že v dějinách československého komunismu byla padesátá léta obdobím nejzruďnějším a léta sedmdesátá a osmdesátá nejstupidnějším. A zároveň nejparadoxnějším. Připomeňme tu jen některé z nejabsurdnějších skutečností.

V povědomí pamětníků splývá komunistický systém v jeden celek, a tak si dosud nikdo nepovšiml toho, komu vlastně svěčila okupační správa rozhodující výkonnou moc. Nebyli to „muži srpna“, ti kteří se dožadovali intervence a dokonce ji organizačně zajišťovali (Šalgovič, Hoffmann) či slibovali politickou a ideologickou podporu (Biřak, Indra, Jakeš a další). Okupační systém světil normalizaci jednomu z *hlavních protagonistů* („mužů“) *Ledna*, G. Husákoví. A také po mnoho dalších let nejvýznamnější funkce obsazovala Moskva lidmi, kteří její intervenci ani nežádali, ani nepodporovali. Jen příklad: Štrougal, Kempný a další v srpnu 1968 podpisovali dokumenty *proti* intervencím. Brežněv nikdy neodpustil svým potenciálním spojencům, že se v srpnu neodvážili kodifikovat oprávněnost intervence, zaštitit ji svou autoritou dělnicko-rolnické vlády, že ho fakticky zradili, nechali na holičkách. Svěřil jim proto jen funkci jakýchsi rudých komisařů, dohlížitelů nad husákovci. Teprve velký reformátor, autor glasnosti a perestrojky Gorbačov dal při své návštěvě Prahy roku 1987 oněm „mužům srpna“ a jejich nohsledům zelenou a dovolil jim sesadit Husáka, Štrougala i některé další z jejich pozic.

A ještě jeden z mnoha námětů, které se nabízejí k úvaze. V uplynulých dvaceti letech se často kladla otázka: proč ten či onen, který tak aktivně vystupoval v obrodném procesu, se ocitl na výsluní procesu normalizačního. Ano, to je právě to, co považuji za doklad teze, že „nikoli srpen, nýbrž duben“ rozhodl o osudu společnosti na víc než dvacet let. Rozhodovalo totiž to, kdo a jak podpořil G. Husáka při jeho nástupu k moci v dubnu 1969 a bezprostředně poté. Pokud tak učinil, byl amnestován ze všech obrodných hříchů. Až na malé výjimky mohl každý prohlásit, že byl pomýlen, a tím si zachovat či dokonce zlepšit své stranické a společenské postavení. Většina bývalých statečných obrodňářů tu zaklánačí formulí vyslovila. Ty ostatní čekala diskriminace a perzekuce.

Po srpnové intervenci podobnová normalizace dodala pojmu „osmašedesátý“ další dimenzi. Také proto zůstal dodnes aktuálním problémem.

Ludvík Svoboda a srpen 1968

Antonín Benčík

Mezi nejdiskutovanější události dramatických srpnových dnů roku 1968 nesporně patří průběh a výsledky takzvaných československo-sovětských jednání ve dnech 23.–26. srpna 1968 v Moskvě a jejich výsledný produkt – Moskevský protokol. Je po mém soudu nesporné, že o obsahu a charakteru tohoto dokumentu rozhodoval především vzájemný poměr sil jednajících stran. Především skutečnost, že proti fakticky osamocenému Československu (neboť ani milióny slov morální podpory demokratických sil světa nedokázaly zastavit jediný tank interventů, tím méně vyhnat z Československa tanků tisíce) stála sjednocená varšavská pětka v čele s jednou ze supervelmocí světa, které navíc byla demokratickým Západem ponechána zcela volná ruka pro postup ve vlastním hájemství. Kromě toho Moskva třímala v ruce nesmírně závažný trumf v podobě půlmiliónové intervenční armády v Československu. A navíc, proti monolitnímu politbyru ÚV KSSS, podporovanému z pozadí představiteli varšavské pětky, stála velice různorodá, postupně vytvářená československá „delegace“, skládající se ze skupiny prezidenta Svobody (v níž byli i dva z hlavních zvatelů Bifak a Indra), ze skupiny vedoucích reformistů, přivlečených z vězení, a dodatečně povolané skupiny členů předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ. Na vytvoření a složení této delegace, v níž většinu tvořili „zvatelé“ a jejich stoupenci, neměli vedoucí reformisté – Smrkovský, Černík, Kriegel, Dubček, Šimon a Špaček – téměř žádný vliv, a stanovisko předsednictva Národního shromáždění i nově zvoleného vysočanského ÚV KSČ Svoboda ignoroval...(!)

Postoj vedoucích osobností na jedné i na druhé jednající straně mohl a také skutečně v mnohém ovlivnil průběh a celkový výsledek jednání. Abychom tudíž mohli seriózně odpovědět na otázky, proč byl výsledek jednání takový, jaký byl, a zda mohl být jiný, musíme podrobit důkladné analýze i postoje a možnosti hlavních aktérů těchto jednání.

O roli Brežněva na sovětské straně či o roli Dubčeka na straně československé bylo již sneseno množství faktů a argumentů. Avšak o postavě na československé straně v jistém smyslu nejdůležitější, o prezidentu Svobodovi, má stále ještě nejen řada historiků a publicistů, ale i široká veřejnost velice zjednodušené, až legendarizující představy, které mimo jiné brání hlubšímu pochopení možností, průběhu a výsledku těchto jednání.

Pokusím se proto načrtnout alespoň v základních rysech – na základě nejnovějších i starších pramenů – politický portrét L. Svobody jako prezidenta Československa, v oněch dramatických srpnových dnech.

Koncem března 1968 byl generál Svoboda – bývalý velitel československých vojenských jednotek v SSSR, bojujících za druhé světové války v rámci sovětských armád proti hitlerovskému Německu – vybrán a navržen do funkce prezidenta. Volba padla právě na něj, protože československé reformní vedení v něm vidělo celonárodní sjednocující osobnost, známou širokým vrstvám českého i slovenského národa, a zároveň muže sovětské důvěry; chápal ovšem jeho funkci spíše jako reprezentativní než jako funkci aktivního politika. Svoboda měl větší ambice, počítal s tím, že bude zvolen do předsednictva ÚV KSČ a že bude mít možnost aktivně se podílet na politickém řízení československé společnosti. Nestalo se tak a Svoboda se ukázněně podřídil. Vedle svých „běžných“ diplomaticko-politických povinností se účastnil řady nejrůznějších setkání, oslav a hlavně navštěvoval a promlouval v řadě krajů a okresů Československa. Jeho projevy – připravované zpravidla pracovníky jeho kanceláře – byly laděny mírně v duchu myšlenek Akčního programu KSČ a zdůrazňovaly zejména jednotu našich národů a přátelství se Sovětským svazem. Podle vedoucího prezidentské kanceláře L. Nováka se o nich vyjádřil pochvalně i sovětský velvyslanec Červoněnko.¹

Po odvolání M. Klusáka – prezidentova zetě z funkce stálého zástupce Československa v OSN – a po návratu rodiny Klusákových do Československa vyvíjela zvláště prezidentova dcera Zoe, hlásící se jednoznačně k reformnímu procesu, značné úsilí, aby z Pražského hradu udělala jakousi obdobu Bílého domu.² Nicméně přes toto její úsilí byl prezident Svoboda vtažen do velké politiky až v druhé polovině července. Tehdy byl pozván na zasedání ÚV KSČ 19. července, které projednávalo odpověď na dopis varšavské pětky, a zvláště pak se účastnil československo-sovětského jednání v Čierné ve dnech 29. července – 1. srpna 1968.

Jeho vystoupení v Čierné bylo neseno v duchu mírné obhajoby reformního procesu. Jednak proto, že v zásadě souhlasil s reformním procesem, jednak proto, že se sám na vlastní oči mohl přesvědčit při inspekční cestě s maršálem Jakubovským v červnu 1968, že tvrzení Brežněva či Kosygina o nedostatečné obraně západních hranic či nedostatečné připravenosti československé armády jsou nepravdivá. Současně však, i když neměl žádné naivní představy o Sovětském svazu a jeho vůdcích, přece jen jeho myšlení i konání byly příliš těsně – až osudově – svázány s vojenskou i politickou „přítomností“ Sovětského svazu a s prioritou jeho vůle – zvláště vůle jeho maršálů – v zemích varšavského společenství. Zřetelně to zaznělo i v jeho vystoupení, když v jeho úvodu, při vzdávání holdu Sovětskému svazu za jeho osvobozenickou roli ve válce proti fašistickému Německu, osvobození Československa, pomoc při výstavbě socialismu i za jeho roli garanta světového míru, prohlásil: „...Já se nebojím znovu říci, že Sovětský svaz může žít bez Československa, ale Československá republika bez Sovětského svazu těžko.“³

Ponechme nyní stranou, že Svoboda se zřejmě mýlil, neboť spíše opak byl pravdou; Moskva se za žádnou cenu nechtěla vzdát Československa a Kosygin i Brežněv to v Čierné vyjádřili zcela jednoznačně a kategoricky. O několik hodin později nemohl Svoboda zase pochopit, proč se členové předsednictva ÚV KSČ na mimořádné noční schůzi jednoznačně a kategoricky postavili proti názoru, či spíše požadavku proneseného v Kosyginově vystoupení, aby velitel spojených ozbrojených sil Varšavské smlouvy maršál Ja-

1 Archiv komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (dále jen AK) – Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 371 n.; AK, R 5, záznam rozhovoru s L. Novákem, 16. 1. 1990

2 Tamtéž

3 AK, D II/21, záznam jednání v Čierné; srv... – J. PAUER, Exkurs o úloze L. Svobody v srpnových událostech 1968 v knize *Proměny pražského jara*, Brno, Doplněk 1993, s. 187 n.

kubovský měl právo volně rozhodovat o umístění a pohybu vojsk, a to i bez souhlasu vedení příslušného státu. Tento požadavek byl ve zjevném rozporu s Varšavskou smlouvou. Svoboda se domníval, že „podle Varšavské smlouvy musíme dát souhlas k příchodu vojsk“. Předsednictvo ÚV KSČ však Kosyginův požadavek rozhodně odmítlo.⁴

Ač tedy Svoboda dosud vystupoval v duchu umírněné propagace a obhajoby reformního procesu a Akčního programu, postrádáme v jeho projevech jakoukoli výraznější polemiku či kritiku na kteroukoli stranu (radikálů, extrémistů, konzervativců, reformního vedení, Moskvy a varšavské pětky). Po jednání v Čierné a v Bratislavě (3. srpna 1968) zřejmě docházel k přesvědčení o oprávněnosti a opodstatněnosti kritiky na adresu reformního procesu a jeho vůdců ze strany Moskvy a varšavské pětky. Svědčí o tom řada jeho výroků, ať již v úzkém kruhu jeho spolupracovníků, při jednáních s velvyslancem Červoněnkem, při jednáních o dělnicko-rolnické vládě nebo vůbec celý jeho postoj a postup v srpnových dnech.

Několik na sobě nezávislých pramenů svědčí o tom, že 18. respektive 19. srpna navštívil velvyslanec Červoněnko prezidenta Svobodu. Názory na důvod této návštěvy se poněkud různí. M. Klusák a jeho manželka uvádějí, že Červoněnko sháněl Dubčeka, popřípadě jeho odpověď na Brežněvův dopis. (Šlo nejspíš o dopis ze 16. srpna, který obsahoval jen obvyklou kritiku na adresu reformního procesu a výtku, že československé vedení neplní údajné dohody z Čierné a Bratislavy.) Zdá se však pravděpodobnější, že shánka po Dubčekově odpovědi byla spíše záminkou pro Červoněnkovu návštěvu u prezidenta, neboť podle V. Fallina, bývalého vedoucího pracovníka sovětského ministerstva zahraničí a člena týmu poradců L. Brežněva, měl Červoněnko v tomto rozhovoru Svobodu informovat nejen o kritickém stanovisku Moskvy, ale i o hrozbě vojenské intervence. Podle něho se Svoboda k této hrozbě vyjádřil takto: „Může se podniknout všechno kromě nasazení vojsk, protože to by byl konec všeho, co (tvoří? – pozn. A.B.) kapitál přátelství mezi Československem a SSSR, které bylo získáno v boji proti Hitlerovi za války. Co nejenergičtěji varoval nedělat to a prosil o to.“⁵

Z toho je možné usoudit, že o možnosti vojenské intervence se Svoboda dozvěděl dva dny před jejím zahájením. Může tomu nasvědčovat i skutečnost, o níž později Svoboda informoval v přátelském rozhovoru M. Mikovou. V diskusi o této eventualitě s ministrem Dzürem několik dnů před intervencí se prý oba shodli, že „kdyby se náhodou něco takového stalo, armáda musí zachovat klid“.⁶

Červoněnkovo varování či jeho shánka po Dubčekovi byly zřejmě důvodem, proč 19. srpna po 20. hodině – po příletu z Bratislavy do Prahy – navštívil Dubček prezidenta Svobodu, kam byl také prostřednictvím Zbyňka Sojáka povolán i Josef Smrkovský.⁷ Co bylo skutečným obsahem jejich jednání na Hradě, nevíme. Pokud je nám však známo ani Dubček, ani Smrkovský či kdokoliv další nezaznamenal zmínku o tom, že

4 AK, D I/12, záznam mimořádné schůze ÚV KSČ v Čierné 29.7.1968

5 AK, V 20, protokolární výpověď M. Klusáka z 11.6.1990; R 44, záznam rozhovoru se Z. Klusákovou a M. Klusákem, s. 6 n.;
AK, záznam rozhovoru J. Pauera s V. Fallinem 4.6.1992;
AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s H. Maxou, s. 66;
AK, R, B. Prokešová, Poznámky z krizových dnů roku 1968;
D II/26, dopis Brežněva Dubčekovi ze 16.8.1968;
Vasil BILAK, *Paměti*, 2. díl, Praha, Cesty 1991, s. 102

6 AK, vzpomínky M. Mikové na rok 1968–1969, příloha ke zprávě zmocněnce Komise... pro Ostravu, s. 23

7 V. BILAK, c.d., s. 102;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s H. Maxou, s. 66

by je L. Svoboda o této hrozbě informoval. Avšak ani poté, když ve večerních hodinách 20. srpna v rodinném kruhu informovala dcera Zoe o depeši vyslance Púčika z Buda-
pešti, podle které jim anonym sdělil zprávu, že o půlnoci začne vojenské obsazování
Československa,⁸ nepovažoval Svoboda za nutné informovat o svém jednání s Červo-
něnkem státní a stranické představitel Československa. Marně mu také jeho dcera do-
mlouvala, jak může jít klidně spát, když má takové varovné signály. Svoboda na to
údajně reagoval prohlášením, že Sovětský svaz je takový přítel, kterého by urazil sbírá-
ním klepů od nějaké rozvědky. „Mezi mnou a Sovětským svazem je tak upřímný vztah,
že jim věřím a nikdy nepodlehnu nějakým pomlouvačům.“⁹

Uběhlo však sotva několik desítek minut a toto jeho přesvědčení bylo podrobeno
doslova zkoušce státníkově. Neboť ihned poté, kdy ministr Dzúr v doprovodu Šalgoviče
navštívil generála Jamščikova, u něhož byl i velvyslanec Červoněnko, poté, kdy byl
Dzúr i po telefonických rozhovorech s maršálem Grečkem a L. Brežněvem „přesvěd-
čen“, aby československá armáda nekladla odpor,¹⁰ ohlásil se Červoněnko u prezidenta
Svobody. Z depeše Moskvy, obsahující pokyny pro jeho jednání se Svobodou, můžeme
zaznamenat: Červoněnko měl Svobodovi sdělit rozhodnutí varšavské pětky poskytnout
ozbrojenou pomoc proti nebezpečí kontrarevoluce a na obranu socialismu v Českoslo-
vensku; armády varšavské pětky zahájí akci ve 24.00 hodin (myšlen zřejmě moskevský
čas – pozn. A.B.), a to na prosbu většiny členů předsednictva ÚV KSČ a mnoha členů
vlády. Do vnitřních záležitostí Československa se armády vměšovat nebudou a odejdou,
až to budou prezident a vláda považovat za nutné. Současně prý Červoněnko požádal,
aby Svoboda pronesl výzvy k armádě a k národům Československa, že nemají klást odpor
a mají vítat vojska pětky jako přátele. Návrh textu této výzvy měl Červoněnko při-
praven v tašce. Jednání kromě plukovníka KGB Kambulova – jehož Svoboda znal ještě
z doby svého velení československým jednotkám v SSSR – který Červoněnka dopro-
vázel, byl přítomen i Svobodův zeť M. Klusák. Jsme ovšem nuceni konstatovat, že z ci-
tované depeše, kterou nám sovětská strana poskytla, je vypuštěna určitá partie konspi-
rativního (důvěrného) charakteru.¹¹

Reakce Svobody na toto sdělení zachycuje Červoněnkova depeše do Moskvy z 21. 8.:
„Svoboda řekl, že vstup vojsk nevíta. Ale protože jsme se nedokázali vyrovnat se svými
úkoly (československé reformní vedení – A.B.), on proti spojencům nevystoupí. Udělá
vše, aby nedošlo k odporu, aby nebyla prolita krev.“ Na sdělení, že Moskva a ostatní
socialistické země doufají, že Svoboda zůstane ve své funkci a splní svoji roli ve jménu
své vlasti a družby se SSSR a ostatními soc. zeměmi, Svoboda odpověděl: „... že když
nastoupil na post prezidenta, věděl, že od SSSR nikdy neodstoupí“. Když byl mezitím
volán telefonicky na zasedání předsednictva ÚV KSČ, vyslovil naději, „že on se provo-
kacím nepoddá a bude pevně hájit zaujatou pozici... v této odpovědné době“.¹²

Jsem přesvědčen, že tato charakteristika Svobodova postoje ke zprávě o intervenci je
mnohem blíže skutečnosti než značně legendarizované tvrzení manželů Klusákových,
neboť se v zásadě shoduje i s řadou dalších projevů,¹³ o nichž byla či bude ještě řeč.

8 AK, K, šifrovky za měsíc srpen, šifr. č. 7723

9 AK, vzpomínky M. Mikové..., s. 22

10 AK, D III/100, zpráva M. Dzúra pro ÚKRR ÚV KSČ z 9.6.1970

11 AK, depeše MID SSSR, depeše z 19. a 21.8.1968

12 Tamtéž

13 AK, R 44, záznam rozhovoru se Zoe Klusákovou a M. Klusákem

Paměti V. Biřáka, při jeho obecně známé lásce k veliké proměnlivosti vlastních pravd, jistě nelze považovat za pramen zvláště věrohodný. Avšak v kontextu toho, co jsme dosud uvedli, se může jevit poznámka V. Biřáka o výroku Svobody po jeho příchodu na předsednictvo ÚV KSČ dosti věrohodná. Ostatně, jak se ukáže dále, V. Biřák byl mužem Svobodovy důvěry a jeho partnerem nejen v průběhu sedmi dramatických srpnových dnů, ale také později. Nevíme, zda a do jaké míry Svoboda opravdu uvěřil Červoněnkovu tvrzení, že vojska přicházejí na pozvání většiny předsednictva ÚV KSČ a mnoha členů vlády. Podle Biřáka však vstoupil do místnosti a s úsměvem na tváři spokojeně řekl: „Tak už jsou zde.“¹⁴ Teprve poté, když se rozhlédl po obličejích přítomných, na otázky šokovaného Dubčeka, Smrkovského a Kriegla, zda je pozval on, překvapeně a zaraženě odpověděl: „Ne, ne!“ Načež informoval o návštěvě Červoněnka, přičemž prý uvedl, že pozvání spojenců považoval za přirozené, když se – podle jeho názoru – situace po Čierné a Bratislavě nezlepšovala.¹⁵

Dalšího jednání a hlasování o protiintervenčním prohlášení předsednictva ÚV KSČ se Svoboda neúčastnil a odjel zpět na Hrad.

Zatím, jak známo, bylo prohlášení předsednictva ÚV KSČ proti intervenci odvyšláno a současně byla učiněna opatření k okamžité aktivizaci Národního shromáždění i vlády. Oba orgány již během dopoledne přijaly rovněž jednoznačně odmítavá a odsuzující stanoviska k intervenci, obdobně jako předsednictvo ÚV KSČ.

Podívejme se nyní, jaké kroky podnikl a jaké stanovisko zaujal první muž Československa.

Přestože okupační jednotky zablokovaly Hrad a Svoboda marně čekal na souhlas velitele intervenčních armád generála Pavlovského k projíždce Prahou, měl přece jen v průběhu 21. srpna dostatek informací nejen o stanovisku varšavské pětky a zvláště Moskvy, ale i o stanoviscích nejvyšších stranických a ústavních orgánů Československa. Právě tak dobře věděl o jednoznačně odmítavé reakci drtivé většiny obyvatelstva.¹⁶ Nic mu tudíž nebránilo jednat obdobně a stejně rozhodně, v souladu s míněním drtivé většiny lidu Československa. Ve své první veřejné rozhlasové reakci na vzniklou situaci však neměl co říci k jejímu objasnění a omezil se na výzvu k zachování rozvahy a klidu v očekávání dalších kroků ústavních činitelů republiky.¹⁷ Z Hradu nevyšel během dne ani náznak souhlasu s prohlášením předsednictva ÚV KSČ či Národního shromáždění a vlády. Spíše naopak. Na Hradě zavládly rozpaky a Svoboda se jen těžce propracovával k nějakému jednoznačnému posouzení situace a k vlastnímu rozhodnutí. Snad k tomu přispěl i jeho telefonický rozhovor s L. Brežněvem.

Když byla intervence zahájena, Brežněv se – podle údajů sovětských historiků – zdržoval na štábu sovětské armády u maršála Grečka. Zřejmě odtud také mluvil dopoledne 21. srpna s Biřákem, Kolderem a Indrou, kteří se uchýlili po svém selhání na schůzi předsednictva ÚV KSČ na sovětské velvyslanectví. A podle Biřákových Pamětí nemohl Brežněv pochopit, „jak je možné, že marxisticko-leninské síly dopustily, že kontrarevoluční živly mohly nabrat vrchu“. Tato skutečnost prý také Brežněva utvrdila v tom, že intervenční vojska přišla na pomoc v hodině dvanácté.¹⁸

14 V. BILAK, c.d., s. 106

15 Tamtéž

16 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 305 n.

17 *Sedm pražských dnů*, HÚ ČSAV, Praha 1968, s. 32

18 V. BILAK, c.d., s. 115

Zřejmě odtud, z Grečkova štábu, mluvil Brežněv někdy po desáté hodině dopolední i s prezidentem Svobodou. Ze stručných údajů L. Svobody, L. Brežněva, L. Nováka a J. Borůvky o tomto rozhovoru je možné rekonstruovat jeho obsah asi takto: Brežněv mluvil jménem sovětského politbyra. Ujišťoval Svobodu, že oni nejsou okupanti, že k vojenskému zásahu byli donuceni, aby zabránili Československu sejít ze socialistické cesty vývoje, očistili je od nepřátel a překazili plány západních imperialistů. Budou chránit suverenitu Československa a až zdravé síly ovládnou situaci, vojska odejdou do posledního muže.

Prezident Svoboda vyčetl Brežněvovi, že jako vrchní velitel ČSLA nebyl o vstupu vojsk předem informován; protestoval proti obsazení Hradu. Čekal, že řešení československé situace po Čierné a Bratislavě bude sice těžké, ale že to bude bez vojska. Když sdělil Brežněvovi, že se v Praze střílí a jsou již oběti, Brežněv prohlásil, že k tomu příkaz nedal, že udělá opatření, aby k tomu nedocházelo, bude-li však čs. armáda klást odpor, dojde skutečně k boji.

Na výše uvedené argumenty Brežněva o důvodech intervence Svoboda – podle Brežněva – odpověděl: „My vám plně věříme, je však třeba udělat vše, aby nedošlo ke krvavé prolití, najít způsob, jak v rámci zákonů všechno obnovit a nastolit družbu“ (!?).¹⁹

O nějakém kategorickém odmítnutí či protestu proti intervenci není v těchto materiálech žádný důkaz. O tom, zda a do jaké míry tento rozhovor ovlivnil další Svobodovo jednání, se můžeme domýšlet na základě jeho jednání v následujících hodinách a dnech.

V odpoledních hodinách 21. srpna byli zatčeni členové předsednictva ÚV KSČ a vedoucí ústavní činitelé – Dubček, Černík, Smrkovský, Kriegel, Špaček a Šimon – postupně svázeni v pancéřových vozech na letiště v Ruzyni, kde dlouho do noci – pečlivě střeženi – očekávali další přesun až na Zakarpatskou Ukrajinu, kde byli internováni.²⁰ A zatím – rovněž v pancéřových vozech, avšak s početnou ochranou – přijela po předběžné dohodě ze sovětského velvyslanectví k jednání s prezidentem skupina zvatelů, Kolder, Indra a Biřak. Čtvrtým členem delegace byl Lenárt, který po svém náhlém „onemocnění“ z předchozího dne záračně „vyzdravěl“ a byl ze Sanopsu dopraven na sovětské velvyslanectví. Mluvčím této skupiny v průběhu jednání – zahájeného kolem čtvrté hodiny odpolední – byl především Kolder. Podstatu jejich informací a návrhů lze stručně formulovat asi takto: vláda nefunguje; o Černíkovi prý nevědí (údajně prý podal na schůzi předsednictva ÚV KSČ demisi). Nefunguje ani ÚV KSČ a jeho předsednictvo, ba ani Národní shromáždění, takže oni jsou jediní v kontaktu a akceschopní. Navrhují vytvořit nějaký univerzální orgán, který by převzal vedení ve státě a vešel ve styk s intervenčním velením a vládami varšavské pětky.

Prezident vážně naslouchal, občas vznesl nějaký usměrňující dotaz, přičemž poznal, že při úvahách o složení vlády by se mělo počítat s Černíkem. O Dubčekovi, Smrkovském a dalších neřekl ani slovo, ačkoli v té chvíli již věděl, že byli odvečeni, stejně jako věděl o činnosti vlády, jejíž delegace již u něho byla ohlášena na pozdější dobu.

19 AK, stenografický záznam jednání Brežněva a dalších s Dubčekem a Černíkem 23.8.1968 v Moskvě; AK, D III/34, záznam jednání o dělnicko-rolnické vládě 22.8.1968; AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví a dokumentů, záznam rozhovoru s J. Borůvkou, s. 25; AK, záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 9

20 AK, R 9, 20, 13, 14, záznam rozhovorů s J. Špačkem a B. Šimonem; Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s H. Maxou, s. 56 n.; B. ŠIMON, *Takoví jsme byli (Srpen 1968)* Kolín n/R., Index, 1989, s. 162 n.; V. VRABEC, *Vybočil z řady* (mediálion J. Smrkovského a doby v níž žil), Praha, Naše vojsko 1991, s. 144 n.

V průběhu diskuse o složení vlády, respektive o obsazení funkce předsedy, se prezident omezil na doplňující poznámky či návrhy, že by do vládní sestavy měl být zařazen Borůvka, s čímž ostatní vcelku souhlasili. V dalším průběhu diskuse pak Indra, jeden z adeptů na funkci předsedy, vytáhl odkudsi lístek a podle připraveného seznamu vyložil představy „zvatelů“ o složení navrhované vlády. Načež do diskuse zasáhl i L. Novák s připomínkou, že jakákoli, i provizorní vláda musí předstoupit před Národní shromáždění a požádat o důvěru, že musí být zachován ústavní princip. A. Indra na toto upozornění reagoval jakousi bagatelizující či omlouvající poznámkou! „Vždyť přece víš, jaká je situace a jak to má teď schvalovat NS, to by bylo obtížné.“ Avšak Novákova připomínka prezidenta zřejmě poněkud zorientovala ve složité situaci. Výsledkem celého jednání byla nakonec pouze dohoda, že Kolder a spol. se budou kontaktovat s dalšími členy předsednictva, s nimiž se večer sejdou, a příští den budou prezidenta informovat o situaci a dalších návrzích. Teprve v závěru jednání prezident informoval přítomné o odvezení Dubčeka a ostatních. Poté delegace „zvatelů“ opět nasadla do pancéřového vozu a odjela pod ochranná křídla Červoněnkova velvyslanectví.²¹

Nedlouho před odjezdem Kolderovy skupiny přijela na Hrad delegace vlády, vedená ministryní Machačovou. Ještě než ji prezident přijal, dozvěděli se její členové od pracovníků kanceláře prezidenta o plánech, s nimiž tato povedená čtveřice vyrukovala na prezidenta.

V průběhu vlastního jednání Machačová a další informovali prezidenta o podmínkách a činnosti vlády; že je jí znemožňována činnost, že kromě předsednictva vlády jsou zabírány i budovy dalších ministerstev. Také o tom, že ale vláda, jmenovaná prezidentem, která dostala důvěru Národního shromáždění, je pevně rozhodnuta vykonávat i nadále svoji práci, a žádá proto prezidenta o podporu. Obrací se na něj se žádostí, aby zajistil setkání s O. Černíkem. Chtějí se od něho dovědět, zda rezignuje nebo setrvává v čele vlády.

Reakce prezidenta na žádost o podporu vlády byla značně rozpačitá. Nedal jasnou odpověď, i když připustil, že nebude dělat žádné rozhodnutí bez projednání s touto vládou. O opatrné dotazy Machačové, Krejčího, Kadlece, zda s někým jednal o případném vytvoření jiné vlády, odpovídal vyhýbavě. Neřekl ani slovo o předchozím jednání a na přímý dotaz, zda považuje tuto vládu za ústavní a právoplatnou, pouze opakoval, že bez ní žádná rozhodnutí dělat nebude. Vyjádřil naději, že snad bude možné, aby se do jejího čela vrátil Černík, že chce o tom jednat s příslušnými orgány.

Jeho váhavost byla zřejmá i při diskusi nad formulacemi zprávy o tomto jednání, v jejímž textu mu nevyhovovala formulace o jeho jednoznačné podpoře této vlády v čele s Černíkem.

V průběhu celé diskuse bylo možné vypořádat, že Svoboda jedná pod vlivem přesvědčení (či alespoň mylné informace), jako by Černík i Dubček na své funkci rezignovali. Ukázalo se velice užitečné, že v delegaci se na poslední chvíli objevil i J. Borůvka. Když totiž před pátou hodinou zatčeného Černíka z budovy předsednictva vlády odvezli v transportéru na letiště, delegaci Národního shromáždění, která byla po návratu z velvyslanectví zadržena v budově předsednictva, propustili.

Štrougal, Hamouz, Boček, Dvořák a Hůla na předsednictvu ještě zůstali. Borůvka a další se ihned odebrali do budovy Národního shromáždění, kde se již delegace vlády

21 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovorů s L. Novákem a J. Borůvkou, s. 307 n. 24 n.; V. BIEAK, c.d., s. 114 n;

AK, A 511, z pozůstalosti L. Hofmana, D č. 5

připravovala na své jednání s prezidentem. Nyní mohl Borůvka podat očitě svědectví o tom, jak to ve skutečnosti bylo na předsednictvu vlády po jeho obsazení. Prezident se od něho dověděl, že Černík nerezignoval, naopak, že se nedal zlomit sovětskými orgány a že dokonce odmítl i nabízený telefonický hovor s Moskvou.

Podle svědectví Borůvky i Nováka zapůsobila tato informace na prezidenta dosti uklidňujícím a osvobozujícím dojmem, což vyjádřil i konstatováním: „No, když je to takhle – já ti věřím – tak to je něco jiného.“

Machačová, Kučera, Sucharda pak opakovaně zdůrazňovali legitimitost vlády a Svoboda přislíbil, že se spojí s Černíkem a vyslovil souhlas s tím, aby vláda za předsednictví Machačové pokračovala ve své činnosti.

V další rozpravě pak Svoboda mimo jiné informoval přítomné o svém dopoledním telefonickém rozhovoru s Brežněvem.²²

Jednání prezidenta s vládou skončilo někdy kolem 21. hodiny. Spolu s L. Novákem se pak Svoboda věnoval přípravě večerního prohlášení (bylo vysíláno po 22. hodině). Poté, kdy obyvatelé Československa a celá světová veřejnost byli seznámeni s kategorickým odsouzením intervence předsednictvem ÚV KSČ, Národním shromážděním, vládou i drtivou většinou obyvatel, poté, kdy mu bylo známo, že vedoucí představitelé Československa byli zatčeni a odvlčeni jako zločinci, bylo sotva možné říci ještě méně, než co obsahovalo jeho prohlášení. Omezilo se fakticky jen na konstatování toho, co bylo již všem známo, že totiž intervenční vojska žádný ústavní orgán Československa nepozval. Ani náznak nesouhlasu a odsouzení intervence. Místo toho jen uklidňování a mlhavé sliby neurčitých jednání s odvoláním se na odpovědnost ústavních orgánů, jejichž vedoucí představitelé byli odvlčeni.²³

O tom, že toto prohlášení nebylo jen náhodným projevem chápajícího postoje k intervenci, svědčí i další skutečnost z tohoto dne. V průběhu 21. srpna se na obranu Československa vzdmula v celém demokratickém světě obrovská vlna podpory a odporu proti intervenci. Dokonce se na návrh západoevropských a latinskoamerických členů Rady bezpečnosti OSN intervence varšavské pětky stala předmětem jednání této Rady. Generální tajemník OSN U Thant tehdy mimo jiné prohlásil, že „Spojené národy poskytl československé vládě jedinečnou příležitost obhajovat svoji věc na půdě Rady bezpečnosti“. Čs. ministr zahraničí J. Hájek, který se v den intervence zdržoval v Jugoslávii, dal stálé misi ČSSR v OSN pokyn, aby se zúčastnila jednání RB a seznámila její členy se stanoviskem československé vlády.²⁴ Avšak prezident Svoboda dal prostřednictvím svého zetě Klusáka příkaz úřadujícímu náměstkovi ministra zahraničních věcí Pleskotovi, aby čs. otázka byla stažena z pořadu jednání v OSN. A tak v pozdních nočních hodinách letěl do USA stálému československému zástupci v OSN Mužíkovi telegram: „Zasedání Rady bezpečnosti se neúčastní vzhledem k určitým možnostem přímého jednání mezi ústavními orgány ČSSR a pěti vládami.“ Vedení ČSSR se tak na příkaz prezidenta Svobody vzdávalo další diplomaticko-politické podpory OSN.²⁵

22 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznamy rozhovorů J. Borůvky a L. Nováka, s. 24 n., 312 n.

23 *Sedm pražských dnů*, s. 63 n.

24 Práce, 21. srpen 1968, druhé zvláštní vydání – Svět je vzrušen; Práce, 22. srpen 1968; *Osm měsíců Pražského jara 68*, Praha, Práce 1991, s. 183 n.;

Sedm pražských dnů, s. 57 n.;

AK, K, šifrovka č. 7798 z 22.8.1968;

AK, studie M. Parise, s. 42

25 AK, K, šifrovky č. 3142 a 3151 z 26.8.1968, obsahující přehled pokynů stálé misi v New Yorku, vyžádané Černíkem z Moskvy 26.8.1968

22. srpna bylo vojenské obsazení Československa dokončeno vcelku bez větších problémů, jak to také konstatoval generál Pavlovský během jednání s prezidentem Svobodou v dopoledních hodinách tohoto dne. Současně však na sklonku tohoto dne intervenční velení i Brežněvovo vedení musela konstatovat, že jejich původní plány na zajištění politické legitimacy intervence zcela zkrachovaly. Neboť již v průběhu prvního dne většina předsednictva ÚV KSČ, vláda, Národní shromáždění i drtivá většina národů Československa intervenci jednoznačně odmítla a odsoudila. Před celým světem byla odhalena lživost tvrzení o pozvání interventů stranickým a státním vedením Československa. A nejen to.

V dopoledních hodinách 22. srpna se v Praze, přeplněné vojskem, podařilo zahájit a během dne úspěšně dokončit XIV. mimořádný sjezd KSČ, jehož překažení bylo vlastně základním důvodem intervence. Sjezd zvolil nové progresivní vedení KSČ, do něhož byli zvoleni i všichni zatčení členové dosavadního předsednictva. Přijal řadu dokumentů, akceptujících prohlášení předsednictva, vlády i Národního shromáždění, a jednoznačně se přihlásil k pokračování reformního procesu.²⁶ Prezident Svoboda však zřejmě nepochopil obrovský politický význam tohoto sjezdu, který se stal doslova záležitostí naprosté většiny lidu Československa jako sjednocující faktor v odporu proti intervenci a obhájce jeho nejvlastnějších zájmů v pokračování reformního procesu. XIV. sjezd navíc zvolením nového progresivního vedení zbavil probrežněvovské „zvatele“ a jejich stoupence jakéhokoliv politického mandátu. Svoboda naopak považoval sjezd za čistě „soukromou“ záležitost KSČ, ba dokonce jej považoval za nelegitimní. Když totiž ve večerních hodinách jednal o dělnicko-rolnické vládě, a to i s lidmi, které sjezd mezitím zbavil jejich mandátu, při zdůvodňování svého rozhodnutí odjet do Moskvy k jednání a přivést zatčené představitele domů argumentoval Červoněnkovi: „Když bude propuštěn Dubček, prohlásí sjezd nezákonným, ale jinak budete muset rozpustit sjezd vy a bude to ohromná tragédie.“²⁷

V době, kdy ve Vysočanech byl zahájen a probíhal XIV. sjezd, prezident Svoboda vedl několik důležitých jednání.

Nejdříve, v časných dopoledních hodinách pozval k jednání ministra Džúra a náčelníka Hlavní politické správy československé armády generála Bedřicha. Jednalo se pochopitelně o situaci v armádě. Džúr odjížděl na Hrad se souhlasem generála Jamščíkova, avšak s velkými obavami kvůli svému prvnímu rozkazu československé armádě, v němž mimo jiné nařizoval, aby československá armáda poskytla intervenčním jednotkám všestrannou pomoc. Jeho obavy, které vyjádřil i v jakémsi sebebičovacím prosluvu úvodem jednání – se však záhy rozplynuly. S prezidentem našli totiž rychle společnou řeč a stejný názor na danou situaci, který vyjádřili v rozkazech ministra i prezidenta, zveřejněných vzápětí po tomto jednání. Stručně řečeno, prezident Svoboda schválil a ocenil dosavadní postoj velení ČSLA a armády jako celku a vyzýval, aby i nadále bylo zabráněno incidentům a možnému krveprolití.²⁸

26 *Tanky proti sjezdu* (Protokol a dokumenty XIV. sjezdu KSČ), Roma, Salemi 1970;

Seďm pražských dnů, s. 74 n.;

V. ŠILHÁN, *XIV. mimořádný „vysočanský“ sjezd KSČ, (Srpen 1968)*, s. 105 n.;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznamy rozhovorů s A. Šachem, J. Literou, L. Pacovským, M. Hájkem, V. Šilhánem, s. 100 n., 118 n., 175 n., 188 n., 204 n.

27 AK, D III/34, záznam z jednání členů předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ s prezidentem Svobodou 22.8.1968; AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 326 n.

28 VHA, VR MNO 1/16-4, příloha č. 38;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 322 n.

Krátce před polednem se k prezidentovi – na jeho pozvání – dostavil velitel intervenčních vojsk generál Pavlovský v doprovodu velvyslance Červoněnka. Jednání se účastnil i generál Džúr, vedoucí prezidentské kanceláře L. Novák a vedoucí vojenské kanceláře plukovník Kužel.

Svoboda se v průběhu jednání snažil odstranit řadu překážek znemožňujících normální život v Praze i v zemi, jako bylo kupříkladu zablokování Státní banky, obsazení vládních budov či zákaz nočního vycházení, vydaný okupačním velitelem Prahy generálem Veličkou. V průběhu dlouhého, vcelku klidného a diplomaticky vedeného rozhovoru nedali však sovětské představitelé fakticky odpověď ani na jednu prezidentovu otázku či výtku na adresu intervenčních jednotek a situace v Praze. Tvářili se, jako by oni o ničem nevěděli, příkazy nevydávali. Nanejvýš přislíbili, že věci prošetří. Vrcholnou ukázkou jejich licoměrnosti bylo tvrzení, že ani oni nemají se zatčením československých vedoucích činitelů nic společného a že o něm nic nevědí. Podobně cynická byla odpověď Pavlovského na námitku prezidenta, že dosud nedostal odpověď na žádost, aby se mohl projet Prahou: „Jistě soudruhu prezidente pochopíte, že soudruzi mají velkou obavu o vaši bezpečnost jako prezidenta republiky a my jsme z Moskvy ještě nedostali pokyny k tomu, abyste mohl vyjet z Hradu.“²⁹

Generál Pavlovský podal v průběhu jednání generálu Svobodovi hlášení o vojenském průběhu obsazení Československa a o rozmístění intervenčních vojsk. Především se však oba, Pavlovský i Červoněnko, snažili přesvědčit prezidenta o nutnosti aktivní spolupráce československých stranických a státních orgánů s intervenčním velením na všech úrovních, na zajištění klidu atd., atd., k čemuž měl prezident – podle jejich návrhu – přispět i vlastním vystoupením k národům Československa. Červoněnkovi i Pavlovskému vadilo zejména volání po svolání sjezdu a aktivita československé mládeže.

V závěru zdoluhavého a vcelku neplodného jednání pronesl Červoněnko ještě delší obvyklou tirádu, v níž opakoval brežněvovské argumenty z jednání v Čierné a z dopisu politbyra ÚV KSSS Dubčekovi ze 17. srpna 1968.³⁰

Jestli prezident v průběhu tohoto jednání pochopil, že s ním jednájí jako s nějakou šachovou figurou, nevíme. Zdá se však, že tento rozhovor v něm spíše utvrzoval rodící se přesvědčení, že Moskva, přesněji Brežněv, jemuž stále ještě důvěřoval, je o skutečné situaci v Československu Červoněnkem mylně informován...

Zatímco ve Vysočanech a na Hradě probíhala jednání, jak jsem se je snažil stručně zaznamenat, skupina „zvatelů“ podnikla další pokus o ustavení nějakého kolaborantského orgánu. Že tento pokus rovněž zkrachoval, je již obecně známé. Zásluha za to byla až donedávna téměř výhradně připisována prezidentu Svobodovi a jeho role byla značně legendarizována. Nuže, jak to vlastně doopravdy bylo?

V dopoledních hodinách 22. srpna se sešla v budově ÚV KSČ skupina členů předsednictva ÚV KSČ a sekretariátu: Biřak, Kolder, Rigo, Piller, Švestka a Barbírek, tajemníci Indra, Lenárt, Sádovský a Mlynář, předseda ÚKRK Jakeš a dva členové ÚV Pavlovský a Rytíř. Jejich jednání bylo zahájeno krátce po desáté hodině. Biřak zde podal informaci o nočním jednání delegace (Biřak, Lenárt, Rytíř, Pavlovský), která měla z rozhodnutí třetinového ÚV KSČ, jednajícího předešlého večera v hotelu Praha, jednat s intervenčním velením především o propuštění zatčených. Biřak se však nyní tomuto tématu vyhýbal a pouze sdělil, že jsou v bezpečí a pod sovětskou ochranou. Podle Mly-

29 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 316 n.

30 Tamtéž

nárova svědectví současně přišel s návrhem, aby se zbylé torzo vedení KSČ, které se zde sešlo, vyhlásilo za orgán, který povede jednání na „nejvyšší úrovni“. Jednání s intervenčním velením považoval totiž za základní předpoklad řešení dané situace.

V následující diskusi byl však tento návrh zamítnut a převládl názor, že jakékoliv další jednání musí usilovat o navázání kontaktu se zatčenými členy vedení, a že se musí jednat nikoliv s vojenským velením, nýbrž s velvyslancem Červoněnkem a požádat ho o spojení s Moskvou.³¹ Když Červoněnko vyslovil souhlas, celá skupina se přesunula na velvyslanectví, které vypadalo jako válečné ležení. A zde, dílem bez Červoněnka, který ještě jednal u prezidenta Svobody, a poté i za jeho účasti a masívního nátlaku na vytvoření jakéhosi univerzálního stranického a státního orgánu, který by převzal řízení v zemi, probíhala zdlouhavá diskuse, kterou – vzhledem k tématu – není nutné reprodukovat. Několikahodinová diskuse o revoluční dělnicko-rolnické vládě byla nakonec shrnuta Pillerem do dvou alternativ:

- a) revoluční vláda v čele s prezidentem a L. Štrougaem jako úřadujícím místopředsedou;
- b) revoluční vláda v čele s Lenártem, přičemž řízením ÚV KSČ pověřit Biřáka a v případě, že by Svoboda převzal vedení vlády, v řízení strany by se stídal Biřák s Lenártem.³²

Mezitím Zbyněk Soják, který se celého jednání účastnil a pořizoval záznam, vyjednal s L. Novákem přijetí celé skupiny u prezidenta. Přitom mu ujela poznámka o nutnosti včas zveřejnit prohlášení nové vlády. Navíc i velvyslanec Červoněnko v telefonickém hovoru s prezidentem upravoval této „delegaci“ cestu. Prezident Svoboda a jeho okolí byli tudíž včas informováni, s čím za ním delegace přijede, a mohli se připravit. K tomuto jednání byl na žádost delegace, zprostředkovanou Sojákem, přizván i místopředseda vlády L. Štrougal.³³

Krátce před 20. hodinou se delegace dostavila na Hrad. Jejím mluvčím byl Piller. Sotva však začal mluvit, do místnosti vstoupili nejen Štrougal, ale i Machačová a Hamouz, s jejichž účastí prezident vyslovil souhlas. Načež Piller přednesl obě navrhované varianty řešení a vyslovil prosbu, aby se prezident postavil do čela takovéto vlády, která by po přechodnou dobu řídila stát i stranu.

Jako první reagoval L. Štrougal. Řekl, že bez zrušení internace předsedy vlády Černíka jednat nemůže a nic nepřijímá. Návrh na prozatímní revoluční dělnicko-rolnickou vládu odmítá. Nanejvýš by byl pro variantu, aby prezident předsedal vládě, ale spojení funkce prezidenta a předsedy vlády nedoporučuje a je pro oddělení stranických a státních funkcí. Jen v přítomnosti předsedy vlády by podle něj bylo možné diskutovat o změnách ve vládě. Obdobná stanoviska vyslovili Machačová a Hamouz. Machačová, která se účastnila jako členka vládní delegace XIV. sjezdu, navíc prohlásila, že Pillerem navrhovaná řešení národ nepřijme.³⁴ K prohlášení Machačové dodávám, že v pátek 22. srpna rozhlas i tisk přinesly tisíce rezolucí, prohlášení a výzev jednotlivců i kolektivů, orgánů, organizací a institucí. Všechny rezoluce požadovaly okamžité propuštění zatčených, vyjadřovaly důvěru ústavním orgánům republiky, odsuzovaly zrádce a kolaboranty a od-

31 V. BILÁK, c.d., s. 119 n.;

Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, Praha, Mladá fronta 1990, s. 208 n.

32 AK, D III/34, cit. záznam z 22. 8.;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 326 n.

33 Tamtéž

34 Tamtéž

mítaly jakékoli pokusy o ustavení kolaborantské vlády. Tato skutečnost pozornosti Hradu jistě neušla.³⁵

Teprve po vystoupení Štrougala, Machačové a Hamouze promluvil L. Svoboda. Vzhledem k závažnosti daného tématu považuji za vhodné citovat záznam podstatné části jeho vystoupení.

Nejdříve mluvil o jednání v Čierné a Bratislavě, o telefonickém rozhovoru s Brežněvem a o dopoledním jednání s Červoněnkem a Pavlovským. A poté se vyjádřil k návrhu: „Jde o taktickou zásadu. Nejste, soudruzi, malí chlupci, znám vás dobře. Jistě jste přemýšleli s rozvahou, ale postavme si otázku, jak by jednal v tomto případě národ. Vykopl by vás i mne a došlo by ke krveprolití. Už dnes je 270 raněných a 7 mrtvých.³⁶ Musíme být proto důslední v požadavku na osvobození lidí.

Všichni nesete odpovědnost za vývoj situace. Co jste udělali ve sdělovacích prostředcích. Kdekdo napadal Sovětský svaz. Nemohl to přirozeně trpět. Hlasatelce v televizi bych dal přes držku. A nedovedli jste se s tím vypořádat. Proto ať jdou všichni odpovědní pracovníci na svá místa. Jsem přesvědčen, že v první řadě to bude Dubček, který sám složí funkci. S druhou variantou také nesouhlasím. Postavit otázku, všichni zpět na svá místa. Řešení, kdy všichni budou postaveni na svá dosavadní místa a budou skládat odpovědnost, národy přijmou.“ Jako východisko vyjadřuje ochotu jet s ostatními soudruhy do Moskvy, vysvětlit situaci soudruhu Brežněvovi. Neví, jak to vysvětlují, ale hlavní je nedopustit, aby došlo k rozkolu našeho přátelství.

Závěrem doporučuje usilovat o propuštění našich lidí, odložit jednání na dva až tři dny, pokud budeme v Moskvě, a pak rychle udělat potřebné opatření.³⁷

V citovaném autentickém záznamu, jak je zřejmé, nenajdeme žádnou hrozbu zastřešením se. Můžeme ji ovšem najít v dodatečném Novákově záznamu. Novák interpretuje Svobodovo odmítnutí návrhu takto: „Uvědomte si, že kdybychom něco podobného udělali, že by po nás národ musel plivat, národ by do nás musel kopat. Vy jste všichni ještě relativně mladí lidé, já jsem starý člověk, já si nakonec mohu vpálit kulku do hlavy, protože toho života už před sebou nemám. Ale uvědomte si svoji situaci, svoji odpovědnost vůči národu.“³⁸ Abychom však mohli spolehlivě říci, který záznam je přesnější, k tomu nám chybí další svědectví. Ale i tak hrozba „zastřelením“ byla spíše rétorickým projevem než vážně myšlenou hrozbou.

Stanovisko prezidenta všichni účastníci, ať už výslovně nebo mlčky přijali; většinou snad i s jakýmsi ulehčením, že se zbavili odpovědnosti. A ve víceméně volné rozpravě, která nastala po rozhodnutí pozvat na Hrad Červoněnka, aby mu sdělili výsledek jednání a rozhodnutí prezidenta, řada z nich vykládala, jak na ně Červoněnko vykonával tlak. Vyhrožoval a tvrdil, že vytvoření revoluční dělnicko-rolnické vlády je požadavkem Moskvy, na němž trvá, a jakékoliv telefonování do Moskvy je prý zbytečné.³⁹

Jednání s Červoněnkem se kromě prezidenta účastnil Biřak, Piller a Kolder, dále Hamouz s Machačovou a také L. Novák a M. Klusák.

35 *Sedm pražských dnů*, s. 74 n.;

AK, sbírky denního tisku a rozhlasových relací ze srpnových dnů;
Zprávy regionálních zmocněnců Komise... z jednotlivých okresů

36 Zde se prezident mýlil, mrtvých i raněných bylo k 22. srpnu nesrovnatelně více, neboť jen u Čs. rozhlasu bylo za první den, 21.8., na 15 mrtvých

37 AK, D III/34, cit. záznam jednání z 22.8.;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 326 n.

38 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 326 n.

39 Tamtéž; AK, D 4/28, zasedání ÚV KSČ 31.8.1968, záznam vystoupení L. Svobody

O odmítnutí návrhu na dělnicko-rolnickou vládu a o základním předpokladu jakéhokoliv dalšího jednání, tj. návratu Dubčeka i Černíka do svých funkcí, jakož i o rozhodnutí vyslat do Moskvy delegaci v čele s prezidentem, informoval Červoněnka V. Biřák. Místopředseda vlády Hamouz jejím jménem k tomu dodal, že jediné řešení situace v zemi vidí v tom dát možnost pracovat legálním orgánům a jejich vedoucím; současně vyslovil požadavek na uvolnění vládní budovy. Načež prezident opakoval svůj návrh a precizoval i jeho zdůvodnění: „95 % obyvatelstva stojí za Dubčekem a Černíkem. Když nebudou uvolněni, tak bude prolito velmi mnoho krve. Když přijdou na svá místa, pak soudruh Dubček první den odejde ze své funkce. Stejně tak Černík. Ať pak posoudí vláda, jaké chyby udělali, zvláří všechno a řeší. Jestli to uděláme takto takticky, pak to národ přijme a bude to pokládat za správné a bude to bez krveprolití. Jinak by 15 miliónů proklínalo jak prezidenta, tak všechny kdo (je) ve vládě, předsednictvo ÚV a tak i vás jako velvyslance.“

Prosím přijmout opatření, abych se mohl setkat se soudruhy, s předsednictvem ÚV KSSS. Ztratíme dva dny, ale vláda může začít pracovat už dnes. Když propustíte tyto soudruhy na několik dní, Dubček sám odejde, velmi vás o to prosím.⁴⁰ A na poznámku Machačové o požadavcích vysočanského sjezdu reagoval citovanou již poznámkou, v níž prohlásil sjezd za nelegitimní.⁴¹

Můžeme tudíž konstatovat, že odmítnutí návrhu na dělnicko-rolnickou vládu za situace, jaká se v průběhu 21.–22. srpna vytvořila v Československu, nelze považovat za žádný hrdinský čin. Plně souhlasím s názorem J. Pauera,⁴² že spíše by bylo možné považovat za „hrdinství“, kdyby se prezident v rozporu s vůlí drtivé většiny českého a slovenského lidu a jeho ústavních orgánů rozhodl s návrhem souhlasit.

A nejen to. Dosud uvedená fakta nám dovolují konstatovat: Myšlení a konání frontového generála, zasloužilého bojovníka za obnovu ČSR bylo až příliš jednostranně určeno válečnou zkušeností velitele československé vojenské jednotky, bojující v rámci Sovětské armády, a to jak v pocitu upřímné bojové spřízněnosti vůči politickému vedení Moskvy, tak zvláště vůči jejím maršálům. Jistě je nutné pochopit jeho obavy z možného krveprolití, kterého za války viděl a zažil více než dost. Navíc můžeme, ba musíme brát v úvahu i jeho důvěrnou, osobní znalost bezohledných metod kremelských vládců, či jejich orgánů. Lze tudíž pochopit jeho snahu po hledání jakéhosi ústupového východiska z možné krvavé alternativy řešení srpnové situace. Pro něho ovšem byl SSSR stále osvoboditel z nacistické okupace a přátelství s ním považoval za životní potřebu Československa. Spoléhal na to, že je v Moskvě dobře zapsán, že Brežněv je o situaci v Československu mylně informován. Jeho postoj a činnost v dramatických srpnových dnech však také dokumentují, že postupně zcela jednoznačně akceptoval opodstatněnost kritiky Brežněva a varšavské pětky na adresu reformního procesu a jeho vůdců. Značnou dávku pochopení projevil dokonce i pro samotnou intervenci. A v souladu s tím se měnil i jeho postoj k Dubčekovi a k celému reformnímu vedení.

Zřejmě mu nebylo dáno, aby pochopil, že tento jeho postoj je v příkrém rozporu s cílem reformního procesu, k jehož formální obhajobě se hlásil.

Další vývoj událostí tyto závěry jednoznačně potvrdil.

40 AK, D III/34, cit. záznam z 22.8.;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 326 n.

41 Tamtéž

42 J. PAUER, c.d., s. 187 n.

Návrh Svobody na jednání s Moskvou přišel totiž ve chvíli, kdy se plány interventů a celý průběh intervence ocitl v jakési patové situaci. Na jedné straně vojensky intervence proběhla úspěšně a Moskva získala nepřehlédnutelný argument v podobě půlmiliónové intervenční armády v Československu. Na druhé straně její politické plány vnitropoliticky i mezinárodně politicky totálně zkrachovaly. Za této situace Svoboda svým návrhem podal znervóznělému Brežněvovi vlastně návrh na jakési přijatelné východisko ze situace a Brežněv se ho pochopitelně chopil. A to tím spíše, že Svobodův návrh se vlastně málo lišil od původních plánů Brežněva na ustavení revoluční dělnicko-rolnické vlády, protože vycházel z předpokladu, že zatčení reformisté po svém propuštění okamžitě ze svých funkcí odejdou. Brežněv v tomto návrhu na jednání vycítil možnost dosažení původních cílů, i když s jistým zdržením a jakousi oklikou.⁴³

Avšak ani výběr a složení Svobodovy „delegace“ neodpovídalo dané situaci v Československu a základnímu požadavku, tj. obhajobě reformního procesu a odmítnutí „internacionální pomoci“. Jenom vláda, jejíž představitelé se jednání u Svobody zúčastnili, měla možnost projednat výběr delegátů. Její rozhodnutí padlo nakonec na ministra národní obrany Dzúra a místopředsedu vlády Husáka místo původně uvažovaného Hamouze. O účasti dalších členů delegace vláda nejednala. Za Národní frontu byl vybrán ministr spravedlnosti B. Kučera. Ačkoliv byl Svoboda informován o uskutečnění XIV. sjezdu KSČ i o jeho stanoviscích, do své delegace přibral tři nikoho již nezastupující představitele starého vedení KSČ, Pillera, Biřaka a Indru, tedy dva „zvatele“ a neaktivnější stoupence a adepty dělnicko-rolnické vlády.⁴⁴

Prezident svým rozhodnutím odjet do Moskvy nejen ignoroval výsledky vysočanského sjezdu, ale nekonzultoval je ani s Národním shromážděním, ačkoliv s ním měl trvalé spojení, a předsednictvo Národního shromáždění ještě ve večerních hodinách projednávalo informaci, že Svoboda nedoporučuje odeslat protestní rezoluci OSN. Dosti hrubě odmítl a ignoroval následné stanovisko předsednictva Národního shromáždění. To mu ústy úřadujícího místopředsedy J. Való naléhavě tlumočilo doporučení, aby v dané situaci neopouštěl Československo a kromě jednání o návratu zatčených do svých funkcí nepřijímal žádné závazky. Jen obava z možného rozkolu protiintervenční jednoty československého lidu zabránila tomu, aby předsednictvo NS veřejně vyslovilo nesouhlas s odjezdem prezidenta i se složením jeho delegace.⁴⁵ Když Svoboda krátce před odjezdem četl z připraveného prohlášení pro obyvatelstvo, tvrzení, že odjíždí po dohodě s NS, bylo zřejmou nepravdou. V publikovaném prohlášení bylo pak uvedeno, že bude Národní shromáždění informovat po svém návratu, který sliboval na tentýž den.⁴⁶ Dodejme k tomu, že ani vláda na svém jednání nedala Svobodovi jiný mandát či doporučení než vyslovit protest proti intervenci, žádat odchod vojsk a náhradu škod a jednat o propuštění zatčených a jejich návratu do funkcí.⁴⁷

Neúspěšně skončil i pokus nového vysočanského vedení KSČ setkat se s prezidentem před jeho odjezdem. V ranních hodinách 23. srpna V. Šilhán, zastupující A. Dubče-

43 AK, Z/M 21, 22, Z/P – záznam jednání ze schůzky varšavské pětky ve dnech 24.–27.8.1968 v Moskvě

44 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 306 n.; *Sedm pražských dnů*, s. 128 n.

45 F. CIGÁNEK, *Postavení a role parlamentu v srpnových dnech 1968* v knize *Proměny Pražského jara*

46 Tamtéž;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s J. Borůvkou, L. Novákem, a H. Maxou, s. 28 n., 336 n., 86

47 Tamtéž;

Sedm pražských dnů, s. 176 n.

ka, v telefonickém rozhovoru s prezidentovou dcerou Zoe stačil již jen požádat o vyřízení vzkazu prezidentovi. Měla otci připomenout, že má důvěru nového vedení KSČ, upozornit ho na postoj vysočanského sjezdu k okupaci a k odchodu vojsk, dále na požadavek sjezdu propustit Dubčeka a další zatčené a umožnit jim jejich návrat do funkcí. Jeho vzkaz posléze obsahoval prosbu, aby Svoboda jednání v Moskvě neuzavíral bez spojení a konzultace s orgány doma.⁴⁸

Avšak již v době, kdy se Svoboda rozhodl odjet do Moskvy, kdy požádal o oficiální charakter prezidentské návštěvy, kdy došlo ke vskutku pompéznímu přijetí celé „delegace“, přivezené z okupované země v letadle okupantů, již tehdy se začalo odvíjet jakési nenormální i nemorální, absurdní divadlo, jehož režii vzal pevně do rukou hlavní režisér L. Brežněv.⁴⁹ Neboť takzvaná moskevská jednání, označená oficiálně za jednání československo-sovětská (23. 8.–26. 8.) to byla vlastně jen řada separátních a hlavně kuloárových rozhovorů při souběžně probíhajícím jednání představitelů varšavské pětky (24.–27. 8. 1968). Ze zatčených československých představitelů udělal Brežněv své partnery s nejistým osudem a postavením lepších vězňů. V tomto nerovnoprávném „jednání“ na ně okamžitě potom, co byli dopraveni z vězení do Kremlu, příslušné kremelské „trojky“ či „čtyřky“ vykonávaly obrovský nátlak.

Letadlo se Svobodovou „delegací“ bylo zřejmě ještě kdesi ve vzduchu, když Dubčeka, dopraveného z vězení na Zakarpatsku spolu s Černíkem, okamžitě krátce po poledni postavili před kremelskou čtyřku: Brežněva, Podgorného, Kosygina a Voronova. Padesátistránkový stenografický záznam z následujícího „jednání“ přesvědčivě dokazuje Brežněvův záměr, účelnost a pestrost „argumentů“ a jejich charakter. Nesmírná licoměrnost („nechtěli jsme se a nehodláme se vměšovat“), hrubé lži („vojska vstoupila bez jediného výstřelu“), hrubý nátlak a hrozby krveprolitím a občanskou válkou („jestli nenajdeme řešení, začne občanská válka“, „bez jednoznačné garance vojska neodejdou“), sprostá demagogie („žádný diktát z naší strany není“) i nabízení únikových cest („my nechceme v žádném případě tvrdit, že za vším stojíš ty, pravicové síly za tvými zády připravovaly i sjezd“), takové i podobné argumenty obsahovaly jejich dlouhé, opakované monology. A. Dubček však velice statečně odolával tomuto přívalu. Kategoricky odmítal obvinění čtyřky na adresu reformního procesu, odmítl opodstatněnost intervence, nebál se označit ji za obrovskou politickou chybu a tragédii nejen pro Československo, ale i pro celé mezinárodní dělnické hnutí, obhajoval XIV. sjezd, odmítal jednat a přijímat jakékoliv rozhodnutí bez účasti dalších členů československého vedení a žádal jejich uvolnění. Posléze uznal nutnost seriózního jednání, odmítal však odpovědnost čs. strany za danou situaci.⁵⁰

O. Černík byl před tuto čtyřku přiveden značně později a Brežněv, Podgorný a Kosygin opakovali své dlouhé monology, jimiž přesvědčovali Dubčeka. Černík do diskuse téměř nezasahoval. Avšak na rozdíl od Dubčeka stačil vyslovit – čtyřkou tak toužebně očekávané – zpochybnění legálnosti XIV. sjezdu.⁵¹

48 V. ŠILHÁN, *XIV. mimořádný „vysočanský“ sjezd KSČ, (Srpen 1968)*, s. 131 n.; F. CIGÁNEK, cit. studie, s. 136 n.

49 AK, Z/M 21, Z/P 4, maďarský a polský záznam schůzky varšavské pětky v Moskvě 24.–27.8.1968; AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 340 n.; AK, cit. studie M. Parise, s. 37 n.

50 AK, stenografický záznam rozhovoru L. Brežněva, A. Kosygina, N. Podgorného a G. Voronova s A. Dubčkem a O. Černíkem 23.8.1968 v Moskvě

51 Tamtéž

Po skončeném jednání byli oba, avšak každý zvlášť, ubytováni kdesi na Leninských horách, kde měl Černík možnost sledovat v televizi pompézní přijetí „delegace“ prezidenta.⁵² Do další „partie hry“ o osud Československa vstoupil první muž republiky.

Krátce poté, kdy se „Svobodova delegace“ v Kremlu ubytovala, roztočil se ve večerních hodinách v místnostech Kremlu kolotoč kuloárových jednání. Když Novák povolával jednotlivé členy delegace na jakousi předporadu v pokoji A. Indry, našel sedět za stolem Brežněva, Podgorného a Kosygina. A když odcházel, zaslechl ještě dotaz, kde je ubytován V. Biřak. Teprve pak došlo k „pracovní“ schůzce nervózních sovětských představitelů se Svobodou. Podle údajů jeho poradce M. Parise prezident ihned, aniž zasedl za stůl, požádal Brežněva o rozhovor mezi čtyřma očima. Z údajů Parise a Nováka však lze soudit, že tomuto rozhovoru byl přítomen jak Paris, tak i prezidentův zeť Klusák, který jej doprovázel.

Podle Parise Svoboda řekl, že přijel proto, aby v zemi obnovil v co nejkratší době činnost státních i stranických orgánů v původním složení, jak vyšly z předchozích voleb, aby zajistil nevměšování vojenských orgánů do vnitřních věcí a aby jednal o postupném odchodu vojsk. Zdůraznil, že jako prezident je odpovědný lidu Československa za splnění těchto požadavků a považuje to za svou povinnost i jako voják. Odvolal se přitom i na společně prožité události za druhé světové války, kdy zachránil Brežněvovi život, a přitom údajně řekl: „...mně jde nyní také o život. Já se bez našich zatčených představitelů domů před svůj lid vrátit nemohu, a vy víte, co v takovém případě udělá čestný voják.“ Přitom si sáhl na náprsní kapsu.

Brežněv zaražen pokyvoval hlavou, oslovil Svobodu důvěrným ruským způsobem a zeptal se na prezidentovu představu o řešení. Když mu odpověděl, že se ještě dnes chce vrátit domů se zadržnými soudruhy, Brežněv slíbil přednést návrhy ostatním a sdělit stanovisko.⁵³

Teprve poté zasedli k jednání členové delegace Svoboda, Biřak, Indra, Piller, Husák, Dzúr, Kučera a československý velvyslanec Koucký a proti nim představitelé SSSR Brežněv, Kosygin, Podgorný, Voronov, Kirilenko, Poljanský, Suslov, Šeljepin, Grečko, Gromyko, Katušev a Ponomarjov. Jak je z uvedených seznamů účastníků zřejmé, ani Dubček, ani Černík k jednání přizváni nebyli. Do moskevské režie se to zřejmě nehodilo. Neboť – jak uvádí L. Novák – Brežněv ve svém úvodním slově, kde nejdřív opakoval všechny výtky na adresu reformního procesu, shrnul výsledky jednání se Svobodou a uvedl, že našli oboustranně přijatelné řešení, respektující zájmy obou stran, které uspokojí i všechny socialistické země.⁵⁴

Do jaké míry odpovídá toto tvrzení skutečnosti, nemůžeme s jistotou říci. S jistotou ale můžeme uvést podmínky formulované Brežněvem v úvodním slově, za nichž byla sovětská strana ochotna splnit Svobodovy požadavky: dát absolutní garance, že Dubček a Černík budou plnit dohodu z jednání v Čierné; že XIV. mimořádný sjezd bude prohlášen za neplatný a že teprve příští, řádně svolané zasedání sjezdu bude řešit volbu nových orgánů; že z funkcí budou uvolněni představitelé pravice; že československá masmédiá přestanou se štváním proti Sovětskému svazu: „Nelze si myslet, že vojska odejdou jen

52 AK, R, záznam rozhovoru s O. Černíkem

53 AK, cit. studie M. Parise, s. 38 n.;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 343 n.

54 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 344

tak. Bude-li podzemní rozhlas rozeštřívát, pak stěží odejdou a může být i skutečná válka“.⁵⁵

V zápětí vystoupil Kosygin, opakoval či doplňoval argumenty Brežněva i podmínky pro splnění požadavků Svobody: „Musíme nalézt řešení. Ale nejen my je musíme hledat – je to i váš úkol, odpovědnost Dubčeka. Jsme povinni je nalézt, jinak bude občanská válka v ČSSR. Odpovědnost ponese pouze vy, zejména s. Dubček. To, s čím přišel s. Svoboda, je v podstatě možno přijmout jako základ dohody. Jsou dvě alternativy: buď válka, nebo dohoda“.⁵⁶

První vystoupení G. Husáka na těchto jednáních lze charakterizovat ještě jako opatrnou a rozvážnou obranu reformního procesu, odmítnutí opodstatněnosti intervence i jakousi podmíněnou obranu XIV. sjezdu. Jeho řeč vyvolala u kremelských vládců značnou nelibost, i když přiznával chyby a nedostatky reformního procesu, vyslovil souhlas s návrhy Svobody a také pochopení pro skutečnost, že „SSSR je světová mocnost a chce, aby bylo respektováno jeho stanovisko, jeho právo ve střední Evropě“.

V následujících replikách se Brežněv, Podgorný i Kosygin zaměřili zvláště na kritiku československých masmédií, proti sjezdu, na nečinnost reformního vedení atd., atp.

Jako rajská hudba pak muselo v jejich uších znít Biřakovo vystoupení. Biřak plně akceptoval jejich názory a tvrdil, že „pravičáci byli velmi dobře připraveni a měli to dobře promyšleno“.⁵⁷

Ve volné rozpravě pak vyslovili sovětští představitelé mimo jiné požadavek, aby prezident odvolal ministra zahraničních věcí Hájka z OSN a otázku Československa stáhl z pořadu jednání.⁵⁸

L. Novák ve svých pamětech uvádí, že když skončilo toto první jednání, původní, dosti bojová nálada československé „delegace“ rychle opadla a naopak se dostavil pocit veliké tísněnosti. Svobodovi a jeho delegaci se nepodařilo přesvědčit sovětské vedení, že situace v Československu je jiná, než jak ji vidí oni. Nepřesvědčil tudíž Svoboda Brežněva, že Červoněnko jej mylně informoval, spíše naopak⁵⁹ Svoboda – vedle Biřaka a Husáka, který rychle pochopil, že je jen jedna pravda, a to sovětská – se v následujících hodinách a dnech stal hlavní pákou, jejíž pomocí sovětské vedení lámalo obranu postupně se sjíždějící různorodé československé „delegace“. Šlo hlavně o její reformní část, která se zde ocitla v silné menšině a vůči které Svoboda pomáhal prosadit ultimativní požadavky kremelských vládců. Je jeho osobní tragédií, že ve chvíli, kdy ho osud postavil do role „otce vlasti“ (kterou bral smrtelně vážně), nepochopil, že jeho postoje a ochota vyjít moskevským mocipánům všemožně vstříc v zájmu udržení přátelství se Sovětským svazem a odvrácení možného krveprolití, jsou objektivně v rozporu se zájmy českého a slovenského lidu.

Vlastních jednání československé delegace se sovětskými představiteli se Svoboda v dalších dnech (kromě podpisu protokolu) neúčastnil a jednal s nimi separátně, přičemž jeho partnery z československé delegace byli hlavně Biřak a Husák. A když pozdě

55 AK, D II/29, záznam moskevských jednání z 23.8.1968;

AK, cit. studie M. Parise, s. 38 n.;

AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 344 n.;

V. BILÁK, c.d., s. 127 n.

56 Tamtéž

57 Tamtéž

58 AK, cit. studie M. Parise, s. 42;

AK, K, depeše J. Hájkovi z Moskvy 24.8.1968

59 AK, Bárta-Holá, sbírka svědectví..., záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 351 n.

v noci 23. srpna byli do Kremlu přivedeni Dubček a Černík, aby se konečně směli setkat se Svobodou a ostatními, přes dramatičnost setkání Dubček instinktivně vycítil Svobodův chlad a jakýsi odstup.⁶⁰ My dnes víme, že v té době Svoboda Dubčeka již odepsal.

Autor této studie si nekladl za cíl provést analýzu takzvaných československo-sovětských moskevských jednání. První pokus a takovouto analýzu jsme (spolu s kolegou Kuralem) zveřejnili počátkem prosince 1991 v deníku Právo lidu.⁶¹ O něco podobného jsme se pokusili v knize o událostech roku 1968 – *Československo roku 1968*.⁶²

Zde se omezím jen na zaznamenání několika dalších základních faktů, dokumentujících postoje Ludvíka Svobody a potvrzujících předchozí charakteristiku:

- 24. srpna poslal prezident prostřednictvím velvyslance Kouckého depeši ministru J. Hájkovi, v níž mu nařizoval, aby v Radě bezpečnosti nevystupoval a aby vydal prohlášení, že československá vláda nesouhlasí s projednáváním československé otázky v RB a že své záležitosti si s ostatními socialistickými zeměmi projednáme sami.⁶³
- 23. srpna vydalo Národní shromáždění prohlášení, v němž vysoce oceňuje roli masmédií v srpnových dnech při vytváření jednoty lidu a ústavních orgánů republiky. Avšak Svoboda v depeši Štrougalovi z 24. srpna žádá mimo jiné vládu, „aby nepřijímala odpovědnost za obsah a fungování rozhlasových stanic, které nekontroluje, a jejich prostřednictvím nezveřejňovala svá usnesení a stanoviska“.⁶⁴ Přitom mu nevadilo, že jeho prohlášení, uklidňující vzkazy z Moskvy, mystifikující československou společnost tvrzením o pozitivním průběhu jednání v Moskvě, byly šířeny na vlnách tohoto rozhlasu.⁶⁵
- 24. srpna jednal spolu s Biľakem na separátní schůzce se sovětskými představiteli Podgorným, Kosyginem a Ponomarjovem o možných variantách ustavení nové československé vlády. Nakonec se shodli, že jiné řešení, než aby Dubček zůstal prvním tajemníkem a Černík předsedou vlády, není prozatím možné. Teprve po plénu ÚV KSČ by prý bylo možné najít jiné řešení. V záznamu o průběhu druhé schůzky varšavské pětky 25. 8. 1968, při níž Podgorný informoval o výsledcích tohoto jednání, si můžeme mj. přečíst: „...prezident Svoboda upřímně chce nejlepší řešení. Kritizoval československé vedení pobývající v Moskvě a poukazoval na nebezpečí občanské války, pod jehož vlivem dostal Dubček srdeční záchvat... Svoboda v osobním rozhovoru se sovětskými vedoucími řekl, že nedůvěřuje Dubčekovi a udělá vše, aby byl po normalizaci zproštěn funkce. Nyní ovšem má za to, že kdyby jel domů bez Dubčeka, prohlásí za hrdinu Dubčeka, a ne jeho“.⁶⁶
- Byl to L. Svoboda, kdo hrubým, až zupáckým způsobem opakovaně vykonával nátlak na reformní představitele, váhající nad podpisem ultimativních požadavků Mosk-

60 A. Dubček vzpomíná, *Občanský deník* 17.8.1990 – Osobní rozhovor autora s A. Dubčekem; AK, cit. studie M. Parise; AK, Bárta-Holá, *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 350 n.

61 Právo lidu, 3.12.–13.12.1991

62 *Československo roku 1968*, 1. díl – obrodný proces, (autorský kolektiv V. Kural, J. Moravec, F. Janáček, J. Navrátil a A. Benčík) Praha, Parta 1993

63 AK, K, šifrovka č. 7867 z 24.8.1968

64 Tamtéž, šifrovka č. 7868 z 24.8.1968; *Sedm pražských dnů*, s. 183

65 Tamtéž, s. 32 n.

66 AK, Z/M 21, Z/P 4, maďarský a polský záznam schůzky varšavské pětky v Moskvě ve dnech 24.–27.8.1968; AK, Bárta-Holá, *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 354 n.; V. BILAK, c.d., s. 135 n.

vy: „Zase jen žvaníte a žvaníte. Už jste se dožvanili až k tomu, že máte obsazenou zemi. Tak už se chovejte podle toho a jedněte. Já jsem už v životě viděl hory mrtvých a nedopustím, aby kvůli vašim řečem zahynuly tisíce lidí.“ Váhání reformistů nad podpisem kapitulantské „dohody“ bylo tudíž pro prvního muže republiky pouhým žvaněním. A navíc, když se A. Dubček odmítal zúčastnit jednání a cokoliv podepsat, neboť podle jeho přesvědčení československá „delegace“ neměla žádné ústavní pověření a jednala bez schválení vlády i parlamentu, Svoboda argumentoval, že „mimořádná situace omlouvá nelegální kroky“.⁶⁷

- Svoboda tudíž ignoroval původní požadavky vlády, Národního shromáždění i nového vedení KSČ, aby v Moskvě nepřijímal jiná, než dohodnutá rozhodnutí bez konzultace s ústavními orgány doma. Dokonce ignoroval i společný dopis vlády, Národního shromáždění a vedení KSČ z 25. srpna, který mu poslali rádiem a depeší.⁶⁸
- Nebylo proto jistě náhodou, že si za svá vystoupení v Moskvě vysloužil vysoké ocenění u kremelských mocipánů: A. Kosygin na vzpomínané schůzce varšavské pětky 25. srpna mj. řekl: „Svoboda zná nejlépe domácí situaci (sic!) a vyjadřuje se nejpozitivněji.“ A. Brežněv – po podpisu protokolu – reagoval velmi kladně na Svobodův projev, v němž prezident označil protokol za dohodu historického významu a opakoval i svoji naivní představu, že odcházející sovětská vojska budou zahrnuta květinami. Brežněv prohlásil na adresu československých představitelů, aby „poděkovali úsilí starého, šedovlasého prezidenta Svobody, který se osvědčil jako skutečný vlastenec“.⁶⁹

Jenomže tento vlastenec zřejmě ani po návratu domů nepochopil, o co se to vlastně zasloužil, co přivezl ve svém zavazadle z Moskvy (jen on dostal jeden exemplář Protokolu v ruském jazyce, který ihned po návratu jeho poradci překládali a zvláštní písarka, kterou přivezl s sebou z Moskvy, přepisovala do češtiny).⁷⁰ Svědčí o tom i jeho až příliš sebevědomé vystoupení na schůzi ÚV KSČ 31. srpna, kde v odpovědi na některá kritická vystoupení prohlásil: „Já vás všechny lituji, vás mladé lidi. Já jsem děda, a když byla nejhroší situace, tak mně to myslelo“.⁷¹

Co říci závěrem?

Svobodovo první vystoupení po návratu z Moskvy, které vyvolalo velké rozpaky i zklamání, pravděpodobně plně odráželo jeho myšlenkovou potenci a politickou orientaci. Neboť L. Svoboda, který v prvních měsících svého působení ve funkci prezidenta vystupoval převážně v duchu mírné podpory a obhajoby reformního procesu, svými názory a postoji se v průběhu srpnových dnů dostal na pozice velice blízké probrežněvovské „zvatelské“ skupině, Kolder – Indra – Biřak. V průběhu moskevského jednání výrazně ovlivnil kapitulantský charakter tohoto jednání i přijetí jeho výsledného dokumentu. On to byl, kdo vedle „zvatelů“ projevil největší „pochopení“ pro požadavky kremelských

67 Z. MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremlu*, s. 236 n.; AK, cit. studie M. Marise, s. 54 n.;

AK, Bárta-Holá, *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 354 n.;

V. BILÁK, c.d., s. 138 n.; A. DUBČEK, *Naděje umírá poslední*, Praha, Svoboda 1993, s. 203

68 *Sedm pražských dnů*, s. 282 n.; F. CIGÁNEK, cit. studie, s. 29-30

69 AK, Z/M 21, Z/P 4;

AK, Bárta-Holá, *Sbírka svědectví...*, záznam rozhovoru s L. Novákem, s. 376 n.

70 AK, cit. studie M. Parise, s. 54

71 AK, zasedání ÚV KSČ 31.8.1968, s. 67

mocipánů a velice razantně je prosazoval. Jeho postupné splynutí s probrežněvovskou skupinou bylo logickým vyústěním těchto postojů.

Po srpnu 1968 se Svoboda stal jedním z hlavních normalizátorů Husákova režimu. Velice „poctivě“ splnil slib, který dal Brežněvovi, a měl mimo jiné lví podíl na odstranění Dubčeka z funkce prvního tajemníka ÚV KSČ a prosazení Husáka do této funkce, což také sebevědomě konstatoval v rozhovoru s J. Kádárem v Budapešti 8. července 1971 (to také potvrzuje hodnověrnost údajů V. Biřáka v jeho Pamětech). V záznamu z budapeštského jednání se dočteme: „S. Svoboda informoval s. Kádára, jak se dojednávala změna prvního tajemníka... Mluvil o setkání v domku na Hradě, kde se asi pět soudruhů radilo, jak tento záměr konkretizovat. S. Husák přišel na jednání později... byl v Mukačevě, kde se setkal s představiteli KSSS. K poslednímu pokusu překazit vývoj u nás došlo i na tomto setkání, kde byl předložen návrh, aby po Dubčekovi byl na zasedání (ÚV KSČ) za prvního tajemníka navržen O. Černík. S. Svoboda uvedl, že jej to mimořádně rozčílilo, a kategoricky žádal, aby za prvního tajemníka byl navržen s. Husák“, na což A. Dubček příští den sdělil Svobodovi, že odstoupí a navrhne na tuto funkci Husáka. Svůj výklad končil Svoboda konstatováním, že to byla sice perná práce, ale nakonec že vše dobře dopadlo: „Po dubnovém plénu ÚV KSČ v roce 1969 se velmi rychle navázaly upřímné soudružské vztahy se sovětskými soudruhy a dalšími sousedními bratrskými stranami“.⁷² Když A. Dubček vznášel v důvěrném rozhovoru se Svobodou počátkem dubna 1969 námitky proti svému odvolání z funkce a zvláště proti kandidatuře G. Husáka na své místo, Svoboda mu odpověděl: „Proboha Sašo, odpusť, musím ti něco říct. Vždyť já jsem to již Grečkovi slíbil, že budeš rezignovat“.⁷³

Nebylo tudíž náhodné, že po dubnovém plénu 1969 Brežněv vysoko ocenil postoj Svobody a Husáka: „Mimořádnou zásluhu na úspěchu mají ss. Husák a Svoboda. Projevili rozhodnost a statečnost, která bude vysoce zhodnocena v historii. Ve školních knížkách se o ní bude psát“.⁷⁴

A skutečně, když nové Husákovo vedení připravovalo svoji normalizační bibli, takzvané Poučení..., sovětské vedení ústy tajemníka Katuševa v rozhovoru s velvyslancem B. Chňoupkem na toto téma doporučilo, aby v tomto dokumentu byl zachycen postoj prezidenta, který:

1. „v příchodu spojeneckých vojsk do ČSSR viděl především akt internacionální pomoci československému lidu;
2. přijal správné rozhodnutí, které zachránilo zneužití československých ozbrojených sil proti spojeneckým vojskům;
3. spolu s dalšími čestnými komunisty navrhl vyslat delegaci do Moskvy;
4. v moskevských jednáních zaujímal principiální stanoviska“.⁷⁵

Co k tomu dodat? Rozbíjení legend, tím spíše legend o národních hrdínech, není nikterak příjemná záležitost ani pro historika. Je to však jeho povinnost. Zvláště, když legendarizování jedné osobnosti neprávem vrhá špatné světlo na osobnosti další a brání pravdivějšímu poznání dějů minulých.

72 AK, dodatek k záznamu ze zasedání J. Kádára a L. Svobody v Budapešti dne 8.7.1971 (AÚV KSČ, nezpracovaný fond G. Husáka); V. BIŘÁK, c.d., s. 188 n.

73 A. DUBČEK, c.d., s. 241

74 AK, záznam o telefonickém rozhovoru z 25.8.1969 (AÚV KSČ, nezpracovaný fond G. Husáka)

75 AK, D III/155, záznam z návštěvy velvyslance ČSSR B. Chňouпка u tajemníka ÚV KSSS K. S. Katuševa dne 4.11.1970

Historické studium otázek moci

František Graus

Soudobé dějiny přetiskují studii čelného českého historika Františka Grause, vzniklou bezprostředně po roce 1968 a otištěnou německy v roce 1974.^{} Důvodem tohoto mimořádného reprintu je, že studie, vzniklá v tragickém ovzduší posrpnového období, neztratila pro historická studia a pro práci v oboru soudobých dějin na aktuálnosti ani po pětadvaceti letech. Stále trvají aktuální podněty, z kterých Graus vycházel – zejména nebezpečí koncentrace moci a potřeba jejího omezení – a nic nenasvědčuje tomu, že by měly v dohledné budoucnosti zmizet; mnohovrstevná a precizní historická klasifikace mocenské struktury společnosti, která je vlastním předmětem Grausovy studie, pak jistě bude inspirovat nová zamyšlení nad dějinami, které zcela nedávno prošly kolem nás.*

Při nutnosti koncipovat pojetí světových dějin z naší současné perspektivy se ukázala záhy nezbytnost sledovat určité obecné problémy ve větších časových úsecích, analyzovat je v obecnější rovině, aby se nezměnilo líčení minulosti různých oblastí a celků v heterogenní snůšku méně nebo více zajímavých poznatků, činů a událostí. Toto sledování se však nemůže omezit jen na dosud obvyklé specializované „obory“ dějepisectví, ale musí obsáhnout nejrozličnější aspekty minulosti; v této souvislosti jsem pak již měl příležitost (srv. ČSČH 1968, s. 485 nn.) poukázat na skutečnost, že dějiny se odehrávají v různých „rovinách“ a že v těchto rovinách musí být také zkoumány, přičemž musí badatel nutně používat velmi různých postupů a metod. Tyto názory bych chtěl nyní poněkud konkretizovat právě vzhledem k vytčenému úkolu (Světové dějiny), poukázat konkrétně na možnosti sledování „různých rovin“ na praktickém příkladu.

Žádný takový pokus si ovšem nemůže klást za cíl nadhozené problémy vskutku „objasňovat“ nebo podat konkrétní návod, jak dílčí otázky řešit. Účel je mnohem skromnější: ukázat různost aspektů problematiky, která se na první pohled může zdát celkem jednotnou, a nadhodit možnost, jak by snad mohly být její různé aspekty prakticky sledovány. Budiž mi dovoleno, abych tu znovu opakoval svůj názor, že dalšího pokroku nebude v historiografii dosaženo ani omezením na pečlivé probádání známých nebo

* Studie byla původně rozmnožena jako pracovní materiál Historického ústavu ČSAV pro diskusi při přípravě projektu mnohasvazkových světových dějin; nedatováno, zřejmě rok 1969. Německá verze vyšla pod názvem Gewalt und Recht im Verständnis des Mittelalters. In: Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft, 134, Basel-Stuttgart 1974, s. 5-21

i nových pramenů, ani jen hlubokomyslnými teoretickými úvahami, ale že je nutné obojí spojit. Tzn. vytyčovat nové úkoly a *současně* se pokoušet je řešit na základě tzv. historických pramenů v nejširším smyslu slova, těch svědectví, která jsou pro historika *jediným* zdrojem, z něhož může minulost poznat.

V této stati se zabývám otázkami „moci“ v minulosti tak, jak ji poznáváme v různých jejích podobách a formách. Otázka moci se totiž stává pro současnou společnost *klíčovou* otázkou, problémem *kat'exochen*, který nezaměstnává jen filozofy, právníky a sociology, ale jenž se týká v té nebo v oné míře bezprostředně každého člověka. Nepochybně to souvisí se skutečností, že organizovaná moc – hlavně ve své nejnápadnější formě, ve státu a jeho orgánech – nabývá některých zvláštních, dosud neobvyklých rysů. Mezi ně po mém soudu náleží, že stát má stále více tendenci zasahovat do všech odvětví lidské existence, i do těch, která dříve vynechával, do kterých nezasahoval vůbec nebo do nichž alespoň nezasahoval otevřeně. Stát se stává stále výrazněji *molochem*, který hrozí pozřít individuum takřka úplně. Přitom se moc, její orgány i projevy jejích vůle i zvůle objevují stále výrazněji ve své „nahé“ podobě, ani valně nezdůvodňované, ani neskrývané. Zatímco ve středověku byl obestřen panovník nimbem vladaře z Boží milosti a v novověku často skuteční vládcové zůstávali anonymní, je dnes moc otevřeně v rukou mocenských organizací, které se stávají stále více anonymními a neosobními. Aforisticky je možné takřka tvrdit, že dnes už téměř nikdo nereprezentuje, ale že všude vládnou anonymní organizace.

S tím souvisí, že mechanika moci je dnes skrytější než kdykoliv jindy, že vše, co souvisí s mocí a jejím výkonem, se stává tajnou vědou nejen pro obyčejné smrtelníky, ale přechasto i pro příslušníky vládnoucích organizací. Rozhodujícím a klíčovým problémem se stává problém institucionalizace (organizací), která rovněž bují, zachvacuje nejruznější odvětví lidského a společenského života a hrozí zadusit každé poněkud volnější hnutí jedince. Moderní společnost má ve srovnání s předcházejícími formami tendenci stále více se nivelizovat, sociální rozdíly jsou méně jasné a nápadné než v minulosti a mocenské postavení není přímo závislé na sociálním postavení tak, jak to bylo pravidlem řekněme ještě před sto lety. Výsledkem této anonymity a zdánlivé vsudypřítomnosti moci je pocit, který vzniká u jedince – dojem o tom, že je naprosto vydán na milost a nemilost tajemným silám, na něž je sice odkázán, které se řídí snad jakýmsi pravidly a zákony, které však on, prostý jedinec, vydaný zcela bezmocně mocenskémašinerii, vůbec nechápe. (Klasicky tento pocit – ovšem nikoliv jen v rovině společenské – vyjadřuje Franz Kafka.)

K tomu přistupuje i okolnost, že moc je nyní zbavena svého božského nebo nadpřirozeného hávu, ba v současnosti mizí i stará představa, že moc je výsledkem jakési „společenské úmluvy“, že může být výsledkem racionalistického vývoje. Fungování moci bylo obestřeno jakýmsi tajemstvím a záhadou snad od samotného začátku a jen ve výjimečných situacích a ve velmi malých společnostech mohl jednotlivec vskutku postřehnout její fungování. Rozpor mezi nepochopitelností moci a jejím zdánlivě racionálním působením byl dříve překonáván jednak sakralizací moci, jednak tím, že vedle státně společenských hodnot si člověk vytvářel hodnoty mimosociální (obvykle označované jako náboženské). Dnes však dosahuje toto nepochopení, pocit individua, že je vydáno státu, společnosti nebo tajemným silám na milost a na nemilost, proto nebyvalé intenzity, protože proti němu nemáme vůbec žádnou protiváhu, protože jsme dosud nedokázali vytvořit hodnotu mimo ryze společenskou oblast. (Kdysi např. našlo protiváhu proti ne tak anonymní všemocnosti Říše římské pavlovské křesťanství; z jeho dědictví

pak žily generace, až se síla této protiváhy v současnosti ztratila takřka definitivně.) Stát, jako nejnápadnější projev moci, se proto jeví obvykle lidem jako moc *kat'exochen* a dosti běžně se obojí přímo ztotožňuje. Přitom však domnělá všudypřítomnost moderního státu a jeho orgánů často zastírá skutečnost, že stát *není* jedinou organizační formou moci ani v současnosti, ba ani v totalitárních režimech. Vždy se vedle „státní“ formy moci udržují i formy jiné, byť by bylo i zcela zjevné, že právě tyto „mimostátní“ formy zřetelně ve 20. století ustupují a jsou zrychleným tempem vtahovány do jediné, právě „státní“ organizační formy.

Nezdá se ovšem, že to je výrazným specifikem pouze moderního státu; spíše bývá zdánlivá všemocnost obvyklým výsledkem málo výrazné strukturace společnosti nebo jisté „rovnováhy sil“ uvnitř státu. Je-li značná převaha jedné společenské složky, pak má státní moc tendenci víceméně s ní splývat (výrazně např. v lenním systému); čím více se však toto výsadní postavení oslabuje, tím větší a samostatnější úlohu začínají hrát mocenské orgány, organizace. (Tak tomu bylo např. v pozdní době římského impéria, za absolutismu; tak tomu je i dnes.)

Ale nekladu si tu za úkol zkoumat nebo rozebírat současné formy státu anebo mocenských organizací. Spíše mne zajímá jejich historický vývoj, historická podmíněnost a souvislost dnešních forem s minulými. Obrátíme-li svou pozornost k historiografii, zjistíme totiž snadno, že – nehledíce na výjimky, jako např. na vyhraněné individualistické dějepiscectví (např. Carlyle) nebo na diskusi za zvláštních politických okolností (Cartellieri) – se historikové otázkou forem moci zabývali jen okrajově, a to převážně z hlediska vlastní „státní“ politiky, především vzhledem k postavení panovníka uvnitř státu (tj. z hlediska ústavně právního postavení panovníka), popř. mocenských vztahů mezi státy. Naprosto běžně podle toho byly státy rozdělovány na diktatury (popř. okupace – dobytí), monarchie a demokracie, přičemž další zpřesnění se dělo epitetly (absolutistická, konstituční monarchie atd.). Konkrétní historické srovnávání oblastí a dějinných úseků bylo orientováno na sledování institucí „státu“ (výrazně např. F. W. Maitland, H. Mitteis, W. Kienast). Nepochybně to souvisí se skutečností, že dlouho nutně pro historiky splývala moc s formou státu a že teprve pro nás vystupuje celá otázka s neobyčejnou naléhavostí do popředí; teprve 20. stol. ji vidí v plné ostrosti jako *samostatný* problém.

Je tedy nepochybné, že nové bádání musí tomuto komplexu otázek věnovat obzvláštní pozornost, musí začít zkoumat dějiny také z hlediska organizace a výkonu moci – a to nikoliv jen v její formě institucionalizované. Samozřejmě, že ve své podstatě tato otázka není naprosto nová; nový je jen určitý aspekt a snaha se co možná oprostít od jednoduchých hodnotících schémát. Neboť v podstatě lze z *hodnotícího* hlediska rozlišit tři stanoviska, která se v různých obměnách a formách objevují vždy znovu a znovu: 1. že moc sama o sobě je posvátná, dána Přírodou nebo Bohem, že je odvěká – tento názor lze sledovat od Starého zákona přes panegyriky a proslulá od Rom. 13. až po Hegela a jeho následovníky, pro něž je stát vlastně dovršením vývoje. 2. Stanovisko, které se rovněž nachází už v bibli, zvláště ostře bylo pak vyjádřeno gnostiky, tzv. kacíři (pregnantně např. Chelčickým). Myslitelé tu odsuzovali veškerou moc jako ve svém základě pochybenou a špatnou. Jak známo, přiklonil se k tomu stanovisku v novější době nejen L. N. Tolstoj, ale i jeden z nejjasnozřivějších historiků, Jac. Burckhardt. Vedle těchto dvou extrémů byl nejrozšířenější (alespoň mezi teoretiky) názor 3., že „moc“ je ve své podstatě indiferentní, že zcela záleží na tom, jak a kým je vykonávána. Toto stanovisko, formulované výrazně již sv. Augustinem, bylo přejato nejrůznějšími mysliteli a výslovně je příkladně znovu vyjádřil ve 20. stol. Fr. Meinecke. K tomuto názoru

(i když si to často vůbec neuvědomovali) se přidala i převážná většina historiků, přičemž byly zajisté akcenty velmi různorodé, jimiž byli státy i vladaři hodnoceni, obhajováni i odsuzováni. (Idealizace státní moci se zvláště výrazně projevovala příkladně v německé historiografii, především v jejím konzervativním směru, zatímco v českém dějepiscectví je, z pochopitelných důvodů, zastoupena jen ojedinele.) Společná je však tomu nazírání základní potíž: nemožnost nalézt hodnotící měřítko, přesahující ryze subjektivní dojem nebo postoj. Bylo-li přirozeným měřítkem pro biskupa hipponského to, co nazýval Božským zákonem, nemá moderní historik vůbec nic podobného k dispozici; chybí mu jakákoli metahistorická měřítko. Neboť prvním činem historismu bylo, že ukázal dobovou podmíněnost tzv. „věčných a neměnných hodnot“, jimiž se dříve občas soudilo. Pro sílu historismu je příznačné, že ani konfesionálně silně vázaní historikové již neměli ve 20. stol. odvalu se hlásit k starému jednotnému měřítku Božího zákona, a snad jedinou výjimkou moderní, důsledně metahistorické klasifikace je stalinistické dějepiscectví se svou interpretací „třídnosti“ a „pokroku“ v dějinách jako obecně platného a prakticky neměnného kritéria.

Přítom však vyžaduje každé líčení nějaké hodnotící kritérium a neunikl mu ovšem ani historismus, pokud si vůbec kladl za úkol spojovat časově následující děje do nějakých kauzálních souvislostí. Obvykle historikové volili (a dosud volí) jako rozhodující kritérium „úspěch“ – tj. kladně (s nejrůznějšími epitety) je hodnoceno to, co zvítězilo (co „se prosadilo“). Ve šlépějích Hegelových je často přímo označováno to, „co se prosadilo“, současně jako „nutné“ a současně „jedině možné“, „správné“ (v marxistické terminologii jako „pokrokové“). Zajisté byly v každé historiografii činěny z tohoto pravidla výjimky, především z hlediska moderních národních dějin, a např. takřka celá česká historiografie se shodovala v tom, že neviděla v porážce na Bílé hoře a v zániku samostatného českého státu dějinnou „nutnost“, pokrokový jev, ale hodnotila je spíše jako neštěstí a dějinnou „nehodu“. (Příznačně však hodnotila důsledně historicky Bílou horu historiografie rakouská.) Nejproslulejší výjimkou v obecném měřítku je však hodnocení zániku starověkého Řecka a Říma humanisty a jejich moderními následovnicí, které je hodnoceno nikoliv jako pokrok, ale jako zkáza a úpadek. Ve svém celku však se historiografie nutně řídila kritériem úspěchu; aforisticky zjednodušeně se předpokládá, že „pokrokové“ zvítězilo, „přežilé“ zaniklo.

V praxi, a hlavně při líčení tzv. „státních dějin“, tento postoj nutně vedl k apologii moci, a to často i moci v její nejbrutálnější a nejbezohlednější podobě. Dějiny (tj. vlastní průběh událostí a úspěch) se staly konečným kritériem hodnocení, v jistém smyslu byl průběh dějin i se svými nahodilostmi a zvraty povýšen na nejvyšší a konečné měřítko smyslu (Weltgeschichte ist Weltgericht). Stejně jako kdysi Machiavelli aj. jsou historikové neustále v pokušení odpustit vláděm spíše zločiny než chybu a nad jejich hodnocením se přechasto mohou vznášet slova, která prý vyřkl Talleyrand po exekuci vévody z Enghie: „C'est plus qu'un crime, c'est une faute.“

Pro novověké chápání dějin stál ve středu zájmu stát, který při tomto způsobu nazírání musel být nutně idealizován. Tato okolnost je samozřejmá, uvědomíme-li si období, v němž moderní dějepiscectví vznikalo. Zcela zákonitě také byl idealizován především tzv. národní stát. (Jemu také byla věnována především Hegelova apoteóza. Mnohem kritičtěji už nahlíželi historikové na mnohonárodnostní říše.) Při různé intenzitě zbožnění státu v národních historiografiích je jejich společným rysem vysoké hodnocení období se „silným státem“, jeho zatracování v obdobích „slabých“. To platí plně např. pro hodnocení německých dějin, francouzských, českých atd.

Tato idealizace moci implikuje nutně i glorifikaci vládařů a státníků, která má svůj základ už v idealizaci současníků, kteří až příliš snadno inklinují k tomu, aby přičítali „mocným tohoto světa“ zvláště dalekosáhlé úmysly, plány a geniální nápady. Příliš svůdná je představa, že držitelé moci mají nutně „širší rozhled“, dokonalejší informace, že jsou chytřejší než ostatní, a často se hledá i v jejich zjevných chybách nějaký skrytý smysl.

(Odtud pak pramení desiluze, která nastává často při četbě pramenů, memoárů, vzpomínek atd., z nichž poznáváme skutečné úvahy a úmysly mocných tohoto světa, a která postihuje i tak odlišné osobnosti současnosti jako např. J. V. Stalina a W. Churchilla. Odtud též plyne obtížnost biografie jako historického žánru.)

Ale je dobře známou skutečností, že osudy států nelze redukovat na schopnost vládařů. Právě oblast moci a státu vykazuje zpravidla značnou stabilitu a přechází mnohdy korunované i nekorunované hlupáky, zatímco jindy státy ztroskotávají i za vedení schopných panovníků a státníků. Nelze tudíž po mém soudu přistoupit k historickému sledování moci ani z hlediska význačných jednotlivců, ani z hlediska státu jako anonymní síly (resp. jako výrazu panství určité třídy), ale je nutno hledat společný základ mocenského uspořádání společnosti jako východisko, je nutno sledovat to, co bych z nedostatku lepšího výrazu nazval *mocenskou strukturou společnosti*. Neboť i při uznání obrovského významu toho, co obvykle nazýváme státem nebo státní mocí, nemohu než opakovat, že ani v současné době, ba dokonce ani v totalitárním státu není moc monopolem státu. I v největší despotii, snažící se podřídit celý život ústřední kontrole, existují vedle sebe alespoň moc ústřední a moc místní, která nutně začíná vyvíjet jistou samostatnost alespoň ve své oblasti. Obvykle však (už z ryze technických důvodů) nemůže stát ani usilovat o všeobšáhrou kontrolu a na skupiny i jedince působí různé donucovací síly, které právě ve svém celku vytvářejí mocenskou strukturu. (Ta bývá pro jedince tím snesitelnější, čím více vzájemně se prolínajících a konkurujících sil existuje – pokud ovšem působí antagonisticky.) Představa struktury moci, běžná např. v sociologickém bádání, se kupodivu v historiografii dosud neobráží takřka vůbec.

Historikovi se totiž zpravidla jeví v pramenech moc ve své zinstitutionalizované formě; takto ji též nejnápadněji postřehne a nejspíše může historicky srovnávat. Z téhož důvodu bude dokonce často v pokušení ztotožňovat moc přímo se správou nebo dokonce jen s mocenskými prostředky té správy (jako policie, soudnictví apod.); tento dojem u něj nutně navozují prameny, převážně dochované právě těmito organizacemi. K tomu přistupuje, že člověk, snad od počátku novověku, si s oblibou společenské síly institucionalizuje, zosobňuje, a to proto, aby je mohl snadněji pochopit, aby se mu staly bližšími. Tam, kde středověk viděl dílo Bohem dosazeného panovníka a v nepravostech tušil dílo samotného satanáše, jeho sluhů a přísluhovačů, tam vidí novověk tajemné *organizované* síly. Místo panovníka vidí byrokracii a úlohu satanášovu přejímají často rovněž institucionalizované síly, ať už skutečně jistou organizaci mají (např. jezuité, svobodní zednáři), nebo ať jsou zcela neorganizováni a spojování jen jistými znaky (např. židé). Jen na okraji upozorňují na to, že tato představa plně ovládla i tzv. marxistické dějepisce, kde třídy jsou běžně rovněž chápány, institucionalizovány, ba často v pokleslé rovině přímo personifikovány (srv. „buržoazie podplátila“ etc.).

Jak známo, pokouší se sociologové různě odlišit jednotlivé formy moci od pouhého nátlaku-donucení (Zwang) až po otevřené násilí. Historickými postupy tu nelze postoupit dále a historik při této klasifikaci bude patrně odkázán na rozbor sociologické. Jen tolik je nutně připomenout, že neexistuje vůbec společenství, které nevykonává nátlak na jedince (člověk je proto též „odcizen sám sobě“ v jakékoliv společnosti), jak na to

již dávno velmi důrazně poukázala moderní sociologie (E. Durkheim) i psychologie (S. Freud). Ale sledování tohoto fenoménu by nás odvedlo – právě pro svůj prakticky ahistorický ráz – od našeho zkoumání a budeme je proto nuceni přenechat jiným oborům, spíše uzpůsobilým je sledovat. (Jsem však nucen upozornit na skutečnost, že zanedbání sociologického studia u nás má za následek, že pro mnohé pojmy, v moderním bádání zcela běžné, chybějí dosud v češtině vžitě pojmy. To mne často nutí k opisům, stylisticky velmi těžkopádným a toporným, jimž se však nelze vyhnout.)

Vynecháme-li tuto obecnou, prakticky ahistorickou formu neurčitěho společenského nátlaku, můžeme přece jen i ve vyspělých společnostech konstatovat, že existují vedle sebe různé „hierarchie moci“, které někdy běží paralelně vedle sebe, někdy se prolínají, ba i křížují. Vezmeme-li za základ moderní společnost, lze tu např. konstatovat vedle sebe mocenskou organizaci správní, ideologickou (stranickou, církevní), vojenskou (která nemusí být zcela identickou se státní), justiční atd. Tato všechna odvětví jsou v moderní společnosti institucionalizována a organizována podle víceméně přesné hierarchie. Vedle toho však působí na jedince ve formě většího či menšího nátlaku i řada oblastí dosud neinstitucionalizovaných, ale mnohdy dokonce účinnější, podstatněji omezující individuuum než moc organizovaná. Sem náleží konvence, předsudky, představy o sociální prestiži aj. (Samozřejmě si tu nikde nekladu za úkol jednotlivé oblasti vyjmenovat v úplnosti.) Teprve souhrn všech těchto faktorů vytváří strukturu moci určité společnosti, která obvykle není ani optimální, ba ani racionální, nýbrž velmi různorodým konglomerátem prvků historicky zděděných, nově nabytých i jen formálně vynucovaných. Jednotlivé faktory této struktury působí různou intenzitou a často i v různém směru, vytvářejí silová pole, v nichž člověk žije. Přitom jsou jednotlivé síly (často i téže mocenské organizace) v konkurenci, snaží se rozšířit svůj vliv na úkor jiných složek. Nabývá-li tato konkurence takové intenzity nebo je-li vážně narušena zvenčí, že se prakticky celá mocenská struktura paralyzuje, může dojít k anarchii a nová struktura vzniká zdola, s větším či menším použitím dosavadních součástí (např. mocenský rozklad Impéria, vytváření nových struktur v Německu po r. 1945).

Přitom je jasné, že se historicky tento konglomerát dosti výrazně mění a že např. struktura moci tzv. středověké společnosti, s dvěma formálně konsolidovanými mocenskými hierarchiemi („stát“ a církev), s růzností práva podle okruhů, se zcela odlišnou stupnicí společenských hodnot a konvencí, se bude velmi výrazně lišit řekněme od společnosti 19. stol. Přitom bude nejen různé složení vytčené struktury, ale odlišná bude i intenzita jednotlivých složek. (Např. je uniformující složka „nátlaku“ patrně největší v primitivní společnosti a její intenzity ubývá, čím více se může individuuum oprostít od „společenských konvencí“; konvence jsou např. v současnosti nahrazovány manipulovatelností společnosti.) Různá bude také institucionalizace oblastí, kde – jak patrně – jsou jednotlivé složky různě náchylné k tomu, aby se pevně vyhranily. (Např. v oblasti tzv. evropské civilizace se soudnictví ustaluje poměrně velmi brzy, stejně jako církev; oproti tomu se byrokratizuje vlastní správa podstatně později, ještě později se institucionalizuje tzv. politický život ve stranách, ve stranickém aparátě, kdežto např. sociální prestiž ani dosud není zinstitutionalizována.)

Historické sledování otázky moci se tudíž nemůže omezit na oblast státu, neboť člověk ani v současnosti není vydán jen mocenskému nátlaku ze strany tzv. státního aparátu. Právě pro tuto různost donucovacích mechanismů se musí snažit i historik zachytit vždy celou strukturu moci. Obecnou definicí „moci“ snad ani podat nelze; vede ve svém důsledku k obecnostem tak samozřejmým, že nám nepomohou vůbec dále.

Vzhledem ke zvláštní specifičnosti historikovy práce (je při ní odkázán na tzv. historické prameny) bych však odlišil i tu nadále od sebe A. nátlak – donucení a B. vlastní moc. (O rozdílu srv. dále.)

Podíváme-li se nejdříve na mocenskou oblast, historicky snadněji postižitelnou a dosud takřka výhradně zkoumanou, můžeme tu rozlišit subjekty moci, které něco nařizují anebo zakazují, a objekty moci, jimž je něco nařizováno nebo zakazováno. (To ovšem platí vždy *jen* v určité mocenské hierarchii a individuum může být samozřejmě v jedné hierarchii objektem, v druhé subjektem.)

Snažíme-li se historicky různé projevy moci utřídit netoliko pouze popisem, jeví se nám několik možností. Můžeme je příkladně rozlišit podle síly, již pociťují objekty moci na sobě. Z tohoto hlediska lze pak rozeznat:

1. otevřené násilí – tj. nátlak, chápaný současníky jako násilí na nich páchané buď cizím dobyvatelem (okupace), nebo vlastním mocenským aparátem (tyranie, diktatura);
2. autorita – tj. mocenský nátlak je zdůvodňován nějakým způsobem (božským původem této moci, obecnou prospěšností – shodou, obecným, popř. přirozeným právem) a objekty se příkazům podrobují o své vůli. Vzniká vztah, který je chápán jako „přirozený“, nejdřív v osobní vazbě, později ve vazbách neosobních, přičemž tyto vazby jsou ještě pociťovány jako dvoustranné vazby (Herrschaft). Ve výjimečných, vypjatých situacích se může takovýto vztah projevit dokonce i v současnosti. Ve vyspělé masové společnosti však už zdaleka není pravidlem. Tu se ztrácí tato jistá „přehlednost“, pocit osobního vztahu; pak lze konstatovat
3. buď institucionalizaci vztahu – stát a jeho orgány přestávají být chápány jako osoby. Tj. vzniká pocit toho, že jedinec je anonymním silám vydán, vazby se stávají nezřetelnými – do popředí vystupují místo vztahů požadavky, popř. zákazy ukládané objektům moci. Chybí-li tento pocit individua, že je moci vydán při současné efektivnosti uniformujícího nátlaku, lze mluvit o
4. manipulovatelnosti, kdy ovládaný je řízen nepřímou a jen zřídka pociťuje, že je vůbec nějak usměrňován (např. v mnoha církvích, v moderní demokracii).

Základ tohoto rozlišení je „consensus“ (souhlas) ovládaných s mocí, ev. jejich vztah k tomu, co jako „moc“ chápou. Zcela v souladu s tímto rozlišením podle míry souhlasu objektů s vládou, kterou nad nimi vykonávají jiní, lze rozlišit i formy, v nichž je tato moc pociťována (jako rozkaz – zákaz, příkaz, zákon; jako vlastní přesvědčení – u manipulace).

Lákavé by bylo rozšířit toto rozlišování a vzít za základ studia pocit svobody, resp. útlatku, neboť právě ve společenské oblasti jsou tyto pocity často stejně důležité jako formy. Žel tento pocit je obvykle velmi subjektivní a např. klášter se jednomu může jevit jako nejbezpečnější útočiště, druhému jako nejtemnější žalář. (Pro obojí postoj máme dostatek literárních dokladů.) Potíž takového zkoumání nespočívá v subjektivitě pocitů – ty nelze v této oblasti vyloučit, ale v tom, že pro minulost náleží subjektivně formulované názory k výjimkám. Většinou asi nebude lze postoupit dále než k poznání, jak byl útlak pociťován, jako útlak politický (ztráta samostatnosti, od ovládnutí kmene až po dobytí moderních států), náboženský, národní (obojí obvykle pociťován menšinami) anebo nakonec jako útlak individuální. (Pociťován např. v pozdně římském období a zvl. v 19. a 20. stol. – vždy ovšem jen poměrně úzkou skupinou.) Abych však předešel možným nedorozuměním, chtěl bych výslovně upozornit na to, že tu při těchto typech (a též při všech následujících pokusech) naprosto *nejde* o žádnou vývojovou řa-

du a že se ve skutečnosti ve *všech* historicky postižitelných případech víceméně jednotlivé typy prolínají. Navíc se už ve velmi jednoduše strukturované společnosti prolínají různé hierarchie moci (např. král – kněžstvo ve Starém zákoně) a akce i interakce na sebe plynule navazují. Vzniká velmi složitá situace, která není snadno sledovatelná ani v současnosti (a vskutku se, jak známo, názory současných sociologů na strukturu moci velmi znatelně rozcházejí). Tím složitější je pak situace pro historika, kterému je uloženo sledovat celou „strukturu moci“, který je přitom odkázán na historické prameny (v nejširším smyslu slova), které tvoří jediný základ jeho poznání. Tyto prameny jsou nejen neobyčejně zlomkovité (a to často i při jejich velikém kvantitativním rozsahu), ale do značné míry i velmi jednostranné. Klíčovou otázkou pro historiografii se tudíž stává problém, jak vůbec je možné *historicky* strukturu moci zkoumat.

Nejdříve je nutné si uvědomit zaměření historického rozboru a jeho odlišnost vzhledem k jiným příbuzným vědním oborům. S klíčovým významem, který zkoumaná otázka v moderní společnosti má, nutně souvisí, že si jí všímají nyní soustavně různé vědní obory, přičemž se ovšem různí aspekt, z něhož je problematika sledována. Je-li pro filozofa primární otázka vlastní podstaty, popř. oprávněnosti moci, jeví se právníkovi spíše pod zorným úhlem zákonnosti, možnosti a oprávnění jistého právního řádu. Zatímco sociolog se bude snažit postihnout strukturu současné společnosti z hlediska společenských skupin, bude psychologa zajímat jednak její působení na psychiku jednotlivce i na složité reakce kolektivní psychologie. Historika pak nutně musí přitahovat *změny v časovém sledu*, střídání různých forem, jimiž je moc vykonávána i ospravedlňována.

Ovšemže žádný z aspektů nemůže být izolován a při každém psychologickém zkoumání nutně naráží psycholog na tematiku sociologickou, stejně jako je na jistém stupni plynulý přechod od problematiky právní k filozofickému kladení otázek. (Výrazně se např. projevuje při hodnocení soudnictví v diktaturách a totalitárních režimech.) Tím méně bude možné přesně vymezit problematiku historickou, svým ideálním požadavkem všeobsahující. Vymezení je tudíž nutné chápat tak, že historik bude studovat *především* historicky sledovatelné změny ve struktuře moci. Neboť tak, jak nelze formulovat žádnou „obecnou teorii“ moci, nemá-li konstatovat pouhé banality, stejně tak málo lze sledovat historicky moc „an sich“; je možné jen konfrontovat jednotlivé typy a z jejich sledu i kombinací vyvozovat závěry. (Další pokusy o rozčlenění se tudíž snaží přihlídnout především k *praktické* použitelnosti při historickém sledování.)

Necháme-li nejdříve stranou vazby obtížněji zjištělné v historických pramenech (jež jsem zahrnul pod pojem „nátlak“ – „donucení“), zjistíme záhy, že z historického materiálu jsou nejsnadněji zjištělné *organizované* formy moci, především její vnějšíkové projevy. Tyto formy jsou tak očividné, že – jak už bylo řečeno – historik často podléhá pokušení ztotožnit je přímo s mocí, klást rovnítko mezi organizovanou „státní moc“ a moc vůbec.

Snažíme-li se velikou oblast mocenských organizací nějak rozčlenit a klasifikovat tak, aby umožňovala srovnání (a to je základní historický aspekt), nabízí se několik možností. Aniž si samozřejmě kladu nárok na úplnost, uvedl bych možnosti sledování podle:

1. *základu moci*, tj. podle kritérií, jimiž skutečné nebo formální subjekty svou moc vykonávají. Tento základ může spočívat A. v osobních vlastnostech, B. v majetku, C. v postavení uvnitř určité hierarchie. Osobní vlastnosti budou hrát primární úlohu patrně pouze v primitivně organizovaných společnostech, ve složitěji strukturovaných společenstvích pouze ve výjimečných situacích, kdy obvyklé hierarchie jsou

z toho nebo onoho důvodu narušeny. Majetek (půda, výrobní prostředky) se stává základem skutečné moci v těch obdobích, kdy sociální strukturace společnosti je výrazná a kdy vlastní organizovaná moc ustupuje z toho nebo onoho důvodu do pozadí (je pak dirigována jinou hierarchií, stojící v pozadí). Historicky mohou někdy i majetková rozvrstvení takřka splývat s organizací moci.

Postavení subjektu moci uvnitř určité hierarchie je obvykle nejvíce směrodatným měřítkem a zdá se, že i historicky nejstabilnějším. Toto zvláštní postavení může být zakotveno přímo v nějaké organizační formě (např. ve funkcích na královském dvoře, ve vojsku, v církevní hierarchii) nebo může mít svůj základ ve společenském postavení (šlechta). Konečně může mít i zcela neformální ráz, omezovat se na příslušnost k „mocenské elitě“. Pochopitelně že uvnitř jednotlivých skupin, tvořených podle základu moci, bude vždy nutné pečlivě rozlišovat podle postavení uvnitř *mocenské hierarchie*, která se – byť formálně – vytváří snad už od samotného počátku a jež má tendenci se neustále rozrůstat (srv. dále).

Je snad zbytečné znovu zvláště zdůrazňovat, že tu činím tzv. „ideálnětypické“ rozdělení, tzn. že se snažím izolovat určité typy, které ve skutečnosti v této čisté formě nikdy a nikde neexistovaly. Jako u každé typizace jde i tu pouze o pomocnou konstrukci, mající pomoci klasifikaci jevů. Opakuji-li toto upozornění, činím tak proto, že právě v oblasti společenského uspořádání jisté doby badatel příliš snadno podléhá pokušení zapomenout na to, že *všechny* pokusy o rozčlenění jsou pouhými ideálními typy, a snaží se nahrazovat konkrétní rozbor obecnou typologií.

Rozdělení podle základu není zdaleka jediným možným členěním moci, ani pokud přihlídneme pouze k jejím subjektům. Vedle možnosti rozdělit subjekty podle základu, na němž jejich postavení spočívá, se jeví i možnost rozčlenění podle

2. *příjmů (odměňování) vládnoucí skupiny*, přičemž tu bude nutné rozlišovat vlastní držitele moci a jejich „výkonné orgány“. Pro vladaře jsou patrně možnosti získání příjmů kořist, dávky, daně (v nejšířším smyslu slova), pro vykonavatele kořist, údělly (ev. léna), privilegia, důchody, úřady, plat-mzda). Kromě toho se ukazují jako důležité prostředek odměňování i výsady v nejrůznějších formách, které nabývají zvláštní důležitosti v současné společnosti především tehdy, nemá-li společnost možnost uspokojovat normálními prostředky poptávku. Opět je toto rozdělení jen ideální a ve skutečnosti se budou jednotlivé způsoby odměňování různě prolínat a často i doplňovat.

Vedle rozčlenění podle držitelů (subjektů) moci můžeme však zvolit jako základ klasifikace (a tím i studia) i moc a její projevy samotné. Tak lze např. zkoumat samotnou

3. *organizaci moci v určité oblasti*. Z tohoto hlediska pak se nám patrně rozpadnou formy na A. nebyrokratické a B. byrokratické, přičemž bych viděl rozhodující rozdíl v tom, zda vládnoucí složky mají nebo nemají k dispozici stálý a na nich v té nebo oné míře závislý *skutečný* výkonný aparát. („Skutečný“ zdůrazňuji proto, že už na velmi primitivním stupni si vytvářejí vládcové jakýsi rudimentární aparát pro svou vlastní potřebu; je však jasné, že je např. podstatný rozdíl mezi panovníkem, který má bezprostředně k dispozici pouze své dvorské hodnostáře, a panovníkem ovládajícím „státní mašinérii“.)

Snad každá moc má svou hierarchii a už velmi záhy se odlišuje panovník od svých „hodnostářů“. Ne každá mocenská hierarchie se však musí byrokratizovat

(i když patrně lze vždy od jistého stupně zjistit náběhy k této přeměně) a vskutku lze historicky zjistit i „nebyrokratické“ mocenské útvary. Takovým příkladem může např. být středověký stát (ve zvláště výrazné formě Říše); ale tyto formy nevymizely zcela ani v současnosti, kde jsou např. Společnost národů nebo OSN podobným pokusem vytvořit mocenskou organizaci bez vlastního „aparátu“. Je nasnadě, že takové organizace mají jen malou skutečnou moc (leckdy bývá tato bezmoc úmyslná), a při delším trvání se ani tyto organizace neobejdou bez toho vybudovat si vlastní „aparát“ (příkladem tu může být kurie římská).

Byrokratická organizace, která se nám dnes jeví jako organizační forma moci *kat'exochen* (včetně její tendence neustálého vzrůstu a rozrůstání – Parkinsonovy zákony), není ovšem teprve vynálezem novověku. Stačí poukázat např. na starověký Egypt nebo Imperium Romanum, aby bylo patrné, jak starobylé předchůdce moderní byrokracie má. Ale studium byrokracie má tu zvláštnost, že od určitého vývojového stupně lze postihnout její imanentní tendenci osamostatňovat se, nahrazovat vládu, stát se samostatným a směřodatným činitelem („administration“ pak nahrazuje „gouvernement“, jak to bylo vyjádřeno už v minulém století ve Francii, kde tento vývoj zašel zvláště daleko). Obecněji formulováno lze říci, že při postupující byrokratizaci se projevuje tendence osamostatňování středních a postupně do jisté míry nižších „složek“ byrokracie.

Je tudíž moc historicky sledovatelná i podle organizačních forem, podle orgánů, které si pro svou vládu vytváří, a vskutku byl právě tento aspekt dosud studován nejpečlivěji. Pokud si zvolíme projevy mocenských orgánů jako základ roztřídění, nemusíme však sledovat jen organizaci moci, jako základ lze stejně dobře zvolit i

4. *techniku a intenzitu vykonávání moci, tj. vlády.* Tu lze takřka „měřit“ podle územního rozsahu (tj. sledovat intenzitu, s níž zasahuje vláda mimo centrum) a podle jejího obsahu (tj. které oblasti života společnosti nebo jedince jsou tou kterou mocenskou hierarchií zachvacovány). Oproti tomu nemůže být přesně historicky zkoumána „míra svobody“ v určité společnosti proto, že tato míra bývá obvykle pociťována různými složkami téže společnosti velmi odlišně (srv. např. Rakousko-Uhersko, předmnichovskou ČSR), a nelze prakticky najít žádné objektivní měřítko pro tuto „míru“. Lze však historicky zkoumat, jak hluboce určitá moc proniká do společenské struktury, resp. jak dalece je individuum s to si nezávisle na ní (popř. dokonce proti ní) uhájit „svá vlastní hájemství“ (rodinu, cech, klub, politickou stranu, náboženské přesvědčení). Objektivně jsou obvykle zjistitelné pouze skutečné základy nebo omezení (např. zákonná omezení, cenzura). Vedle toho ovšem existuje jistá autocenzura, popř. jsou jednotlivá omezení (příkazy) pociťována s různou intenzitou souhlasu nebo odporu; ale k této otázce se ještě vrátím.

Naznačil jsem určité cesty studia podle „souhlasu“ (consensu) objektů s vládou, jež je nad nimi vykonávána, i podle členění mocenských mašinérií. Ani tím však nejsou možnosti ještě zdaleka vyčerpány. Celá otázka je též příkladně sledovatelná z hlediska *stability* mocenské organizace. Pro jednoduchost tu opět zvolím nejdříve státní moc. Východiskem může být poznatek, že s výjimkou těch případů, kde ovládnání pociťují nadvládu jako hrubé a ničím neodůvodněné násilí (např. při okupacích), vykazují státy obvykle velkou vnitřní stabilitu, spočívající na jakési společenské netečnosti. Tato stabilita – netečnost může mít různorodé aspekty, které lze zhruba rozdělit do oblastí organizační a do oblastí ideologické. (Přitom tu chápu – tak jako nadále v celé stati – výraz

„ideologický“ ve smyslu pojetí K. Mannheima, aniž chci dodat tomuto označení hodnotící příchuti.)

Konzervativnost každé mocenské organizace (nejen státní) spočívá organizačně v tom, že na určitém, už poměrně velmi nízkém vývojovém stupni je nutné zajišťovat nějakou formou doplňování příslušníků mocenské organizace, a to buď omezováním možností přístupu k „hierarchii“, nebo přímou výchovou budoucích příslušníků mocenské skupiny. Každá mocenská organizace se pak záhy snaží vytvářet u svých příslušníků určité stavovské vědomí, které vyznačuje její členy a jež je též vštěpováno budoucím jejím členům nějakou výchovou (popř. na primitivním stupni nějakým ritem). Výběr nových příslušníků mocenských aparátů může být různě usměřován a regulován. Lze jej příkladně omezit zděděným postavením, kde pak lze opět rozlišovat předávání určitých znalostí uvnitř rodiny (rodu) u tzv. primitivů (kouzelníci), nebo může být dědičně předáváno samo dominující postavení ve společnosti, jak je nacházíme u starozákonního kněžstva nebo u evropské šlechty, a konečně lze zjistit i určitou dědičnost předpokladů určitého mocenského postavení, např. děděním majetku nebo subtilnějšími možnostmi nabýt určitého vzdělání. Konečně se mohou stát základem výběru oddanost a povolnost (např. do stranických aparátů), popř. bezohlednost apod.

Je přitom neobyčejně zajímavé konstatovat, že se už záhy objevují snahy vládnoucích elit nějakým způsobem usměrňovat doplňování mocenského aparátu; Platonův pokus o filozofickou hierarchii, doplňující se podle rozumových schopností jedinců, zůstal sice pouze ideálním požadavkem, který se vždy znovu projevoval v utopistických představách. Ale prakticky regulovala doplňování vlastní hierarchie velmi záhy církev celým složitým mechanismem (nejprve svěcením, později postavením uvnitř hierarchie, konečně i systematickou výchovou duchovenstva, zatímco „světská“ oblast dlouho nepociťovala potřebu nějak systematizovat doplňování vlastních řad. Pro menší složitost a větší přehlednost „aparátů“ se tu vyskytují analogické pokusy teprve poměrně pozdě a prvé náběhy v tomto směru zplauňují v ryzí etiketu a formálnost (např. pasování na rytíře, čestné dvorské tituly).

Pro tradiciionalnost výchovy a výběru dorostu vykazují velikou konzervativnost obvykle i *organizační formy vlády*, které jsou měněny zpravidla jen z nezbytnosti a kde anachroničnost bije nejvíce do očí, a to jak současníkům, tak i historikům. Neschopnost určitých adaptací, reformem ve správní oblasti, je tak nápadná, že se často zdá rozhodující příčinou nespokojenosti objektů moci, pravým kamenem úrazu. Vskutku leckdy tyto zjevné a do očí bijící přežitky popuzují tak, že přimějí poddané k přímým akcím proti vládní moci (např. Ancien Régime), neboť tyto anachronismy denně jítí ovládané, způsobují, že začínou pochybovat o oprávněnosti vlády vůbec. Obecněji lze formulovat, že vždy jsou vnější formálnosti mnohem nápadnější než vlastní příčiny.

Je-li organizace a zajištění vlády primární z hlediska subjektů moci, je z hlediska objektů moci primární a rozhodující, zda považují své postavení (tj. oprávněnost toho, že jsou nějak ovládaní) za „správné“, zda s ním souhlasí. Každé panství totiž už od velmi primitivního stupně vyžaduje nějakou „legitimaci“, nějaké „ideologické zdůvodnění“, které se časem mění, nabývá různé intenzity a je tudíž i historicky sledovatelné. Přitom lze z pramenů zjistit, že v obdobích, kdy tato vláda je obecně přijímána, se její „ideologická legitimace“ obvykle v pramenech obráží jen slabě, neboť je chápána jak vládci, tak i ovládanými jako samozřejmost. V době krizí nebo zvyšovaného útlaku (např. při totalitárních diktaturách nebo při okupacích) nabývá však ideologická sakralizace moci zvláštní intenzity, je vtlučována do objektů násilně různými formami „školení“,

kteří mohou být buď skryté (např. mise, masové komunikační prostředky), nebo zcela otevřené (politické školení).

Pochopitelně se během doby ideologický háv moci všelijak mění, nabývá nejrůznějších forem. Je tu nutno upozornit na skutečnost, že existují velmi různé systémy myšlení a že nic neopravňuje historika k tomu, aby považoval svůj vlastní způsob uvažování za správný nebo za „přirozený“. Různé systémy uvažování však neexistují (a platí to zvláště pro oblast tzv. ideologie moci) jen v chronologické posloupnosti, ale existují často vedle sebe i uvnitř jedné a téže společnosti a na oprávněnost určité vlády mohou v dané historické fázi nahlížet jednotlivé složky velmi různorodě. (Historikys snad nejnámější je tato různost nazírání ve Francii v 18. stol. Ale mutatis mutandis a s různou intenzitou ji lze zjistit v mnoha obdobích a u velmi různých společností.)

Ideologická podpora moci, která může sahat od zbožnění (sakralizace) až po pouhé chápání konkrétní formy moci jako nutné zlo, je ovšem neobyčejně různorodá a navíc se projevuje (zvláště ve svých „pokleslých polohách“) velmi svérázným slovníkem, který často vzbuzuje dokonce dojem ještě větší různosti základních postojů, než lze ve skutečnosti konstatovat. Z hlediska naší (tzv. evropské) civilizace bude patrně velmi zajímavé sledovat předmět mocenské sakralizace, která se nejdříve vztahuje na osoby-vládců (král z Boží milosti), pak se institucionalizuje a od pozdního středověku se začíná sakralizovat stát (jako instituce), aby takto dosáhl svého vrcholu v absolutismu a zvláště pak Hegelem. Ovšem ve výjimečných situacích (zvláště tam, kde chybí vlastní, autonomní státní organizace) může se sakralizace zmocňovat i jiných komplexů představ a jakési sekulární zbožnění může být uplatněno vůči národu; je příznačné, že tento zjev je zvláště brzy zjistitelný u židů (‘am jisra’el), rozšiřuje se pak obecně v novověku u těch národů, které v rozhodující fázi „národního probuzení“ nemají vůbec svůj vlastní stát (např. Češi).

Jsou tudíž různé „ideologické představy“ o moci a o jejích držitelích rovněž přístupné soustavnému historickému sledování, ba stávají se pro historika zvláště zajímavými proto, že právě tyto „ideologické aspekty“ jsou obvykle primární pro ovládané. Tj. rozhodujícím se stává, zda chápou mocenskou organizaci, která je ovládá, za „správnou“ a „spravedlivou“, nebo zda ji chápou jako pouhý útlak a násilí; neuvážení tohoto rozdílu by znemožnilo pochopit skutečnost, že často velmi tuhý a náročný režim je dlouho trpně snášen, kdežto naopak i celkem mírný nátlak může budit velmi prudké reakce. „Ideologický stav“ však neovlivňuje jen objekty moci, ale do jisté míry i její subjekty, které vždy v té nebo v oné míře vlastní propagandě podléhají, i když snad částečně vědí (nebo tuší) její mylnost.

Navíc vzbuzuje ideový aspekt moci, projevující se jako „autorita“, dnes zvláště pozornost proto, že všechny dosavadní způsoby sakralizace moci v novověku postupně, ale zdá se, definitivně ztroskotaly. Po mém soudu jsou v tomto ohledu rozhodujícími mezníky Velká francouzská revoluce s výraznou desakralizací panovníků a první světová válka, která dokončila desakralizaci státu, kterou započal již konec 19. stol. V současné době pak prožíváme definitivní desakralizaci politických ideologií, které se v rozhodujících okamžicích projevují nutně otevřeně mocensky. Výsledek je, že se dnes obecně nařiká nad poklesem nebo ztrátou společenských autorit, přičemž se tato „ztráta“ přechásto měří pouze podle vnějších projevů, aniž se hledají skutečné příčiny. Proto musí právě dnes zajímat historika nejen prostředky udržení a stabilizace moci organizačními i ideologickými prostředky, ale i projevy a důsledky její desakralizace.

Nabude-li totiž desakralizace moci (v nejširším smyslu slova) zvláštní intenzity, dochází k pokusům nebo ke skutečnému rozbití mocenského aparátu vnitřními silami

společnosti. (Na rozdíl od rozbití mocenského aparátu silami z „vnějšku“ – dobyvatelem nebo nepřitelem; obojí nemusí být nutně totožné – srv. např. okupaci ČSR a rozbití fašistického Německa.) Tento odpor může mít odlišnou sílu a zachvacovat různé vrstvy společnosti. Může se omezit na pasivní nesouhlas, nevěli, resp. na drobné činy (málo výrazné), namířené proti konkrétní mocenské soustavě (např. odpor proti robotě, ještě se neprojevuující otevřenými činy); stupňuje-li se tento odpor, začíná se různě manifestovat i vnějškově. Pociťovaný odpor se pak začne projevovat různými formami odboje – objekty moci deklarují otevřeně svůj nesouhlas s částí (např. sedláci v bouřích) nebo s celým (např. husitští chiliasté) souvěkým mocenským ustrojením společnosti. Bouří-li se proti organizovanému mocenskému aparátu jen jednotlivci, jsou obvykle označováni jako vzbuřenci a izolováni jako psanci. Přesahuje-li tento odboj individuální rámec, pak začínáme mluvit o „bouřích“, které sice zachvacují určité oblasti, ale nestávají se ještě zjevem celospolečenským. Zachvacuje-li tento odboj celou společnost, pak může vést (podle intenzity a dobových okolností) buď k anarchii – tj. k víceméně úplnému rozkladu dosavadních forem moci, anebo (historicky je tento jev poměrně velmi řídký) ke skutečné revoluci – tj. k pokusu o rozbití nejen části dosavadních mocenských („státních“) forem, ale k pokusu rozbit celou dosavadní mocenskou strukturu.

S odstupem doby bude asi historik nucen konstatovat naprostou neúspěšnost těchto pokusů – s výjimkou krátkých anarchistických revolučních období (např. chiliastického období v husitství). Struktura moci je totiž stejně málo libovolně měnitelná jako struktura společnosti a zdaleka se neřídí jen „přáními“ nebo „snahami“. S odstupem doby zjišťujeme, že se i v nejradikálnějších revolucích sice změnili zčásti držitelé moci a i jisté vnější formy moci, ale že dokonce i tu vykazuje vlastní struktura značnou odolnost a stabilitu. Je-li různá „šíře dopadu“ např. u palácového převratu, u rozbití jistého státu dobyvateli nebo při revoluci na celé mocenské uspořádání společnosti, není nikdy rozbita celá mocenská struktura a i nejradikálnější revoluce přejímají velmi záhy výrazně *staré* organizační formy moci (např. stálé vojsko s brannou povinností, policii – ovšem se změněnými názvy); ba přejímají dokonce, a to se ukazuje dlouhodobě jako ještě důležitější, záhy i určité mocenské tradice, návyky a představy.

Ale historikova pozornost se nesmí omezit jen na tyto snahy, individuální nebo kolektivní, o rozbití (resp. převzetí) moci. Stejně důležitým – ba pro život v normálně uspořádané společnosti ještě důležitějším – bude sledování pokusů o omezení moci, ať už moci společenské (např. mající svůj základ v bohatství), nebo moci státní, této nejnápadnější a často i nejbrutálnější moci vůbec. Jen se obávám, že tato kapitola bude jednou z nejméně radostných, neboť badatel se patrně velmi záhy přesvědčí o tom, že už dávné generace před ním pociťovaly nutnost omezit nějak zvlášť různých mocipánů a že už ony na tomto úkolu ztroskotávaly. Ne, že by kdy byla „moc“ skutečně všeobsáhlá a „všemocná“; znovu opakují, že to neplatí ani v moderním totalitárním státu. Ale proto, že moc je obvykle omezována pouze technickými a společenskými možnostmi, nikoliv rozumem, spravedlností nebo slušností – zkrátka nějakou etickou (byl i jen dočasně platnou) normou.

To však naprosto nesmí vést k rezignaci, k tomu, abychom se přidali k bezpočetným zástupcům panegyriků moci, kteří se nacházeli a nacházejí vždy, ochotni pochlebovat a lichotit mocným tohoto světa. Naštěstí se dosud vždy našly skupiny, které neznaly (nebo vědomě ignorovaly) „pravidla hry“ v politice, a staly se tak katalyzátorem rozkladu mocenských struktur, zárodkem nového uspořádání společnosti. Dosud nezbyvá člověku i na tomto úseku nic jiného než neustále se bouřit proti zvlášti proti vlastní

bezmocnosti, předávat pochodeň odporu z jedné generace ke generaci příští, onu pochodeň vzdoru, která činí z myslících lidí sůl země.

Moc bývá omezena různými faktory, objektivně danými i subjektivně měnitelnými. Je ohraničena především svými technickými možnostmi (tj. efektivností donucovacích i dohlížecích organizací) a svou strukturální skladbou; tzn. silou a výrazností jednotlivých složek podílejících se na moci. Čím více těchto různých antagonistických skupin bude (tzv. pressure nebo veto-groups), tím bude ústřední útlak menší, tím větší volnost vznikne pro jednotlivce.

Objektivně omezena bude rovněž libovůle moci tím, co moderně nazýváme zahraničně politickými aspekty, které budou tím závažnější, oč menší bude stát, jehož se týkají. (Největší bude pochopitelně u protektorátů a satelitů.) Konečně ale je moc omezena i svou vlastní ideologií, i když v době masových komunikačních prostředků se bohužel tato zábrana ukazuje ještě slabší než v předcházejících staletích. Ale i tu je ponechána individuům určitá iniciativa v boji proti veškerým projevům autocenzury, v negování víry ve všemocnost a rozumnost státu, v demaskování všech snah o sakralizaci a konečně i v posilování konkurujících složek, tvořících strukturu moci.

Historicky se tyto složky projevují různě a u teoretiků lze konstatovat velikou rozmanitost názorů na to, čím lze moc usměrnit. Myslitelé si záhy začali uvědomovat, že snaha po moci se může stát velmi zhoubnou, není-li jí dán nějaký korektiv. Neboť se takřka zdá, že každá „moc“ má v sobě tendenci se rozšiřovat, zmocňovat se stále nových oblastí, a její rozpínavost je omezována jen zvnějšku, nikoliv nějakým rozhodnutím, „sebeomezováním“ vlastních držitelů moci. (Tzn. že moc má obvykle tendenci rozšířit se až na samotné technické hranice „svých možností“ – což je kategorie historicky velmi proměnlivá.)

Korektivů bylo navrženo mnoho, ale přece je lze, podle mého mínění, shrnout do několika velikých skupin. Byla a je snaha omezit moc Rozumem, popř. uvědoměním společného zájmu – snahy, které klasicky již vyjádřil Platon a které znovu získaly mnoho přívrženců v osvícenství a v 19. stol. Jiná byla snaha omezit vládců Zákonem (popř. božským zákonem), snahy, které už jasně vyjadřovali starozákonní proroci, a jež se pak staly základem oficiálních názorů uvnitř katolické církve. V moderní době jsou tyto názory formulovány jako učení o přirozeném právu, tj. je hlášáno, že člověk „od přírody“ (resp. od narození) má určitá nezadatelná práva, která musí držitelé moci respektovat (klasická demokracie). Velmi různorodé jsou konečně pokusy omezit moc ve jménu utopie (tj. ve jménu nějakého ideálně požadovaného státu nebo společnosti), které mohou sahát od velmi konkrétních a detailních utopistických představ až k obecným představám o šťastné společnosti bez státu v moci, kde individuum, „neodcizeno samo sobě“, bude žít v souladu se sebou a se svými bližními. (Není patrně náhodné, že se dnes objevuje renesance anarchistických názorů u velké části mládeže; je výsledkem zdánlivé omnipotence státu na straně jedné a naprosté bezmocnosti individua na straně druhé.)

Konstatoval-li jsem, že tato kapitola bude asi pro historika nejméně radostnou proto, že vždy znovu bude nucen zjišťovat, že i nejtupější držitelé moci se nakonec „prosažovali“ proti mužům nejchytřejším a nejušlechtilějším, jsem současně nucen upozornit na to, že právě toto zkoumání bude mít patrně největší význam mimo úzce historický zájem. Neboť otázka *omezení* moci se dnes stává otázkou životně důležitou pro celou světovou civilizaci. Převládaly-li v oblasti tzv. evropské civilizace až do poloviny 19. stol. názory, že státní moc je nutno posílit, bylo tomu tak proto, že tato moc byla obvykle

slabá a úkoly, přičtené státu, veliké. Nejkřiklavější projevy libovůle byly činěny místními mocipány a v organizaci silné a výkonné ústřední moci se viděl účinný lék proti této zvlí. (Odtud vylíhly pak i požadavky, aby stát jako „res publica“ co možná zmonopolizoval i všechny „skryté“ mocenské prostředky, jako peníze nebo výrobní prostředky.)

Dvacáté století nám oproti tomu ukazuje názorně nebezpečí koncentrace moci, která je dnes zvláště výrazná, protože držitelé moci disponují stále dokonalejšími technickými prostředky, jimiž mohou ovládat lidi fyzicky i duševně. Navíc ztroskotává dosud historicky nejúčinnější forma kontroly – demokracie – proto, že se dosud nenachází adekvátní forma pro demokracii ve společenstvích miliónových, poměrně snadno manipulovatelných – za tzv. normálních okolností. Ať tak nebo onak, je dnes člověk jako jedinec mocenským nátlakům vydán takřka na milost a nemilost a je mu vzata i poslední opora, kterou měli jeho předkové: víra v budoucí, spravedlivou a dokonalou společnost buď na nebesích, nebo kdesi v budoucnosti na této Zemi. Právě proto se stává omezení moci naším klíčovým problémem a *každé* její omezení znamená zvětšenou šanci pro jedince.

Ovšem toto omezení neplatí jen pro moc státní, a znovu – až do omrzení – je nutno opakovat, že stát (popř. předcházející formy nebo deriváty) není zdaleka jedinou mocenskou formou. Tento dojem vzniká u historika často proto, že státní formy moci postihuje velmi jasně, i proto, že celá moderní historiografie inklinuje k tomu, aby dávala až jednostranně přednost „úředním“ pramenům před prameny „soukromými“ všude tam, kde to je vůbec možné. Nemohu tu, pochopitelně, probírat různorodé „mocenské hierarchie“, které by každá vždy vyžadovaly zvláštního studia, a navíc nejsou tyto „mimostátní“ hierarchie do té míry systematizovatelné jako moc státní (ta pro svou otevřenost a pro snahu po unifikaci tento úkol velmi usnadňuje). Možná že hlavní potíž také spočívá jen v tom, že dosavadní historické bádání se převážně soustřeďovalo na „státní formu“ moci, takže ji známe poměrně dobře i máme o ní přece jen jakousi celkovou představu (o jejích různých formách a historických podobách). Pro ostatní mocenské sféry takové předběžné rozbory dosud takřka zcela chybějí, a než bude možné zevšeobecňovat, bude nejdříve nutné zkoumat jednotlivě jejich organizaci, funkci i význam v určitých společnostech.

Velmi důrazně bych však v této souvislosti chtěl upozornit na nutnost sledovat ony skryté síly, které jsem označil slovem „nátlak“ a které hrají neobyčejně důležitou úlohu v každé mocenské struktuře. Historikové je přehlížejí proto, že se jim tyto faktory obvykle vůbec neprojevují v pramenech přímo. Projevují se takřka jen v subjektivně stylizovaných pramenech, ve vzpomínkách a v literárních dílech, a tyto druhy pramenů se dosud namnoze zdají historikům příliš subjektivistické a ustupují zcela do pozadí před prameny „povahy úřední“. Proto se problematika kolektivního donucení projevovала jen u biografii. Zde, při líčení osudů jedince, se leckdy poukazovalo na jevy z oblastí společenského donucení, podle okolností buď proto, aby se zdůraznily potíže historického „hrdiny“ v jeho boji s „předsudky“, které musel překonávat, nebo aby se určité jeho činy omlouvaly „poplatností dob“, v níž žil.

Celá oblast společensky působícího donucování leží vlastně na rozhraní otázek moci a složité problematiky mentality jisté doby, neboť se tu projevují mnohdy prastaré psychologické postoje a návyky, historicky jen málo proměnné. Ty lze také sotva sledovat historickou metodou. Pro rozbor mocenské struktury určitých společností nás výhradně zajímá *mocenský* aspekt těchto mechanismů, tj. zabýváme se jimi potud, pokud přispívají k vytváření dané mocenské struktury tím, že vytvářejí určité postupy společenské

čenských sankcí („Ächtungsmechanismen“), kterými jsou společenství i individua ovládnána. Specifika této oblasti vyvstanou, konfrontujeme-li oblast „moci“ a „nátlaku“ – „donucení“ podle různých ukazatelů. Snad nejvýraznějším rozdílem se jeví tendence moci k organizaci, její snaha vytvářet určité pevné formy, hierarchicky členěné, zatímco síly společenského donucení jsou neorganizované, nehierarchické. S tím souvisí, že nositelem nátlaku je převážná většina členů určitého společenství; předpokladem samotné jeho anonymní existence je, že jeho nositelem i „vykonavatelem“ je převážná většina členů určitého kolektivu, již právě existenci těchto donucování berou jako naprostou a přirozenou samozřejmost. Oproti tomu nevykonává vlastní moc nikdy kolektiv sám; už předpokladem krystalizace moci je *vyčlenění* určité minority, která se tím stává mocenským subjektem.

Odlišné jsou i způsoby sankcí, jimiž se obě oblasti vyznačují. Zatímco v oblasti mocenské jsou příkazy a zákazy formalizovány (už velmi záhy ve formě různých zákonů) a jejich nedodržení, resp. překročení penalizována určitou stupnicí trestů, je společenské donucení neformální, není obvykle vůbec písemně zachycené; působí nikoliv jako příkaz nebo zákaz, ale svou existencí jako určitý „tlak“. (Přitom mohou být i různé stupnice, zvláště dostávají-li se do styku různé společnosti.) Odlišný je i subjektivní pocit při porušení určitých zásad v obou oblastech: v mocenské oblasti je chápán oběma stranami jako přestoupení zákazu nebo nesplnění příkazu, v oblasti společenského donucení se obvykle projevuje individu u jako porušení předsudku, překonaného názoru, zbytečnosti atd., většinou jako porušení řádu (popř. posvátného řádu). Odchylná je konečně i stabilita a účinnost, která je v mocenské oblasti podmíněna silou a efektivností jeho formalizované (donucovací) složky, ve společensko-donucovací oblasti silou vnitřních vazeb a životností obecných představ.

Jak patrně, je oblast donucení mnohem komplikovanější a její sledování mnohem obtížnější než jasně se projevující organizační formy „státní moci“. Ale přitom je stejně zřejmé, že tyto společenské donucovací mechanismy jsou v některých oblastech a okamžicích zvláště výrazné, že prolamují meze obvyklého uspořádání společnosti, že jejich často velmi iracionální pohnutky mohou mít velmi racionální a realistické důsledky. Společenské donucovací mechanismy se mohou projevovat spektakulárně např. v davových hysterických scénách křížáckých výprav, pogromů, honby na čarodějnice, ve skutečném a přeneseném slova smyslu. Ale mají svou obrovskou moc v tzv. společenské konvenci každé doby, která činí z nonkonformistů outsidersy společnosti, různě silně postižené postupy společenských sankcí. (Tito „nonkonformisté“ se mohou jevit danému společenství jako cizinci národnostně nebo nábožensky, mohou se stát outsidersy svým zaměstnáním nebo určitým činem, i skutkem naprosto nezaviněným.) Převážná většina členů určité společnosti si tyto společenské mechanismy vůbec neuvědomuje, protože je automaticky přebírá, nepociťuje je vůbec jako nějaké donucení – nátlak, a to do té doby, dokud se sama nějak s těmito mechanismy nedostane do konfliktu.

* * *

Snažil jsem se načrtnout nutnost historického studia „struktury moci“ a naznačit některé možnosti tohoto rozboru. Jako obecný požadavek lze postulovat, že historik musí v chronologickém sledu studovat to, co jsem nazval mocenskou strukturou dané společnosti. Tato struktura je členitá, různorodá a vyžaduje od historiků i odlišné postupy při rozboru a studiu. Přitom se budou odlišovat jednotlivé složky, ale obvykle jedna z nich bude dominovat do té míry, že připustí obecnější klasifikaci. Zvláště bych zdů-

raznil, že by asi bylo chybné se při tomto studiu nechat svést pouze krátkodobou aktuálností nebo laciným předpovídáním budoucnosti (humbukem tzv. futurologie) k omezení celé tematiky. Problémy mocenského uspořádání společnosti jsou tak složité, že nelze předvídat možnosti a nebezpečí, které z něho vyvstanou, a navíc jsou tak dlouhodobé, že vždy znovu a znovu mohou vyplynout prvky staré, o nichž se všichni domnívali, že už dávno nejsou „aktuální“.

Historik svými postupy musí popsat (rekonstruovat) a rozebírat jednotlivé mocenské struktury a snažit se od tohoto rozboru postoupit k jakési historické fenomenologii moci. Na dnešním stupni našich znalostí to bude patrně znamenat jednak zaplňovat mezery dosavadního bádání zvláště v dosud takřka neprobádaných úsecích (zvl. společenského donucení), jednak se pokoušet o vypracování historických „modelů“ a přenechat odborníkům pro jednotlivé úseky posouzení jejich správnosti. Dát tím odborníkům z jiných společenských věd (např. sociologům) možnost ověřit si dočasnost nebo dlouhodobost určitých jevů současných a celkově přispět k nesmírně důležitému úkolu současnosti: omezit mocenské faktory tak, aby sloužily společnosti i jedinci, a ne k tomu, aby je pohlcovaly. Soudím, že ve splnění právě těchto úkolů musí spočívat také jedna z hlavních funkcí koncepce světových dějin, pokud se takové dílo nemá přeměnit v mrtvou snůšku faktografických údajů nebo suchých schémat.

Pomsta generála Gajdy

(Méně známá epizoda z české účasti v ruské občanské válce)

Robert Sak

Rozhodnutí vydat se za svobodou dvou okrajových střeoevropských národů na cestu kolem světa nelze přiléhavěji pojmenovat než dobrodružstvím. Kdo jiný mohl pro ně mít lepší cit než – dobrodruh? Radola Gajda (někdy Rudolf Gajda, vlastním jménem však Rudolf Geidl) jím nepochybně byl, jakkoliv se tím obraz jeho osobnosti nikterak nevyčerpává. Nezřízeně ctižádnostivého, chorobně marnivého mladého muže, jedináčeho častěji z instinktivního popudu než po zralé úvaze, vyznačovala na druhé straně osobní statečnost a další vlastnosti potřebné k tomu, aby byl právem považován za „rozeného vojáka“. Individualista par excellence, bez jakýchkoliv vazeb politických, ideologických či náboženských, dokázal přijímat jevy okolního světa v jejich nahé podobě, nazvat je pravým jménem a podle toho stanovit své místo mezi nimi. V dramaticky vypjatém prostředí československých legií v Rusku to značilo odvalu přemýšlet i jednat v řádu událostí, jak se utvářel zejména po uzavření brest-litevské mírové smlouvy.

Právě tam, kde se prokázala neslučitelnost zájmů československé a ruské revoluce, počíná jeho krátký, leč o to strmější vzestup: od velení 7. pluku přes volbu do nejvyššího politického a vojenského grémia legií až k velení 2. divizi, od kapitána po jednoho z prvních československých generálů s pověstí „osvoboditele Sibíře“ od bolševiků, o jehož přízeň se ucházeli vlivní ruští politikové i vojáci. Rozklad československého vojska na přelomu let 1918 a 1919, který vedl k jeho odvolání z fronty, Gajdu zaskočil: sen o tom, že by se mohl stát velitelem všech protisovětských branných sil na Sibíři, se mu rozplýval. Tehdy mu podal pomocnou ruku ten, který se dostal k moci za jeho podpory: admirál Kolčak, vrchní vlnař v Omsku, jmenoval Gajdu velitelem jedné ze svých tří armád. Zjara 1919 zahájily mocnou ofenzívu, jejímž cílem bylo přivodit konečný pád sovětů. Katastrofální nezdar, jakkoliv počátek tomu nenasvědčoval, přičetl Gajda na vrub vojenské nezpůsobilosti i politické neprozíravosti Kolčakova vladařství a 19. června požádal admirála, aby ho zprostil velení. Ten mu vyhověl až po bouřlivých výstupech, při nichž oba muži nešetřili silnými slovy. Provázen osobním štábem, třiceti Čechy tělesné strážce, rotou ruských dobrovolníků a částí své jízdy vydal se z Jekatěrin-

burku do diktátorova sídla. Na omském nádraží se celkem snadno ubránil chabému pokusu o své zadržení a zdvořile odmítl pozvání k návštěvě Alexandra Kolčaka.

Zvláštní vlak, v němž Radola Gajda opustil 15. července 1919 Omsk, se sunul k východu jen pomalu. Generál neměl naspěch: nijak netoužil odejít ze země, která mu stále ještě nabízela možnosti, o jakých by jinde mohl pouze snít. Co ho čekalo doma? Nudný život posádkového či divizního velitele, v nejlepším případě pak výnosný sice, leč nezajímavý úřad v generálním štábu nebo na ministerstvu. Ani po neslavném odchodu z Kolčakových služeb neztratil víru, že může v Rusku ještě něco velkého vykonat. „Cestou z Omska do Vladivostoku ještě jedenkrát jsem měl možnost přesvědčítí se o sympatiích a nadějích, jež ke mně chovaly široké vrstvy obyvatelstva,“ vzpomínal po čase. „Nejednou a ve mnohých městech ke mně přicházeli do vlaku zástupci různých politických směrů s prosbou, abych neodjížděl ze Sibiře, s níž jsem byl svázán těsnými pouty. Na této cestě jsem viděl, že se celá země přímo dusí v tíživé atmosféře násilí a že lid, nevida jiného východiska ze situace, jest v pravém smyslu hnán v náruč bolševictví.“¹ Ještě jako velitel Sibiřské armády vyrozuměl, že vázal-li svou budoucnost na Kolčakovu osobu, zvolil falešnou cestu: admirál prokazoval naprostou neschopnost zbavit Rusko bolševismu, ba jeho neprozíravá politika spíše činila zemi náchylnou jej přijmout.

Gajda nebyl odpůrcem komunismu ze zásady. Veden více citem než rozumem pochopil, že v prostředí, kde nejvyšší ctností je bezvýhradné podřízení jedince úzké skupině nositelů moci a ideje, není místa pro něj, individualistu odmítajícího poutat se jakýmkoliv normami kázně kromě těch, jež si sám určil. Jeho těkavá duše hledala od prvé chvíle, kdy vstoupil na ruskou půdu, záchytný bod, od něhož by se mohla odrazit a stoupat vzhůru, směrem slibujícím využití všech nekonečných možností, které v sobě s jistotou cítil. Ten bod jako by mu neustále unikal: neuspokojily ho ani srbské legie, ani československé vojsko, a teď ani Kolčakova armáda, jakkoliv se mu alespoň zpočátku zdálo, že jej má na dosah. Zbýval poslední, a ne docela neznámý.

Již v minulém roce, ve dnech příprav ozbrojeného vystoupení proti sovětům, a zvláště potom, kdy vítězně táhl Sibiří v čele svých nepřemožitelných vojáků, měl co dělat s ruskými demokraty a umírněnými socialisty rozličného řádu. Snad již tehdy, obzíraje jejich zástupy, vrstvicí se do nejrozmanitějších směrů, vytušil, co jim chybí nejvíce: jednotící vůle k činu. Jistěže by v sobě našel dostatek síly, aby jim ji vtiskl, nebýt toho, že po zkušenostech se samarskou „eserskou republikou“ a s direktoriem jimi hluboce pohrdal. Omský vladař mu nabídl lepší příležitost. Ale právě v jeho službách, sám stíhán pohrdáním starých ruských generálů a úředníků, byli mu jedinou oporou muži blízce demokratickým kruhům ruské veřejnosti: Pepeljajev, Kalašnikov, Krakoveckij, Molotkovskij a jiní. Pře s admirálem ho s nimi znovu sblížila a oni v něm shledávali opět svého spojence; netroufáme si povědět, do jaké míry se postarali, aby pudově jednajícího Gajdu vehnali tam, odkud již nemohl couvnout. Kapitán Kalašnikov, zajisté z nejschopnějších mužů, jakými se Kolčakovi odpůrci mohli vykázat, byl oním poutem, jež českého generála vázalo k odboji sibiřských demokratů. On ho také následoval po roztržce s Omskem a byl mu nejbližším průvodcem na cestě Sibiří. Nevíme nic o tom, jaký měl osobní vliv na Gajdu; ten se o něm zmiňuje na jediném místě pamětí, a sice v souvislosti s jeho memorandem o výsledcích jarní ofenzívy. Můžeme tedy pouze hádat, zda myšlenka stát se tím, kdo srovná neurované řady demokratických a socia-

1 R. GAJDA, *Moje paměti*, Praha 1920, s. 167

listických nepřátel omského režimu, pocházela od samého generála, či od jeho věrného kapitána. S největší pravděpodobností to byl právě Kalašnikov, kdo vedl Radolu Gajdu za jízdy z Omska do přímého spojení s eserským podzemím.

Svůj vlak dal generál vybavit tak, že se mohl srovnávat snad jen se salónními vlaky carskými. O tom, co všechno v něm vezl, kolovaly dlouho po Sibiři a pak ještě v Československu neuvěřitelné zvěsti: spousty přepychového zboží a starožitností, cenné dary od ruských boháčů, kteří mu v osmnáctém roce projevovali vděčnost za osvobození od bolševiků, několik souprav nádherných stejnokrojů, vlastní podobizny v nejrozmanitějším provedení, drahé kožešiny. Vlak střezila generálova osobní stráž, uváděná na všech stanicích, kde zastavovali, do pohotovosti. Po Kolčakovu výhrůžném rozkazu k rozčlenění vlaku na omském nádraží se Gajda obával zatčení a nejednou se přesvědčil, že vlak přísně sledují agenti protivýzvědné služby. Ale útoku se nikdo neodvážil. Janinova slova, že se generál může plně spolehnout na jeho ochranu, zřejmě platila. A tak požíval ten svérázný vlak cestou k východu i potom, když po čtyři měsíce stál v kolejišti vládiovostockého nádraží, práva jakési exterritoriality.

V Novonikolajevsku vyhledal jistý důstojník z Gajdova štábu, podle všech známek právě kapitán Kalašnikov, Jevgenije Kolosov, někdejšího poslance Sibiřské oblastní dumy i Všeruského ústavodárného shromáždění za stranu socialistů-revolucionářů, a tlumočil mu generálovo přání setkat se s ním. Starý mluvčí středosibiřských sedláků, vůdce jejich vzpour proti sovětské vládě a předseda několika selských sjezdů, souhlasil, i když tím vlastně porušil stranické usnesení, jež zapovídalo jednat o součinnosti „s generálem-filištínem“. Kolosov, jak ještě uvidíme, nebyl ovšem sám; eseři Gajdu stejně vyhledávali a spojovali se s ním, nikoli však jako příslušníci strany, nýbrž co jednotlivé osoby nebo v zastoupení zemstev. Generála dobře znal z minulého roku. Na konci září 1918 spolu několikrát besedovali o politických poměrech na Sibiři; z těchto rozmluv pocházel Kolosovův výrok o tom, že Čechoslováci dali Rusům „příklad činorodé státovornosti a demokracie“.² Tehdy Gajda obdržel od tomských velkoobchodníků drahou cenou šavli se zlatou rukojetí a věnováním „Vůdci Slovanstva pluk. Gajdovi r. 1918“. V deputaci, která mu ji odevzdávala, byl též jakýsi plukovník Sumarokov, zapřisáhlý monarchista. Kolosov přátelsky upozornil Gajdu, jaké naděje spínají sibiřští kapitalisté a zpátečníci s jeho jménem. „Nu dobře,“ odpověděl ten, který v daru neshledával nic jiného než výraz díků za osvobození města, „podruhé mi takovou šavli již nepřinesou“.³ Tuto epizodu i s Gajdovou odpovědí potom Kolosov zveřejnil pro charakteristiku československého demokratismu, protikladného záměrům sibiřské reakce. Jenže Tomští se cítili uraženi a Sumarokov chtěl po Gajdovi vysvětlení. Tomu nezbylo než obsah rozhovoru s Kolosovem dementovat. Velkomyslný ruský demokrat to dokázal pochopit, nicméně poté, co československý generál začal chystat půdu pro Kolčakovu diktaturu, se jejich cesty rozešly. Po desíti měsících se opět sbíhaly.

Třebaže ho zkušenost z této doby poučila o „samolibosti mocichtivého generála“, rozhodl se Kolosov podřídit mravní hledisko politickému účelu, pokusu „vyrvat generálovi zlatou čepel, jíž měl podle návodu Filištínských ubodat ruskou svobodu“, a vložit mu do ruky „meč k boji s nepřáteli“.⁴ Ještě po létech mu jeho straníci vytýkali, že Radolu Gajdu uvedl do demokratického odboje. „Dostat takového člověka na naši stra-

2 J. J. KOLOSOV, *Daľnij Vostok i naše buduščejce*, Krasnojarsk 1919, s. 37

3 Tamtéž, s. 45

4 S. P. MELGUNOV, *Tragedija admirala Kolčaka*. Bělehrad, Katastrofa 1931, s. 7

nu,“ hájil se Kolosov, „znamenalo by získat autoritativní přístup do všech vrstev velitelského sboru, a to i nižšího. Tehdy jsem měl za to, že vypořádat se s Kolčakovou vládou by bez velitelského sboru bylo nesnadné... Ostatně jméno generála Gajdy mělo váhu nejen v sibiřských poměrech, ale i v mezinárodní politice, a s tím jsme museli také počítat vzhledem k ještě nepřekonané intervenci“.⁵ Jevgenij Kolosov si vymínil, aby schůzka s Gajdou zůstala v naprosté tajnosti; dobře věděl, jak je generálův vlak sledován. Opatrnost se mu vyplatila: vláda se nikdy nedozvěděla o jeho stycích. „Špatně vyplnili Kolčakovi agenti rozkazy“,⁶ posteskl si k tomu Sergej Melgunov, dějepisec Kolčakova vladařství. Kalašnikov tedy sjednal s Kolosovem, že k setkání dojde ve vlaku za jízdy. O půlnoci kteréhosi červencového dne se vůdčí pracovník eserského podzemí dostavil na smluvené místo nedaleko nádraží, a byv doveden k vlaku, nepozorovaně do něho nastoupil. Prvou rozmluvu odbývali mezi Novonikolajevskem a Tajgou. Sešli se pak ještě nejednou, naposledy ve Sljudžance, malé stanici na břehu Bajkalského jezera. Kde Kolosov, který byl téměř čtrnáct dnů Gajdovým hostem, vlak opustil, nevíme. Též neznáme obsah jejich rozhovorů ani jakési dohody, kterou podle Melgunova ve vlaku uzavřeli. Jedno je jisté: jednání s Jevgenijem Kolosovem otevřelo generálovi cestu k vladivostockým eserům, s nimiž pak podnikne odvážný pokus o svržení Kolčakovy vlády na Dálném východě. Pro Rusa, jak sám přiznával, bylo setkání s Gajdou počátkem nové etapy jeho odbojové práce na Sibíři.

Příští zastávkou vlaku, „obestřeného tajuplnými pověstmi“,⁷ byl Tomsk na pobočné železnici poněkud stranou magistrály. Tam jednal generál se štábními důstojníky československé Druhé divize, přijat, jako ostatně ve všech místech, kde byly legie posádkou, s počtami, jaké náležely pouze vrchnímu veliteli. V Krasnojarsku navštívil podplukovníka Lva Prchalu, velitele Třetí divize, a pozdravil se též s Eduardem Kadlecem, svým někdejší zástupcem, teď velitelem rumunského legionu. Na irkutské nádraží přišel uvítat „oblíbeného hrdinu“ snad každý, kdo mezi zdejšími občany něco znamenal, od zástupců zemstva až po členy burzovního komitétu, nejmajetnější lidi ve městě. S vlivnými Rusy mluvil Radola Gajda sám, nanejvýš za Kolosovovy účasti; jeho ostré výpady proti Kolčakově vládě přijímali prý pozvaní souhlasně. Kapitán Kalašnikov hned vyjel do města, aby tam smluvil součinnost s esery, menševiky a podle zlých jazyků také – s bolševiky. Irkutský gubernátor Jakovlev svědčil v později zveřejněné vzpomínce, že místní esei „odmítli jít do nového generálsko-socialistického dobrodružství“. Podle Jakovleva sociální demokraté „dali spiklencům na srozuměnou, že Gajdova demokratičnost, a tudíž i povaha budoucího převratu, se jim jeví jako více než problematická“.⁸ Jakovlev spěchal do Omska, aby ohlásil, co Gajda a jeho lidé téměř před jeho očima v Irkutsku podnikali. Podrobně zprávil ministra vnitra Viktora Pepelajjeva, bratra velitele Kolčakovy První armády, a od něho pak zvěděl sám vrchní vladář, že „generál Gajda, zneužívaje Anatolova jména (mínil právě svého bratra, Gajdova přítele – pozn. R.S.), promluvil k veřejným činitelům o nezbytnosti převratu“.⁹ Přesto se ani teď nikdo z omských vládců neodvážil proti odbojnému generálovi zakročít a vlak mohl nerušeně po-

5 Tamtéž

6 Tamtéž

7 J. KOPTA, *Třetí rota na magistrále*, Praha 1947, s. 405

8 S. P. MELGUNOV, c.d., s. 8

9 Tamtéž

kračovat k Vladivostoku, „odkud chtěl uražený generál jednoho dne vyraziti v čele nových sil a na troskách bílé Sibíře obnoviti Sibír demokratickou“. ¹⁰ Přibyl sem ještě včas, někdy před 12. srpnem, aby se mohl účastnit přivítání poselstva československé vlády.

Asi za tři dny po příjezdu do Vladivostoku požádali zdejší představitelé eserské pravice, mezi nimi na prvním místě Ivan Jakušev, bývalý předseda Sibiřské oblastní dumy, a Valerián Moravskij, kdysi člen Děrberovy sibiřské vlády, Radolu Gajdu o rozmluvu. Tak čínorodý generál zásluhou Jevgenije Kolosova vstoupil do styku s vladivostockým střediskem odporu proti Kolčakově vládě. Jakušev a Moravskij, dva jeho mluvčí, obeznámili Čecha se svými záměry: chtěli v dohledném čase svolat sibiřský zemský sněm, který by prohlásil Kolčakovu diktaturu za nezákonnou a zvolil novou vládu. Ta by zřídila na Sibíři a Dálném východě demokratický režim a zahájila mírové rozhovory se sověty. Jakuševovi lidé sice tvrdili, že budou jednat „ve jménu jednotného, mocného demokratického Ruska“, ale spíše jen usilovali o to, aby zabránili dalšímu postupu Rudé armády k východu. „Nechceme pokračování občanské války“, ujišťovali vůdcové vladivostockých eserů v jedné ze svých proklamací, a současně prohlašovali: „Nebudou-li naše návrhy přijaty, uděláme všechno, abychom uhájili sibiřské hranice od úkladů sovětské moci“. ¹¹ Chtěli tedy, jak se zdá, dosáhnout, aby se bolševici zastavili, jakmile bude uzavřena dohoda o ukončení válečných operací, a na území mezi Uralem a Tichým oceánem vytvořit jakýsi nesovětský ruský stát nebo snad přímo nezávislou sibiřskou republiku.

Bylo to zřejmé úsilí napravit nezdařený pokus, který podnikli tíž lidé po Říjnu: prohlášením sibiřské vlády v lednu 1918 chtěli znemožnit rozšíření komunistické moci za Ural. Ozýval se v něm dávný odpor proti ruskému centralismu, vyjádřený v požadavku „sibiřské autonomie“, kterou měla uskutečnit demokratická revoluce, a v extrémní podobě sibiřského separatismu, jak se projevil v prohlášení omské vlády po vítězství legií nad bolševiky. Původci těchto myšlenek patrně doufali, že najdou porozumění u spojenců, jimž by snad existence nárazníkového demokratického státu mezi bolševickým Ruskem a jejich državami či zájmovými sférami v Asii nebyla proti mysli. V těchto nadějích je utvrzoval zejména britský vojenský komisař ve Vladivostoku O'Reilly, který se pro podporu spiklenců dostal do sporu s generálem Knoxem, vlivným ochráncem omského vladaře. Francouzští diplomaté se chovali vůči všem Rusům nestranně, i když někteří odboji výslovně přáli. Část Japonců myšlenku svržení Alexandra Kolčaka schvalovala, část, hlavně vojenští představitelé, ji odmítala, zatímco zástupci Spojených států a Číny ve Vladivostoku smýšleli o uvažovaném převratu vesměs příznivě.

S vladivostockými esery soupeřil o vedení protikolčakovského odboje Sibiřský komitét členů Všeruského ústavodárného shromáždění v Irkutsku. Jeho vůdčí pracovníci, Boris Markov, Pavel Michajlov a Anatolij Speranskij, měli daleko k sibiřskému separatismu. Všichni tři, poslanci ruského parlamentu, byli přesvědčení Velkorusové a chtěli upřímně pracovat k obnově ruské celistvosti, a sice i za tu cenu, že odevzdají vládu na Sibíři, až ji vyrvou z Kolčakových rukou, sovětům; vymíňovali si jen, aby bolševici trpěli stranu socialistů-revolucionářů jako loajální opozici. Boris Markov, ač pravověrný eser, byl za to stíhán obviněním, že přeje komunistům, Irkutští zase vytýkali Vladivostockým, že jsou příliš poplatní kolčakovštině. Obě skupiny se však shodně obraceli

10 J. KOPTA, c.d., s. 13

11 S. P. MELGUNOV, c.d., s. 13.

s nadějí k Čechoslovákům. Tak jako Jakušev a Moravskij usilovali získat generála Gajdu, i Markov s Michajlovem a Speranským by rádi viděli v čele vzbouřených vojsk Čecha; s Gajdou, jak jsme pověděli, nechtěli ale nic mít. Vladivostočtí měli před Irkutskými jednu velkou výhodu: jejich odbojové práci velmi přál Václav Girs, politický představitel československých legií ve městě. Josef Blahož, plnomocník v Irkutsku, se sice choval k tamním eserům příznivě, jenže dokud bylo politické vedení v rukou Bohdana Pavlu, nemohl pomýšlet na činnou spolupráci. Markov a Speranskij navázali spojení až s členy vládního poselstva, vedeného F. V. Krejčím.

Zda již z prvé schůzky Radoly Gajdy s mluvčími odboje vzešla dohoda o jeho účasti, nevíme. On sám to popíral: vyměnili si pouze názory na sibiřské poměry a zjistili ovšem, že jsou celkem shodné. Též nelze zjistit, jakou úlohu v sblížení československého generála s ruskými politiky měly jeho předchozí rozmluvy s Jevgenijem Kolosovem. Dohadujeme se pouze, že Kolosov, o jehož spojení s Jakuševem se vědělo, alespoň nepřímo jednání ovlivnil: byl-li muž jeho váhy v kruzích pravicových eserů ochoten spojit se s Gajdou, považovali to Vladivostočtí dojista za výzvu. Nejspíše po prvé schůzce si vyměnili Gajda s Jakuševem dopisy závažného obsahu. Předák odboje seznámil generála s rozhodnutím odstranit Kolčaka, svolat sibiřský zemský sněm a zřídit vládu, odpovědnou sněmu. „Vaše vojenská zkušenost, Vaše autorita mezi obyvatelstvem a v armádě jsou nezbytné v tomto odpovědném okamžiku, kdy se ustavuje skutečná lidová moc“,¹² obracel se ke Gajdovi. „Moje odpověď je stručná“, psal mladý muž, kterému ta slova zněla jako odměna za nedávná ponížení, „utvoří-li se vláda, opírající se o lid, budu jí k dispozici. Její rozkazy budou mi svaté a vyplním je děj se co děj“.¹³

Zatím se ve Vladivostoku ustavil Komitét pro svolání zemského sněmu s předsedou Ivanem Jakuševem a s dalšími třemi členy, Valeriánem Moravským, Vasilijem Sidorovem, předsedou Svazu sibiřských měst, a Michailem Pavlovským; posledního zakrátko vyloučili pro důvodné podezření, že zrazuje odboj, a jeho místo zaujal podplukovník Arkadij Krakoveckij, Gajdův přítel, který právě přibyl do města. Členové komitétu si přáli dosáhnout svých cílů pokojnou cestou: zástupci občanů zvolí poslance, kteří se sejdou v Irkutsku na předběžné poradě, jež se v případě potřeby prohlásí sněmem. Ale poněvadž nemohli spoléhat, že se omská vláda podřídí jeho usnesením, pracovali též na alternativě vojenského převratu. Ten mělo přichystat ústřední byro vojenských organizací, které vedl kapitán Kalašnikov. Na druhé schůzce, odbývané asi 20. srpna, nabídli Jakušev a Moravskij generálu Gajdovi vrchní velení ozbrojených sil budoucí vlády. Vysoký úřad měl převzít až po převratu, v jehož přípravách mu vymezili zatím jediný úkol: ovlivnit spojenecké zástupce ve Vladivostoku, aby vůči odboji zůstali nestranní, a zejména aby nedovolili japonskému vojsku vystoupit na obranu Kolčakovy moci. Ve skutečnosti měli spiklenci již v čase příprav československého generála za svého velitele a on také podle toho jednal.

Jakušev chtěl, aby převrat zůstal výlučně ruskou záležitostí; on i jeho spolupracovníci se ze všeho nejvíce obávali nového vměšování cizinců do ruské politiky. Tu se znovu projevilo, čeho jsme již nejednou byli svědky: Čech nebyl ruskému demokratu cizincem, alespoň ne takovým, z jehož účasti ve vnitřním sporu by Rusku hrozila škoda. Tak ovšem nesmýšleli všichni spiklenci. Sergej Melgunov se zmínil, jak někteří

12 Tamtéž

13 Tamtéž

z nich mluvili po straně o Gajdovi jako o „svatebním generálu“. Dotázán, proč má mít český generál tak význačné postavení v odboji, odpověděl Valerián Moravskij: „To je záštita nedotknutelnosti. Všechna práce se děje pod vlajkou Sibiřské oblastní dumy“.¹⁴ Jistí členové Komitétu pro svolání zemského sněmu uvažovali, zda by přece jen nebylo vhodnější, aby vojenský odboj řídil Rus. O Gajdově místě v chystaném převratu vedli spiklenci, zdá se, nejeden spor. Snad někteří poukazovali na to, že Čech je příliš kompromitován službou u Kolčaka, jiným snad byla jeho osoba překážkou dorozumění s irkutským podzemím, které, jak víme, odmítalo jakoukoliv spolupráci s generálem, o jehož demokratickém smýšlení právem pochybovali. Známe jen výsledek této pře: telegrafickou výzvu generálu Boldyrevovi, aby ihned přijel do Vladivostoku, a vysvětlující dopis Michaila Pavlovského, člena Komitétu, z 25. září 1919 s Jakuševovou douškou: „Vaše přítomnost je zde krajně nutná. Téhož názoru je gen. Gajda“.¹⁵

Vasilij Boldyrev, kdysi člen direktoria a vrchní velitel jeho ozbrojených sil, žil již téměř rok v japonském exilu, kam se uchýlil, vypovězen ze země krátce po převratu admirála Kolčaka. Zajisté že toužil vrátit se do vlasti a znovu pracovat pro obnovu její moci. Teď, zdálo se, přišla ona chvíle, kdy může svou touhu naplnit. „Má situace se podobala Kolčakovu postavení vůči direktoriu v roce 1918“,¹⁶ psal v deníku 2. října 1919. Těžké bylo rozhodnout se. O nezpůsobilosti omské vlády vůbec nepochyboval. Jenomže čím ji vystřídat? Mají ti, kteří ji dnes chtějí povalit, dostatek sil k tomu, aby napravili, co ona pokazila? Kolčak přece také sliboval, že dokáže sjednotit zemi a vést rozhodnější boj s bolševiky, a namísto toho svedl jen zavést krutovládu a všeobecný rozvrat. Nepovede nový pokus o převrat jen k prohloubení strašlivé krize, která již třetí rok zmítá jeho milovanou vlastí? Vladivostočtí dozajista upřímně chtějí zaměnit admirálovu diktaturu spravedlivou vládou. Ale kde je záruka, že jejich pokus nepřivedí v nepřehledných poměrech zbídačené země jinou diktaturu, odlišující se od poražené jen jiným praporem? A on by, spojiv s ní své jméno, měl sdílet úděl Kolčakův? Tato obava rozhodla: generál znal dobře své Rusko. A k důvodům, jimiž nabídku odmítl, připojil ještě jiný: „Kromě toho jedním z aktivních členů skupiny, jež mne povolávaly, byl gen. Gajda, ještě nedávno Kolčakův blízký spolupracovník, který upadl do nemilosti; spolupráce s ním byla pro mne z mnoha příčin nepřijatelná... Opatrnost tu byla zvláště na místě. V celé té historii jsem cítil značnou příchuť avantýry. Cesty jsem se tudíž zdržel“.¹⁷ Vasilij Boldyrev nezapomínal: Právě před rokem jel do Čeljabinska, aby si ověřil, co je pravdy na zprávách, že Radola Gajda uvolňuje cestu těm, kteří pomýšlejí na povalení direktoria. Sotva došlo k puči, přesvědčil se, že tomu tak opravdu bylo, a dokonce byl svědkem vypovězení ruských poslanců z Jekatěrinburku na Gajdův rozkaz. Takový člověk má obnovit v Rusku demokratickou vládu, tu, jakou již jednou pomáhal odstranit?

Lidské činy mají zpravidla jiné důvody, než zamýšleli jejich původci. To, že se Vasilij Boldyrev vzdal účasti ve vladivostockém odboji, neobyčejně posílilo Gajdovo postavení. Československý generál zůstal jedinou osobou, která měla váhu jak u spojeneckých představitelů, tak u ruské veřejnosti ve městě; jeho slavné uvítání ve Vladivostoku po vítězném tažení Sibiří v září minulého roku bylo tu ještě v dobré paměti.

14 Tamtéž, s. 12

15 Tamtéž, s. 15

16 Tamtéž, s. 16

17 Tamtéž

A o stvrzení tohoto místa se posléze postaral sám omský vladař. Jeho úřadům docházely pravidelné zprávy o generálových intrikách již za cesty Sibiří a teď, po příjezdu do Vladivostoku, se zmnožily o přímé doklady svědčící, že se Gajda účastní protivládního spiknutí. Generálu Rozanovovi, hlavnímu náčelníku Přiamurské oblasti, a tudíž nejvyššímu představiteli omského režimu na ruském Dálném východě, se zdařilo prostřednictvím četných důvěrníků proniknout mezi strůjce převratu. K těm, co ho zpravovali o jednáních Komitétu pro svolání zemského sněmu, náležel, jak jsme již naznačili, patrně Michail Pavlovskij, jeho člen, později, asi v říjnu 1919, odhalený a z vedení odboje vyloučený. Podplukovník Chartling z vojenského učiliště na Ruském ostrově ve Vladivostoku uvedl, že Rozanov měl přímo v Gajdově štábu osmnáct agentů, z nichž sedm v pozdějších bojích zahynulo; jeden z nich, jakýsi Poterňa, vyzradil spikleneckým důstojníkům svého spolupracovníka Sokolova, který pak byl údajně při pokusu o atentát na Radolu Gajdu zastřelen.¹⁸

Dne 2. září 1919 oznámil vládní list Daľnij Vostok, že „rozkazem vrchního vladaře byl generál Gajda zbaven hodnosti generálporučíka a vyškrtnut ze seznamu důstojníků ruské armády“.¹⁹ Po deseti dnech referoval Ivan Sukin, ministr zahraničních věcí, na zasedání omské vlády o přípravách vladivostockého převratu; ministři s překvapením zjišťovali, že stavka (hlavní stan – pozn. R.S.) o nich nic nevěděla. „Jak jsem měl pravdu,“ stýskal si v deníku baron Budberg, bývalý člen Kolčakovy vlády, „když jsem admirálovi radil, aby dal dopravit Gajdu za hranice přes Mongolsko a Čínu; i jiní lidé varovali admirála, že Gajda je velice mstivý a že jakékoliv zdržování jeho pobytu na Sibiři je velmi nebezpečné.... Nicméně je nepochopitelné, proč se už v Irkutsku nepodnikly kroky k likvidaci tohoto spiklence... Bylo dost času spojit se s Prahou a zneškodnit Girsovu ilegální činnost. Fakta o spiknutí byla sdělena Janinovi, který prohlásil, že za vladivostocké Čechy neručí, a co se týče Irkutska, poslal generálu Syrovému telegram s důtklivým upozorněním na rozkaz prezidenta Masaryka, který nedovoloval Čechům vměšovat se do ruských záležitostí“.²⁰ 6. září se Jan Syrový svěřil Maurici Janinovi, že by rád v odvetu za Gajdovu degradaci odvolal Šestý pluk z Omska. Bohdan Pavlů zpravoval francouzského generála o vzrušení, jež v legiích vyvolal Kolčakův postup proti Gajdovi, a chtěl u vlády protestovat. Janin nesouhlasil ani s jedním, ani s druhým, a radil jim, aby byli opatrní. „V každém případě je nutno s naprostou rozhodností vyhnouti se tomu, aby nám jeho (Gajdova – pozn. R.S.) ctižádost nezpůsobila mrzutosti,“ zapsal si k tomu. „Tón depeší, které došly nedávno z Evropy a které nařizují, abychom se bedlivě vystříhali všeho, co by mohlo oslabiti vládu Kolčakovu, a doporučují, abychom ji posilovali svou sympatií, ukazuje, že v Evropě nechtějí pochopit, kdo to vlastně je a jak je jeho situace málo pevná. Je nutno dát na to pozor. Nechceme-li zůstat na neurčitou dobu v Sibiři, nesmíme si na sebe poštvat ty, kteří by nám mohli poskytnout prostředky, abychom se odtud dostali.“²¹

Tak se alespoň do železničního vozu číslo 19, který byl Radolu Gajdovi obydlím i pracovištěm skoro po celý čas jeho vladivostockého pobytu, dostavila deputace dvaceti československých důstojníků, vedená podplukovníkem Wuchterlem, vojenským velitelem města, a vyjádřila generálovi účast nad nezaslouženou odplatou, jaké se mu dostalo

18 Viz *Naše revoluce* 13, 1937, s. 239-240

19 J. KRATOCHVÍL, *Cesta revoluce*, Praha 1928, s. 410

20 A. BUDBERG, *Dněvník bělogvardějca*, Leningrad 1929, s. 89

21 M. JANIN, *Moje účast na československém boji za svobodu*, Praha b.d., s. 290

od omského vladaře. Ani československé vedení, ba ani spojenečtí zástupci, navzdory pokynům svých vlád, Kolčakův rozkaz neuznali. Gajda protestoval jednak přímo u omské vlády, jednak u československého velitelství. Zároveň vydal prohlášení, že zůstane v Rusku, dokud mu admirál Kolčak neposkytne zadostiučinění, a nosil pořád stejnkroj generálporučíka. Francouzská vojenská mise ve Vladivostoku mu i nadále prokazovala mimořádné vojenské pocty a četní spojenečtí důstojníci ho přišli ujistit svou přízní. Těž ruská veřejnost ve městě, zvláště když se roznesla neověřená zpráva, že se generál Rozanov pokusil Radolu Gajdu zatknout, dávala najevo, že její sympatie jsou na straně českého generála.

Tak zvolna padaly překážky, které našemu mladému muži, bažícímu po pomstě, zabraňovaly činně pracovat ve prospěch vladivostockého odboje. Jeho vlak se čtyřmi sty vojáky, Čechy i Rusy, byl teď zcela k ruce spiklencům. V něm se konala význačná politická jednání, v něm pracoval odbojový štáb, řízený podplukovníkem Solodovnikovem, chladným, nemilosrdným válečníkem, který se neštítel žádného prostředku k uskutečnění cíle; nikdo nevěděl, zda se dal do služeb spiknutí z přesvědčení, či z nezřízené touhy po moci, a Gajda sám, možná proto, že mu Solodovnikov byl zrcadlem vlastní povahy, ho neměl v oblibě. Spiklenci trpěli nedostatkem zbraní, i obrátil se Radola Gajda na generála Čečka s žádostí o pomoc. Ten zprvu váhal, ale konečně mu přenechal alespoň čtyřicet pušek. To bylo, pravda, málo, a tak Gajda požádal kapitána Vaise, který měl na starosti zásobování československého vojska technickým a dělostřeleckým materiálem, o další pušky, ruční granáty, kulometry a dvě děla. Vais mu vyhověl a dal zbraně odvézt v noci nákladním automobilem do jeho vlaku; jen děla odmítl vydat. Vedení odboje ovšem spoléhalo, že v případě potřeby zasáhnou československé jednotky na jeho straně. Usuzovalo tak z chování Václava Girsy, který očividně přál záměrům ruských demokratů a dal Gajdovi snad i nějaké peníze.

Vládních vojsk ve městě, kde panovali spojenci, téměř nebylo, a spiklenci věřili, že alespoň část získají na svou stranu. Nicméně se museli poohlížet i po vlastní branné síle. Tu mohli dodat především ti, kteří měli vliv na vladivostocké dělnictvo: sociální demokraté a komunisté. Zástupci obou stran se zúčastnili socialistické konference ve Vladivostoku spolu s esery a lidovými socialisty a slibili tam, že podpoří Komitét pro svolání zemského sněmu. Část bolševiků dokonce prohlásila, že se po ten čas, než bude svržena Kolčakova diktatura a nová demokratická vláda zahájí rozhovory o ukončení občanské války, zdrží všech nepřátelských činů proti socialistům-revolucionářům a menševikům; jen maximalisté trvali na tom, že se zúčastní pouze takového hnutí, které bude sledovat obnovu sovětské moci na Sibíři. A tak zatímco vedení přímořské organizace Ruské komunistické strany varovalo před účastí v „gajdovské avantýře“, jiná bolševická skupina vyslala do spiklencekého štábu svého zástupce, jistého Rajeva, aby tam s ostatními pracoval k přípravě povstání. Sovětští dějepisci, zabývající se průběhem občanské války na Dálném východě, museli později podstoupit namáhavou práci, aby dokázali, že „praví komunisté“ neměli s pokusem o demokratický převrat ve Vladivostoku nic společného: podporovali jej pouze ti levicoví eserí a menševíci, kteří po čase vstoupili do bolševické strany. My víme o dvou: Kalašnikov a Krakoveckij, ti, co se snad nejvíce zasažovali o společný postup s bolševiky, se vskutku stali na počátku dvacátých let komunisty.

Jak pohlížel na součinnost s nedávným nepřítelem generál Gajda? Prý se polekal, když zjistil, že do jeho vlaku docházejí bolševíci, tvrdil Sergej Melgunov. Rádi věříme: spojení s nimi mohlo vyvolat pochybnosti o převratu zvláště u spojenců, kteří by jej strpěli pouze tehdy, kdyby zaručil, že sověty neovládnou Sibíř. Ale snad vlivem svého

hlavního rádce, levicového esera Arkadije Krakoveckého, proměňoval se Gajdův náhled na ty, od nichž chtěl původně Rusko osvobodit. Jistý pracovník strany socialistů-revolucionářů měl s Radolou Gajdou 5. září 1919 hodinovou besedu o politických poměrech v Rusku. Ve zprávě o jejím obsahu, kterou dostaly všechny eserské organizace, čteme: „Co se týče bolševické armády, řekl generál Gajda, že je to dobře ozbrojená, disciplinovaná masa, slitá společným snažením. V bolševické armádě je znovu zavedeno důstojnictvo, jemuž dána v plné míře disciplinární práva, jaká mělo dříve. Komisaři u částí spravují občanské věci a do nařízení vojenského rázu se nemíchají. Neveliké platy důstojníků svědčí o tom, že důstojnictvo vůbec nepracuje za peníze. Heslo, jež v sovětském Rusku oduševňuje všechny, je 'boj za jednotné Rusko'. Třeba podotknout, že v sovětském Rusku právo zaujímat velitelské hodnosti nedává šarže, ale osobní schopnosti a energie, které se v každém jednotlivém případě podněcují velkými peněžními odměnami.“²²

Odmyslíme-li si některé rozpory v Gajdových myšlenkách, je na prvý pohled patrné, jak se jeho vztah k bolševikům, nedávno ještě citově odmítavý, stal přinejmenším střízlivým a věcným. V pozdějším rozhovoru, který při cestě domů poskytl zpravodaji čínského listu Džankou-Advertiser, šel ještě dále: Všechno, co spojenci udělali pro Rusko, pověděl, byla podpora „černé monarchie“ Kolčakovy a Děnikinovy. V budoucnu může být v Rusku buď jen absolutní monarchie, nebo bolševismus. Dnešní komunisté již nejsou ti „rudí“ z časů, kdy vládl teror, nyní lze u nich pozorovat „nacionální kurs“. Dřívější formy se samy od sebe vyžívají, namísto komunistické doktríny nastupuje kázeň, pořádek, práce pro silný ruský stát.²³ I Rozanovova výzvědná služba, která sledovala odbojové předáky, hlavně Jakuševa a Krakoveckého, zjišťovala, že politické názorání generála Gajdy se kloní stále více doleva.

Trýznivá otázka – Jít s bolševiky, či nikoliv? – rozdělovala ostatně vladivostocké spiklence natolik, že jen stěží mohli pomýšlet na společný postup. Skupina představovaná Ivanem Jakuševem a Valeriánem Moravským se právem obávala rudých: půjdou společně proti Kolčakovi a pak zničí demokratickou vládu, aby sami uchvátili veškerou moc. Lidé jako Kalašnikov a Krakoveckij, možná již tenkrát tajní komunisté, shledávali v Leninově straně sílu, která je s to obnovit jednotu ruského státu i jeho velikost, a chtěli věřit, že sověty jsou i vyšším stupněm demokracie. Vzdalující se tak sibiřskému autonomismu Jakuševovu blížili se radikálním eserům irkutským; kapitán Kalašnikov ostatně po nezdaru vladivostockého povstání odejde do Irkutsku, aby se tam pokusil uskutečnit, co se tady nepovedlo. „Budeme podporovat ruskou sovětskou republiku,“ ujišťovalo programové prohlášení levého křídla vladivostockých eserů, k nimž náležel přinejmenším alespoň Krakoveckij, „boj za její upevnění, za zdokonalení její organizace... Budeme jednat v plném kontaktu s komunistickými organizacemi“.²⁴

Na otázku, jakou úlohu bude mít v takovém programu český generál, tito lidé jednoduše odpovídali: „Gajda po povstání udělá mír s bolševiky a vyžene spojence“.²⁵ I jemu bylo rozhodnout, na kterou stranu rozestupujícího se odboje vsadit. Vázán osobními pouty ke Kalašnikovovi a Krakoveckému dal se bez velkého rozmýšlení k nim. Gajda, stále dychtící vykonat v Rusku čin, jakým by se vepsal do dějin, tíhl bytostně k těm, u nichž cítil, že jsou schopni jednat. Jakuševem a Moravským možná trochu pohrdal.

22 J. KRATOCHVÍL, c.d., s. 379

23 S. P. MELGUNOV, c.d., s. 35

24 J. KRATOCHVÍL, c.d., s. 380

25 Tamtéž

Byli to spíše muži slova než skutku: politické proklamace, diplomatické rozhovory a vášnivé debaty v ústraní pohodlných pokojů znamenaly jim více než boj; nasadit život za uskutečnění idejí, jež uměli tak přesně formulovat, by pravděpodobně nedokázali. Jaroslav Kratochvíl vyslechl od účastníka vladivostockého odboje historku, pro Gajdovo tehdejší postavení nad jiné příznačnou. Jakýsi důstojník ze spikleneckého štábu přivedl ke Gajdovu vlaku ruský oddíl, který se dal do služeb povstání. „Tovarišči?“ zalekl se generál. Ale důstojník už mu pohotově šeptal: „Na to jsme je chytili. Oni by jinak nepřišli.“ „Chorošo,“ pokrčil rameny Gajda a vykonal přehlídku.²⁶

Ač se vedení odboje neshodlo ještě v cílech, jaké by měl převrat ve Vladivostoku sledovat, usneslo se činně vystoupit proti zdejším představitelům Kolčakovy vlády v noci na 19. září 1919. Jenže generál Rozanov, dobře zpravený o všem, co spiklenci chystali, je předešel: povolal do města vládní jednotky. 26. září dala mezispojenecká vojenská rada ve Vladivostoku generálovi ultimátum, aby nejpozději do dvanácti hodin odvolal ruské vojsko z města, jinak že proti němu zakročí svými silami; za udržení pořádku přejímá sama odpovědnost. Rozanov odpověděl, že si musí vyžádat pokyny z Omska. „Spojenecké ultimátum je hrubým vměšováním do ruských záležitostí“, řekl mu v telegrafické rozmluvě vrchní vladař a přikázal: „Ponechte vojsko ve městě a bez mého souhlasu je neodvádějte; spojencům vyřiďte, že Vladivostok je ruská pevnost, ve které jsou ruská vojska podřízena mně.“²⁷ Po takovém rozhodném postoji nezbylo spojencům než ultimátum odvolat. Vládní armáda ve Vladivostoku zůstala. Odbojoví předáci, obávající se, že by podlehlí přesile, odložili vystoupení na pozdější čas a rozhodli se přenést těžiště podzemní práce do Irkutsku, odkud mohli lépe ovlivňovat celou Sibiř; povstání mělo propuknout současně v Omsku, Tomsku, Irkutsku a Vladivostoku.

Přibližně v týchž dnech, kdy se ve Vladivostoku utvářel Komitét pro svolání zemského sněmu, ustavili irkutští socialisté-revolucionáři, vedení Borisem Markovem, sociální demokraté, samosprávní pracovníci sdružení v Zemsko-politickém byru a členové ústředního výboru Sjedenčeného pracujícího rolnictva takřčené Politické centrum. Někteří z nich odevzdaně považovali bolševismus za nevyhnutelnou etapu v ruské krizi a chtěli jen zamezit tomu, aby přechod od Kolčakovy vlády k sovětské moci přinesl zemi nové otřesy a strádání. Pravověrní eseři, k nimž náleželi všichni tři předáci irkutského odboje, Markov, Michajlov a Speranskij, byli ochotni se obětovat ve jméno lásky k rodné zemi: svou dějinnou úlohu splní tím, že se přičiní o Kolčakův pád a o rychlé ukončení občanské války; co se stane potom, za to poneseu odpovědnost již bolševici. Jiní ovšem bláhově spoléhali, že za přispění československého vojska zřídí v Irkutsku demokratickou vládu Politického centra, která nedovolí, aby rudí vstoupili do nitra Sibiře. Právě o nich a o Čechoslovácích psal tehdy jasnozřivě baron Budberg: „Slepuoucí eseřící usilovně pracují se soudruhy v Leninův prospěch, představují si, že porazí-li Omsk, ustaví svou moc. Je těžké pochopit jednání spojenců; mají v Omsku své představitele a prokazují nám pomoc, ale současně jejich představitelé udržují styky s těmi, kde se v těchto dnech chystají tentýž Omsk svrhnout... Nemohu bránit omskou vládu..., ale každý násilný převrat půjde teď na ruku jen bolševikům, neboť kdyby se v této situaci dostala k moci erská vláda, neudrží se ani deset týdnů a bolševici ji povalí bez jakýchkoliv potíží“.²⁸

26 Tamtéž, s. 419

27 S. P. MELGUNOV, c.d., s. 19

28 A. BUDBERG, c.d., s. 118

Předběžné porady zemského sněmu v Irkutsku schválily odložení převratu na neurčitou dobu. Nebylo totiž jasno, jak se k protivládnímu odboji zachová československé vedení. Bohdan Pavlů stále ještě jednal o pomoci Kolčakovým armádám, připravujícím obranu Omska, a nabádal politické pracovníky legií, aby vůči pokusům demokratického podzemí o srozumění s Čechoslováky zůstávali zdrženliví. 20. října dokonce požádal Edvarda Beneše, aby svolil k odvolání vladivostockého plnomocníka Václava Girsy, „kompromitovaného v očích ruské vlády příliš zjevnou podporou nezdařeného převratu“.²⁹ Ale Irkutští věděli, že tak jako Girsy smýšlejí snad všichni legionáři i mnozí důstojníci.

Sotva přijelo do Irkutsku poselstvo československé vlády, hned se prosllechlo, že mezi jeho členy není nikoho, kdo by chtěl chránit Kolčakovův režim. Že se poselstvo vyhnulo návštěvě Omska, bylo pro předáky odboje dobrým znamením. Pokusili se proto navázat s ním spojení. Prostředníkem jim byl Josef David, sám umírněný socialista, který měl blízko k ruským eserům již v časech svého loňského působení v legiích. Několikrát vešel do konspirativních bytů irkutských spiklenců, nejčastěji do nenápadného domu v Naberežné ulici, kde smluvil Borisi Markovovi a Anatolu Speranskému důvěrnou schůzku s F. V. Krejčím. Vedoucí poselstva, zpracován patrně za vladivostockého pobytu Václavem Girsou, souhlasil s podporou odboje za předpokladu, že se podřídí Jakuševovi a Moravskému. Jejich záměr zřídít na Sibiři demokratický režim, stojící kdesi uprostřed mezi Leninovou a Kolčakovou diktaturou, byl československým politikům přijatelnější než Markovův pokus o dohodu s bolševiky. Krejčí se již asi ztotožnil s Girsou myšlenkou, aby Čechoslováci uzavřeli své působení v Rusku tím, že dají padnout Kolčakovi a současně zabrání rozšíření sovětské moci na Sibiř a Dálný východ.

Leč Irkutští nedůvěřovali Jakuševově skupině, kterou měli za příliš poplatnou omskému režimu; domnívali se snad, že Vladivostočtí by chtěli po vítězném převratu pokračovat ve válce s rudými. Ani David ani Krejčí je nedokázali přimět k povolnosti. Markovovi eseri spíše nabyli dojmu, že Čechoslováci hrají dvojakou úlohu: zatímco Girsy ve Vladivostoku podporuje demokraty, Pavlů slibuje v Omsku pomoc Kolčakovi. V těch dnech dokonce zveřejnili proklamaci, obviňující československé vojsko z účasti na zločinech, násilí a loupení, a irkutská městská дума pod vlivem radikálních eserů odmítla oslavit 28. října, první výročí československé samostatnosti. Tři dny nato přijel do Irkutsku Václav Girsy. Okamžitě se spojil s vůdci zdejšího odboje a pokoušel se je přesvědčit, aby v zájmu jednotného postupu uznali vedoucí postavení Jakuševova vladivostockého střediska. Jeho úsilí, ač jednáním věnoval několik dnů, bylo marné. Irkutští eseri trvali na svém: zájem Ruska vyžaduje, aby byla co nejrychleji zastavena občanská válka, a sice i za tu cenu, že bolševici ovládnou Sibiř. Jistě nestáli o spojení s Vladivostokem také z té příčiny, že by to znamenalo podřídít se generálu Gajdovi, jehož obrat neměli za upřímný. Girsovo vyjednávání mělo jediný výsledek: Irkutští svolili, aby jejich vojenský odboj řídil kapitán Kalašnikov, politicky jim velmi blízký.

Československému vedení nastaly kritické chvíle. Ve vzájemných rozmluvách se socialisté-revolucionáři netajili tím, že nedůvěřují nikomu, kdo udržuje při životě diktaturu omského vladaře. Chtělo-li si uchovat vliv na ruské poměry, muselo dát velmi zřetelně najevo, že se s Kolčakovou vládou zcela rozešlo. Nejprve bylo třeba skoncovat se všemi úvahami o návratu legií na protisovětskou frontu. To se stalo 7. listopadu v te-

²⁹ *Boj o směr vývoje československého státu* /ed. A. Kocman, V. Pletka, J. Radimský, M. Trantírek, L. Urbánková/ II, Praha 1965, s. 31

legrafickém příkazu Bohdana Pavlů Josefu Hajnému, aby přerušil jednání o československé pomoci při obraně Omska. Druhou příležitostí k rehabilitaci Čechoslováků v očích ruských demokratů a socialistů poskytly samy úřady omské vlády. Náčelník tajné policie Smirnov nařídil, aby u irkutských občanů podezřelých z protivládní činnosti byly vykonány domovní prohlídky. Při veliké čistce 12. listopadu 1919 zatkla policie několik desítek samosprávných pracovníků; nebyl však mezi nimi žádný z vůdců odboje. Z příkazu F. V. Krejčího protestoval Josef Blahož, politický zástupce československých legií v Irkutsku, proti této zvůli a oznámil, že v případě „komplikací“ nebude československé vojsko podporovat vládu. Shodou okolností odvolala téhož dne pražská vláda Bohdana Pavlů z jeho vysokého úřadu. A on, jako by z vděčnosti nad osvobozením z tíživého úkolu pomáhat režimu, o kterém sám neměl dobré mínění, se podepsal na memorandum, jež pod dojmem právě probíhajícího zatýkání sestavil Václav Girska:

„Nesnesitelný stav, v jakém jest naše armáda, nutí nás, abychom se obrátili k spojeneckým mocnostem s prosbou o radu, jakým způsobem by si československá armáda mohla zajistiti vlastní bezpečnost a svobodný návrat do svého domova, o němž rozhodnuto bylo za souhlasu všech spojeneckých mocností. Armáda naše byla ochotna chrániti železniční trať a dopravu v úseku jí přiděleném a úkol tento také svědomitě konala. Nyní však pobyt vojska našeho na magistrále a její ochrana stává se nemožnou z důvodů naprosté bezúčelnosti, jakož i z důvodů nejprimitivnějších požadavků spravedlnosti a humanity. Ochraňujíc železniční trať a udržujíc pořádek v zemi jest naše armáda nucena proti svému přesvědčení podporovati a udržovati onen stav naprosté libovůle a bezzákonosti, který zde zavládl. Pod záštitou československých bodáků se místní vojenské ruské orgány dopouštějí skutků, nad nimiž užasne celý civilizovaný svět. Pálení vesnic, vraždy mírných ruských občanů po celých stovkách, rozstřelování bez soudu lidí demokratických na pouhé podezření z politické neloyalnosti jsou na denním pořádku a odpovědnost za to vše padá před soudem národů celého světa na nás, že majíce sílu vojenskou nezabránili jsme tomuto bezpráví. Tato naše pasivita jest přímým důsledkem principu naší neutrality a nevměšování se do vnitřních ruských věcí a ona je příčinou, že my, zachovávajíc naprostou lojalitu, stáváme se proti své vůli účastníky zločinů. Oznamujíc toto zástupcům spojeneckých mocností, jimž československý národ a vojsko byli, jsou a budou vždy věrnými spojenci, pokládáme za nutné, abychom se všemi prostředky postarali uvésti ve všeobecnou známost národů celého světa, v jak morálně tragické situaci ocitla se československá armáda a jaké jsou toho příčiny. Sami nevidíme jiného východiska z tohoto postavení než neprodlený návrat z kraje, jenž nám byl přičten k ochraně, a do uskutečnění návratu aby nám dána byla volnost zabránit bezpráví a zločinům, ať již vycházejí z kterékoliv strany.“³⁰

Girsovo memorandum se stalo výzvou všem odpůrcům Kolčakovy vlády, aby sebrali síly ke konečnému náporu proti ní. Nejenže rozptýlilo obavy ruských demokratů a socialistů, že československé vojsko zakročí v její prospěch, bude-li ohrožena, ale dokonce vzbuzovalo naději na společný postup: žádost obou politiků, Girsy a Pavlů, aby spojenci umožnili legiím „zabránit bezpráví a zločinům“, zdála se být irkutským i vladivostockým spiklencům sdostatek výmluvnou. A ještě než je stačil legionářský tisk zveřejnit, padl Omsk. Obojí, jak svědčil Radola Gajda, „urychlilo události“.³¹ Přípravy

30 Československý deník 16. 11. 1919

31 R. GAJDA, c. d., s. 170

k povstání pokročily nejdále ve Vladivostoku: zde se nastřádalo nejvíce sil, jež hrozily co chvíli nekontrolovatelným výbuchem. Naspěch měl pomstychtivý Gajda stejně jako činorodý Solodovnikov, náčelník odbojového štábu, a také Jakušev s Moravským spoléhali, že dají-li znamení k převratu oni, bude to nejlepší stvrzení jejich vedoucího místa v sibiřském odboji. Vladivostočtí dělníci, podněcováni bolševickými agitátory, neustále stávkovali, procházejíce v zástupech ulicemi, a vládní vojáci ve městě i v okolí se dávali slyšet, že nebudou umírat za režim odsouzený k zániku.

Blížící se výročí Kolčakova vladařství, 18. listopad, poskytovalo vhodnou příležitost k útoku. Bezpečnostní opatření, jež se k tomu dni chystala, jen zesilovala napětí. Generál Rozanov, jediný představitel Kolčakovy vlády, který měl ve Vladivostoku alespoň částečnou moc, vydal v těch kritických dnech výhrůžný rozkaz: „Prožívané okamžiky jsou takové, že každá škoda, způsobená vládě jak zločinnou agitací, tak i pokusy zastavit práci státního mechanismu stávkami a demonstracemi, jest vlastizradou. Varuj! Každý takový pokus bude potlačen nemilosrdně zbraní. Zajaté se zbraní v rukou rozkazují zastřelit na místě bez soudu. Iničiátory odevzdávat polnímu soudu.“³² 15. listopadu uspořádal generál Rozanov ve městě velkou vojenskou slavnost na paměť prvního výročí založení Děnikinovy Dobrovolnické armády: přehlídka vládních vojsk měla být hrozbou těm, kdo pracovali pro převrat. Radola Gajda se dozvěděl, že toho dne prý Rozanov zamýšlel napadnout jeho vlak. Místo toho přešla na stranu spiklenců větší část dělostřeleckého praporu z vladivostocké pevnosti a kvečeru vojáci námořní pěchoty z nedaleké stanice Okeanskaja. 17. listopadu vyzvalo ústřední byrů odborových svazů vladivostocké dělníky, aby zahájili všeobecnou stávkou.

To již nikdo nemohl zastavit živelně propukající vzpou. Podle shodného svědectví účastníků odboje, zejména samotného Gajdy, i některých dějepisců neměl převrat ještě začít, ba dokonce o datu jeho provedení nebylo ještě rozhodnuto. Radikální živly v spiklenceckém štábu, bolševici, levicovní esefi a zástupci odborového svazu přístavních nosičů, nejnuznějších z vladivostockých dělníků, chtěly, zdá se, dát samy znamení k útoku, aby tím určily povahu chystaného převratu. Generál Gajda neměl přítomnou chvíli za vhodnou k povstání: jeho branné síly nebyly ještě dostatečně připraveny a vládní vojska, třebaže nijak početná, měla dosti značnou převahu. Také nepřítomnost Václava Girsy, který právě přebíral v Irkutsku od Bohdana Pavlu úřad československého plnomocníka, byla na pováženou: Gajda nechtěl bez něho vstoupit do boje, protože vůbec nevěděl, jak se k převratu zachovají spojenci, zvláště japonští velitelé. Ale toho osudového dne, 17. listopadu, mu nezbylo než se podřídit těm, kdo určovali běh událostí v posledních dnech – mluvčím zdejšího dělnictva.

Nepřítel také jednal. Generál Rozanov, vědom si nespolehlivosti svých vojsk, se pokoušel přimět spiklence k předčasnému vystoupení. Tomu sloužily již po týden rozšiřované zprávy, že vládní oddíly napadnou Gajdův vlak, ohnisko „bolševických rejdů“ ve městě, takový účel měla i velkolepá paráda k oslavě Dobrovolnické armády. Jeho úmysl se zdařil. Napětí dorostlo k nesnesitelnosti.

Zrána 17. listopadu vyšli do ulic dělníci, odněkud zazněly výstřely. Radola Gajda, i když ještě v noci přesvědčoval členy odbojového štábu, aby vzpouro odložili, dal na svůj vlak vztýčit zelenobílý prapor, uhlopříčně přefatý rudým pásem, znamení demokraticko-socialistické Sibíře. A pod ním, snad přímo ve voze číslo 119, zasedla poprvé

32 J. KRATOCHVÍL, c.d., s. 425

nová vláda, sestávající prozatím jen ze tří pánů, Ivana Jakuševa, Valeriána Moravského a Arkadije Krakoveckého. „Pojezdnoje pravitelstvo“, vlaková vláda, jak byla posměšně nazvána, vydala hned prvý příkaz, podepsaný ministrem vojenství Krakoveckým: Generál Radola Gajda je ustanoven vrchním velitelem Sibiřské armády. Před polednem přijali všichni tři ministři za Gajdovy přítomnosti zástupce Ruské telegrafní agentury. „My pokládáme převrat za hotový“, prohlásil Jakušev. „Dnes večer vyjdeme z vlaku, vejdemo do města, obsadíme všechny vážnější ústavy a úřady a vydáme proklamaci o utvoření dočasné lidové vlády sibiřské...“³³ Na otázku, jaký je cíl povstání, odpověděl: „Přerušit občanskou válku v Sibíři a začít mírová jednání s bolševiky.“ A pak ještě dodal: „Už teď jsme dosti silní. Převrat bude nekrvavý.“³⁴

Ale ve městě hlídkovaly japonské stráže a nepouštěly nikoho k nádraží. Zástupci spojeneckých armád přišli do japonského štábu a tam se shodli, že zůstanou vůči převratu nestranní, pouze nedopustí, aby se ozbrojené srážky přenesly do města. Krátce po poledni zahájil kapitán Trajeckij, jeden z velitelů povstaleckých jednotek, útok proti nádražní budově, obsazené vládním vojskem. Útočníci měli nevýhodné postavení: vladivostocké nádraží se z jedné strany otvírá k moři, z druhé je obklopují dosti vysoké pahorky. A tak se jen zvolna, ostřelováni z Amurského zálivu Rozanovovými torpedoborci a ze stanice junkery, probíjeli k cíli. Teprve k páté hodině dobyli nádražní budovy, věříce zprvu, že dosáhli důležitého kroku k vítězství.

Jenže povstalci nemohli úspěchu využít: japonské hlídky, které držely všechny ulice v okolí, jim nedovolovaly pronásledovat vládní vojáky, ustupující do města. Střílejíce po nich museli se útočníci bedlivě střežit, aby nezasáhli Japonce; smrt jen jediného by zajistě byla japonskému velení zámkou k zákroku. I rozhodl se Gajda opevnit se v nádražní budově a vyčkat povstání na nedaleké stanici Pervaja Rečka a v dělnických čtvrtích na okraji Vladivostoku. Po nějaký čas se těšil, že se mu odtud dostane pomoci. Když ale dal generál Rozanov ostřelovat nádraží z děl, ukázalo se, jak beznadějně je postavení obránců. Prostřednictvím generála Čečka se Gajda pokusil vyjednávat s Rozanovem. Velitel československých vojsk na Dálném východě pohrozil, že poskytne povstalcům dvě roty legionářů, budou-li vládní dělostřelci pokračovat v palbě proti nádraží.

Rozanov tedy zastavil boj, ale patrně jen proto, aby přisunul k stanici posily. O desáté večer zahájil nový prudký útok; možná si ověřil, že Čečka nepodnikne nic proti vůli spojenců. K půlnoci Gajda odrazil útočníky, byl s velkými ztrátami. Dlouho si však neoddechl. V pět ráno, ještě za hluboké tmy, počala pálit do nádražní budovy lehká děla, jež Rozanovovi vojáci přitáhli, kryti tmou, na pouhých tři sta kroků od stanice. K nim se přidaly torpedoborce v zálivu a dělostřelecké baterie na blízkých výšinách. Mezi obránci nastal nepředstavitelný zmatek a ve tmě se mnozí navzájem postříleli. Před šestou zaútočila vládní pěchota a po půlhodině vnikla do přízemí. „Morálka mých lidí byla zcela narušena a nebylo možné je znovu organizovat. Pochopil jsem, že naše věc je prohrána“,³⁵ řekl později o této chvíli Radola Gajda. Tehdy se vzdal myšlenky na obranu nádraží a učinil zoufalý pokus o vlastní záchranu. Rozkázal zbývajícím věrným, aby vpadli z prvního patra do přízemí a probili se ven, buď k československému velitelství, nebo na stanici Pervaja Rečka, kde měli být jiní povstalci. Sám se vrhl první po schodech. Překvapení útočníci poněkud ustoupili a Gajda se s několika vojáky do-

33 *Golos rodiny*, Vladivostok 19.11.1919. Srov. J. KRATOCHVÍL, c.d., s. 427

34 *Golos rodiny*, Vladivostok 20.11.1919. Srov. J. KRATOCHVÍL, c.d., s. 428

35 S. P. MELGUNOV, c.d., s. 29

stal na ulici. Záhy se ocitl sám, jen s poručíkem Latyninem, osobním pobočníkem. Ti, kteří ho nestihli následovat, byli zajati ještě v budově, jiní padli, bránice se v kolejišti až do deváté hodiny, někteří se prodrali do československého štábu nebo na velitelství amerického expedičního sboru. Lehce poraněn pokoušel se Gajda proniknout alespoň k vlakům československého technického oddílu. Ale vládní vojáci ho zajali a odvedli na velitelství vladivostockého vojenského okruhu.

Sotva o tom zvěděl generál Čeček, dostavil se, provázen podplukovníkem Klecanou, ke generálu Rozanovovi a požádal, aby mu Gajdu vydal. Rozanov velkomyslně souhlasil a rozhodl, aby za zásluhy, jichž si československý generál vydobyl dřívější účastí v bojích za obrození Ruska, nebyl vydán soudu. Ztrápenému a poníženému Gajdovi pak předložil k podpisu prohlášení: „Já podepsaný se zavazuji všeruské vládě opustit do tří dnů navždy hranice ruského státu a bez povolení nynější všeruské vlády nevraceti se do Ruska a také neagitovati a aktivně nevystupovati proti všeruské vládě, což stvrzuji vlastnoručním podpisem a čestným slovem českého občana.“ Stanislav Čeček a Vladimír Klecanda se pak připojili svými podpisy pod větu: „Ručíme, že závazek přijatý generálem Gajdou bude splněn.“³⁶

Porážka povstání, podle některých Rusů „směšné frašky“, podle jiných zase „polokomunistické ozbrojené vzpoury místní lůzy“, byla posledním úspěchem Kolčakovy vlády. Vladivostok zůstal na nějakou dobu nejpevnějším bodem její moci. Pro sibiřský odboj ztratilo město, jež se mělo stát předvojem demokratické obrody Sibíře, význam. Velké ztráty vzbouřenců byly marné; odhadovalo se, že ze dvou tisíc jich padlo asi ke třem stům. Vůdcové povstání, Jakušev, Moravskij, Krakoveckij a Solodovnikov, se kdesi skryli, očekávající novou příležitost k vystoupení. Radola Gajda, ošetřen v československé nemocnici, se odebral do bytu Václava Girsy, kde měl vyčkat odjezdu nejbližší lodi z těch, které budou přepravovat legionáře do vlasti. Kapitán Kalašnikov, prý s falešným pasem, z Vladivostoku záhadně zmizel. Jakuševovi lidé sami rozhodli výsledek dlouhé pře o vedení sibiřského odboje: demokratická vláda, která vystřídá trosky admirálovy moci, vzejde z Irkutska, města, kam právě směřoval Kalašnikov.

* * *

Prvá loď, odvázející československé legionáře domů, vyplula z vladivostockého přístavu 15. ledna 1920. Poslední vojáci opustili Rusko 21. listopadu téhož roku. Několik set Čechoslováků zůstalo dobrovolně na Sibíři nebo se usadili v jiných částech země. Čtyři dny po odjezdu prvního transportu se vrátil do Vladivostoku generál Vasilij Boldyrev, bývalý vrchní velitel vojsk direktoria. Připomeňme si, že vladivostočtí spiklenci, chystající v listopadu 1919 povstání proti Kolčakově vládě, chtěli ho již tehdy mít mezi sebou. Generál odmítl, snad proto, že měl za pochybné spiknutí, jehož se účastnil Radola Gajda. Teď mu nic nebránilo v tom, aby mohl přispět „k obnovení jednotného Ruska ve formě svazu ozdravených oblastí a na základě urychlené likvidace občanské války“.³⁷ Jako „občan-voják“ vstoupil do koaliční vlády, která se ustavila ve Vladivostoku po nekrvavém bolševickém převratu 31. ledna 1920. Podle vlastních slov „se pokusil stavět most mezi Leninem a Kolčakem“,³⁸ a když posléze na konci října 1922 vešla do města na břehu Tichého oceánu sovětská Pátá armáda, starý generál, přesvědčen, že

36 *Echo*, Vladivostok 21.11.1919. Srov. J. KRATOCHVÍL, c.d., s. 428

37 S. P. MELGUNOV, c.d., s. 180

38 Tamtéž

bolševici představují „nové Rusko“, jim nabídl své služby. Sovětská vláda podanou ruku nepřijala, ale dovolila mu, aby v ústraní sepsal paměti, které také v polovici dvacátých let vyšly v Novonikolajevsku tiskem.

Kapitán Kalašnikov, bývalý náčelník zpravodajského oddělení Gajdova štábu a později velitel lidové revoluční armády Politického centra v Irkutsku, další z řady bývalých odpůrců bolševismu, co v něm nakonec shledali jedinou sílu, schopnou obnovit ruskou státnost, vstoupil zatím do komunistické strany. Totéž učinil podplukovník Arkadij Krakoveckij, levicový eser, druhdy člen Děrberovy sibiřské oblastní vlády a jeden z vůdců vladivostockého odboje proti Kolčakovu režimu, i když o něco později. Opustil totiž po dočasném pádu socialistické vlády ve Vladivostoku, v níž zastával úřad ministra vojenství a vrchního velitele, Rusko a odcestoval s jedním transportem československého vojska do Evropy. Tam se zakrátko shledá se svým přítelem Radolou Gajdou, a sice za okolností, které napovídají, buď že byl obyčejný dobrodruh, anebo agent sovětské tajné služby; patrně byl ovšem obojí...

Generál Radola Gajda po hanebném selhání ve vladivostocké vzpouře vskutku odjel, jak se zaručil, z Ruska. Jeho příjezd do Prahy a nepochybný nárok na vysoký úřad v československé armádě způsobil trochu rozpaků. I doporučili mu, aby si doplnil odborné vzdělání, a to studiem na válečné škole v Paříži. Maršál Fernand Foch, jeho učitel, se sice o něm vyjádřil, že tak nenadaného žáka tu ještě neměl, nicméně Gajda, zajisté že více se smyslem pro praktické válčení než pro nezáživné formule vojenské strategie a taktiky, školu dokončil. Přidělili mu nejdříve košickou divizi – působení na slovenském východě dlouho připomínaly jeho oblíbené lázníčky, řečené Gajdovky – a posléze v půli dvacátých let ho povolali do Prahy, aby převzal vysoký úřad náčelníka generálního štábu československé armády, když se jeho předchůdce, Jan Syrový, stal ministrem národní obrany. Netěšil se z hodnosti, nad kterou již pro něj nebylo vyšší, více než pár měsíců.

Major Jaroslav Kratochvíl, spisovatel a legionářský publicista, Gajdův dávný ideový nepřítel, ho veřejně obvinil z vyzrazení vojenského tajemství představiteli cizího státu. Bylo to od Kratochvíla, známého obdivovatele Sovětského svazu, trochu podivné: vinil generála, že zrazuje československé a spojenecké zájmy v sovětský prospěch. Ale tentokrát účel vpravdě posvětil prostředek. Radolu Gajdu odvolali a zavedli proti němu kárné řízení. Prokázali mu jen, že za pobytu na pařížské válečné škole předal sovětskému diplomatu Arkadiji Krakoveckému nějaké zápisky a učebnice. Agent prý mu sliboval, že bude-li Gajda pro něj pracovat, moskevská vláda mu umožní službu v Rudé armádě. Ještě ne pětaticetiletého Gajdu penzionovali.

Jenže jeho čínorodý duch se vzpouzel přijmout úděl předčasného odpočinku. I obrátil se, nenalézaje jinou možnost, k politice, a sice k té její vrstvě, která v českých poměrech slibovala jistou míru výlučnosti. Radola Gajda, generál ruských legií mimo službu, se stal fašistou. Vkrátku dokázal stmelit hašteřící se skupinky českých obdivovatelů italského duceho a jako vůdce Národní obce fašistické vstoupil konečně do poslanecké sněmovny Národního shromáždění. Přitom stačil ještě živit své nezapomenuté rusofilství udržováním čilých styků s ruskými emigranty, zvláště s těmi, k nimž ho poutal důvěrný vztah z časů sibiřského válčení: s Anatolem Pepeljajevem, s Ivanem Jakuševem, s Valeriánem Moravským, s bývalými důstojníky Votkinské divize a Iževského pluku, s lidmi, kteří přežili ústup zbytků Kolčakových armád ze Sibiře a kteří si na paměť někdejšího velitele dosud říkali „kappelovci“; mnozí byli členy exulantské Ruské fašistické strany.

A tehdy, na samém sklonku dvacátých let, dostal zajímavou nabídku od generála Dmitrije Chorvata, „hlavy ruské emigrace na Dálném východě“, jemuž čínská vláda

umožnila pracovat v budově opuštěného rakousko-uherského vyslanectví v Pekingu. Starý generál patriarchálního zjevu se pokoušel sjednotit pod svým vedením veškerou emigraci, rozptýlenou po celém světě a seskupenou v rozmanitých stranách, svazech a spolcích, a dát jí novou naději na návrat do vlasti. Chtěl využít zmatených poměrů v Mandžusku a sestavit tam nevelkou, leč údernou armádu z někdejších důstojníků a vybraných vojáků. Třicet tisíc mužů mělo po účinném výcviku vpadnout do Zabajkálí, roznítit tam protisovětské vzpoury, a podporováno sedláky, bouřícími se proti právě zahajované kolektivizaci, i neruskými národy, především muslimského vyznání, táhnout Sibiří a východním Ruskem až do Moskvy. Radolu Gajdu si přál mít Chorvat za jejího velitele a příštího diktátora.

„Sibiřský hrdina“, dusící se v příliš těsném prostředí malé poklidné země, nabídku bez váhání přijal. Vladimíra Břetenáře, kapitána ruských legií, který býval nějaký čas Gajdovým pobočníkem na Sibiři a který se pak usadil v Mandžusku, učinil svým zplnomocněncem. Zatímco doma generál vybízel ruské emigranty k podpoře Chorvatova záměru a sháněl peníze na cestu, Břetenář pilně pracoval v Mandžusku pro Gajdův příjezd.

Kdoví jak by se toto romantické dobrodružství rozvíjelo, kdyby si je Gajda sám nepřekazil. Kárný výbor ministerstva národní obrany dál pracoval na šetření jeho výzvědné činnosti ve prospěch Sovětského svazu. Občasné zprávy pražského tisku o průběhu šetření generála rozčilovaly: vrhaly na něj, dnes opět rozhodného protibolševika, podivné, zpochybnující světlo. Když zjistil, že úředník, pověřený konečným zpracováním případu, si na neděli vozí celý spis do své sázavské vily, rozhodl se, jak bylo jeho zvykem, k ráznému činu. Zjara 1929 najal dva muže, aby se v noci vkradli do vily a spisy odnesli. Byli to zřejmě diletanti: úředník je přistihl a zavolal policii. Při výslechu nemlčeli. Radola Gajda, zbaven poslanecké imunity, generálské hodnosti i slušné penze, se místo do Mandžuska odebral v polovině roku 1929 ke krátkému pobytu na Pankráci...³⁹

39 Dovětek, vztahující se ke Gajdově aféře a k nabídce generála Chorvata, byl zpracován na základě torza osobního archivu Radoly Gajdy. Tento archiv byl ke konci padesátých let dopraven z Přečína, kde bývalý generál žil za druhé světové války, do Státního archivu v Třeboní. Současný osud tohoto cenného archivu, k němuž náležela i knihovna, mi není znám.

Fond republiky

„Fond republiky“ vznikl uprostřed léta 1968 jako spontánní iniciativa, která se přibližně ve stejné době objevila na Mostecku a v Trenčíně.

Sbírky, při nichž občané odevzdávají své úspory a drobné zlaté předměty ve prospěch státu, se v novověké historii vyskytly několikrát, zpravidla jako euforický projev počáteční víry v nový, nadějný společenský vývoj. Nejznámější je sbírka zlatých předmětů v Itálii na počátku Mussoliniho éry, z našich dějin pak sbírka na takzvaný slovenský státní poklad po vzniku Slovenské republiky v roce 1939. V obou uváděných případech byla ovšem dobrovolnost sporná, stejně jako skutečný zdroj slovenského zlatého pokladu, výrazně rozmnoženého konfiskací židovských majetků.

Sbírky na Fond republiky, které vyvrcholily v týdnech zjevného ohrožení před 21. srpnem a doznávaly ještě v roce 1969, byly skutečným výrazem nadějí spojovaných s tehdejšími demokratizačním vývojem. Jejich základ tvořily peněžní příspěvky a věcné dary od jednotlivých občanů, částečně i těch, kteří žili v exilu, a výnosy z dobrovolných směn v továrnách. Nikoli malé, avšak nepřevažující procento darů tvořily příspěvky podniků, které byly ze strany vedoucích hospodářských funkcionářů často motivované konjunkturálně. Přes tuto skutečnost lze fenomén Fondu republiky pokládat za důkaz naděje a obětavosti, v minulých desetiletích zcela ojedinělý.

Právě proto, že Fond republiky v obecné paměti do značné míry symbolizoval atmosféru toho, co pak normalizace označovala jen jako „krizová léta“, podléhaly záhy informace o jeho použití cenzurním opatřením a Fond byl koncem roku fakticky převeden do běžných státních prostředků.

První z publikovaných dokumentů dokládá především spontánnost sbírky: pravidla o její správě byla vydána teprve půl roku po jejím vzniku. Druhý z dokumentů dokládá zejména rétoriku příznačnou pro období mezi srpnem 1968 a teprve nastupující normalizací.

USNESENÍ
VLÁDY ČESKOSLOVENSKÉ SOCIALISTICKÉ REPUBLIKY

ze dne 5. prosince 1968 č. 437
o správě Fondu republiky

K organizačnímu zajištění Fondu republiky a k jeho správě v l á d a

a) *zřizuje* správní výbor Fondu republiky v tomto složení:

1. prof. ing. Pavol *Rapoš*, poslanec Národního shromáždění a předseda výboru Národního shromáždění pro plán a rozpočet – předseda správního výboru,
2. Václav *Vaněk*, člen předsednictva Ústřední rady odborů a předseda ústředního výboru Odborového svazu pracovníků školství a vědy – místopředseda správního výboru,
3. ing. František *Dvorský*, tajemník ústředního výboru Národní fronty,
4. Luboš *Kupec*, člen výkonného výboru Československého svazu mládeže a předseda hospodářské komise Československého svazu mládeže,
5. ing. Vladimír *Litvaj*, předseda Středoslovenského krajského národního výboru,
6. Karel *Neubert*, předseda Jihomoravského krajského národního výboru,
7. ing. Štefan *Pakši*, vedoucí ekonomického odboru pověřenectva Slovenské národní rady pro finance,
8. ing. Václav *Rameš*, předseda JZD Straškov, okres Litoměřice,
9. Antonín *Stratílek*, náměstek ministra financí,
10. Rudolf *Veltruský*, horník Dolu Nejedlý, Libušín u Kladna;

b) *schvaluje* připojené zásady statutu Fondu republiky;

c) *stanoví*, že správní výbor bude doplněn o zástupce z oboru kultury, tělesné výchovy a školství.

Provede: ministr financí.

Na vědomí: předseda ústředního výboru Národní fronty.

Příloha:

Zásady statutu Fondu republiky

1. Prostředky Fondu republiky se soustřeďují na účet č. 2171 zřízený u Státní banky československé. Prostředky jsou spravovány odděleně od prostředků státního rozpočtu.
2. Fondem republiky disponuje vláda nebo na základě jejího zmocnění ministerstvo financí. Vláda jmenuje správní výbor Fondu republiky na návrh ústředního výboru Národní fronty z představitelů politického, hospodářského a kulturního života. Správní výbor je desetičlenný a vládu v něm zastupuje zástupce ministerstva financí.
3. Příjmem Fondu republiky jsou rady¹ od občanů, kolektivů pracujících ve formě mzdy za dobrovolně odpracované směny, státních hospodářských organizací, rozpočtových a příspěvkových organizací, národních výborů, družstev a dalších organizací.
4. Darů občanů ve formě drahých kovů na „Zlatý poklad republiky“ použije Státní banka československá ke zvýšení měnových rezerv a peněžní protihodnotu sbírky drahých kovů odvede ve prospěch Fondu republiky.

1 Zřejmý přepis. Správně má být „dary“ (pozn. redakce)

5. Prostředků Fondu republiky se použije v první etapě na podporu opatření ke zlepšení životního prostředí a životních podmínek obyvatelstva.
6. Správní výbor vypracuje návrhy na použití prostředků Fondu republiky a předloží je vládě ke schválení.
7. Přípravu materiálů pro jednání Správního výboru a běžnou agendu výboru administrativně zajišťuje ministerstvo financí. Správní výbor je povinen pravidelně seznamovat veřejnost, jak je s prostředky fondu hospodařeno.

* * *

USNESENÍ
VLÁDY ČESKOSLOVENSKÉ SOCIALISTICKÉ REPUBLIKY

ze dne 6. listopadu 1969 č. 283
o dočasném použití prostředků Fondu republiky

Vláda

I. bere na vědomí

- a) že na účet Fondu republiky bylo poukázáno do 30. července 1969 celkem 272 024 952,50 Kčs, z toho v ČSR 208 229 853,06 Kčs a v SSR 63 795 099,44 Kčs. Tyto částky se zvýšily o úroky ve výši Kčs 6 782 315,-, takže celkový stav účtu Fondu republiky ke dni 30. července 1969 činí 278 807 267,50 Kčs; že dary zlata a jiných drahých kovů v hrubé váze činí ke dni 30. července 1969 86 190,46 g, dary deviz a valut v propočtu na naši měnu ke stejnému datu činí 107 404,29 Kčs;
- b) vyjádření občanů a organizací k průzkumu názoru veřejnosti na způsob použití prostředků Fondu republiky, podle něhož se mají prostředky uplatnit dočasně k zajištění bytové výstavby a definitivně v oblasti zdravotnictví a sociálního zabezpečení, zejména na výstavbu zdravotnických a sociálních zařízení;

II. souhlasí s návrhem správního výboru Fondu republiky a ministerstva financí ČSSR

- a) aby prostředků Fondu republiky bylo v souladu s přáním veřejnosti dočasně využito zejména ve sféře bytové výstavby, a to formou zvýhodněných půjček, s návratností maximálně 6 let, na výstavbu závodů a na nákup účelově zaměřeného zařízení na výrobu stavebních hmot a základního bytového příslušenství k zajištění a urychlení bytové výstavby, popřípadě investiční výstavby v oblasti sociální, zdravotnické a školské;
- b) že půjčky budou poskytovány v zásadě drobným organizacím, zejména ve sféře národních výborů a družstev, zajišťujícím potřeby bytové výstavby; se souhlasem ministerstva financí ČSSR a příslušného národního ministerstva financí mohou být poskytnuty půjčky k tomuto účelu výjimečně i jiným organizacím;

III. ukládá

1. ministru-předsedovi Federálního výboru pro technický a investiční rozvoj ve spolupráci s generálním ředitelem Státní banky československé a v dohodě s ministrem financí ČSSR a ministry výstavby a techniky ČSR a SSR vypracovat podrobné zásady pro poskytování zvýhodněných půjček z prostředků Fondu republiky na výstavbu závodů a na nákup účelově zaměřeného zařízení na výrobu stavebních hmot a základního bytového příslušenství organizacím zajišťujícím potřeby bytové výstavby, a to do 1 měsíce od přijetí tohoto usnesení vlády;
2. generálnímu řediteli Státní banky československé
 - a) zajistit poskytování zvýhodněných půjček jednotlivým organizacím podle schválených zásad,
 - b) zajistit publicitu tohoto opatření,
 - c) podávat správnímu výboru Fondu republiky do konce I. čtvrtletí běžného roku zprávu o objemovém a účelovém vývoji úvěrového využití Fondu republiky a jeho splácení v předchozím roce;
3. ministru financí a předsedovi správního výboru Fondu republiky předložit, po navrácení a rozmnožení prostředků Fondu republiky, zprávu o stavu prostředků Fondu a návrh na jejich definitivní použití v souladu se stanoviskem veřejnosti.

Provedou: ministr financí, ministr-předseda Federálního výboru pro technický a investiční rozvoj a generální ředitel Státní banky československé.

Poslední projev Františka Kriegla

MUDr. František Kriegel (1908–1979) se narodil na polsko-ruském pomezí v rodině nezámožného židovského stavitele. Pro antisemitský numerus clausus na Lvovské univerzitě odešel koncem dvacátých let do Prahy, kde ve velmi stísněných poměrech vystudoval medicínu. Od studentských let byl činný v Komunistické straně Československa. Především jeho politická orientace způsobila, že se v prosinci 1936 stal frontovým lékařem mezinárodních brigád ve Španělsku. Po porážce republikánů a krátkém pobytu ve francouzském internačním táboře odjel s dalšími lékaři na frontu čínsko-japonské války. Svou desetiletou účast ve válce zakončil v Barmě jako smluvní lékař americké armády a na podzim 1945 se vrátil do Prahy. S výjimkou let 1948–1949, kdy působil jako organizační tajemník krajského výboru KSČ v Praze, vykonával vždy především povolání lékaře, a to i v roce 1968 jako člen Dubčekova stranického vedení.

Nejvýraznějším politickým činem Františka Kriegla byl jeho jednoznačně odmítavý postoj k okupaci v srpnu 1968. On jediný z dvaceti československých účastníků srpnového jednání v Moskvě (kam byl spolu s dalšími pěti představiteli Dubčekova vedení násilně odvezen) odmítl podepsat závěrečný, takzvaný Moskevský protokol, který v podstatě představoval rezignaci na předchozí demokratizační vývoj, a v říjnu spolu s dalšími třemi poslanci hlasoval proti „smlouvě o dočasném pobytu“ sovětských vojsk v Československu. Již při srpnovém jednání v Moskvě vznesla sovětská strana důrazný požadavek Krieglova odvolání z politických funkcí, který byl bezprostředně nato splněn. Za odmítavý postoj ke smlouvě, předložené parlamentu ke schválení, byl pak s dalšími poslanci zbaven mandátu.

Konečným „zúčtováním“ se stalo vyloučení z komunistické strany, k němuž oficiálně došlo na zasedání ÚV KSČ v květnu 1969. Následující dokument obsahuje autentické znění projevu, jímž František Kriegel odůvodnil své postoje k srpnové okupaci a jejím důsledkům. Text nebyl v tehdejší době publikován, koloval pouze v samizdatových opisech. V memoárové literatuře a v epizodních vzpomínkách zveřejňovaných po listopadu 1989 jsou motivy Krieglova jednání často zkreslovány a znevažovány. Už proto tato autentická výpověď veřejného činitele, který – podle vyjádření Václava Havla z ledna 1988 („Přemýšlení o Františkovi K.“) – „zachránil čest československé politiky v srpnu roku 1968“, zasluhuje pozornost i dnes.

PROJEV FRANTIŠKA KRIEGLA Z 30. KVĚTNA 1969

Dnešní zasedání ÚV se předkládá návrh, aby někteří soudruzi byli vyloučeni z pléna ÚV, mezi nimi i já, s odůvodněním, že jsem hlasoval proti smlouvě o dočasném pobytu sovětských vojsk na území naší republiky. Tím jsem se dopustil přestupku proti stranické kázní. Rád bych předeslal několik poznámek, a to: návrh neříká, který orgán se usnesl na této smlouvě a pokud jsme byli informováni na schůzi členské skupiny parlamentu, nedošlo k formálnímu usnesení. Chtěl bych, aby předsednictvo tuto stránku podrobně objasnilo. Chci ÚV dále upozornit na to, že dosud nebyl nikdo vyloučen z ÚV, kdo nese přímou odpovědnost nebo spoluodpovědnost za to, že desítky nevinných lidí byly na základě vykonstruovaných obvinění odsouzeny na dlouhá léta vězení a mučení a že mnozí z nich ve vězení svůj život skončili, aniž by viděli světlo svobody. Doposud nebyl rovněž vyloučen nikdo z ÚV za odpovědnost za dlouholetou vleklou hospodářskou krizi, která nás dovedla až do dnešního stavu a nic na tom nemohou změnit pokusy svalovat příčiny tohoto stavu na několik měsíců minulého roku. A mohli bychom tak probírat jeden úsek našeho hospodářství a veřejného života za druhým, sociální problematiku a ptát se, kdo zavinil, kdo nese odpovědnost za dnešní neutěšený stav. Není přece tajemstvím, že zde v tomto sále sedí řada členů, kteří po léta zaujímali zodpovědná místa v našem veřejném životě a nemohou se vyhnout zodpovědnosti za to, co tak tvrdě naše veřejnost odsuzuje. Se zájmem jsem večera vyslechl soudruha Krajčíra, obdivoval jsem jeho krátkou paměť. V podkladech ÚV se hovoří o kritické hospodářské situaci. Nezdá se soudruhu Krajčírovi, že ministroval 20 roků, že byl také místopředsedou vlády a že byl po léta členem ÚV a měl přece plnou zodpovědnost za tuto dlouholetou krizi. Sedí zde rovněž soudruzi Hendrych, Šimůnek, Lenárt a mnoho dalších bývalých vysokých funkcionářů, kteří po léta vedli tuto zemi. Snad oni nemají žádnou spoluzodpovědnost za nynější stav?

Soudruh Hendrych byl po léta druhým a svou činností a vlivem prakticky prvním člověkem v tomto státě. Je on bez odpovědnosti? Manévr, svalovat vše na polednové období, je příliš průhledný. Jde o to svalit odpovědnost za sebe a za svou dlouholetou činnost na druhé. Je málo času, abych se pouštěl do velkých problémů, ale každému je jasné, oč jde. Ovšem na druhé straně se navrhuje tvrdá sankce za otevřený postoj ke smlouvě o dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR. Je známo, že jsem odmítl podepsat takzvaný Moskevský protokol. Odmítl jsem jej podepsat proto, že jsem v něm viděl dokument, který všestranně svazoval ruce naší republice. Odmítl jsem jej podepsat proto, že se to dělo v ovzduší vojenského obsazení republiky, bez konzultace s ústředními orgány a v rozporu s cítěním lidu této země. Když byla potom v Národním shromáždění předložena k ratifikaci dohoda o dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR, hlasoval jsem proti ní jako proti smlouvě, která byla v rozporu se zásadami Charty OSN a principu mezinárodního použití a ustanovení Varšavské smlouvy. Tato smlouva postrádala základní náležitosti, tj. dobrovolnost. Podepisovala se v atmosféře nátlaku politického a mocenského za okolností, které jsou v rozporu s principy socialistických národů a mezinárodními dokumenty. Podepisovala se v přítomnosti cizích vojáků a mohutné vojenské techniky. Smlouva byla psána nikoliv perem, ale hlavně děl a samopalů. V této souvislosti si dovoluji uvést z návrhů SSSR na novou definici agrese, kterou předložil v nedávné době OSN. V tomto návrhu říká: ozbrojená agrese přímá nebo nepřímá je použití ozbrojené síly státem jako prvním proti jinému státu v rozporu s cíli, zásadami a ustanoveními Charty spojených národů. A dále [se] v textu mluví: kterýkoliv z následujících činů, pokud jej spáchal stát jako první, a to bez vyhlá-

šení války, bude považován za akt ozbrojené agrese (a mezi těmito činy se jmenuje bombardování nebo střelba na území jiného státu nebo útok na jeho pozemní letecké a námořní síly).

Hlasoval jsem proti smlouvě jako poslanec v souladu s cítěním a přáním velké většiny voličů a občanů této země. Ostatně je teď známo odmítavé stanovisko k vojenskému obsazení ČSSR i v některých významných komunistických stranách, které jsou u moci, a rovněž ve většině komunistických stran kapitalistických zemí, mezi nimi těch nejvýznamnějších. Je známo, že stanovisko odsuzující obsazení ČSSR vojáky Varšavské smlouvy podpořily dokonce sjezdy některých stran, jako například italské KS. Nikdo nemůže popřít, že vojenský zásah v ČSSR poškodil mezinárodní komunistické hnutí v očích světové veřejnosti a byl důkazem neschopnosti řešit své rozporů na základě zásad mírového soužití. Dokresluje obraz hlubokých rozporů v celém komunistickém hnutí, výrazný zejména v čínsko-sovětském konfliktu v rozporu s názorem mezi některými zeměmi Varšavské smlouvy a jinými socialistickými zeměmi a velkým počtem komunistických stran. Obsazení ČSSR vojsky Varšavské smlouvy nesporně oslabilo desintegrační tendence Severoatlantického paktu a naopak jen posílilo vliv USA.

V této souvislosti mi dovoluji připojit i několik připomínek k dokumentu spojenému s přípravou Moskevské porady. Naše předsednictvo a ÚV žádají na delegacích druhých stran, aby se nezabývaly srpnovými událostmi v ČSSR. Používá dokonce termín: „takzvaných československých událostí“. Chce se tím snad říci, že velký srpen 1968 v ČSSR nebyl vůbec událostí?

V návrhu pro moskevskou radu se zdůrazňuje, že vývoj v socialismu v jedné zemi je věcí celého hnutí. Je-li tomu tak, pak nelze dobře popřít druhým stranám, aby se k srpnovým událostem v ČSSR nevyjádřily. Je právě věcí celého mezinárodního hnutí, aby svým jednoznačným postojem znemožnilo, aby v budoucnu mohlo kdekoliv dojít k událostem podobným v ČSSR. Nejde přece o československé záležitosti, jde pravda, v prvé řadě o československou záležitost, ale současně jde o zásadu a problematiku práva jedné nebo více zemí uplatnit možnosti použití násilí silnějšího vůči slabším. A zde již srpen přesahuje rámec ČSSR, přerůstá hranice naší země. Ne náhodou byl formulován odstavec 131, viz s. 147 kapitoly IV. v návrhu mezinárodního dokumentu pro Moskevskou radu, v němž se čte: „Účastníci porady potvrzují totožnost své pozice v tom, že základem vzájemných vztahů mezi bratrskými stranami jsou zásady proletářského internacionalismu, solidarity a vzájemné podpory, respektování samostatnosti a rovnoprávnosti, vzájemné nevměšování do vnitřních záležitostí. Přísné dodržování těchto zásad je nezbytnou součástí rozvoje soudružské spolupráce mezi bratrskými zeměmi, upevňování jednoty komunistického hnutí.“ Bylo by záhodno citovat ještě nejeden z těchto odstavců, ale omezím se na toto: k samotnému návrhu na moje vyloučení z pléna ÚV chci říci toto: Považuji jej za neoprávněný a s průhlednými cíli, které míří dále než k mé osobě. Je dobře známo, přes řadu prohlášení o tom, že budeme uskutečňovat polednovou politiku, vyvolává postoj v posledních týdnech a měsících obavy a pochybnosti. Celá řada usnesení nižších orgánů strany, přestavba aparátu, tvrdá čistka, prováděná v různých institucích a aparátech jdou přes velký leden 1968. Jde o rozsáhlý restaurační proces a úsilí legalizovat srpen. Získat a přesvědčit veřejnost stranickou i ostatní mohou jen zkušenosti. Zatím, doufám, že pro vedoucí pracovníky vlády a strany to není tajemstvím, sílí negativní ohlas obyvatelstva členů i nečlenů strany. Zrychluje se tempo vedoucí k izolaci strany od obyvatelstva, izolaci vedení od členů, proměně strany z morální a politické vedoucí síly k instituci téměř výlučně mocenskou.

Pokud jde o moji stranickou kázeň, prokázal jsem ji po dobu více než 38 let svého členství ve straně a více než čtyřicetileté činnosti ve hnutí za okolností velmi složitých osobně i historicky. Nepřijímám výtku neukázněnosti a nesouhlasím s návrhem na vyloučení. Svůj postoj jsem zdůvodnil, aby nebyly příčiny k omylům dalším, pro které se v tomto sále už dost často zvedaly ruce. Historie posledních, bezmála dvou desetiletí je v tomto ohledu bohatá na varovné i tragické zkušenosti. Věřím, že každý bude hlasovat, jak mu ukáže jeho stranické a občanské svědomí. Děkuji.

Příběh zvacího dopisu

František Janáček, Marie Michálková

Poznámka o souvislostech a okolnostech¹

Nejen pro veřejnost, nýbrž také pro historiky, kteří se zabývají poselstvím i výstrahou roku 1968, má otázka zvacích dopisů nemalý význam. Odpověď na ni je totiž důležitá při vyjasnění scénáře i průběhu intervence; je předpokladem nejenom pro dějepisnou rekonstrukci událostí samých, ale i pro hodnocení úlohy všech faktorů, které v oné dějinné chvíli rozhodovaly.

Hned úvodem chceme zaznamenat jedno důležité zjištění: rozhodnutí o intervenci nebylo založeno pouze na hodnocení a závěrech tehdejších pánů Kremlu. Nemalou úlohu v tomto směru sehrál rovněž nátlak ze strany vedení Německé demokratické republiky, hlavně W. Ulbrichta, Polské lidové republiky, jmenovitě W. Gomulky, a rovněž ze strany T. Živkova, který stál v čele Bulharské komunistické strany. A také nelze podceňovat úlohu „domácích“, českých a slovenských sil, které se na podněcování a organizaci intervence podílely. Toto východisko nám umožní osvětlit několik závažných aspektů tehdejších událostí, naděje i zmaru československého reformního pokusu 1968.

I tehdy se o československé problematice, jako téměř ve všech krizových situacích tohoto státu ve 20. století, rozhodovalo hlavně za velmocenskými stoly. Aniž bychom chtěli snižovat úlohu Brežněvova vedení KSSS, nemůžeme ignorovat ani podíl těch domácích činitelů, kteří se rozhodli k ideologicky zdůvodněné součinnosti se zahraničními interventy – byť spojeneckých států – ve prospěch jednoho politického stanoviska proti druhému, v zájmu potlačení existující politické moci a široké politické vůle ve vlastní zemi.

Šlo o takzvané zdravé síly. Tento pojem nemá charakter exposteriorní, byl součástí tehdejší politické terminologie zahraničních a posléze i domácích odpůrců toho směru, jímž se ubíraly události a snahy Pražského jara. Stal se postupně na straně odpůrců československého reformního konceptu nedílnou sémantickou součástí jejich projevu a hodnocení. Dokonce umírněný J. Kádár formuloval například v souvislosti s varšavskou poradou pěti zemí 14.–15. července 1968 hlavní úkol asi takto: Když se nepodaří

1 F. Janáček napsal úvodní text a celou práci zredigoval; M. Michálková připravila dokumenty edičně včetně poznámek

československé soudruhy vrátit na správnou cestu, „je třeba vyhledat v Československu zdravé síly, připravené zjednat pořádek, a ty pak musíme podporovat“.²

Veřejné mínění v našich zemích se v prvních měsících a letech po listopadu 1989 při přehodnocování tragédie roku 1968 upnulo především k otázce takzvaného zvacího dopisu. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 po dlouhou dobu usilovala o získání potřebné dokumentace (nejen zvacího dopisu) pro historiografické zpracování. Ve spolupráci s různými představiteli státní moci nevyzněla její snaha naprázdno. V červenci 1992 předala ruská strana, jmenovitě prezident Boris Jelcin, prezidentu ČSFR Václavu Havlovi svazáček kopií několika písemností, mezi nimi hlavně jednoho dopisu z kategorie zvacích. Šlo o sedm dokumentů (na čtrnácti listech), jejichž pravost ověřil 15. července „hlavní státní archivář Ruské federace“ prof. R. G. Pichoja. Do té doby byly dokumenty uloženy v Archivu politbyra KSSS (v obálce č. 255), deponovaném nyní mezi takzvanými kremelskými fondy. Na zalepené obálce byla dokumentace strojopisně označena „dva dopisy z Československa“ a „posvěcena“ vysokým stupněm utajení: K. Černěnko zde vlastní rukou napsal „Bez dovolení neotvírat“. A ještě jedno označení zde nacházíme: „Obraščenije“, což lze přeložit několikerým způsobem, mj. jistě též jako provolání či výzvu. Prof. Pichoja úředně prohlásil, že oba dopisy předala ruská strana Československu hned po jejich nalezení. Byly rovněž podrobeny v Československu kriminalistickému rozboru, jehož stručné výsledky se pokusíme naznačit.

Zmíněné dva dopisy publikujeme spolu s několika dalšími dokumenty doprovodného rázu. Náš stručný komentář se pokouší určit jejich místo v přípravě a průběhu intervence pěti států proti československému reformnímu hnutí roku šedesátého osmého.

* * *

Myšlenka intervence vznikla brzy po vypuknutí prvních reformních změn v tehdejší ČSSR, byla s nimi vlastně od počátku souběžná. Mezníky v její intenzitě a frekvenci se staly z hlediska mezinárodního drážďanská schůzka „šesti“ (BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR a SSSR) 23. března a z hlediska vnitřního přijetí Akčního programu KSČ v dubnu 1968. A hlavně se pak idea vměšování, zásahu zvenčí do československých věcí ujala od května 1968, od moskevských porad „pětky“ i po jednání ÚV KSČ 29. května až 1. června. Plán a riziko intervence byly pak už trvale přítomny v atmosféře všech jednání zahraničních i domácích aktivit. Po varšavské poradě pěti komunistických stran, nespokojených s československým vývojem (19. července ÚV KSČ odmítl „varšavský dopis“), se vedení KSSS se svými spojenci zaměřilo hlavně na „zdravé síly“ v Československu. Čierná byla ještě jakýmsi vynuceným odbočením, které dočasně odsunulo vojenský zásah (tj. spuštění vojenské operace Dunaj), ale nepřerušilo jeho přípravy.

Kolem setkání v Čierné nad Tisou 29. července až 1. srpna bylo převládající veřejné mínění v našem státě bojovně a jednoznačně naladěno proti všem, kdo by chtěli reformní procesy zmařit. Nebylo náhodou, že jak V. Biľak, tak D. Kolder už v Čierné mluvili o tom, že se bojí obvinění ze zrady; jejich prohlášení jsou v uvedeném směru vskutku symptomatická. Přitom se zdá, že právě tehdy dozrála myšlenka zvacího dopi-

2 Archiv Komise vlády pro analýzu událostí let 1967–1970 (dále jen AK), zápis ze zasedání politického byra ÚV MSDS z 15.7.1968, Z/M-15

su. Ostatně mezi Čiernou a Bratislavou (3. srpna) byla velmi krátká doba, než aby mohl být onen dopis s podpisy A. Indry, D. Koldra, O. Švestky, A. Kapka a V. Biřáka teprve iniciován a dojednán. Svůj osobní dopis napsal A. Kapek právě během porad v Čierné nad Tisou, což se pokoušíme prokázat v poznámkách k textu.

Dopis pěti ani Kapkův osobní list nemohly sice rozhodujícím způsobem změnit či ovlivnit stanovisko vedení SSSR a KSSS, avšak měly ve zdůvodnění a přípravách intervence svou pevnou funkci. Brežněv a spol. mluvili přinejmenším od května otevřeně o potřebě „zadržet kontrarevoluci a ubránit socialismus“ v Československu (jak se vyjádřil Brežněv ve svém projevu v Čierné). Když se Brežněv s československou delegací v Čierné loučil, neopomněl zdůraznit: „...věříme, že budete bojovat“ a „jsme ochotni poskytnout vám v tomto případě neomezenou pomoc...“ A naopak, dodal „...bude-li náš plán zmařen, svolat novou poradu bude těžké... Pak vám přijdeme na pomoc.“

Neměli bychom ovšem zvací dopisy vnímat jenom jako věc objednávky. Z Československa tehdy přicházelo do Moskvy mnoho vzrušených informací i výzev o podporu. Jsou pečlivě uloženy v ruských archívech a jejich studium pomůže ozřejmit i tehdy méně slyšitelnou a známou část veřejného mínění v zemi. Statistika těchto dopisů, z nichž mnohé jistě také volaly o pomoc, neexistuje a pokus o jejich rozbor nebyl dosud podniknut. Avšak ty dopisy, které jsou dnes předmětem našeho zájmu, byly zcela jiného charakteru, neboť pocházely z rukou skupiny vedoucích funkcionářů komunistické strany a státu.

Dostupné prameny potvrzují, že hlavním mužem v závěrečné fázi příprav intervence a jejího politického scénáře byl na domácím dějišti Alois Indra. Nechceme tím snižovat ani úlohu Drahomíra Koldra a Vasila Biřáka v přípravě intervence. Nicméně není zřejmá náhodou, že Indrův podpis figuruje na dopisu pěti na prvním místě.

O přípravě scénáře a jeho autorech ostatně mnohé vypovídá Brežněvovo vystoupení na poradě intervenčních států 18. srpna 1968 v Moskvě. Generální tajemník ÚV KSSS zde tvrdil, že věc byla předem projednána právě s Aloisem Indrou. (Přitom víme, že 10. srpna byl Brežněv ve styku také s Biřákem – existuje o tom čtyřstránkový dokument, jehož přesný obsah nám však zatím není znám. Brežněv se zřejmě s Biřákem sešel za svého pobytu na Krymu.)

Do dokumentu přijatého na bratislavské schůzce „šestky“ (na schůzce dohodnuté v Čierné) byla na sovětský nátlak vtělena i formule o společné odpovědnosti za obranu socialismu v jednotlivých zemích; byl to projev i nové východisko stabilizující se Brežněvovy doktríny. Avšak pro zdůvodnění legitimacy zásahu, a to jak z hlediska mezinárodního, tak vnitřního, to nemohlo stačit. Toto poslání mělo připadnout oficiální žádosti o pomoc z československé strany.

Východiskem se měl stát zvací dopis předaný 3. srpna v Bratislavě; promyšlen a připraven byl už před touto konferencí. Později se počítalo s akcí rozsáhlejší, popřípadě s žádostí o sovětský zásah ze strany nových (již změněných) sestav stranických a státních orgánů. V tomto smyslu souvisela příprava takového dokumentu nedílně s hlavní osou chystaného scénáře.

O předání zvacího listu existují dvě protichůdná Biřákova svědectví. Jedno pochází z jeho memoárů: „Jak jsem již uvedl, pro každý případ byla připravena písemná žádost o bratrskou pomoc. V průběhu bratislavského setkání byla předána sovětským soudruhům žádost, dopis, v němž někteří členové předsednictva ÚV KSČ a vlády požádali sovětské vedení o pomoc. V dopise se uvádělo, že bude-li se situace dále zhoršovat a nebudou-li plněny přijaté závazky, nevidí podepsaní soudruzi jinou možnost než internacionální pomoc spojenců, protože vlastními silami se z toho marasmu nedostaneme a čas na nové

jednání již nebude.“³ Aniz bychom zde prováděli podrobný rozbor, můžeme konstatovat, že dopis byl vskutku připraven „pro každý případ“, že ani V. Biřak, ani kdo jiný tehdy ještě nevěděli, zda a jak intervence skutečně proběhne. Politické rozhodnutí dosud na sovětské straně nepadlo, o zahájení akce, ba ani o její konkrétní podobě nebylo tehdy ještě definitivně rozhodnuto.

V pozdějším dokumentu, v úřední svědecké výpovědi V. Biřak uvedl, že ho v Bratislavě požádal o zprostředkování schůzky s Brežněvem Radko Kaska, tehdy pomocník Drahomíra Koldra v aparátu ústředního výboru. Prý Biřakovi sdělil, že jde „předat prosbu některých soudruhů, aby spojenci vyvinuli na vedení ČSSR politický a hospodářský tlak a donutili je [sic!] tak, aby si plnili své závazky“. A Biřak pokračoval: „Skutečný obsah listu jsem nečetl a neznám ani autora. To, co o něm vím, je jen od Kasky.“⁴

Dnes je však znalecky prokázáno, že podpis na dopisu pěti pochází z ruky Biřakovy.

Objevují se i jiné verze o předání onoho zvacího dopisu, o množství podpisů pod jeho textem apod. Jedna taková varianta pochází z údajného svědectví P. Šelesta, tehdejšího prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Ukrajiny a člena politického byra ÚV KSSS. Jde ovšem o výroky nepřímé a zprostředkované (prý V. Biřak předal dopis osobně Šelestovi na pánské toaletě v Bratislavě a Šelest spěchal okamžitě to sdělit Brežněvovi), a nelze je proto považovat za zdroj hodnověrný a průkazný. Možná, že P. Šelest zveličuje svou úlohu, když redaktoru deníku *Izvestija* L. Šinkarjovi řekl, že právě on inicioval vytvoření skupiny V. Biřaka, J. Lenárta a jiných československých představitelů zdravých sil, a že tím byl Brežněvem přímo pověřen. Potvrdil, že Kapkův dopis byl předán 29. nebo 30. července v Čierné nad Tisou.⁵ Některé věci by se mohly považovat buď za selhání paměti, anebo dokonce za vědomou snahu zamlžit skutečný běh událostí a účast jednotlivých aktérů. Jednomu však v údajných výrocích Šelestových uvěřit lze, a to výroku, že generální tajemník Brežněv měl z listu velkou radost, neboť tím byl získán chybějící článek do politického plánu intervence.

Rozhodnutí o „vstupu vojsk“ padlo zřejmě 16. srpna 1968 na zasedání politbyra ÚV KSSS. Téhož dne bylo totiž schváleno znění telegramu sovětskému velvyslanci Červoněnkovi o situaci v Československu, dále pak známý text Brežněvova dopisu Dubčekovi. 16. srpna byl také generál Pavlovskij jmenován vrchním velitelem vojenské akce. Následujícího dne se sovětské politbyro usneslo, že je třeba seznat vedoucí představitele Bulharska, NDR, Polska a Maďarska na 18. srpen do Moskvy. Stenogram z tohoto zasedání „pětky“ (je nám k dispozici v sovětské a polské verzi) pak podrobně zaznamenává, že o intervenci bylo rozhodnuto na schůzi politbyra KSSS, že byl schválen politický scénář a rozličné jiné plány. Bylo rovněž připraveno provolání k sovětskému lidu, k občanům ČSSR, k vojákům Československé lidové armády aj. Vše už bylo v plném běhu, vše se odvíjelo právě od 16. srpna jako od klíčového data. Některé z výše uvedených dokumentů, určené tehdy širší veřejnosti, v edici též uvádíme.

Zároveň také víme (hlavně ze záznamu rozhovoru s O. Jarošem, uloženého v AK 68), že se přes víkend, tj. mezi 16. a 18. srpnem 1968, scházeli v rekreačním středisku na Orlíku lidé ze skupiny Kolder – Indra. Zde asi byl dopracován scénář, který potom Indra oznámil velvyslanci Červoněnkovi a do Moskvy (viz Indrovu pozůstalost v AK 68

3 Vasil BILAK, *Paměti*, 2. díl, Praha, Cesty 1991, s. 88

4 AK, protokol o výslechu svědka, 17.4.1990, s. 5, V1

5 Igor LEVIN, *Verborgene kommt ans Tageslicht...* Osteuropa 1993, č. 4 s. A 191-5 (dle Leonid Šinkarjov, *Kto priglasil v Pragu sovetckije tanki?* *Izvestija*, 17. 7. 1992)

a též záznam protokolární výpovědi A. Indry ze 17. dubna 1990). Informace dostal Brežněv okamžitě na stůl; mluvil o nich na zmíněné schůzce „pětky“ 18. srpna.

Je pravděpodobné, že ve stejné době vznikla druhá verze dopisu, doplněná hlavně o další podpisy, že tehdy byly podrobně rozpracovány představy o tom, jak „zdravé síly“ převezmou moc v KSČ a ve státě. Brežněv totiž na schůzce intervenujících států hovořil o desítkách dalších československých činitelů, kteří podepsali zvací list. Mluvil ještě o dalších, ačkoli je nejmenoval, a zveřejnil též Indrův slib, že pod zvacím dokumentem shromáždí do příchodu vojsk celkem padesát jmen.

Není vyloučeno, že vznikla i třetí varianta zvacího dokumentu s podpisy dalších osobností z řad stranických a státních funkcionářů (mnozí jej možná podepsali až po vypuknutí intervence, tedy v průběhu 20.–21. srpna i později).

Je prokazatelné, že také na Slovensku byli kromě Vasila Biľaka zasvěceni do scénáře a „zvací akce“ někteří další funkcionáři. Například – podle svědectví Antona Ťažkého – v den intervence svolal Miroslav Hruškovič zasedání předsednictva ÚV KSS i „slovenského“ sekretariátu a v 0.30 hod. 21. srpna oznámil, že „územie ČSSR obsadili vojská Varšavskej zmluvy na pozvanie prezidenta, predsedníctva vlády, predsedníctva Národného zhromaždenia a prvého tajomníka ÚV KSČ.“ Rozpoutala se ostrá diskuse s názory *proti* i *pro*. Nebyla však dokončena, protože přišel dálnopis se zprávou o výsledku jednání předsednictva ÚV KSČ, které okupaci odmítlo.

Dokonce existují údaje o tom, že M. Hruškovič letěl odpoledne 20. srpna speciálním letadlem do Prahy pro informace k V. Biľakovi. Ten ho instruoval o postupu na půdě předsednictva ÚV KSS; oba prý byli přesvědčeni, že předsednictvo v Praze okupaci schválí.⁶

Z řady svědectví je známo, že se K. Hoffman pokusil v noci z 20. na 21. srpen odvyšlat zvatelské prohlášení, avšak pokus někteří pracovníci rozhlasu zmařili. Konkrétní podpisy byly pak v několika provoláních nahrazovány anonymními výrazy „členové ÚV KSČ, NS, NF, kteří požádali o pomoc vlády a strany bratrských zemí“. Účinnost zvacích dopisů a podpisů i celého politického scénáře mařila od počátku rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ, Národního shromáždění, vlády i prezidenta republiky, zcela odlišná od těch, která interventi i „zdravé jádro“ KSČ očekávali. Nesmírnou úlohu sehrálo hnutí občanského, masového odporu. Politická režie intervence selhala a ve své prvotní podobě byla znemožněna. Interventi museli použít jiné metody a přistoupit na jiné plány. To však už je úvaha vybočující za rámec vytčeného tématu.

Ještě se snad zmiňme o tom, že počtu padesáti podpisů se zřejmě nepodařilo nikdy, ani dodatečně dosáhnout. Zde ovšem historici mohou zatím vyslovovat jen domněnky, neboť nemají dosud autentické prameny, i když nepochybují o tom, že je časem dostanou. Existují publicistické materiály z prosince 1970 a z ledna 1971,⁷ které zveřejňují dvacet pět jmen „zvatelů“, mluví o čtyřiceti podpisech apod. Mají všechny zřejmě stejný pramen. Opírají se o údaje zveřejněné prý na zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970. V protokolu tohoto jednání ovšem uváděné pasáže zaznamenány nejsou a dosud ani nevíme, zda byly při redakci vypuštěny.

Závěrem poznamenejme snad už jen to, že jednotlivci na straně „zdravých sil“ existenci zvacího dopisu jednou přiznávají, jindy popírají. Kupříkladu 30. srpna 1968 rozhod-

6 Rozhovor s A. Ťažkým (dokument Politologického ústavu SAV), 12.2.1991. (Dle Stanislav SIKORA, *K vývoji KSS od októbrového zasadania ÚV KSČ v roku 1967 do 21. augusta 1968*, Bratislava 1991, s. 93)

7 Der Spiegel 1971 č. 1; Listy 1971 č.1; NIN prosinec 1970

lo předsednictvo Národního shromáždění požadovat od každého poslance čestné prohlášení, že nepozval vojska pěti států do Československa. K 3. říjnu téhož roku, kdy byla akce ukončena, se ke zvatelské úloze nikdo nepřiznal. Přitom později, například na stranickém aktivu v Moskvě 14. prosince 1970 A. Indra mluvil o žádosti o „bratrskou pomoc“ vyvolanou prý významnými členy ústředního výboru KSČ, parlamentu a vlády.⁸ V červnu 1977 odpověděl V. Biřák při své první tiskové konferenci na Západě na otázku, zda existuje písemné pozvání k internacionální pomoci a zda je pod ním jeho podpis, v tom smyslu, že dokument existuje a bude zveřejněn, až o tom ÚV KSČ rozhodne.⁹

Přetiskujeme zde několik dokumentů, které patří do onoho okruhu zvacích dopisů anebo jsou vůči nim prameny průvodními. Měly by přispět jak k historiografické rekonstrukci dějinné křížovatky šedesátého osmého roku v našich zemích, tak k výkladu toho, o co tehdy šlo a jak dospěl příběh Pražského jara k tragickému zlomu.

1. 1968, [Bratislava]. – *Nedatovaný^a „zvací dopis“ s podpisy v tomto znění: „Indra, Kolder Drahomír, Kapek, Švestka, V. Biřák“.* Dopis souvisí s přípravou intervence vojsk Varšavské smlouvy dne 21. srpna 1968 na území tehdejší ČSSR. Dokument uvádíme v doslovném ruském přepisu na straně 94.

Následující český překlad je neúřední verze, pořízená pro potřeby této edice dokumentů. Filologickým rozbořem a jazykovou kritikou textu se nezabýváme.

[Překlad:

Vážený Leonide Iljič^b,

s vědomím plné odpovědnosti za naše rozhodnutí se na vás obracíme s tímto naším prohlášením.

Náš polednový demokratický proces, ve své podstatě zdravý, náprava chyb a nedostatků minulosti i celkové politické vedení společnosti je postupně odnímáno z rukou ústředního výboru strany. Tisk, rozhlas a televize, které se prakticky nacházejí v rukou pravicových sil, natolik ovlivnily veřejné mínění, že politického života země se dnes bez odporu společnosti začínají zúčastňovat elementy straně nepřátelské. Rozvíjejí vlnu nacionalismu a šovinismu, vyvolávají antikomunistickou a antisovětskou psychózu.

Náš kolektiv – vedení strany – se dopustil řady chyb. Nedokázali jsme dobře zabezpečit^c a uvést do života marxisticko-leninské normy stranického života, a to především principy demokratického centralismu. Vedení strany nadále není schopno bránit se útokům na socialismus, není schopno organizovat proti pravicovým silám ani ideologický, ani politický odpor. Sama podstata socialismu v naší zemi je ohrožena.

Politické prostředky a prostředky státní moci v naší zemi v současné době jsou již do značné míry paralyzovány. Pravicové síly vytvořily příznivé podmínky pro kontrarevoluční převrat.

V této těžké situaci se obracíme k vám, sovětští komunisté, vedoucí představitelé KSSS a SSSR,^d s prosbou o poskytnutí opravdové pomoci a podpory všemi prostředky, které máte k dispozici.^e Pouze s vaší pomocí je možno vyprostit ČSSR z hrozícího nebezpečí kontrarevoluce.^f

⁸ Listy 1971 č.1, s. 10-12

⁹ Listy 1977 č. 5

Jsmo si vědomi toho, že pro KSSS a SSSR⁸ by tento poslední krok na obranu socialismu v ČSSR nebyl^h lehký. Proto budeme ze všech svých sil bojovat vlastními prostředky. Ale v případě, že by naše síly a možnosti byly vyčerpány, anebo kdyby nepřinesly kladné výsledky^{ch}, považujte toto naše prohlášení za naléhavou prosbuⁱ a požadavek o vaši akci a všestrannou pomoc.

S ohledem na složitost a nebezpečí vývoje situace v naší zemi prosíme vás o maximální utajení tohoto našeho prohlášení, z tohoto důvodu jej píšeme přímo osobně vám v ruském jazyce.

Indra – Kolder Drahomír – Kapek – Švestka – V. Biřak]

Následující poznámky se týkají ruské kopie (s. 94) i českého překladu (pozn. redakce)

- a Datování uvedeného dokumentu lze se značnou mírou pravděpodobnosti stanovit na počátek srpna 1968. Srovnaj AK/Z/P5, stenografický záznam o schůzce představitelů komunistických a dělnických stran BLR, MLR, PLR a SSSR 18. 8. 1968 v Moskvě (sovětský), s. 23–24. Na tomto jednání oznámil Brežněv, že v Bratislavě obdržel od československých soudruhů dopis, a přečetl jej. Text, jak byl zaznamenán v sovětském zápisu, je až na některá místa zcela identický s textem dopisu, který je zde publikován jako dokument č. 1. Odlišnosti jsou vyznačeny v poznámkách d) – i). Svůj záznam z jednání si pořídila i polská strana. I když se text polského záznamu z jednání 18. srpna v Moskvě od sovětského na několika místech odlišuje, text dopisu, který citoval Brežněv, je zaznamenán zcela shodně. Srovnaj, zápis ze setkání vedoucích stranických a vládních představitelů BLR, NDR, PLR, MLR a SSSR, které se konalo 18. srpna 1968 v Moskvě (polsky), AK/Z/P3.
- b Na schůzce „pětky“ v Moskvě 18. 8. 1968 konstatuje Brežněv, že osobní charakter dopisu je pro daný účel nevhodný a oslovení „Vážený Leonide Iljiči“ je třeba nahradit „Stranám a vládám...“. Srv.: AK/Z/P5.
- c Podle závěru expertizy zvачího dopisu byl v tomto místě papír ze stroje vyjmut a zbývající text byl dopsan teprve po opětovném vložení do stroje. Pisatel vyňal papír zřejmě proto, aby opravil chyby v oblasti slov „zaščitíť i“ (gumování). Expertiza soudí, že tento nález – spolu s ručně provedenými opravami („protiv“), překlepy, nedodržováním základních zásad správné techniky psaní (např. po interpunkční teče na konci vět chybí odklep) – nasvědčuje nižší písarské úrovni pisatele strojopisu. (Veškeré závěry z expertizy textu dvou zde uvedených dopisů jsou čerpány ze znaleckého posudku z oboru kriminalistické techniky, vypracovaného pracovníky pražského Kriminalistického ústavu bývalé FKP J. Valeškou a J. Tichým v roce 1992.)
- d V záznamu z jednání „pětky“ 18. 8. 1968 v Moskvě Brežněv na tomto místě uvádí: „...vedoucí činitelé stran a vlád“. Srovnaj AK/Z/P5.
- e Ve výše uvedeném záznamu zde následuje: „včetně vojenských“. Lze se domnívat, že tento upřesňující doplněk je dodatkem L. Brežněva, avšak nelze vyloučit, že byl sjednán s původními autory pro jakousi druhou, doplněnou verzi dopisu (provázenou dalšími podpisy, jež L. Brežněv v témž projevu uvádí). Srv. tamtéž.
- f Ve výše uvedeném záznamu najdeme slova: „ubránit věc socialismu“. Srv. tamtéž.
- g V záznamu, který četl Brežněv, následují slova: „a pro všechny bratrské strany a státy – účastníky bratislavského setkání“. Srv. tamtéž.
- h V citovaném projevu místo formulace „by nebyl lehký“ Brežněv uvádí: „není lehký“. Srv. tamtéž.
- ch Ve výše uvedeném dokumentu Brežněv na tomto místě čte: „Ale protože naše síly a možnosti byly vyčerpány“. Srv. tamtéž.
- i Tamtéž Brežněv konstatuje, že „vypouští poslední odstavec, který nemá význam“, a předčítá beze změny další text. Toto Brežněvovo konstatování polský zápis nezaznamenává. Srovnaj AK/Z/P3.
- j Z hlediska expertizy písma psacích strojů byl dopis shledán zpracovatelným. Podle závěru expertizy odpovídá řez písma psacím strojům čs. výroby zn. CONSUL, v úvahu přichází přenosný model 221.1, vyráběný v letech 1965–72.
- k Předmětem znaleckého posudku z oboru kriminalistické techniky byly obzvláště uvedené podpisy. Jako srovnávacího materiálu bylo pro každý jednotlivý případ použito nejméně dvacet nesporné pravých podpisů Aloise Indry, Drahomíra Koldra, Antonína Kapka, Oldřicha Švestky a Vasilu Biřaka, pocházejících většinou z let 1967–71 (v případě D. Koldra ještě podpis z r. 1962, u V. Biřaka z let 1967–83). Závěr expertizy konstatuje, že podpisy znění „Indra, Kapek, Švestka, V. Biřak“ na takzvaném zvачím dopise jsou pravými podpisy Aloise Indry, Antonína Kapka, Oldřicha Švestky a Vasilu Biřaka, bývalých členů ÚV KSČ. Podpis znění „Kolder Drahomír“ je též označen jako s „největší pravděpodobností“ pravý podpis D. Koldra. Určitý problém vyvolávalo psaní písmena K, pro jehož danou podobu nebylo dost srovnávacího materiálu.

Уважаемый Леонид Ильич!

с сознанием полной ответственности за наше решение обращаемся к Вам со следующим нашим заявлением.

Наш по существу здоровый послейнварский демократический процесс, исправление ошибок и недостатков прошлого, и общее политическое руководство обществом постепенно вырывается из рук центрального комитета партии. Печать, радио и телевидение, которые практически находятся в руках правых сил, настолько повлияли на общественное мнение, что в политической жизни страны сейчас без сопротивления общественности начинают принимать участие элементы враждебные партии. Они развивают волну национализма и шовинизма, вызывают антикоммунистический и антисоветский психоз.

Наш коллектив – руководство партии – совершил ряд ошибок. Мы не смогли правильно защитить и^а провести в жизнь марксистско-ленинские нормы партийной жизни, и прежде всего принципы демократического централизма. Руководство партии уже не способно в дальнейшем успешно защищаться перед атаками на социализм, не способно организовать против правых сил ни идеологического, ни политического отпора. Само существование социализма в нашей стране стоит под угрозой.

Политические средства и средства государственной мощи в нашей стране в настоящее время уже в значительной степени парализованы. Правые силы создали благоприятные условия для контрреволюционного переворота.

В такой тяжелой обстановке обращаемся к вам, советские коммунисты, руководящие представители КПСС и СССР^а, с просьбой оказать нам действительную поддержку и помощь всеми средствами, которые у вас имеются^б. Только с вашей помощью, можно вырвать ЧССР из грозящей опасности контрреволюции!

Мы сознаем, что для КПСС и СССР^а этот последний шаг для защиты социализма в ЧССР бы не был^б легким.

Поэтому мы будем изо всех своих сил бороться собственными средствами. Но в случае, если бы наши силы и возможности были исчерпаны или если бы не принесли положительных результатов^б, то считайте это наше заявление за настойчивую просьбу^в и требование ваших действий и всесторонней помощи.

В связи со сложностью и опасностью развития обстановки в нашей стране, просим вас о максимальное засекречивание этого нашего заявления, по этой причине пишем его прямо лично для Вас на русском языке!

Indra – Kolder Drahomír – Kapek – Švestka – V. Biřák

2. 1968, [Čierna nad Tisou]. – *Dopis* se záhlavím „Vážený soudruhu“, s podpisem „Kapek“, v kterém se autor obrací na L. Brežněva s „prosbou o bratrskou pomoc“. Dopis není datován.^a*

Vážený soudruhu,

uvědomuji si, že obracet se na Vás takto přímo dopisem je neobvyklé. Ale i současné poměry v naší zemi jsou nenormální. To je i důvodem k tomuto mému kroku. Věřím, že budu pochopen.

Plně souhlasím s tím, jak ÚV KSČ v lednu tr. přistoupil k zahájení řešení nápravy chyb a omylu minulého období. Byl jsem v předlednovém období kandidátem předsednictva ÚV KSČ, pracoval jsem tak bezprostředně v kolektivu, jenž vedl s. Novotný. Poznám jsem jeho chyby a nedostatky. Kritizoval jsem je často, snažil jsem se o nápravu. Naopak jsem se přesvědčil, že jen s odchodem z funkce 1. tajemníka ÚV KSČ může být spojen návrat k leninským normám v životě a práci strany, od vedení počínaje až k ozdravení poměru v celém našem státě. Proto jsem i svým dílem přispěl v prosinci a lednu k odchodu s. Novotného z funkce.

Nemohu však souhlasit s tím, jak se v dalším období situace vyvíjela a dále rozvíjí i nyní. Na místo sjednocujícího úsilí a uplatňování leninských norem v práci strany, vzdalujeme se od nich čím dál více. Dochází k tříštění sil a to již od samotného předsednictva strany. Podle mého názoru vymkla se z něho skupina soudruhu jako Smrkovský, Kriegel, Špaček, Šimon ve spojení se členy sekretariátu Císařem a Slavíkem, která podle mnoha signálů pracuje samostatně jako druhé centrum. Tato skupina, a ne předsednictvo jako celek, prakticky ovládla veškeré hromadné informační prostředky a pomocí nich ovlivňuje ne jen veřejné mínění, ale vytváří neuvěřitelný nátlak na každého, kdo má odlišný názor.

Tímto dvojládím se strana oslabila natolik, že pod umělé a klamně předstíraným pláštíkem ohromné autority a jednoty, nejsme dnes reálně schopni zabránit vzniku dalších a to i opozičních stran, nejsme s to čelit nárůstu antisocialistických a antisovětských tendencí. Vezměme si jen atmosféru hysterie, která byla vyvolána kolem dnešní naší společné schůzky. Slova s. Smrkovského, několikrát za neděli šířená rozhlasem – Kdo vybočí z řady je zrádcem národa – jsou pro ni příznačná.

Akceschopnost strany je dnes tak paralyzována, že již nejsme schopni vnitřními silami zabránit dalšímu prohlubování nepříznivého vývoje. Potvrdilo to poslední jednání ústředního výboru k dopisu pěti bratrských stran, kdy plénum ústředního výboru bylo vnějším tlakem prakticky zbaveno práva uvážlivě jednat samostatně.

Obracím se proto na Vás, soudruhu Brežněve, s výzvou i prosbou o bratrskou pomoc naší straně, všemu našemu lidu při odražení sil, které nejen že svádějí průběh demokratického ozdravení života celé socialistické společnosti na scesti, ale ve své podstatě vytvářejí vážné nebezpečí pro samotný osud socialismu v ČSSR.^b

Antonín Kapek
kandidát předsednictva ÚV KSČ

* Zveřejňujeme přesný přepis strojopisu včetně ručně dopisovaných diakritických znamének a psacích chyb (pozn. redakce)

Archiv Komise 68 – Originál strojopisu v českém jazyce, 2 s. je uložen v Archivu politbyra KSSS, tč. v Kremlu, zatímž je současně deponován i ruský překlad tohoto textu bez vlastního podpisu Antonína Kapka.

- a Máme-li vyslovit hypotézu o dataci zde publikovaného dopisu, pak považujeme za pravděpodobné, že byl napsán někdy ve dnech 29. července až 1. srpna 1968 v Čierné nad Tisou. Nasvědčujíj tomu autorova slova o „atmosféře hysterie, která byla vyvolána kolem dnešní naší společné schůzky. Slova s. Smrkovského, několikrát za neděli šířená rozhlasem – Kdo vybočí z řady je zrádce národa – jsou pro ni příznačná.“ – Čs.-sovětská jednání v Čierné začala v pondělí 29. 7.; v neděli 28. 7. vysílal Čs. rozhlas rozhovor svého zpravodaje s Josefem Smrkovským. Ten vystoupil s improvizovaným projevem ke shromážděným Pražanům podepisujícím u Dětského domu poselství občanů ústřednímu výboru KSČ v sobotu 27. července 1968 ve večerních hodinách; současně zde poskytl rozhovor zpravodajům rozhlasu a ČTK. V improvizovaném projevu mj. řekl: „Jsem dojat tím, co se v tom našem národě stalo za těchto pár dní. Taková jednota principiální za socialismus, za demokratičnost, za humanismus, za spojenectví, za zachování svazků! Už dávno náš národ, jak český, tak slovenský, včetně ostatních národností, neměl příležitost ukázat svoji vysokou politickou, socialistickou a řekl bych státnickou i lidskou důstojnost, vyspělost, jako právě v těchto dnech. Byl by to zločin, o kterém by se vyprávělo ještě za staletí, kdyby se našel v našich řadách někdo, kdo by tuto víru, tyto ušlechtilé principy, kdo by to chtěl zradit.“ (Citováno podle Rudého práva, 28. 7. 1968.)
- b Expertiza dopisu mj. uvádí, že dopis je napsán na stroji čs. výroby zn. Consul, vyrobeném v letech 1965–66 ve slovenské mutaci; v případě předložení srovnávacích materiálů lze konkrétní stroj identifikovat. V textu byly zjištěny četné gramatické chyby, jejichž původ může být různý. Jde např. o problémy s psaním českého textu na psacím stroji se slovenskou mutací, viz ruční dopisování diakritických znamének; některá slova zůstala neopravena. Písařská úroveň strojopisu – konstatuje expertiza – je nízká (nepravidelné vynechávání odklepů za interpunkční tečkou nebo čárkou, opravy chybných písmen jednoduchým překlepnutím, neopravená chybna znění slov). Některé opravy byly provedeny ručně.

Podle závěru expertů tyto nálezy spolu s grafickodiagnostickými zjištěními, týkajícími se použití papíru z bloku, jsou v rozporu s předpokládanou úrovní korespondence s vysokým státním činitelem a svědčí o zcela neobvyklých podmínkách při psaní dopisu.

* * *

3. 1968, 19. srpen – Moskva. – Sdělení politbyra ÚV KSSS stranickému aktivu o uskutečnění intervence vojsk Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968.

ČLENŮM A KANDIDÁTŮM ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU KSSS, ČLENŮM ÚSTŘEDNÍ REVIZNÍ KOMISE KSSS, TAJEMNÍKŮM ÚSTŘEDNÍCH VÝBORŮ KOMUNISTICKÝCH STRAN SVAZOVÝCH REPUBLIK, PRVNÍM TAJEMNÍKŮM KRAJSKÝCH (OBLASTNÍCH) VÝBORŮ STRANY

Politbyro ÚV KSSS systematicky informovalo stranický aktiv o situaci v Československu, o tom, že se tam rozvíjejí kontrarevoluční události, které nastolily hrozbu socialistickým výtoky československých pracujících, osudu Československé socialistické republiky.

Politbyro ÚV KSSS v souladu se závěry dubnového a červencového pléna ÚV využilo všech politických prostředků k ovlivnění vývoje událostí v ČSSR, k poskytnutí pomoci zdravým silám Komunistické strany Československa s tím, že je třeba, aby byl uhájen socialismus, nepřípuštěn přechod Československa do tábora imperialismu.

V posledních dnech nabyly události obzvláště nebezpečného charakteru. Země se ocitla na prahu kontrarevolučního převratu. Pravicové elementy, opírajíce se o zjevnou i skrytou podporu imperialistické reakce, využívajíce ovládnuté nástroje řízení společnosti a prostředky informace, rozhodly se vnutit straně a vládě Československa prozápadní politiku a vrátit Československo na cestu buržoazní republiky. Ale pravičáci se přepočítali. Nezískali podporu většiny v předsednictvu ÚV KSČ, v Národním shromáždění a ve vládě. Tato většina, bránící věc socialismu, věc dělnické třídy, rolnictva a pracujících inteligence, se obrátila ke Svazu sovětských socialistických republik, k Polské lidové republice, Bulharské li-

dové republice, Maďarské lidové republice a Německé demokratické republice s prosbou o poskytnutí jim vojenské pomoci v boji proti kontrarevoluci.^a

Politbyro ÚV KSSS došlo po zvážení této prosby k závěru, že nastal okamžik, aby byla uplatněna aktivní opatření k obraně socialismu v ČSSR.

Naše hodnocení a závěry jsou jednohlasně sdíleny a podporovány vedením bratrských stran a socialistických zemí – BLR, MLR, NDR, PLR.

Řídíce se citem internacionální povinnosti a bratrské solidarity, vlády pěti zemí vydaly pokyn svým vojenským jednotkám, aby 21. srpna t.r. provedly nutná opatření k poskytnutí pomoci československým pracujícím v boji proti reakci, za zajištění bezpečnosti Československa před spiknutím imperialismu.

Rozhodli jsme se pro tento závažný krok vycházející z hlubokého a nezvratného přesvědčení o tom, že tento krok vychází vstříc tužbám a zájmům dělníků, rolníků, lidové inteligence – všech našich československých bratrů.

Vojstva našich zemí se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí bratrského Československa. Budou stažena z jeho území bezprostředně poté, jakmile bude odstraněno ohrožení nezávislosti a bezpečnosti Československa, socialistické budoucnosti československého lidu.

Naším nepřátelům musíme dát tvrdě najevo, že nikomu a nikdy nedovolíme narušit nedotknutelnost hranic spojeneckých socialistických zemí, nikdy a nikomu nedovolíme vytrhnout ze svazku socialistických států ani jeden článek.

Věnujte důkladnou pozornost rozvíjení vysvětlující masově politické práce mezi všemi kategoriemi obyvatelstva, přičemž těžištěm této práce je třeba učinit další sepětí strany a lidu, upevnění morální a politické jednoty sovětské společnosti.

POLITBYRO ÚV KSSS

Archiv Komise 68 – Originál strojopisu je v ruském jazyce, český překlad byl pořízen autory výhradně pro potřeby této edice, 2 s. Originál dokumentu je uložen v Archivu politbyra KSSS tč. v Kremlu.^b

a Formulace textu se jeví jako odraz předpokladu, resp. slibu, který tlumočil Alois Indra sovětskému velvyslanci S. V. Červoněnkovi s největší pravděpodobností 17. srpna. Na schůzce pěti 18. 8. 1968 v Moskvě předčítá L. I. Brežněv z Červoněnkovy depeše následující plán akcí „zdravých sil“: na zasedání předsednictva ÚV KSČ 20. srpna získají většinu hlasů... na 21.–22. 8. bude svoláno plénum ÚV KSČ a zasedání *Národního shromáždění... vláda...* ti všichni bezpochyby podpoří i prosbu o vojenskou pomoc adresovanou bratrským stranám (zvýrazněno autory).

b Dokument je jedním z řady materiálů, které byly zoesílány bezprostředně po jednání „pětky“ v Moskvě 18. 8. a jejichž hlavním posláním bylo zdůvodnit vstup armád zemí Varšavské smlouvy do Československa pro veřejnost intervenujících zemí, pro obyvatelstvo a armádu tehdejší ČSSR i pro mezinárodní společenství. Do této skupiny materiálů se řadí i ty, které zde publikujeme jako dokumenty č. 4 a 5; dtem vzniku i obsahem sem lze započíst dva archivní dokumenty, plné znění – vzhledem k vymezenému rozsahu edice – zde neuveřejňujeme. Srovnej: 1968, 19. srpen – Moskva (dokument č. 4) – Depeše A. Gromyky sovětským velvyslancům v Sofii, Budapešti, Berlíně, Varšavě s příkazem předat Živkovovi, Kádárovi, Ulbrichtovi, Gomulkovi s odvoláním na jednání 18. 8. v Moskvě text vládního prohlášení, které bude publikováno v Pravdě 21. 8. v 06 hod. a vysíláno moskevským rozhlasem v tutéž hodinu. Srv. též: 1968, 20. srpen – Moskva. – Depeše A. Gromyky sovětským velvyslancům ve Varšavě... se sdělením textu prohlášení o intervenci do ČSSR.

Soubor těchto dokumentů dotváří celkový obraz politického scénáře intervence; to se týká zejména použitých termínů označujících onu konkrétní část československé politické reprezentace, která se obrátila na spojence s prosbou o pomoc; jde o shodu formulací, již lze nalézt srovnáním názorů těchto „zvatelů“ (jak byly použity v jednotlivých dokumentech tohoto souboru) se sděleními L. I. Brežněva, která přednesl na schůzce „pětky“ 18. 8. a v nichž citoval informace „zdravého jádra“ KSČ, konkrétně A. Indry, o stavu v předsednictvu ÚV KSČ. Na formulační rozdíly a shody poukazujeme na konkrétních místech textů jednotlivých dokumentů v příslušných poznámkách. Pozoruhodné je, že v některých dokumentech se mluví o „většině“, v jiných jen o „vedoucích funkcionářích“. Poslední formulace se týká i *Provolání k občanům Československé socialistické republiky*, které mělo být čteno 23. srpna v ranních hodinách.

4. 1968, 19. srpen – Moskva. – Depeše A. Gromyka sovětským velvyslancům v Sofii, Budapešti, Berlíně, Varšavě se sdělením určeným Živkovovi, Kádárovi, Ulbrichtovi, Gomuľkovi s textem *Provolání k Československé lidové armádě jménem velení vojsk BLR, MLR, NDR, PLR, SSSR.*

[...]ª

[...]ᵇ

[...]ᶜ

PROVOLÁNÍ K ČESKOSLOVENSKÉ LIDOVÉ ARMÁDĚ

Soudruzí vojáků, důstojníci a generálové Československé lidové armády! Drazí bratři ve zbrani!

Věrní věci socialismu, životním zájmům svých národů, vedoucí představitelé komunistické strany a vlády Československa, tváří v tvář zesilujícím se akcím kontrarevolučních sil, pozvali nás na pomoc.

Odovídajíc na tuto prosbu, jdeme k vám, abychom vám poskytli bratrskou pomoc a společným úsilím ubránili věc socialismu v Československu.

Naše bratrské země plní svůj závazek zaznamenaný v bratislavském prohlášení komunistických a dělnických stran socialistických zemí. Jak se uvádí v tomto prohlášení, obrana socialistických vymožeností každého národa je společným internacionálním závazkem všech socialistických zemí.

Výdobytky socialismu v Československu jsou ohroženy. Pod pláštíkem falešných frází se nepřátelé socialismu snaží vytrhnout moc z rukou pracujícího lidu, rozdrtit jeho avantgardu – komunistickou stranu, odtrhnout Československo od socialistického společenství a přeměnit je v buržoazní stát. To vytváří hrozbu i pro ostatní země socialistického společenství, pro mír a bezpečnost v Evropě.

Drazí přátelé! Ani jeden čestný voják nemůže zůstat lhostejným, když se nad socialistickou vlastní vznáší taková hrozba. Nelze již ani minutu váhat s odporem kontrarevoluce.

Nelze připustit, aby vymoženosti Čechů a Slováků, jichž bylo dosaženo za léta lidové moci, byly rozdupány nepřitelem.

Nelze dopustit, aby byly ohroženy životní zájmy socialistického společenství, mír a bezpečnost v Evropě.

Drazí soudruzí a bojovní přátelé!

Buďte bdělí! Nepodléhejte provokatérům, kteří by chtěli šířit zmatek a různice v řadách obránců socialismu!

Naše vojska v souladu s pokyny vlád budou neprodleně stažena z ČSSR, jakmile jen bude odstraněna vzniklá hrozba vymoženostem socialismu v Československu.

Velení vojsk socialistických zemí vás vyzývá k součinnosti ve věci obrany revolučního právního řádu a ochrany československých hranic proti jakýmkoliv snahám mezinárodního imperialismu a jeho agentů ohrožit suverenitu a nezávislost Československa.

Jsmo s vámi, bratři. Naše společná věc je neporazitelná.

VELENÍ VOJSK BULHARSKÉ LIDOVÉ REPUBLIKY
MAĎARSKÉ LIDOVÉ REPUBLIKY
POLSKÉ LIDOVÉ REPUBLIKY
SVAZU SOVĚTSKÝCH SOCIALISTICKÝCH REPUBLIK

[...]ᵈ

Archiv Komise 68 – Originál strojopisu je v ruském jazyce (český překlad dokumentu byl pořízen autory výhradně pro potřeby této edice), 3. s. Originál dokumentu je uložen v Archivu vněšněj politiky Ruskoj federacii v Moskvě, f. 059 op. 58, č. 127, d. 586, l. 33-35.

- a Označení stupně utajení depeše: Přísně tajné – zvláštní důležitosti. Zákaz kopírování.
 b Označení pořadí důležitosti: zvláštní, mimo pořadí.
 c Vyznačení faktu odtajnění depeše s datem 17. 10. 1991.
 d Osobní podpis A. Gromyka.

* * *

5. 1968, 19. srpen – Moskva. – *Depeše A. Gromyka sovětskému velvyslanci S. V. Červoněnkovi do Prahy s pokynem informovat ústně L. Svobodu o „Provolání ÚV bratrských stran a vlád SSSR, Polska, Maďarska, NDR, Bulharska“.*

[...] ^a
 [...] ^b
 [...] ^c

1. Navštivte prezidenta L. Svobodu a předejte mu ústně toto Provolání ústředních výborů bratrských komunistických stran a vlád Sovětského svazu, Polska, Maďarska, NDR, Bulharska:

„Drahý Ludvíku Ivanoviči!

Ústřední výbory bratrských stran a vlády Sovětského svazu, Polské lidové republiky, Maďarské lidové republiky, Německé demokratické republiky a Bulharské lidové republiky obdržely prosbu většiny členů předsednictva ÚV KSČ a mnohých členů vlády ČSSR ^d o poskytnutí pomoci československému lidu ozbrojenými silami v zájmu odporu proti kontrarevoluci a záchranu výdobytků socialismu v Československu.

Všechny otázky, které jsme společně posoudili a rozhodli v Čierné nad Tisou a v Bratislavě, nebyly vyřešeny. Toho využívají kontrarevoluční síly pro posílení svého boje. Ss. Dubček, Kriegel, Smrkovský, Císař a někteří další se chovají neupřímně a nečestně a fakticky podporují činnost reakčních sil.

O našich posledních poselstvích k s. Dubčekovi jste informován sovětským velvyslancem.

U vědomí bezprostředního ohrožení existence socialistického zřízení ve vaší zemi a absence žádoucího odporu proti narůstající kontrarevoluci, vedení principy socialistické, bratrské solidarity a závazky, které na sebe naše země vzaly, dali jsme souhlas k poskytnutí této pomoci. V souladu s tím vstoupí jednotky našich pěti zemí dnes ve 24 hodin na území Československa. Vstoupí do vaší země jako věrní přátelé československého lidu. Nebudou se vměšovat do vnitřních záležitostí země. Vojenské jednotky pěti bratrských zemí budou staženy z území Československa, jakmile to bude uznáno nutným prezidentem a vládou ČSSR.

Ústřední výbory našich stran a vlády našich zemí Vás prosí, soudruhu prezidente, abyste vystoupil s provoláním k armádě a lidu Československa – aby se nestavěli na odpor vojákům bratrských zemí, ale uvítali je jako přátele. To by poskytlo možnost

vyhnout se nežádoucím incidentům a obětem a také by to pomohlo mařit provokace ze strany nepřátel socialismu.

Jsmo hluboce přesvědčeni, že Vy, soudruhu prezidente, s Vaší velkou životní zkušeností vojenského a státního činitele, který se bezprostředně účastnil osvobozování Československa od německo-fašistického jha a vytváření socialistického státu, pochopíte opravdové cíle našeho jednání. Diktuje je starost o zájmy československého lidu, o věc socialismu a naše společná starost – ochránit socialistické státy od zasahování do jejich práv ze strany imperialismu a západoněmeckého revanšismu.

Jsmo přesvědčeni, že Vy jako osvědčený přítel Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí vyjdete vstříc našim přáním s tím, že je třeba, abychom společně hájili svatou věc socialismu, nezávislé suverénní Československo, bezpečnost zemí socialistického společenství.“

2. Bude-li prezidentovo stanovisko k prosbě bratrských zemí kladné, pak mu můžete – při zachování nezbytného taktu – předat jako návrh přiložený text jeho Provolání k armádě a lidu.^c

Vyřízení telegrafujte.

[...]^f

Archiv Komise 68 – Originál strojopisu v ruském jazyce (český překlad dokumentu byl pořízen autory výhradně pro potřeby této edice), 3 s. Vyhotoven jednou pro A. Gromyka a ve dvou kopiích. Archiv vnější politiky Ruské federace v Moskvě, f. 059, op. 58, č. 127, d. 586, l. 36-38. Vidováno A. G., v závorce jinou rukou napsáno A. Gromyko.

a Označení stupně utajení depeše: Přísně tajné – zvláštní důležitosti. Zákaz kopírování.

b Označení pořadí důležitosti: zvláštní, mimo pořadí.

c Vyznačení faktu odtajnění depeše s datem 17. 10. 1991.

d Srovnej poznámku a) k dokumentu č. 3

e Zde následuje rukou dopsaná značka pro vynechávku textu: [...] x). Dále jsou rukou dopsána slova: „Vypuštěna informace důvěrného charakteru“. – Vynechávka je pravděpodobně dílem skupiny, která 17. 10. 1991 dokument odtajnila.

f Osobní podpis A. Gromyka.

* * *

6. 1968, 21. srpen – Praha. – Depeše sovětského velvyslance v ČSSR S. V. Červoněnka do Moskvy s informací o jednání s L. Svobodou.

[...]^a

[...]^b

[...]^c

Svoboda řekl, že vstup vojsk nevídá, ale že když už jsme se nevyrovnali se svými záležitostmi, tak on proti spojeneckým státům nepůjde. Udělá všechno, aby nedošlo k odporu, krev nepoteče. Když jsem mu řekl, že v Moskvě a v dalších bratrských zemích doufají, že s. Svoboda zůstane na svém místě a splní ve jménu své vlasti a bratrského přátelství se SSSR a jinými socialistickými zeměmi svoje poslání, odpověděl, že když bral na sebe prezidentskou funkci, věděl, že nikdy neodstoupí od SSSR.

Když se dozvěděl, že jej volají na předsednictvo, vyjádřil naději v tom smyslu, že se nedá vyprovokovat a pevně bude trvat na své pozici. Prezident slíbil, že od toho, co prohlásil v tuto odpovědnou chvíli, neustoupí.

Besedě byl přítomen s. Klusák.

21. VIII. 68

Červoněno

Archiv Komise 68 – Originál strojopisu je v ruském jazyce (český překlad byl pořízen autory výhradně pro potřeby této edice), 2 s. Originál depeše je uložen v Archivu vněšněj politiky Russoj federacij v Moskvě, f. 059, op. 58, p. 172, d. 574, l. 167-168.

-
- a Označení stupně utajení depeše: Přísně tajné – zvláštní důležitosti. Zákaz kopírování.
b Označení pořadí důležitosti: mimo pořadí.
c Vyznačení faktu odtajnění depeše s datem 17. 10. 1991.

* * *

Zveřejněním tohoto dokumentu nechceme nahradit hodnocení úlohy prezidenta Svobody. V dané chvíli bylo rozhodující, že ani on nevydal žádné prohlášení o pozvání intervenujících vojsk, s čímž se mimo jiné v Moskvě také kalkulovalo, a že později odmítl pokusy ustavit novou vládu pod záštitou cizích armád. Současně se tím ovšem jeho úloha nevyčerpává, v tomto smyslu se jeví složitější, než bylo dříve známo, jeho cesta do Moskvy. To je však problém, který vybočuje za hranice těchto několika dokumentů.

Materiály

O Židovských listech (Jüdisches Nachrichtenblatt) 1939–1945

Anna Hyndráková

Jedním z pramenů ke studiu osudu československých židů v době, která předcházela jejich zániku, jsou *Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy*. Začaly vycházet půl roku po německé okupaci Československa. Navazovaly na *Věstník Židovské náboženské obce*, jehož poslední, 3. číslo vyšlo 28. 2. 1939 a sloužily jako prostředník mezi náboženskou obcí a židy. Náboženská obec ovšem nebyla svobodná, spadala plně pod pravomoc nacistů. Přenášela jejich zákazy, nařízení a pokyny. Rozhodující pravomoc měla Eichmannem zřízená *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* (Ústředna pro židovské vystěhování), která řídila osudy protektorátních židů.

Zpočátku chtěli nacisté řešit židovskou otázku vystěhováním, až později přistoupili ke „konečnému řešení“, jak je známe z historie. V každém případě se chtěli zmocnit židovského majetku. Proto zpočátku vystěhovalectví podporovali a soustředili jeho veškerou agendu u svého úřadu.

Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy (ŽL) vycházely od 24. 11. 1939 až do roku 1945; do poloviny roku 1943 týdně, potom čtrnáctidenně. Podle bibliografie T. Pašáka (*Soupis legálních novin, časopisů a úř. věstníků v českých zemích v letech 1939–1945*, Praha 1960) vyšla ještě v roce 1945 dvě čísla. Autorka je však neměla k dispozici stejně jako čtyři čísla z ročníku 1941 (32, 41, 45, 51). *ŽL* vycházely ve formátu A3 a měly rozsah 8 až 10 stran, později 12, výjimečně 14 stran (v květnu 1940). V polovině roku 1941 se rozsah zmenšil na čtyři, brzy nato na dvě strany, z čehož poslední stranu zabíraly reklamy dosud existujících židovských firem a inzeráty. Domnívám se, že jednou z příčin omezení rozsahu byl nedostatek papíru a také zredukování obsahu o hlavní témata – po zákazu vystěhovalectví.

V roce 1939 byl šéfredaktorem dr. Bedřich Tauber, odpovědným redaktorem byl dr. Karel Fleischmann, od č. 28-29/16. 7. 1943 dr. Viktor Kollek, který jím zůstal až do konce listu. Od roku 1940 byl šéfredaktorem dr. Oskar Singer, avšak od října téhož roku není již tato funkce uváděna. Adresa redakce se často měnila, zpočátku to byla Pařížská 32, od č. 25/21. 6. 1940 ulice Filipa de Monte 15 (nyní Maislova), od č. 46/15. 11. 1940 Dlouhá třída 33 a nakonec od č. 46/14. 11. 1941 Celetná 8. Příčina tak častých změn adresy není z listu zřejmá.

Židovské listy vycházely dvojjazyčně, německo-česky. Od roku 1918 do této doby vydávala ŽNO všechno jenom česky. Nejdříve byly v obou jazycích tištěny jen důležitéjší články a zprávy, přičemž německá verze byla vždycky výrazněji upravena. Méně zásadní příspěvky se objevují buď jenom v češtině, nebo jenom v němčině. Později byl celý obsah dvojjazyčný, až v roce 1942 poněkud převažuje němčina.

V obsahu listu není sebemenší zmínka nebo reakce na dění mimo židovskou pospolitost, na světové události ani na hospodářské či politické dění, dokonce ani na heydrichiádu. Samo zpravodajství o židech není úplně a není komentované. ŽL zřejmě psaly, co mohly a směly. Jejich obsah lze rozdělit na pět hlavních témat: vystěhovalectví, zvlášť vystěhovalectví do Palestiny, přeškolení, péče sociální a zdravotní a nakonec texty protizhidských nacistických opatření – příkazy, zákazy, vyhlášky. Dokud ŽL ještě měly větší počet stran, publikovaly i povídky z židovské historie a židovského prostředí a různé jiné příležitostné články. Pohotově, v souvislosti s vystěhovalectvím otiskovaly průběžně anglický a španělský jazykový kurs, později kurs hebrejštiny, který vedl dr. Elíša Stein. Obsahovaly také zprávy ze života Židovské náboženské obce v Praze, ke kterým přibýly zprávy z obce brněnské a později z jiných, menších obcí. Existovala také rubrika se zprávami o bohoslužbách, náboženský kalendář, společenská rubrika, která oznamovala narození a úmrtí. Inzeráty a reklamy se tiskly téměř po celou dobu existence listu a byly jeho finanční základnou. Od druhé poloviny roku 1943 reklamy přestaly vycházet a inzerovalo již jen několik židovských lékařů.

Většina příspěvků je buď nepodepsaná, nebo podepsaná iniciálami či šifrou. Z autorů, kteří se podepsali, zmiňují jen některé. O vystěhovalectví psali Beda Barth, Isaac Singer, Jonah Goldstein, Harry Knopf, dr. Ernst Israel Herrnstadt, dr. J. Lourie, ing. Otto Fuchs. O emigraci do Palestiny psali B. Bert, Arnold Hirschler, Gert Singer, o přeškolení Willy Schönfeld (lékař), dr. Karel Líban, Vojtěch Gelbkopf, ing. Rudolf Freiberger, dipl. agr. Fischmann. Do prvního čísla napsal úvodník a později přispěl zprávou o židovské obci tehdejší její předseda dr. František Weidmann, významný činovník českožidovského hnutí, který na podzim 1944 zahynul v Osvětimi. O věcech sociálních, zdravotních a školských psali ing. Fritz Fischer, ing. Franz Pick, MUDr. Šalamoun Lieben (vedoucí židovské sociální a zdravotní péče, zahynul v Osvětimi), MUDr. Otto Šťastný, JUDr. Vilém Katz, dr. Šimon Adler, dr. Viktor Kollek, Pavel Kauders a dr. Josef Freud. O mládeži a sportu psali Pavel Kohn a Fredy Hirsch, který přispěl šesti podepsanými články, z nichž některé doprovodil vlastními kresbami. Byl to učitel tělocviku a vychovatel dětí a mládeže, v březnu 1944 zahynul v Osvětimi. Články o přeškolení byly často ilustrovány Bedřichem Frittou (zahynul v Osvětimi).

Jak už bylo řečeno, jedním z hlavních, vlastně hlavním tématem ŽL bylo vystěhovalectví. Tento článek si neklade za cíl vyčerpat celou vystěhovalickou problematiku – částečně už byla zpracována a stala se také tématem literárním a vzpomínkovým –, chce jenom k jejímu pochopení přispět podrobnějším pohledem na *Židovské listy*.

Časopis hojně zveřejňoval dopisy takzvaných úspěšných vystěhovalců. Líčili zážitky z cest i z dosažených cílů, popisovali adaptaci na nové prostředí, novou práci, radili. Z pochopitelných důvodů se nezmiňovali o potížích a strastech, se kterými se potkávali jak na cestě, tak po příjezdu. Byla to cenzura, autocenzura, nebo obavy, aby realističtější popis neodradil od snah vystěhovat se? Patrně také snaha nedotknout se hostitelských zemí, na nichž byli vystěhovalci závislí. Mnoho místa bylo věnováno popisu cílových zemí. Ve snaze učinit tyto země pro vystěhovalce zajímavé, seznámit je s nimi, líčili autoři jejich zeměpisné zvláštnosti, významné historické události, prů-

mysl, zemědělství. ŽL nepsaly o vystěhování do Evropy, nýbrž jenom do zemí Severní, Střední a Jižní Ameriky, Středního nebo Dálného východu. Zprávy o těchto, tehdy exotických zemích vyznívaly velmi optimisticky. Můžeme jen tušit, jaké množství dokladů bylo nutno získat, kolik peněz bylo nutné mít, a jaké množství překážek bylo zapotřebí překonat. Nikde není otištěn úplný výčet konkrétních podmínek. ŽNO opakovaně upozorňuje, že pokyny, informace a podmínky je možné dostat jen na jejím vystěhovaleckém oddělení. Také na konzuláty zemí, kam se židé chtěli vystěhovat nebo jimiž museli projíždět, bylo nutné obracet se prostřednictvím ŽNO, a ta je zase získávala prostřednictvím Zentralstelle für jüdische Auswanderung. O složitostech a nákladech vystěhování se dozvídáme nepřímo nebo z kusých informací. Všechno, co v tomto článku uvádím, se ovšem týká vystěhovalectví legálního.

Podmínky pro vystěhování se velice často měnily, především počet a druh potřebných dokladů, způsob a podmínky jejich získávání. Dokumenty měly omezenou platnost, takže bylo nebezpečí, že dříve než se podaří opatřit poslední doklad, některé předěšle ztratí platnost. Proto se například doporučovalo podat hned po získání affidavitu okamžitě novou žádost. Vystěhovalcům kladly v cestu byrokratické a finanční překážky nejen protektorátní úřady a úřady tranzitních zemí, ale především úřady zemí, kam vystěhovalectví směřovalo. Možnosti legálního vystěhování se týkaly jenom osob majetných, které kromě majetku doma měly zámožné příbuzné nebo přátele v cizině. Vystěhovelec do USA musel mít sponzora (dárce) affidavitu. Sponzor se affidavitem zaručil, že se o přistěhovance a o jeho rodinu postará tak, aby nebyl na obtíž státu.

ŽL č. 1 z 3. 1. 1941 uvádějí v článku „Affidavit, důležitá listina“ podmínky, za jakých bylo možno affidavit obdržet. Dárce musel předložit poslední priznání daně z příjmu nebo místopřísežné prohlášení zaměstnavatele o výši platu a o tom, že jeho zaměstnání je trvalé. Obchodníci museli předkládat bilanci posledních let, doklady o příjmech a o podílu z obchodního příjmu. U priznání daně z příjmu rozhodovala přísežná zpráva bankovního úředníka o výši konta a výši vkladů v minulosti. Tím se mělo zamezit, aby si dárce affidavitu potřebný obnos vypůjčil a dal ho poukázat na svoje konto pouze pro tento účel. Kdo vlastnil majetek nebo pozemky, musel předložit místopřísežné prohlášení banky nebo makléřské firmy, daňové doklady, dlužní zatížení. K pojistkám bylo třeba přiložit místopřísežné prohlášení o jejich prodejní ceně. Na některé údaje kladly důraz formuláře affidavitů, ale rozdílné nároky mohli mít, a také měli, konzulové. Ti mohli např. žádat „neodvolatelný bankovní úvěr“ a podle jeho výše usuzovali, zda se přistěhovelec stane nebo nestane břemenem sociální péče. Když měli jistotu o zárukách, vízum mohlo být poskytnuto i bez affidavitu, avšak jmění pro přistěhovance museli příbuzní nebo přátelé, žijící mimo území USA transferovat. I v tomto případě bylo však zapotřebí, aby dárce místopřísežně potvrdil, proč se chce o přistěhovance postarat a že přistěhovalec nevniká povinností poskytovaný obnos vrátit. Aby se toto ustanovení nemohlo obejít, dostával imigrant peníze ne najednou, ale v měsíčních splátkách.

Byly ještě další podmínky. Dárce affidavitu musel být plnoletý a způsobilý k obchodu. Musel skýtat záruky, že je schopen v případě potřeby splnit závazky, které na sebe vzal, tj. postarat se o přistěhovance. Byla-li dárkyní affidavitu žena, musela mít souhlas manžela, i když měla vlastní jmění. Dárce affidavitu mohl být i přistěhovelec, pokud byl v USA legálně (a navíc ne pouze na návštěvnícké vízum), a muselo být zřejmé, proč je affidavit poskytován. (Ohrožení života v okupované Evropě zřejmě nestačilo.) U příbuzných muselo být příbuzenství doloženo – čím bylo vzdálenější, tím víc trpěla účinnost affidavitu a dárce musel být hospodářsky silnější. Když poskytovali

affidavit přátel, bylo zapotřebí doložit příčinu přátelství ověřeným přípisem. Přátelství muselo být „pevné a vroucí“ a „vázat tak pevně jako svazky krve“. Ručitel měl vyplnit formulář „osobitě“, to jest působivě, ne formálně. Měl uvést, jak si představuje vystěhovalcovu budoucnost, jaké má pro něj plány a co už k jejich zajištění vykonal.

V různých zemích platily různé podmínky. Vystěhovalci do Šanghaje nepotřebovali affidavit, ale museli mít zajištěný pevný pracovní poměr, prokazatelný pracovní smlouvou. Jinde chtěli přistěhovalce především podle profesí – byl zájem o zemědělce.

Komu se podařilo zdolat všechny tyto překážky a měl všechny doklady a peníze, vydal se na nejjednodušou cestu. Možnosti cestování a průjezdů se měnily nejen podle cílů, ale i podle válečné situace. V létě 1940 vedla jedna cesta do Severní Ameriky přes Japonsko a trvala 30 dní (ŽL č. 29 z 19. 7. 1940). Jiná možnost byla přes SSSR, z Vladivostoku do Jokohamy, Mexika, Ekvádoru. Z Jokohamy do USA trvala cesta 14-15 dní. Panamským průplavem do Argentiny 40 dní. Jinou cestou bylo možno překonat vzdálenost 9300 km, a to ve dvou etapách za 212 hodin. První etapa vedla přes Berlín, Rigu a Bigosovo do Moskvy; druhá etapa z Moskvy přes Birobidžan, Chabarovsk, Vladivostok, Kobe. Další pokračování už šťastný vystěhovalce nepopisuje. (ŽL č. 36 a 37 ze 6. a 13. 7. 1940.)

ŽL oznamují v č. 11 ze 14. 3. 1941, že všechny dokumenty a doklady, které požaduje konzulát od žadatele, musí být ověřeny. Např. argentinský konzulát žádal pět ověření: od okresního soudu, dále potvrzení podpisu této instance přednostou okresního soudu, prezídiem Krajského soudu civilního, Ministerstvem spravedlnosti a nakonec ještě Úřadem říšského protektora. Podle ŽL č. 15 (11. 4. 1941) dostal vystěhovalce v Šanghaji pěnímit (povolení k přistání), jen když složil předem 400 dolarů za dospělou osobu a 100 dolarů za dítě. Vystěhovalce do Jižní Ameriky musel zaplatit v Panamě 200 dolarů za přistání, při průjezdu Panamou 60 dolarů a musel se vykázat 100 dolary na další cestu. Peníze za přistání a další cestu musely být napřed složeny u panamské banky, vystěhovalce musel předložit telegrafické potvrzení země určení a panamské vlády, kde se výslovně potvrdil souhlas s příjezdem nebo průjezdem Panamou. Tato potvrzení byla nutná kromě vstupního nebo tranzitního víza. (ŽL č. 12 z 12. 3. 1941.)

Protektorátní úřady vyžadovaly: prohlášení Zemského finančního ředitelství o poplatkové zachovalosti, platné osvědčení o berní zachovalosti, ne starší tří měsíců, odhlášení potravinových lístků, policejní odhlášku. Vystěhovalci si s sebou směli vzít 4 dolary v hodnotě 100 K, cestovní pas, propustku, německé vízum, vízum cílové země, průjezdní víza, lodní lístky, případně potvrzení o záznamu na ně, a osobní dokumenty. Výlohy na cestu Berlín – Lisabon musely být kryty před odjezdem, jakož i poukaz na 42 dolarů (ŽL č. 20 ze 16.5.1941).

Cestující nesměl vzít na cestu víc než dva příruční kufry „obvyklé velikosti“ v celkové váze nejvýše 50 kg (jako později do Terezína). V Paříži při přestupování je musel sám unést, nebyli nosiči.

V USA platil pro přistěhovalce systém kvót. Z každé země se směl přistěhovat jen určitý počet lidí. Nerozhodovalo bydliště, ale rodiště. Pro období od července 1941 do června 1942 byla kvóta pro Protektorát Čechy a Morava 2874 osoby (ŽL č. 24 z 13. 6. 1941).

To bylo několik příkladů podle *Židovských listů* z první poloviny roku 1941. Dokumentují obtížnost podmínek, které museli vystěhovalci překonat, když se chtěli dostat z protektorátní klece. Přesto to někteří dokázali. Protože ŽL neuvádějí počty uskutečněných vystěhování, používám pro ilustraci jiný pramen, a to zprávu ŽNO (Altsternrat der Juden. Die jüdische Kulturgemeinde der Juden in Prag, strojopis, [1942], ÚSD) za

období od 15. 3. 1939 do června 1942, kdy bylo vystěhovalectví zakázáno (v září téhož roku).

K 15. březnu 1939 žilo v protektorátě 118 310 židů. Z toho se vystěhovalo:

v roce 1939	19 016 osob
v roce 1940	6 176 osob
v roce 1941	535 osob
v roce 1942	133 osob
Celkem	25 860 osob
Z toho: do Evropy	12 532 osob
do Jižní Ameriky	4 673 osob
do Asie bez Palestiny	4 042 osob
do Palestiny	2 117 osob
do USA	1 482 osob
do Střední Ameriky	671 osob
do Austrálie	176 osob
do Afriky	167 osob

Sledujeme-li všechna protižidovská opatření, zákazy a příkazy, které *ŽL* otiskovaly (a jimiž se zabývat by přesahovalo rámec tohoto článku), vidíme, jak složité bylo pro toho, kdo se chtěl vystěhovat, všechno zařizování. Vše musel stihnout v hodinách, které byly na úřadech židům vyhrazeny. Židé nesměli používat taxíků a tramvají, směli jezdit jenom v omezené míře. Řadu oblastí (parky, nábřeží, náměstí, některé ulice) museli obcházet, neboť jim tam byl přístup zakázán. V Praze byl židům povolen jen jediný poštovní úřad, v Ostrovní ulici. Mimopražští židé museli navíc k tomu žádat o povolení vycestovat z místa bydliště, když chtěli navštívit úřad, který nebyl v místě. K vystěhování potom museli být v Praze trvale policejně hlášeni. Korespondence s nepřátelskou cizinou byla zakázána. Židé nesměli pracovat, byli postupně zbavováni majetku, jejich vklady v bankách a spořitelnách byly zablokované.

Zvláštní kapitolu ve sledovaných *ŽL* tvoří vystěhovalectví do Palestiny. Články o „zaslíbené zemi“ jsou zastoupeny bohatě, ale nezmiňují se o odporu arabského světa proti zvyšování počtu židovského obyvatelstva v této oblasti, nebo o omezeních, která účinně kladl přistěhovalcům britský mandát. Hojně jsou doprovázeny fotografiemi z kibuců, z hachšará (to byly cvičné tábory zemědělské práce v rámci přeškolení, které se uskutečňovaly v různých hospodářstvích ještě doma) nebo snímky veselých dětí při hrách a na plážích. Znovu vyvstává otázka: cenzura, autocenzura? Ani v případě vystěhování do Palestiny není zcela jasné, jak bylo obtížné získat povolení k vycestování. V každém případě musel vystěhovalce vyžadovat doklady prostřednictvím ŽNO a Ústředny pro židovské vystěhování (Zentralstelle für jüdische Auswanderung). Palestinský úřad zařizoval ještě před vystěhováním odjezd na hachšará. Tam měli mladí lidé proniknout do tajů zemědělské práce a také si zvyknout na kolektivní život, v kterém měli pokračovat v kibucech. Hechaluc (sdružení židovské mládeže, která své sionistické smýšlení uskutečňuje přeškolením na tělesnou práci) připravoval své členstvo ve věku od 18 do 33 let. Každý, kdo chtěl do Palestiny, se musel přeškolit na zemědělskou nebo řemeslnou práci. Koncem roku 1939 bylo v protektorátě 26 takových skupin, které měly 1600 registrovaných členů (*ŽL* č. 1 z 24. 11. 1939).

Už z tohoto prvního článku je zřejmé, že vystěhovalci do Palestiny se týkalo jenom mladých lidí nebo dětí od 12 do 15 let. Ty však musely mít v zemi příbuzné, kteří se zaručili, že vezmou děti k sobě a postarají se o ně (ŽL č. 4 z 15. 12. 1939). Tento způsob alijá (vystěhovalci mládeže do „zaslíbené země“) nebyl novinkou. Zatímco však dříve se hlásila především nemajetná mládež z východních oblastí republiky, nyní se struktura změnila. Hlásila se mládež z protektorátu a počet zájemců vzrostl. Oddělení pro vystěhování, oddělení mládeže a Palestinský úřad získávali stále nové zájemce o Palestinu. Kladli velký důraz na duchovní přerod, na manuální práci, na kolektivní život a na studium moderní hebrejštiny. Na první pohled se zdá jako by v tomto případě bylo méně obtížné získat potřebné doklady a povolení pro cestu. Je to však právě jenom zdání, snad způsobené tím, že se o byrokratických překážkách a o nákladech v tomto případě méně píše. Vystěhovalci do Palestiny podléhali stejným podmínkám jako ostatní protektorátní židé, kteří usilovali o vystěhování. Snad nemuseli být bohatí, ale museli být mladí. Jak je vidět v číselném přehledu o počtu vystěhovaných, množství těch, kteří se legálně do Palestiny dostali, nebyl vysoký.

Vystěhovalci ovlivnili jak přeškolování, tak vzrůst potřeb sociální péče. Protektorátní židé velmi rychle chudli a rostl počet těch, kteří byli odkázáni na pomoc a podporu ŽNO. Tento počet se zvýšil také o židovské emigranty z Německa a Rakouska, kteří na útěku před Hitlerem v protektorátě uvízli a nedostali se dál. Protože se vystěhovali mladí, zůstala doma řada starých a nemocných bez pomoci, jen s nadějí, že se jim později podaří dostat se ven za svými dětmi. Hlavní roli tu ovšem hrál soustavný a rafinovaný systém protizidovských opatření, který židy velmi rychle zbavil jak majetku, tak možnosti obživy.

Na Židovské náboženské obci pracovala v sociální oblasti čtyři oddělení: sociální péče, oddělení chudinské péče, péče o mládež a péče o nemocné. V létě 1940 se tato oddělení starala až o 8000 starých a nemocných lidí (ŽL č. 30 z 26. 7. 1940). V téže době pomáhalo chudinské oddělení asi 7000 lidem, z toho bylo více než 1000 dětí. Obec podporovala jejich rodiče finančně a podle možností jim poskytovala i šatstvo, obuv, různé zařízení do bytu. Všechny tyto předměty získávala Židovská náboženská obec ze sbírek, k nimž ŽL stále vybízely. Chudinským oddělením procházelo denně na 500 lidí se žádostí o pomoc. V létě 1939 vydávala ŽNO měsíčně 350 tisíc K na podporách, o rok později již půldruháho miliónu. Kromě toho všeho potřebovali často jak emigranti, tak lidé žádající o vystěhování přístřeší. Bylo mezi nimi mnoho dětí, starých a nemocných lidí a o ty všechny se ŽNO snažila postarat.

Poté, co byli židé vyloučeni z normálních zdravotnických zařízení, vzrostla potřeba zařízení vlastních. Z původního židovského ambulatoria bylo vybudováno 16 oddělení, kde v polovině roku 1940 poskytli na 7000 ambulantních vyšetření, z toho až 420 případů první pomoci. Skutečná potřeba však byla mnohem vyšší. Mezi ústavy, které ŽNO spravovala, byl i ústav pro slabomyslné s 54 chovanci. Nemocniční lůžková oddělení byla dvě – v Kateřinské ulici bylo 40 lůžek, v Lublaňské ulici 53 lůžek. Protože byla kapacita tak malá, chodili ústavní lékaři na návštěvy k pacientům domů. Takových návštěv byly měsíčně stovky. ŽNO spravovala také místa, v nichž bydleli lidé, kteří čekali na vystěhování a účastnili se přeškolovacích kursů. Dále spravovala pět starobinců a jeden chorobinec, kde bylo dohromady asi 400 osob. V sociální péči měla okolo 450 dětí od kojeneckého věku téměř do dospělosti. Provozovala dvě kuchyně, poskytovala zdarma stravu potřebným, až dvěma tisícům strážníků denně. Ze všech těchto důvodů jsou v ŽL stále výzvy k solidaritě, o potřebě vzájemného porozumění, pomoci, pochopení,

výzvy k sbírkám peněz, šatstva, obuvi, hraček... Zdá se, že v sociální oblasti podala tehdy Židovská náboženská obec obdivuhodný výkon.

Úvahy o nutnosti přeškolení z tradičních židovských povolání na řemesla, na praktickou, hlavně tělesnou práci postupují *ŽL* od prvních čísel. Zdůrazňuje se nutnost „převrstvení“ židovského obyvatelstva a také skutečnost, že se v cizině lépe uplatní ten, kdo se dokáže uživit vlastníma rukama. K tomu účelu zřizovala *ŽNO* řadu přeškolenovacích kursů, které probíhaly nepřetržitě od počátku okupace až do zákazu vystěhování v září 1942. Pro ilustraci o mnohosti a různorodosti kursů uvádím jejich přehled (*ŽL* č. 27 ze 4.7.1941): zemědělství, zahradnictví; autozámečnictví, jemná mechanika, opravy psacích strojů, elektrotechnický kurs, opravy plicních per, tužek a zapalovačů; elektroinstalace, optika, opracování kovů; zámečnictví, hodinářství, autogenní sváření; stavební kursy – bezspárové podlahy, lehké stavební desky, obkládání stěn; malířství pokojů; laborant chemického průmyslu, chemického čištění, zemědělský laborant; truhlářství, výroba dřevěných hraček; výroba kartonáží, knihařství; konzervování ovoce a zeleniny, řeznictví; brašnářství, opravy obuvi, strojní pletení, stříhání dámské konfekce; modistství, šití šatů, stříhání a šití pánského prádla; zcelování, ruční tkání, výroba prošívaných pokrývek; fotografie, reklamní fotografie, užitá grafika, módní kreslení, kreslení nábytku; hotelová živnost, cukrářství, vaření, studená kuchyně; dámské kadeřnictví, kosmetika, zubní technika, pedikúra, kurs učitelů tělocviku, gymnastiky a sportu, ošetřovatelky, péče o kojence, výroba ortopedických vložek do bot, pěstounská péče; výuka jazyků, jazzová a salónní hudba. Počet účastníků nebo absolventů těchto kursů není ze *ŽL* zřejmý.

Zentralstelle für jüdische Auswanderung byla v srpnu 1942 přejmenována na Zentralamt für Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren. Sama změna názvu vrcholné nacistické organizace pro židy v protektorátu mnohé napovídá. V tu dobu byly už v plném proudu deportace zprvu do Polska a později přes Terezín do vyhlazovacích táborů. O tom se však v *ŽL* nedočteme ani slova. Víme, že transporty odjížděly s železnou pravidelností od října 1941, avšak v *ŽL* je až 12. 12. 1941 zprávička o dvou řádcích, že se do „židovského tábora v Terezíně“ nesmějí posílat balíčky. O Lodži, kam směřovaly z Prahy úplně první transporty, je možné se v *ŽL* dočíst nepřímo až 13. 1. 1942 v odstavci o „nedoručitelných dopisech“, které jsou na *ŽNO*; byly mezi nimi i dopisy z Lodže.

Již úvodem jsem uvedla, že *ŽL* se zabývaly jen problematikou, která se dotýkala židovské pospolitosti, není to pravda celá. To hlavní, osud židovské populace v protektorátu, o kterém nacisté rozhodli už v lednu 1941 na konferenci ve Wannsee a který se začal neúprosně naplňovat, tušíme ze *Židovských listů* jen nepřímo. I kdybychom neměli jiné prameny, známe výsledek. Nutně vede k přesvědčení, že děsivá čísla o židovských obětech z Protektorátu Čechy a Morava mohla být nižší, kdyby byl okolní svět méně lhostejný, kdyby se byl choval vstřícněji k vystěhovaleckým snahám, kdyby byl uvolnil strnulé byrokratické bariéry tváří v tvář nebezpečí, v kterém se ocitli židé v zemích okupovaných hitlerovským fašismem.

Recenze

Listopadová revoluce v české literatuře a tisku

(prosinec 1989 – prosinec 1991)

Jana Svobodová

Dva roky představují příliš krátké období na to, abychom se zde pokoušeli o celkové zhodnocení dosavadní knižní a časopisecké produkce věnované listopadovým a prosincovým událostem roku 1989. Pokusíme se jen – bez nároku na úplnost – charakterizovat práce s touto tematikou publikované do konce roku 1991, především z hlediska historiografického, tj. jako jeden z pramenů, po nichž sáhne historik soudobých československých dějin.

V denním tisku, týdenících, měsíčnících a magazínech byla publikována řada statí, komentářů, osobních výpovědí, vzpomínek a rozhovorů s aktéry listopadové revoluce. Pořídít úplný soupis této produkce by již dnes prakticky přesahovalo síly jednotlivce. V budoucnu by ale bylo žádoucí takovou tematickou bibliografii zpracovat, i kdyby jejím účelem bylo pouze usnadnění práce budoucích historiků.

Zde se zaměříme v prvé řadě na produkci knižní, eventuálně na časopisecky vydané tituly prací většího rozsahu. Dalším apriorně přijatým omezením této studie je její zaměření, motivované především technickými důvody, výhradně na publikace české.

Časové prvenství ve shrnutí a publikování základních informací o průběhu deseti kruciólních listopadových dnů roku 1989 v Praze lze patrně s definitivní platností přiřknout reportáži *Začátek*, zpracované redaktory týdeníku *Mladý svět* Lubošem Beniakem a Rudolfem Křeslanem. Monotematické, listopadovým dnům věnované jedenapadesáté číslo *Mladého světa* bylo odevzdáno do výroby v prvních prosincových dnech roku 1989. Jak sami autoři reportáže předznamenávají, je jejich záznam „subjektivním a bezprostředním pohledem, (který si) neklade za cíl být úplným historickým obrazem třetí listopadové dekády“. Cílem, o jehož dosažení pisatelé usilovali, bylo „vyplnit – co nejrychleji – velkou mezeru, která vznikla především na počátku (sledovaného období) výpadkem informačního toku, jenž za hranicemi Prahy záhadně vysychal“.

Výsledná publikace nese pečeť jak doby (či spíše okamžiku) svého vzniku, tak prostředí redakce populárního listu se značně stabilní čtenářskou obcí, a především pečeť událostí, které v mnoha případech zaskočily jak jejich vlastní aktéry, tak zpravodaje a žurnalisty. Dokumentem doby se proto stávají nejen vlastní sdělení obsažená v *Začátku*, ale i jejich vkomponování do jednotlivých kapitol reportáže (dělené po dnech),

prostor, který autoři té či oné události věnují, a důraz, jenž na ni kladou. (Např. u data 19. listopadu je vzniku Občanského fóra v pražském Činoherním klubu věnována necelá jedna věta, zatímco zasedání narychlo svolaného vedení Výboru československé veřejnosti pro lidská práva a humanitární spolupráci obsáhlo celý odstavec. U data 18. listopadu se pak na čtvrtině vymezeného prostoru popisuje návštěva studentek fakulty žurnalistiky V. Krincvajcové a K. Pospíšilové u premiéra Adamce, etc.). Největší informativní a dokumentační hodnotu mají v celé reportáži pasáže o událostech, jejichž přímými svědky a pozorovateli byli L. Beniak, R. Křesťan nebo jejich redakční kolegové. Autentičnost popisovaného prožitku občas působí tak sugestivně, až podněcuje otázku, zda reportéři Mladého světa stihli být „při všech“ významných momentech listopadových dní, nebo zda významnými událostmi byly právě ty, u nichž byl přítomen alespoň jeden všímavý, agilní a revolucí včas nadšený mladosvětský žurnalista.

Evidentní snaha zachytit maximum probíhajících dějů a stejně evidentní úsilí přiblížit – poněkud podceňovanému – čtenáři události „tak nějak lidsky“ vedla i u posledních sledovaných dní (26. a 27.11.) k jisté proporční nevyváženosti publikovaných informací. Sdělení, že (26.11.) „v jedenáct dopoledne se delegace ÚV NF ČSSR a vlády ČSSR vedená předsedou vlády ČSSR Ladislavem Adamcem setkala v salónku Obecního domu v Praze se zástupci Občanského fóra v čele s Václavem Havlem“, není ani komentováno, ani obohaceno byť jen o pokus specifikovat a jakkoliv zkonkrétnit probíhající závažné jednání. Naproti tomu chystání vánočního cukroví paní Zdenou Adamcovou je probráno až k psychologickým motivacím tak časných předvánočních příprav premiérovy choti.

Pokud se pak v den generální stávky (27.11.) podařilo členům redakčního týmu Mladého světa získat interview od Valtra Komárka, Vasilu Mohority, Karla Urbánka a navíc alespoň od dvou posledně jmenovaných obdržet odpověď na otázku „Co ještě je a co už není socialismus“, představuje to nepochybně úspěch žurnalistické iniciativy. Zároveň to však svědčí i o poněkud zúženém akčním radiu redakce a přinejmenším o nedocenění šíře názorového spektra, jaké už k tomuto datu existovalo.

Přes uvedené výhrady vůči záběru a některým postupům autorů reportáže Mladého světa představuje *Začátek* první cenný, i když nekompletní faktografický přehled listopadových událostí i příklad a jisté vodítko pro další publikace reportážního charakteru, jichž se na jaře roku 1990 objevila na pultech knihupectví a stánků celá řada. V časovém rozestupu několika týdnů, nanejvýš měsíců publikovaly Lidové noviny obrazový magazín *Konec normalizace* (J. Černý), L. Dragula se spolupracovníky vydal *Průvodce pokojnou revolucí*, Jiří Fleyberk *Československé probuzení* a Československá tisková kancelář v redakci Petra Holubce uveřejnila *Kroniku sametové revoluce I, II*.

Všem těmto publikacím, zpravidla opatřeným dokumentárními snímky z listopadových dnů, je společný „kronikářský“ postup. Události, blíže většinou nekomentované a necharakterizované, jsou popisovány den po dni, s větší či menší mírou přesnosti, stylistické a kompoziční obratnosti autorů nebo zpracovatelů. Řazení událostí v jednotlivých dnech se pak buď také přidržuje jejich časového sledu nebo je pokusem o jejich hierarchizaci podle důležitosti – většinou spíše podle žurnalistických než historických kritérií. Až na brožuru *Konec normalizace*, která se vrací až k prvnímu povolenému shromáždění občanů na Škroupově náměstí v prosinci roku 1988, informují ostatní „kroniky“ o událostech od 17. listopadu do volby Václava Havla prezidentem republiky. Autoři se zpravidla opírají o denní svodky pořizované ČTK a o svá vlastní pozorování při návštěvách stávkujících vysokých škol, diskusních večerů v pražských divadlech nebo při účasti na statisícových manifestacích na Václavském náměstí a na Letné.

Pro historiografii listopadové revoluce by mohla poskytnout cenný a zajímavý pramen brožura *Svět a sametová revoluce*. Mezinárodní redakce ČTK, publikující pravidelně dvakrát týdně svodky článků vztahujících se k Československu a uveřejněných zahraničními tiskovými agenturami a listy, shromáždila 192 výňatků z agenturních zpráv, článků a komentářů, které v zahraničí glosovaly československý vývoj od 5.11. do 30.12. 1989. Informační hodnota příručky by podstatně vzrostla, kdyby byly publikované texty citovány s přesnými odkazy na ročník, číslo etc. excerpovaných periodik, eventuálně i s uvedením autora toho kterého článku či komentáře. Z uvedeného přehledu zahraničního tisku také není jasné, zda publikované texty představují překlady výňatků ze sledovaných periodik, jejich parafráze nebo jakási resumé, zda byla podchycena všechna periodika, která v listopadu a prosinci 1989 věnovala Československu pozornost, či zda byl mezi nimi učiněn výběr (a pokud ano, jakými kritérii se řídil). Tak jak byl uvedený přehled koncipován, upozornil spíše na potřebu podchytit, shromáždit a snad anotovat ohlasy listopadové revoluce v zahraničním tisku, než aby sám tuto oblast třeba v hrubém náčrtku, ale spolehlivě zmapoval.

První obsažnou knižní publikací o listopadové revoluci, která se objevila na knižním trhu, byl „deník o 292 hodinách jedné revoluce“ Michala Horáčka *„Jak pukaly ledy“*. Je to sice koncipovaný deník, od počátku určený ke zveřejnění, ale to mu nic neubírá na autenticitě sdělovaných faktů a zážitků autora již profesionálně zkušeného, ale doposud mladého – spisovatelsky i lidsky.

Žádný z recenzentů a kritiků, kteří Horáčkově knize znalecky vytýkali neobjektivitu, přečeňování vlastní pisatelovy role v revoluci a úsměv vzbuzující egocentrismus, se ve svém hodnocení publikace nemýlil. Žádný však také nevyjádřil svůj úsudek či odsudek výrazy tak pregnantními a kritickými, jako v úvodu svého deníku Michal Horáček sám: „Čtu vlastní slova o chaosu, hysterii, pochybách, pýše, mýlkách, a nenacházím v těch řádcích ani zbla objektivitu, žádný nadhled. Chvíli mi to připadá jako melodram, vzápětí jako braková detektivka, pak jako burleska... všechno je nám dneska jasné, jinak to přece dopadnout nemohlo.“ Kritik i autor (začlení-li se do řady vlastních kritiků) může knize uvedené nedostatky právem vytýkat, nicméně neztrácejí a s delším časovým odstupem nabudou sdělné hodnoty snad právě ty pasáže, v nichž je subjektivnost Horáčkova přístupu nejmarkantnější, pasáže naivně chlubitivé, nediferencující mezi jevy podstatnými a přidatnými. Pasáže, v nichž se autor ani nepokouší o „nadhled“ (tak snadný dnes, kdy nám sice zdaleka není všechno jasné, ale kdy ani poukazování na „nejasnosti“ není už provázeno takovým emočním zaujetím), kdy je vtažen do událostí, situací, jednání a rozmluv, participuje na nich a naplno je prožívá, místy vyveden z míry ani ne zjištěním, jak významné děje se v jeho dosahu odehrávají, ale jak intenzivního prožitku je schopen.

Jako historický pramen, informující o tzv. objektivní skutečnosti, bude Horáčkova kniha nanejvýš jednou položkou v budoucím soupisu „listopadových memoárů“. Ale bude dokumentem nezástupným jako svědectví o atmosféře listopadových dnů, o individuálním, ale přitom bezpočtem mladých, vzdělaných, průbojných, náhle ožvlých lidí sdíleném postoji, chování a prožitku.

Z poněkud odlišného úhlu pohledu lze říci prakticky totéž o *Listopadovém uragánu*, poeticko – reportážní koláži Bohumila Hrabala. Hrabal neusiluje o to, aby informoval veřejnost o událostech, jejichž přímým nebo nepřímým svědkem se stal. Listopadový uragán je výpovědí o pocitu, o reflexi a zároveň vědomou stylizací „revoluční kulisy“ tak, aby vytvářela co nejpůsobivější pozadí monologu tvůrce, jehož doménou byly a jsou spíše katedrály slov než postojů a činů.

Dvě specifická prostředí, k nimž se v listopadových dnech upírala pozornost, přesahující hranice republiky, ilustrují publikace *Semafor ve stávce* a *Studenti psali revoluci...* Základem první z nich, zpracované ve skupině Jiřího Datla Novotného, odevzdané nakladatelství již v únoru 1990, se staly magnetofonové nahrávky z diskusních večerů pořádaných v divadle Semafor. Téměř 400 stran je věnováno rozhovorům s diváky, mezi členy divadla Semafor navzájem, vzpomínkám, glosám k probíhajícímu událostem, telefonátům s herci, zpěváky a spisovateli, které režim přiměl odejít do emigrace, s představiteli Veřejnosti proti násilí v Bratislavě, se slovenskými herci, s redaktory a hlasateli Svobodné Evropy. Markantnější než jednotlivé události a děje zde vystupují názory a stanoviska populárních, známých i neznámých diskutérů, jednou v souzvuku a souladu, podruhé v polemice. Kniha je především svědectvím dialogu, který v listopadu 1989 probíhal mezi jednotlivými společenskými složkami i mezi jednotlivci, a odrazem dialogu odehrávajícího se v nich samých. Její využitelnost jako historického pramene je do jisté míry limitována tím, že z některých částí textu není jasné, zda jde o záznam z diskusního večera nebo o komentář či vzpomínku, u níž pak není vyznačeno ani datum události, ke které se vztahuje, ani časové vřazení do diskusního pořadu divadla.

Na publikaci *Studenti psali revoluci*, vydané s předmluvou Václava Klause a oceňující i zároveň vymezující úlohu studentů v prvních dnech listopadové revoluce, se podíleli Pavel Dobrovský, Martin a Marek Bendové, Martin Klíma, Monika Pajerová, Šimon Pánek a Roman Kříž. I zde se autoři v úvodu omlouvají – v podobném duchu, jakým je nesena předmluva M. Horáčka v publikaci *Jak pukaly ledy* – za subjektivní přístup neprofesionálních spisovatelů a tím spíše historiků k traktování prožitých událostí. Vlastní obsah publikace však přináší nejen mnohostranný autentický pohled na události od 17. listopadu, ale vrací se – v textu bratří Bendů a M. Klímy – několik týdnů zpět a obsahuje relativně obsáhlý, podrobný popis počátků studentského hnutí na pražských vysokých školách.

Podrobně a výstižně jsou popsány přípravy pietního aktu studentů pořádaného k uctění památky Jana Opletala na Albertově, vztahy mezi Nezávislími studenty (STUHou) a Městskou vysokoškolskou radou SSM, vlastní průběh demonstrace, končící brutálním zákrokem policie na Národní třídě, rozhodnutí o stávce, její organizace a propuknutí. Monika Pajerová, která projevuje ve své části textu i jisté literární ambice (středání retrospektivního líčení aktivit studentů od jara 1989 s popisem průběhu prvních dnů po 17. listopadu), se nezříká ani charakteristik svých kolegů a přátel, ani emotivně podbarvené koláže věcných sdělení a téměř deníkových zamyšlení, svěření a osobních postřehů.

Všední dny stávky, informační válka s výrazným podílem studentských „spanilých jízd“ na svém konečném vítězství, atmosféra činnosti Koordinačního stávkového studentského výboru na DAMU a v Disku, peripetie vztahů mezi studenty a Občanským fórem pak tvoří hlavní obsah tří kapitol, jimiž do studentské publikace přispěl Šimon Pánek (s M. Mejstříkem spolupředseda Koordinačního stávkového výboru a později spojka mezi studenty a OF).

Závěrečná pasáž Romana Kříže, *Boj s tisícíhlavou nestvůrou*, představuje jakýsi pendant k samostatné publikaci V. Bartušky. Třebaže R. Kříž osvětluje práci parlamentní komise pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu z poněkud jiného úhlu než jeho studentský kolega v komisi, nedá se říci, že by finálním výsledkem souhrnu informací z obou prací bylo více než opravdu jen „polojasno“.

Studenti – z nich důsledně zejména Šimon Pánek – doplnili text knihy o citaci hlavních dokumentů vydaných stávkujícími studenty v průběhu listopadových dní a o zábě-

ry z diskusí a jednání a o přiblížení celkové atmosféry, která vznik těchto skutečně historických dokumentů provázela.

Václav Bartuška uveřejnil pod názvem *Polojasno* kroniku zmíněné parlamentní komise. Zprvu den po dni, poté od jednoho zasedání parlamentní komise k druhému, s uvedením jmen, profesí a postavení eventuálně hodností jednotlivých aktérů. Tak umožnil sledovat práci komise, která se musela po čas své existence vyrovnávat nejen s obstrukcemi ze strany „starých struktur“, s pasivní rezistencí některých předvolaných svědků, s obtížemi ve vymezení a uznání svých vlastních pravomocí a kompetencí, ale i s vnitřními rozpory danými složením jejího členstva.

S profesionální žurnalistickou erudicí i zkušeností připravil k publikaci rozhovory s významnými a výraznými postavami listopadové revoluce Karel Hvižďala (*Výslech revolucionářů*). Do obecného povědomí především čtenářů samizdatové literatury vstoupil již dříve knihami *České rozhovory ve světě*, z nichž Dálkový výslech byl první samizdatovou knihou, která v Československu vyšla po 17. listopadu a seznámila širokou veřejnost s myšlenkami a dílem Václava Havla.

Vlastní „výslech revolucionářů“ prováděl K. Hvižďala od poloviny ledna do 10. února 1990. Ještě svěží paměť dotazovaných, jejichž výběr určovala „snaha zmapovat revoluci v celé její šíři jak politických uskupení, tak sociálních vrstev“, vedl k vylíčení nejen konkrétních událostí, činností, jednání a rozprav z listopadových dní, ale i k reflexi tehdejších individuálních prožitků, očekávání, střetů a úsilí. Jak si sám kladl za cíl, ukázal ve *Výslechu revolucionářů* „co nejšířší čtenářské vrstvě, z čeho československá revoluce 1989 vyrostla, jak probíhala a kam směřuje“. Historikům pak podle vlastního vyjádření ponechal k vyřešení rozpory ve výpovědích jednotlivých protagonistů revoluce.

Historik skutečně najde řadu rozporů a z nich plynoucích otázek, třebaže v době vzniku Hvižďalovy publikace se týkaly především potřeby objasnění faktografických detailů (např. přesné datování a průběh vzniku jednotlivých komisí Občanského fóra), zpevnění relativní i absolutní chronologie často vzájemně se překrývajících dějů alespoň prvních dvou týdnů revoluce, deskripce a objasnění činnosti, pohybu a úlohy jejích jednotlivých aktérů na jedné i druhé straně. K. Hvižďala obohatil *Výslechem revolucionářů* na mnoha místech mozaiku událostí konce 89. roku o řadu nových nebo pozornosti unikajících kamínků, jinde cílenými dotazy (i jistým stereotypem, s nímž ty základní kladl většině respondentů) rovnal kamínky dosud chaoticky rozseté tak, že ucelená podoba mozaiky vyvstala zřetelněji. Historik si však stále intenzivněji uvědomuje, že vlastní obraz revoluce roku 1989 má spíše podobu mnohovrstevné fresky nebo palimpsestu, a nemůže-li již zabránit nevyhnutelnému nanášení nových a nových vrstev přemalby nebo přepisu, je jeho hlavní potřebou i cílem odkrýt vrstvu nebo zápis původní – ať již ve smyslu časovém (proniknout skutečně ke kořenům, motivům a vlastním počátkům děje, který v listopadu vyvrcholil), nebo esenciálním: dobrat se skutečné podstaty listopadového zlomu a explikovat jeho smysl očištěný na jedné straně od nánosu ideologie, na druhé straně od každodennosti.

Pohled roku 1990 na konec roku předchozího může být doplněn ještě o publikace, v nichž reportážní snímky z pražských náměstí, Občanského fóra, divadel atd. převažují významově i rozsahem nad doprovodným textem (např. H. Slavík, *Toto shromáždění nebylo povoleno*), o přetisk textů ze samizdatových i oficiálních periodik, které sledovaly cestu od lednových událostí 1989 k jejich kulminaci v listopadových dnech, a o různé „sametové čítanky“, sbírky anekdot, lidového slovního i kresleného vtipu a leťákových textů.

Na samém konci roku 1990 byla pak vydána obsažná dokumentace *Deset pražských dnů*, známá v povědomí historické čtenářské obce i jako Bílá kniha (tj. svého druhu pendant dokumentace srpnových dnů roku 1968, označované symbolicky jako Černá kniha). Geneze Bílé knihy je komplexně popsána v jejím úvodu; zde jen připomeneme, že první práce na ní započaly již 25. listopadu 1989, kdy na schůzce u P. Seiftra začali spolu s hostitelem S. Šisler a M. Otáhal zvažovat, jak zachovat a shromáždit písemné materiály z právě probíhajících dnů, a pro denní tisk pak zkoncipovali výzvu, aby Pražané sbírali tyto materiály a posílali je do tiskového střediska v galérii U Řečických.

Pod vedením M. Otáhla a Z. Sládka, kteří byli po vytvoření historické komise Občanského fóra již počátkem prosince 1989 pověřeni sestavením publikace, jež měla obsahnout události v Praze ve dnech 17.–27. listopadu 1989, rozvinula se práce celého týmu historiků (část jeho členů se v průběhu roku měnila) na sběru, třídění, výběru a redigování materiálů, vzniklých v uvedeném období.

Výběr publikovaných dokumentů závisel jak na vlastní koncepci publikace, akceptované historickou komisí Koordinačního centra Občanského fóra, tak na objektivní dostupnosti pramenů, jejichž zdrojem byly vznikající archivní sbírky, instituce, podniky i pražské ulice. Ze všech těchto důvodů, k nimž přistupovala i potřeba publikovat shromážděné a uspořádané dokumenty v příhodném, ale časově velmi náročném termínu, obsahuje *Deset pražských dnů* dokumenty, určené především veřejnosti a odesílané vládním a stranickým představitelům, ostatním politickým stranám Národní fronty, Občanskému fóru, studentům a masovým sdělovacím prostředkům. Bohužel však editoři tehdy neměli k dispozici dokumentaci odrážející vnitřní činnost nezávislých iniciativ, Občanského fóra, materiály z jednání Celostátního koordinačního stávkového výboru studentů ani elaboráty vzniklé z činnosti federální a české vlády a ÚV KSČ.

Přestože ve své konečné podobě obsáhla vlastní edice dokumentů (tj. bez následných rozhovorů) 554 stran, upozorňují její zpracovatelé i na další omezení, jimž se při sběru a publikování získaných textů museli podřídit (s. 9) a která spolupůsobila i na výsledném tvaru publikace.

Dokumentace *Deset pražských dnů* byla koncipována jako populárně vědecká edice dokumentů, jejíž obsah je rozdělen do kapitol podle jednotlivých dnů. Uvnitř kapitol jsou dokumenty řazeny podle tematických okruhů (uvedených v závěru publikace ve výběrovém tematickém rejstříku) a v jejich rámci abecedně. Přetištění dokumentů a úprava příslušného aparátu k nim byla provedena podle platných předpisů o vydávání novodobých pramenů s ohledem na vědeckopopulární charakter edice. Archeografická poznámka, vysvětlující konkrétní aplikaci těchto pravidel v publikaci, byla začleněna do úvodu.

Druhou část dokumentace *Deset pražských dnů* tvoří rozhovory se *čtrnácti* protagonisty nezávislých iniciativ, studentského stávkového výboru a KSČ. Třebaže se jména některých respondentů kryjí s těmi, která ve Výslechu revolucenářů začlenil do svého souboru K. Hvizďala (Saša Vondra, Marek Benda, Václav Malý, Šimon Pánek), koncepcí rozhovorů obou publikací ukazuje rozdíly, s nimiž přistupovali k obdobné úloze žurnalisté a historikové. Otázky historiků jsou většinou konkrétnější, cílené ke sporným nebo nejasným momentům dosud známé faktografie listopadových událostí, ke specifikování vztahů mezi Občanským fórem a studenty, mezi jednotlivými iniciativami navzájem, k rozdílům v jejich koncepcích, postupech, eventuálně cílech, respektive k doplnění těch informací, k nimž chyběl písemný pramen.

Přes všechna zmíněná omezení představuje Bílá kniha solidní pramenný základ ke sledování průběhu listopadových dní, základ, který po doplnění dalšími prameny a po

jejich následném porovnání umožní historikům přejít k další etapě historického výzkumu listopadové revoluce, k analytickým studiím.

V roce 1991, alespoň do listopadu toho roku, lze konstatovat jisté zpomalení přírůstků prací vztahujících se bezprostředně k listopadovým událostem roku 1989. Alespoň co do počtu začínají převažovat práce širšího tematického i časového záběru, v nichž listopadové dny představují buď hranici, po níž je obsah práce doveden, nebo hlavní mezník, rozčleňující lichení na období před a po listopadové.

K volbě Václava Havla prezidentem republiky dovádí Havlovu biografii Eda Krieseová (*Václav Havel, životopis*). Pozitivní, sporné i nešťastně pojaté rysy její práce byly podrobně vyčteny v recenzích zabývajících se na stránkách Lidových novin z historického i literárněvědného aspektu uvedeným životopisem. Zbývá jen konstatovat, že – podle našeho názoru – bylo v tomto životopise počínání Václava Havla po 17. listopadu pojato příliš zkratkovitě a mezerovitě, bez přihlédnutí jak k širším souvislostem jeho vystupování v Občanském fóru, tak k řadě konkrétních akcí, na nichž Havel participoval nebo je inicioval a řídil.

Formou rozhovoru je pak koncipován obsáhlý i obsažný medailon Michaela Kocába, publikovaný jako samostatná publikace Magazínu Mladého světa. Josef Chuchma, který rozhovor s M. Kocábem vedl, přehledně (i graficky) rozčlenil publikaci do dvou částí. První začíná vznikem iniciativy Most, je dovedena až do druhé poloviny roku 1990 a soustřeďuje se na Kocábovu aktivitu v politickém životě. Druhá část (pod čarou) postupně vykresluje portrét M. Kocába jako rockového hudebníka a skladatele, přibližuje čtenářům jeho rodinné prostředí a doplňuje vlastní Kocábova sdělení pohledem přátel i spolupracovníků na politika, umělce i člověka.

Vylučně listopadovým a prosincovým událostem roku 1989 – a to těm nejvýznamnějším, při nichž se bezprostředně uskutečňovaly zásadní systémové změny v Československu – je věnována publikace Vladimíra Hanzela *Zrychlený tep dějin*. V. Hanzel, osobní tajemník Václava Havla od září 1989, byl přítomen všem jednáním, která v listopadu a prosinci 1989 vedli představitel Občanského fóra s předními činiteli oficiální státní moci. Nahrávky z těchto jednání byly přepsány a po vyjádření V. Havla, že jsou veřejnosti k dispozici, je V. Hanzel ve jmenované publikaci uveřejnil. (Vydání samostatného svazku předcházelo publikování dvou záznamů z jednání Občanského fóra s představiteli moci 26. a 28. listopadu 1989 ve Studentských listech. Od konce léta 1991 pak publikovalo v několika pokračováních Rudé právo záznamy z většiny zásadních jednání; redakce listu přítom pravděpodobně použila jinou nahrávku, získanou vlastním přičiněním.)

Iniciativa k uveřejnění či alespoň zpřístupnění záznamů o jednání Občanského fóra s reprezentanty státní moci vycházela i od českých historiků soudobých dějin, plně si vědomých závažnosti a informační hodnoty tohoto pramene. Výsledný editorský počín V. Hanzela se do značné míry lišil od jejich představ o koncipování obsahově cenné publikace i od profesionálních nároků na redakci a aplikaci archeografických zásad a pravidel při publikování pramene takového charakteru, jaký záznamy z jednání představují. *Zrychlený tep dějin* vychází tak především svou formou vstříc spíše zájmu širší veřejnosti než potřebám historiků, pro něž v této oblasti hlavním přínosem zůstává dostupnost původního pramene (tj. záznamů z jednání).

Knižní i časopisecké publikace, věnované listopadovým událostem roku 1989 a vydané přibližně do poloviny roku 1991 (s několikaměsíčními přesahy od tohoto data jedním i druhým směrem) se sice od sebe navzájem odlišují konkrétním vymezením téma-

tu, metodou zpracování i čtenářskou obcí, k níž se přednostně obracejí, nicméně určité znaky jim jsou společné. Kroniky, dokumentace, rozhovory, vyprávění a svědectví odpovídají v nejšířším rámci na otázku „jak to bylo“, co se v určitém prostředí konkrétně odehrávalo od 17. listopadu a v jakém časovém sledu. Soustředují fakta (nebo to, co v jevové rovině lze jako fakta označit), popisují a reprodukují prožitě, viděné, vyřčené. Neanalyzují.

Dalším společným rysem všech doposud sledovaných publikací je, že se – některé výslovně, jiné se samozřejmostí, která nehledá a nepotřebuje verbalizaci – ztotožňují s iniciátory a tvůrci nového demokratického systému, s tímto systémem samým. Pozdější názorové diference nebo třeba jen vymezenější, specifické představy o tom, jak se má tento systém do budoucnosti utvářet, se zde až na výjimky neprojevují.

Zejména publikace, vydané v roce 1990, setrvávají (snad spolu se svými autory) pod vlivem dojmu z přeplněných náměstí, že „v jednotě je síla“, čerpají z obecné euforie a po desetiletích vzkříšeného spontánního optimismu.

Bylo by iluzorní očekávat, že se právě v demokratickém – nebo, skromněji, demokraticky se učícím systému – po opadnutí prvního nadšení nezve „audiatu et altera pars“ a že se o slovo vehementně znovu nepřihlásí i ti, kteří po čtyřicet let dirigovali vnuce nou jednoduše.

„Altera pars“ se skutečně o slovo přihlásila a zejména v druhé polovině roku 1991 vystoupila s vlastním pohledem na změny, k nimž v Československu došlo, na jejich motivy, průběh, charakter i perspektivy. První kroky na této cestě se vyznačovaly jistou obezřetností a opatrností (jak se ukázalo, zhora zbytečnou, protože nikdo pochopitelně publikování jejích spisků nebránil a nepostihoval.).

Poradce bývalého premiéra Ladislava Adamece Oskar Krejčí uveřejnil nejprve na pokračování v *Tvorbě* a potom jako samostatnou publikaci „hovory o demokracii a sametové revoluci“ (*Proč to prasklo*). Ač už se při hledání formy své rozpravy inspiroval E. Linklaterem nebo Radou moudrých, nelze mu upřít seriózní postup při volbě a interpretaci použitých pramenů, dokonalou obezřetnost s prostředím, o němž píše (předsednictvo FV ČSSR a zejména „vládní kuloáry“) a kritický pohled jak na názorové oponenty, tak do vlastních řad. Sám si je přítom v plné míře vědom, že výhrady vůči jeho závěrům mohou vznést ze svých pozic stoupenci starých i nových struktur.

Z pozice ukřivděného, nedoceneného a nepochopeného přistupoval k sepsání brožury *Aparát autor*, jehož opatrnost nesla devízu jedné z Čapkových Bajek a podpovědek: „Anonym: Člověk má svou čest – pod svým jménem bych to nepsal“. Snadno rozpoznatelný J. Čejka pak zveřejnil ve vysokém nákladu své názory na funkci a charakter mládežnického a stranického aparátu, nezávislých iniciativ, perestrojky v československém vydání, podrobně zdůvodnil svá stanoviska k listopadovým událostem, a to vše proložil usilovnou sebeobhajobou a dokazováním svých „odjakživa“ reformátorských snah.

Z diametrálně odlišných pozic – alespoň proklamativně – pojal pak *Analýzu listopadové revoluce* Miroslav Dolejší. Nad obsahem spisku, který se pokouší přesvědčit, že kořeny listopadové revoluce i její průběh byly dílem spiknutí StB, KGB, CIA, komunistů, sionistů a samozřejmě svobodných zednářů, historik jen pokrčí rameny a spokojí se s výhradou k názvu publikace: konfúzní myšlení se sice může stát předmětem analýzy, ale termínem „analýza“ lze sotva označit jeho produkt.

Miroslav Štěpán sice nazval svůj spis *Zpověď vězně sametové revoluce*, ale motivem jeho zpovědi není, jak by název napovídá, ani v nejmenším vědomí, že by byl sám kdykoliv „zhřešil“. Spíše se považuje za jediného spravedlivého, který ani na okamžik

nezapochybuje o svém morálním právu soudit a odsuzovat jak vítěze, tak poražené. Polemizovat s autorem by přineslo asi stejný výsledek jako pokus vysvětlit papuánskému náčelníkovi, proč kanibalské zvyklosti vzbuzují určité výhrady a dokonce odpor alespoň u té části společnosti, která podle zakořeněného zvyku nepatřila při hostině ke stolu, ale na stůl.

Svým způsobem nepostrádá zajímavost, že Miroslav Štěpán cítí a téměř na každé stránce projevuje potřebu obhájit se a očistit před těmi, které sám osočuje, napadá nebo alespoň pomlouvá. Právě on přece na Městském výboru KSČ Prahy připravoval reformy, o nichž zkostnatělé předsednictvo ÚV KSČ nechtělo slyšet, při srpnových událostech roku 1988 byl v Číně, a nemohl tedy organizovat činnost pořádkových jednotek, když se pustily do davu pokojných demonstrantů, 17. listopadu 1989 seděl večer ve své pracovně, uklíďovaný telefonáty, které ho ubezpečovaly, že se v hlavním městě nic mimořádného neodehrává. Smyslem komise pro vyšetřování událostí 17. listopadu nebylo objasnit události, k nimž došlo na Národní třídě, ale „likvidovat Štěpána“. V pětadesáti tisících exemplářů dokazuje persekvaný obránce lidských (tj. svých vlastních a nikým nezpochybněných) práv, že se stal obětí široce založeného spiknutí. Kdo ví, zda vlastním smyslem listopadové revoluce nebyla právě jeho politická likvidace.

Historik může ocenit, že M. Štěpán uvádí některé doposud nepublikované prameny (třeba ze svého vlastního procesu) a detaily ze stranických a vládních kuloárů („Dopis lektora“, poslaný tzv. pražskou skupinou do Moskvy a obsahující hodnocení XVII. sjezdu KSČ, informace o Adamcově zprávě o činnosti vlády odmítnuté předsednictvem ÚV KSČ v polovině listopadu 1989, atd.), a spokojit se zjištěním, že ani v zástupu megalomaničtých individualit, který provází dějiny, nestačil pisatel *Zpovědi* vyniknout.

Jestliže velký anglický básník napsal, že „i pod jiným jménem měla by růže stejně sladkou vůni“, dokázal student Růžička alias poručík Zifčák, že tato myšlenka neztrácí platnost ani na opačném estetickém pólu. Zifčákovy Paměti, publikované ve Špíglu pod názvem *Jak se rodil 17. listopad*, staví historiografii v podstatě před jedinou otázku: které z nakupených polopравd a nepravd vůbec stojí za to vyvracet a uvádět na pravou míru. (Krom toho se obeznalý pracovník kontrarozvědky občas nevyhne ani drobným omylům, které vyvolají spíš úsměv než odsudek: „Schwarzenberg poskytl československé opozici hrad Schwarzenberg v R a k o u s k u, ve kterém je dokumentační středisko nezávislé literatury, založil ho a dodnes vede Vilém Prečan.“) Nakonec můžeme jen zmínit pozoruhodný logický skok autora Pamětí: L. Zifčák se neskrývá s averzí vůči všemu, co listopadová revoluce v Československu iniciovala, a zároveň se cítí ukřivděn, že není oslavován jako jeden z jejích protagonistů. Svou rolí mrtvého studenta na Národní třídě přece k vítězství revoluce významně přispěl, a přesto se nenašel, kdo by jeho zásluhy uznal.

Zbývá doufat, že Zifčákovými Paměti vypotřebovala „altera pars“ alespoň na čas svůj arzenál.

Základní informace o antitotalitní demokratické revoluci v Československu byly publikovány. Příznivci a stoupenci změn, k nimž v Československu došlo, dali průchod své radosti a nadějším do budoucna, odpůrci vyslovili svůj odsudek a pronesli černá proctví o příštích dnech a letech. Historikové shromažďují materiály, zpracovávají je a analyzují a připravují k diskusi své první výsledky.

Recenzovaná díla:

- Aparát* (autor, J. ČEJKA, neuveden, jméno vyplývá z textu), Praha 1991
- V. BARTUŠKA, *Polojasno. Pátrání po vinících 17. listopadu 1989*, Praha, Ex libris 1990 (též: Mladý svět, 1990, r. 32, č. 25, zkrácená verze, pod stejným názvem)
- J. ČERNÝ – L. KLIMENT, *Konec normalizace*. Obrazový magazín Lidových novin, Praha, LN 1990
- Deset pražských dnů (17.–27. listopad 1989)*. Dokumentace. Zprac. M. Otáhal a Z. Sládek, Praha, Academia 1990
- M. DOLEJŠÍ, *Analýza listopadové revoluce*. Praha, Konfederace politických vězňů Československa 1991
- L. DRAGULA a kol., *Průvodce pokojnou revolucí*, Praha, nakl. Z. Dvořáček 1990
- J. FLEYBERK, *Československé probuzení*, Praha, Orbis 1990
- M. FORMÁNEK, *Kam se řítíš, Československo*, Praha, Sakko 1991
- V. HANZEL, *Zrychlený tep dějin*. Reálné drama o deseti jednáních. Vyd. a nakl. MUDr. J. Hanzel, OK Centrum (edice Nadace Fondu demokratických iniciativ ČSFR), Praha 1991. (Přetisk většiny rozhovorů uveřejnilo na pokračování i Rudé právo 31. 7.–16. 10. 1991 a přetisk prvních dvou jednání zástupců Občanského fóra s vládními činiteli publikovaly Studentské listy.)
- M. HORÁČEK, *Jak pukaly ledy*, Praha, Ex libris 1990
- B. HRABAL, *Listopadový uragán*, Praha, Tvorba (Delta) 1990
- K. HVÍŽDALA, *Výslech revolucionářů (z listopadu 1989)*, Praha, Bestseller, Artservis 1990
- M. KOCÁB, *Zpověď muže v ohrožení (rozhovor Josefa Chuchmy)*, Magazín mladého světa, Praha, MS 1991
- O. KREJČÍ, *Proč to prasklo, aneb hovory o demokracii a „sametové revoluci“*, Praha, nakl. Trio 1991 (původně Tvorba, č. 1-9, 1991)
- E. KRISEOVÁ, *Václav Havel, životopis*. Praha 1991
- Kronika sametové revoluce*, Praha, ČTK 1990
- J. Datel NOVOTNÝ – K. ČERNÝ – M. KOPAČKOVÁ – P. Pražák, *Semafor ve stávce*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1990
- Studenti psali revoluci* (Marek Benda, Martin Benda, Martin Klíma, Pavel Dobrovský, Monika Pajerová, Šimon Pánek, Roman Kříž), předmluva V. Klause, Praha, Univerzum 1990
- H. SLAVÍK, *Toto shromáždění nebylo povoleno*, Praha, nakl. I. Železný 1990
- Svět a sametová revoluce*. Řada Světový tisk. Praha, ČTK – mezinárodní redakce 1990
- M. ŠTĚPÁN, *Zpověď vězně sametové revoluce*, Praha, Grafit 1991
- Začátek*. Reportáž o jedenácti dnech Československa, připravil kolektiv Mladého světa, zpracovali L. Beniák a R. Křesťan. In: Mladý svět, r. 31, č. 51, prosinec 1989
- L. ZIFČÁK, *Paměti studenta Růžičky alias poručka Zifčáka*, 1, 2, 3, Jak se rodil sedmáctý listopad, aneb Kdo režíroval „mrtvého studenta“ na Národní třídě v Praze. In: Špígl, 4.–24. 11. 1991
1989. (Texty převzaté z Informačního servisu, Lidových novin, Rudého práva a Sportu). Od lednových událostí 1989 k novoročnímu projevu prezidenta V. Havla 1989, Praha, nakl. Radost 1991

Recenze

Nedocenené publikace

Václav Vrabec

Publikace Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky jsou vydávány v několika edičních řadách. Některé z nich jsou bohužel veřejnosti v podstatě nepřístupné, jiné měly přece jen širší publicitu, protože byly vydány nakladatelskými firmami, a dostaly se tak na knihkupecký trh. Týká se to zejména dvou publikací o osudu Židů v protektorátě a Slovenském státě a sborníku studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti 1968–1969 *Proměny pražského jara*, který jsem si dovolil zhodnotit v časopise *Nové knihy* a který vedle studie A. Benčíka a V. Kurala *Vojenská intervence proti Československu v srpnu 1968 a politická porážka její původní koncepce* v posledním čísle *Historie a vojenství* považuji za to nejcennější, co k pochopení roku 1968 u nás v poslední době vyšlo.

Je však třeba říci, že také ostatní publikace ÚSD pomáhají dokreslovat a dokumentovat důležité momenty doby nedávno minulé. Poodkrývají kořeny mnoha problémů, které doba přináší a které kontinuálně hýbou veřejným životem. Jejich poznání by mělo být cennou pomocí současné legislativě a jistým vodítkem v řešení mnohých aktuálních otázek politického dění v naší zemi.

Vedle vzpomenuých knih z ediční řady *Studie – materiály – dokumenty* je nutno připomenout sborníky dokumentů, které jsou nejméně přístupny, protože jsou určeny pro interní studijní účely pracovníků ústavu. Škoda. Přinášejí velmi otřesná fakta z archivních dokumentů, které odhalují zločinnou podstatu minulého totalitního režimu. Mám především na mysli pět svazků *Dokumentů o perzekuci a odporu*, z nichž tři byly vydány již v loňském roce a dva letos.

První svazek připravil a výstižným úvodem opatřil Karel Kaplan. Nese název *Zemřelí ve věznicích a tresty smrti 1948–1956* a obsahuje seznamy obětí komunistické zvláště s příslušnými přílohami a rozborů počtu mrtvých, včetně oněch 414, na nichž byl vykonán absolutní trest. Bezpochyby by této publikaci prospěl celkový souhrn. Totéž platí o druhém svazku stejného editora *Akce B – vystěhování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952–1953*. Ten seznamuje s často používanou formou perzekuce „nežádoucích“ osob, potencionálních odpůrců komunistického režimu. Tito lidé byli i s rodinnými příslušníky izolováni a „potrestáni“ přesídlením a násilným stěhováním, často i proto, aby jejich byty mohli obsadit chtiví funkcionáři KSČ a příslušníci bezpečnosti a armády. Další svazek připravil Karel Jech. Dokumentuje *Vystěhování selských rodin*

v *Akci K („kulaci“)* 1951–1953. Přináší důkazy o tom, že tzv. likvidace „kulactva“ jako třídy přišla na pořad dne mnohem dříve než teprve v závěrečné fázi kolektivizace koncem padesátých let, jak to klamně prezentovala propaganda režimu a konformní historiografie. Již tehdy znamenala hluboký zásah do sociálně ekonomické struktury československého zemědělství.

Čtvrtý svazek (editoval opět Karel Kaplan) pojednává o neméně temné stránce našich dějin. Byla to *Akce K – likvidace klášterů v roce 1950*. Jen rejstřík postižených klášterů a dalších církevních objektů při pečlivě naplánovaných a připravených přeapadech početnými skupinami vybraných příslušníků bezpečnostních útvarů, milicionářů a funkcionářů KSČ i národních výborů čítá 74 míst. Postiženo bylo 2376 mnichů z 28 řádů. Většinou skončili v internačních táborech nebo u černých baronů. O tři roky později vznikl obdobný plán, kterým mělo být postiženo přes deset tisíc řeholnic (vzhledem k určitým změnám v sovětském bloku měl zásah proti nim poněkud mírnější ráz). Poslední svazek edice nazvali jeho editoři Karel Kaplan a Jana Váchová *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Seznamuje s bouřlivou reakcí obyvatelstva, zejména dělníků, na drastické měnové opatření v roce 1953. Měnová reforma vyvolala stávky ve 130 závodech, demonstrace a v Plzni otevřenou revoltu. Následovaly soudní postihy a násilné deportace i vystěhovávání z bytů celých rodin v Plzni, v Praze i v jiných místech. Publikace zveřejňuje kádrové charakteristiky postižených (stejně jako v předchozích svazcích jsou otištěny včetně pavlačových klepů, které měly přitížit „nepřátelským elementům“).

O něco dosažitelnější než svazky uvedené edice jsou publikace z ediční řady Sešity Ústavu pro soudobé dějiny. I ony mají převážně pracovní charakter; jsou určeny především odborné veřejnosti a kladou si za cíl seznamovat s dílčími výsledky dlouhodobých badatelských záměrů. Obsahují dokumentární fakta i hodnocení jevů a událostí, které by měla širší veřejnost (a publicisté) znát.

První svazek Sešitů – *Československo a Marshallův plán*, sestavený Karlem Kaplanem – přenáší čtenáře do roku 1947 a ke stále diskutované cause zveřejňuje příslušné dokumenty, hlavně zápisy z jednání československé vlády, jejích zástupců se Stalinem i ohlas světa na revokaci původního rozhodnutí účastnit se pařížské konference. Obsahuje však i kroniku hlavních událostí onoho roku a zajímavou úvodní stať. Editor v ní poukazuje na přímý nátlak Stalina, který nechtěl připustit únik ekonomicky i strategicky důležité středoevropské země ze sféry sovětského vlivu. Připomíná, že změna československého stanoviska k Marshallově plánu nebyla příčinou následujícího začlenění Československa do sovětského bloku, ale že vycházela z dosavadní poválečné orientace státu, z vazby jeho zahraniční politiky na Sovětský svaz. To vedlo přirozeně k osudnému rozhodnutí čs. vlády z 10. 7. 1947. Dodnes je patrný důraz Stalinových slov: „Pokládáme tuto věc za otázku zásadní, na níž závisí naše přátelství... Půjдете-li do Paříže, dokážete, že chcete spolupůsobit při akci na izolaci Sovětského svazu.“ Českoslovenští představitelé to nechtěli, chtěli dokázat svou loajálnost a souhlasně pokyvovali při vyhrožování novým německým nebezpečím.

Karel Kaplan je sestavovatelem také druhého sborníku dokumentů, *Kádrová nomenklatura KSČ 1948–1956*. Otištěné stranické směrnice a kádrové pořádky ukazují, že okruh funkcí, o jejichž obsazování rozhodovaly orgány KSČ, obsahoval až čtvrtmilionovou vrstvu funkcionářů sociálně závislých na režimu. K této vrstvě patřili – ať už to věděli a chtěli, či nevěděli a nechtěli – často i příslušníci jiných stran Národní fronty a lidé bez stranické příslušnosti, jako např. funkcionáři uměleckých svazů, svazu invalidů či

ředitel Melantricha. Pavoučí síť kontroly a glajchšaltování se rozprostírala nad všemi oblastmi lidského počínání, včetně činnosti dobrovolných hasičů, sportovců a chovatelů poštovních holubů. Na ně dohlížel organizační sekretariát ÚV KSČ, který schvaloval i předsedu Kynologické jednoty. Ti všichni se řídili příkazy svých nomenklaturně nadřízených a tvořili posluhující stranický aktiv, oporu a vykonavatele moci.

Další svazek obsahuje dvě obšírnější studie s příslušnými dokumentárními přílohami a tabulkami. První popisuje vznik, vývoj, organizaci a činnost instituce zvané *Pomocné technické prapory 1950–1954* a Jiří Bílek v něm sleduje násilné odvádění nepohodlných lidí do táborů nucené práce. Seznamuje s projekty a organizací PTP, jejichž útvary prošlo asi 60 tisíc vojáků. Tito nepohodlní lidé měli být izolováni, odstraněni z civilního života a prací „převychováni“ a také využiti jako levná pracovní síla v nejdůležitějších odvětvích národního hospodářství, zejména v hornictví a stavebnictví. Otřesně vyznívají dokumenty o svědoli a kritériích výběru vytypovaných nešťastníků i o zacházení s nimi jako s nevolníky. O podobném druhu zločinného počínání komunistické moci je studie a výběr dokumentů Karla Kaplana *Tábory nucené práce v Československu 1946–1954*. Připomíná, že již 25. října 1948 přijalo Národní shromáždění zákon č. 247 o táborech nucené práce. Bylo to bezprostředně po projevech nesouhlasu s poúnorovým vývojem při sokolském sletu a pohřbu prezidenta Beneše. Kartotéka „nepřátel režimu“, která měla sloužit pro výběr obětí TNP, obsahovala kolem 210 tisíc jmen. V jejím naplňování si velmi agilně počínala pražská stranická organizace pod vedením A. Novotného, který se sám osobně angažoval při stanovování kritérií pro „přikazování“ tzv. třídních nepřátel a zavilých politických odpůrců režimu k nucené práci a „očisty měst od reakce“. Pozoruhodná je kapitola o sociálním složení táborů nucených prací (zaplnňovali je především dělníci a příslušníci středních vrstev), i okolnost, že do státního rozpočtu plynuly stamiliónové částky, vydělané novodobými otroky. Neméně zajímavá je kapitola o Jáchymově a závěrečná úvaha o motivech této masové perzekuce. Představitelé KSČ měli podle autora strach z ohrožení ještě neupevněné moci ze strany potencionálních nespokojenců a odpůrců. Svou roli sehrály i proklamované teorie o zostřování třídního boje za socialismu, msta vůči nedávným koaličním partnerům, vybičovaná třídní nenávist a přechod k diktatuře. „Všechny totalitní režimy 20. století měly své koncentrační tábory. V nacistickém režimu a v komunistických režimech zemí sovětského bloku byly nejpočetnější.“ Co k tomu dodat?!

Čtvrtým sborníkem dokumentů v edici Sešity jsou *Pražské dohody 1945–1947*, který opět sestavil Karel Kaplan. Jak napovídá název, je sborník věnován pokusům o státoprávní uspořádání česko-slovenských vztahů: vzhledem ke změnám ve slovenském politickém životě mělo ústavní provizorium zakotvit postavení Slovenska v obnovené republice. Sborník zachycuje diskuse v československé vládě a v Národní frontě o třech ujednáních vymezujících vzájemné kompetence celostátních orgánů a orgánů slovenských. Jejich účelem bylo naplnit princip rovný s rovným a současně v peripetiích měnící se slovenské politické scény zachovat pražský centralismus. Momentálně utilitární zájmy a potřeby se promítly do politických dohod, z nichž byly na hony cítit mocenské záměry KSČ a KSS i nacionalistické postoje českých nekomunistických stran. Jak poučné pro dobu rozdělení společného státu a konce nenaplněné federativní myšlenky! Kořeny problému sahají právě do doby před 48 lety.

Se vzpomenukým sešitem volně souvisí i další sborník, pátý, obsahující studii Karoliny Adamové *Stručné dějiny práva v ČSR v období 1938 – počátek roku 1948 se zřetelem k vývoji v českých zemích*, Kataríny Zavacké *Ústavní vývoj na Slovensku v období*

od 6. 10. 1938 do apríla 1945 a komentované dokumenty Karla Kaplana *První poválečná vláda*. První dvě studie souhrnně přibližují rozdílnosti ústavního vývoje za druhé republiky, za protektorátu i na Slovensku. K aktuálním diskusím či nekvalifikovaným hodnocením tzv. Benešových dekretů je velice cenná kapitola studie Karoliny Adamové o vzniku prozatímní vlády a prozatímního státního zřízení v Londýně, která velmi objektivně líčí podmínky tehdejší mimořádné doby. 15. října 1941 byl přijat prezidentský dekret č. 2/1940, jímž prezident formou dekretů převzal prozatímní výkon moci zákonodárné. Ve sborníku najdeme charakteristiky všech těchto dekretů, včetně dekretů o osudu osob německé a maďarské národnosti, které rovněž prošly ratihabací Prozatímním národním shromážděním. Také studie Kateríny Zavacké je navýsost aktuální – již tím, že seznamuje se vztahem vlády slovenského štátu k Židům. Komentované dokumenty Karla Kaplana pak analyzují zrod a činnost první poválečné vlády na základě málo známých zápisů z jednání v Moskvě o poválečném vývoji a Košickém programu, o osudu České národní rady a představitelů vojenského velení v exilu. Šlo také o intriky komunistů (ale nejen jich) proti generálům Ingroví, Moravcovi a Miroslavu-Neumannovi. Velice zajímavé jsou publikované charakteristiky navrhovaných nekomunistických ministrů, zpracované moskevským komunistickým exilem, a záznam prvního rozhovoru Jana Masaryka s Klementem Gottwaldem.

Poslední dosud vydaný Sešit, šestý, obsahující studii Karla Kaplana *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945–1952*, seznamuje s machinacemi komunistického vedení při získávání finančních zdrojů pro činnost svého rozrůstajícího se aparátu. Za tím účelem fungované firmy, zřízené vedením KSČ, doslova prováděly velkošmelinu s valutami, věnovaly se daňovému okrádání státu i rozkrádání starožitností a různých objektů. Jak ukazuje studie, podílely se na různých nekalých transakcích i další komunistické strany sovětského bloku. Již tehdy byla zřetelná provázanost hospodářské činnosti orgánů KSČ s výzvednou službou ministerstva vnitra. Vnitro tyto machinace nejen krylo, ale velkorysým způsobem se na nich i podílelo. Šokující jsou údaje o tom, jak komunističtí ministři předávali finanční dary z rozpočtu svých úřadů na konto Socialistické akademie, odkud pak plynuly do pokladny ÚV KSČ. Neméně šokující je případ J. Babického, jehož jméno se symbolicky shoduje se jménem pozdějšího krále Oravy (z titulu funkce jakéhosi fiktivního národního správce si pro komunistickou stranu přisvojil několik zámků, vil, chat, budov i podniků, které sloužily k rekreaci vedoucích funkcionářů i k jiným účelům KSČ; nakonec skončil v kriminále, odkud se vrátil jako doživotní invalida). Nelze dnes přesně vyčísřit hodnotu majetku, který tehdy KSČ nekalými způsoby zabrala a zašantročila. Rozhodně šlo o stamilióny.

Je třeba dodat, že publikace této řady, stejně jako i některé jiné, vyšly s přispěním Nadace Konráda Adenauera. Odborná veřejnost, a nejenom ona, bude netrpělivě očekávat vydání dalších publikací této nedocenené ediční řady.

Z dalších publikací vydávaných ÚSD mimo uvedené ediční řady je třeba upozornit na dvě publikace vydané loni a jednu letos.

Dva retribuční procesy nese název obsáhlý soubor dokumentů, komentovaných Karlem Kaplanem. Objasňují soudní procesy s protektorátní vládou a prezidentem Tisem, jejich přípravu, průběh i ohlas doma i ve světě. Ve své době rozvířily tyto procesy hladinu veřejného mínění, protože již tehdy neušlo mnohým, jak soudnictví, které mělo být nezávislé, bylo manipulováno politickými rozhodnutími a organizovanými nátlakovými akcemi. Knížka přináší četné údaje o tom, jak se G. Husák angažoval v přípravě a režii procesu s J. Tisem a v jeho politickém využití. Cenné jsou údaje o počtech odsouze-

ných podle retribučních zákonů na základě dekretu prezidenta č. 16 a nařízení Slovenské národní rady č. 33. Bylo jich 29 864, z toho 21 760 v českých zemích a 8104 na Slovensku. Z celkového počtu odsouzených bylo 29,9 % Čechů a Slováků, 53,2 % Němců, zbytek tvoří příslušníci jiných národností, zejména maďarské. K trestu smrti bylo v Čechách a na Moravě odsouzeno 713 lidí a na Slovensku 65. Ze všech zápisů ze schůzí předsednictva vlády, předsednictva SNR i jiných svědectví je nejen patrné, jak obtížné bylo formulovat trestné činy za politickou činnost žalovaných a souzených, ale také jak bylo retribuční soudnictví podřízeno politickým zájmům.

Poslední letos vydaný svazek dokumentů je věnován proměně vztahu československého státu k Izraeli. Jmenuje se *Československo a Izrael 1945–1956*. Dokumenty nejrozmanitější provenience objasňují dočasnou vojenskou podporu nového židovského státu a pak náhlý zvrat ve vzájemných vztazích a boj proti pofidérnímu sionismu (jak se to mj. projevilo v perzekucích židovských občanů a ve velkých politických procesech padesátých let). Tato cesta od výhodného obchodu se zbraněmi a výcvikem dobrovolníků k otevřenému nepřátelství a pronásledování všeho židovského je přesvědčivým dokladem podřízenosti politiky KSČ sovětským velmocenským ambicím a potřebám. Jak píše autor (opět Karel Kaplan) „od přátelství k nepřátelství“.

Další publikace nás zavádí do ústavního výboru Revolučního Národního shromáždění, který projednával v lednu a únoru 1920 návrh *první československé ústavy* a další s ní související zákony. Diskuse to byly často bouřlivé, zejména při jednání o zákonu jazykovém. Pozoruhodná byla shoda zástupců všech tehdejších stran zastoupených v parlamentě, že ústava i zákony, které kladly základy politického a správního života nového státu, budou udělaný tak, aby pro ty, kteří s nimi nemohou souhlasit, byly aspoň snesitelné. „Šlo o to,“ píše E. Broklová v úvodní stati, „aby český a slovenský národ nevyužil své vlády k nespravedlnostem vůči menšinám a aby neomezil nějakými opatřeními jejich možnou budoucí politickou sílu. Žádné ustanovení ústavy neproklamuje nový stát jako stát nacionální.“ Pouze v preambuli se slavnostně prohlašovalo „My, národ československý...“. Volební řády, jež zajišťovaly zastoupení minorit v samosprávných zastupitelstvech a v zákonodárném sboru – dodává autorka – byly uznány v celé Evropě za nejliberálnější. V kapitolách podle projednávaných paragrafů můžeme pak sledovat průběh diskusí, velmi poučných i pro naši současnost.

* * *

Mnohé problémy naší současnosti koření v době, jež je předmětem bádání autorů a editorů uvedených publikací. Jejich znalost je nezbytná pro koncepční politiku. Jsou nejen zdrojem poznání pro veřejnost, ale i žádoucího poučení pro politiky – pokud o ně stojí. Měli by o ně stát, chtějí-li svá rozhodování činit odpovědně, tzn. kvalifikovaně. Takové poučení umožňuje omezit improvizace a pragmatické nahodilosti na nezbytnou míru účelnosti. Vstřícná pomoc historiků by měla být vítána. Většinou není. A tak si na závěr nemohu odpustit poznámku o nedoceňované roli české historiografie při odhalování zločinů komunismu, zejména v naší zemi, a to často badatelským úsilím mnohých těch, kteří byli sami členy KSČ, brzy však prozřeli a snažili se napravit hříchy svého mládí nejen přiznáním se k nim, ale hlavně poctivou snahou o pravdivé poznání minulosti padni komu padni.

Recenzovaná díla:

- Eva BROKLOVÁ, *První československá ústava*. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920. Praha, ÚSD ČSAV 1992. 221 s.
- Karel KAPLAN, *Dva retribuční procesy*. Komentované dokumenty (1946–1947). Praha, ÚSD ČSAV ve spolupráci se Státním ústředním archivem 1992. 346 s.
- Československo a Marshallův plán*. Sborník dokumentů. [K vydání připravili R. Jičín, K. Kaplan, K. Krátký a J. Šilar.] Praha, ÚSD ČSAV 1992. 131 s. (Sešity ÚSD, sv. 1.)
- Kádrová nomenklatura KSČ 1948–1956*. Sborník dokumentů. [K vydání připravil K. Kaplan.] Praha, ÚSD ČSAV 1992. 200 s. (Sešity ÚSD, sv. 2.)
- Jiří BÍLEK, *Pomocné technické prapory 1950–1954*. Vznik, vývoj, organizace a činnost. Karel KAPLAN, *Tábory nucené práce v Československu 1948–1954*. Praha, ÚSD ČSAV 1992. 199 s. (Sešity ÚSD, sv. 3.)
- Pražské dohody 1945–1947*. Sborník dokumentů. [K vydání připravil K. Kaplan.] Praha, ÚSD ČSAV ve spolupráci se Státním ústředním archivem 1992. 259 s. (Sešity ÚSD, sv. 4.)
- Zemřelí ve věznicích a tresty smrti 1948–1956*. Seznamy. [Editor K. Kaplan.] Praha, ÚSD ČSAV 1992. 81 s. (Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 1.)
- Akce B – vystěhování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952–1953*. [Editor K. Kaplan.] Praha, ÚSD ČSAV 1992. 193 s. (Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 2.)
- Vystěhování selských rodin v Akci K („kulaci“) 1951–1953*. Seznamy a vybrané dokumenty [Editor K. Jech.], Praha, ÚSD ČSAV 1992. 138 s. Přílohy. (Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 3.)
- Akce K – likvidace klášterů v roce 1950*. Dokumenty a přehledy. 1.část. [Editor K. Kaplan.] Praha, ÚSD AV ČR 1993. 180 s. (Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 4.)
- Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Dokumenty. [Editoři K. Kaplan, J. Váchová.] Praha, ÚSD AV ČR 1993. 221 s. (Dokumenty o perzekuci a odporu, sv. 5.)
- Karolína ADAMOVIČ, *Stručné dějiny práva v ČSR v období 1938 – počátek roku 1948 se zřetelem k vývoji v českých zemích*. Katarína ZAVACKÁ, *Ústavní vývoj na Slovensku v období od 6. 10. 1938 do apríla 1945*. Karel KAPLAN, *První poválečná vláda*. (Komentované dokumenty), Praha, ÚSD AV ČR ve spolupráci se Státním ústředním archivem 1993. 165 s. (Sešity ÚSD, sv. 5.)
- Karel KAPLAN, *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945–1952*. Studie. Praha, ÚSD AV ČR ve spolupráci se Státním ústředním archivem 1993. 84 s. (Sešity ÚSD, sv. 6.)
- Československo a Izrael 1945–1956*. Dokumenty. [K vydání připravili M. Bulínová (editorka), J. Dufek, K. Kaplan a V. Šlosar.] Praha, ÚSD AV ČR ve spolupráci s Historickým ústavem Armády ČR a se Státním ústředním archivem 1993. 399 s.

Kronika

Česká „German Studies“?

Jan Křen

Vztahy se sousedním Německem a Rakouskem patří nepochybně k českým prioritám. Zdůrazňuje je první programové prohlášení vlády ČR, ve stejném smyslu vyznívají průzkumy veřejného mínění a totéž dokládá i praxe rozmnožujících se styků politických, hospodářských a kulturních. S poznáním německy mluvícího světa to však u nás vypadá podstatně hůř a zarážející neznalosti se neobjevují jen v našich sdělovacích prostředcích, kde jsou přirozeně nejvíc na očích. Nemalý podíl na tom má i naše věda, v níž německá problematika patří k nejzanedbanějším, což není ani zdaleka jen jedním z mnoha hříchů minulého komunistického režimu.

Česká historiografie má například na svém kontě slušné přehledy dějin skoro všech našich sousedů, ale německé dějiny nikdy nevytvořila; také dějiny Rakouska končí u nás zpravidla rokem 1918. Na Karlově univerzitě pracuje sice krátce malé Centrum pro německé a rakouské dějiny, ale Ústav dějin střední a východní Evropy, i když se touto problematikou zabýval jen okrajově, byl zrušen. Jediný náš velký německý slovník Siebenscheinův vznikl v 50. letech a moderní slovník nové generace s terminologií SRN a dnešního Rakouska je v nedohlednu. Většina našich učitelů němčiny vystudovala za éry bývalého

NDR a jejich znalosti SRN a Rakouska nejsou dostatečné. Také v aktuální problematice sudetské je – kromě prvních pokroků v bádáních o odsunu – situace krajně neuspokojivá. Dokonce ani většina rozsáhlé sudetské literatury není v ČR k mání, což ostatně platí o německé a rakouské literatuře a časopisech vůbec. Naše knihovny dnes nakupují méně než dříve a je otázkou, zda dary a pomoc ze zahraničí jsou s to tento deficit vyrovnat. Dokonce i klasické germanistické disciplíny, které se u nás mohou vykázat slušnou tradicí a úctyhodnými vědeckými výkony, zápasí dnes s existenčními potížemi. Literárněvědná bádání na tomto poli byla v Akademii důkladně osekána a v jazykové výuce nevalné platy pedagogů usnadňují odsávání do jiných sektorů, především do soukromého podnikání.

V posledních několika letech se sice začaly rozvíjet pozoruhodné vědecké aktivity aspoň na poli vzájemných vztahů, a to jak v tradičních univerzitních centrech, tak i v regionech, především na tamních nových vysokých školách. Nehledě však k několika průkopnickým přehledným pracem jsou tato bádání vesměs torzovitá a rozptýlená a rozvíjejí se převážnou měrou jen v germanistice a historiografii. Jak ukázala nedávná vědecká konference našich

odborníků, které se zúčastnili i přední zahraniční vědci z USA, Francie, Polska a samozřejmě i Německa a Rakouska, vědce, kteří se zabývají aktuálními a výsoce potřebnými bádáními ekonomickými, sociologickými a politologickými v německo-rakouské tématice, bychom u nás spočítali nejspíš na prstech jedné ruky.

To je také základní problém, před kterým zde naše věda stojí: obzor tradičních disciplín, jakou je germanistika (ale také asi i slavistika) vyžaduje naléhavě rozšíření a modernizaci. Bez jazyka a literatury, tedy oborů tradiční germanistiky, nelze o poznání německy mluvícího světa ani mluvit. Ale literatura není celá kultura, v níž dnes nadto nabývají na váze neliterární obory – hudba a vizuální umění. Také jazyk je nezbytným klíčem – a v mnohém ohledu víc než klíčem – k poznání tohoto pro nás na výsost důležitého prostoru – ten je však primárně tvořen ekonomikou, sociálními vztahy, státem, právem a politikou a tyto sféry není tradiční germanistika s to postihnout.

K poznání této reality, především reality současné, a k orientaci v ní je nezbytný komplexní interdisciplinární přístup, který se – pokud jde o tuto tematiku – na západě už dávno prosadil v podobě oboru, nazývaném *german studies*; v západní Evropě a v USA, ale také například v Polsku má rozsáhlou institucionální základnu v podobě četných akademických a univerzitních ústavů a center.

Je samozřejmé, že mechanické přenesení těchto modelů na naši půdu není dost dobře možné a že česká věda musí i zde vypracovat své vlastní a podmínkám naší státní existence odpovídající koncepce. To ovšem není a nebude nikterak snadné, uváží-li se složitost a artikulace německy hovořícího světa a naše tradičně slabá

schopnost jeho reflexe, není-li dokonce výstižnější mluvit o ignoraci, projevující se nejčastěji zužujícími a zjednodušujícími pohledy – jednou rakouským, podruhé východoněmeckým, potřetí bavorským, přičemž v pozadí je téměř vždy obsesivní prizma sudetské. Stará čeština byla v tomto ohledu výstižnější svým pomnožným termínem „v Němcích“: ten zahrnoval i Rakousko, dílem též Švýcarsko a německou diasporu; ostatně i samo Německo, tato staronová přední evropská mocnost zůstává i po svém překotném sjednocení pomnožným celkem, se kterým nás, Čechy, odedávna spojuje víc než jen pouhé sousedství. Právem hovoří preambule naší smlouvy se SRN o „společných dějinách“. Tomuto pojmu, který nemá jen historické konotace, nutno ovšem správně rozumět – je totiž neskonale širší než jen naše staré dějinné souručenství s Němci v českých zemích, kteří se v tomto století začali nazývat sudetskými. Česká *german studies* nemohou tuto dimenzi pominout, ale nemohou být též redukována jen na ni. To má ostatně širší platnost i v historii: společné česko-německé dějiny nevyčerpávají celou německou dějinnost. Přeneseno do úvah o českém pojetí *german studies* to znamená, co na zmíněné konferenci výstižně zdůraznil ministr školství prof. Pířha, že totiž naše poznání německé reality (či realit) se nemůže omezit jen na vzájemné vztahy, ale že musí mít těžiště ve studiu a analýze skutečnosti německy hovořících zemí samotných – její uchopení, uchopení povytce české, musí zde být základním cílem a smyslem. I pojem německé reality nutno ovšem pochopit a rozšifrovat, a to z našeho českého hlediska. Z americké dále je samozřejmě viditelné především Německo, hospodářsky a postupně stále více i politicky první mocnost Evropy. Z naše-

* Pod názvem Německá studia v České republice a ve světě uspořádalo tuto konferenci Centrum pro německé a rakouské dějiny FSV UK v Karolinu ve dnech 13. a 14. května t.r. Záznam přednesených referátů, jež podaly přehled prací na této tématice na českých i moravských vysokých školách, je chystán do tisku.

ho blízkého stanoviště se jeví složitější i samo Německo, o ostatních německy mluvících zemích ani nemluvě. Z důvodů nejen historických má pro nás prvořadý význam i sousední Rakousko, z jiných důvodů sem aspoň zčásti náleží Švýcarsko a rovněž německé menšiny; v mnohých ohledech sem patří i tematika židovská.

Ideálním českým ekvivalentem k anglickému *german studies* by byl pojem studia německy hovořících zemí (*deutschsprachige Länder*), který ovšem v češtině zní nezvykle a šroubovaně. Odtud naše termínová volba: německo-rakouská studia, která ovšem předpokládají zřetel i k druhým částem německy hovořících etnik a rovněž k dalším středoevropským národům, s nimiž je německy mluvící svět odedávna těsně propleten a bez nichž je nepochopitelný.

Zde se rýsuje nové a u nás dosud takřka nedotčené pole vědeckého výzkumu interdisciplinárního rázu, v němž musí být zastoupeny nejen tradiční germanistické disciplíny, ale rovněž – a možná především – moderní obory ekonomické, sociologické a politologické, vždy samozřejmě s potřebným historickým zázemím. Tento záměr má i druhou, neméně významnou stránku pedagogickou, totiž německo-rakouská studia jako nový univerzitní obor, o něž je mimochodem mezi studenty značný zájem. To zahrnuje řadu úkolů, počínaje postgraduálním studiem učitelů němčiny (moderní vlastivěda dnešního Německa a Rakouska), rozšíření nabídky této problematiky v bakalářském studiu humanitních fakult a regionálních univerzit, pro něž se tu rýsuje zvlášť působivé pole činnosti; vlastním jádrem je pak zavedení speciálního magisterského a doktorandského studia německo-rakouské problematiky pro zájemce z řad absolventů bakalářských běhů humanitních fakult.

S tímto programem, podnět k němuž vzešel z prací česko-německé komise historiků, byla odborná veřejnost poprvé se-

známena na zmíněné květnové konferenci. Zajímavý byl ohlas: větší (a vysoce pozitivní) v zahraničí než u nás a u nás pak víc na politických místech než v obci intelektuální. Zde se o německé či sudetské otázky píše habaděj, ale o potřebě systematického poznání této látky věru pramálo, ačkoli leckterý z těchto příspěvků je živým dokladem, jak nám právě toto poznání chybí. Záměr vybudovat česká *german studies* je ovšem velice troufalý, vezme-li se v úvahu, jaké jsou pro to u nás předpoklady institucionální, personální i technické. Malé Centrum pro německé a rakouské dějiny FSV (stejně jako v této věci velice iniciativní regionální univerzity) nemá k naplnění těchto záměrů dostatek sil – v ČR není v současnosti ani jediné pracoviště, které by se mohlo stát odborným garantem. Ještě horší je to po stránce technické – o katastrofálním nedostatku odborné literatury byla již řeč – a vůbec nejhorší je to s hlediska personálního. Bylo již řečeno, že specializované badatele na této tématice lze spočítat pomalu na prstech jedné ruky, přičemž nejzkušenější z nich jsou již v penzijním věku, takže střída generací je tu nanejvýš nutná. V podstatě jedinou cestou k vytvoření badatelského jádra je – kromě výchovy vědeckého dorostu – reorientace badatelů. Musí být nalezeni zralí ekonomové, sociologové, politologové a historici, kteří budou ochotni změnit své dosavadní odborné zaměření a přejít na tuto tematiku. Dosavadní zkušenosti jsou ovšem dosti tristní, ačkoli jde o šanci mimořádně atraktivní a perspektivní. Jedna z příčin tohoto stavu je ovšem tak říkajíc objektivní – institucionální vakuum. Lze si totiž jen stěží představit rozvoj tohoto oboru bez institucionální základny – specializovaného interdisciplinárního akademického ústavu, který by zajistil potřebné odborné zázemí a dal badatelům solidní existenci a dlouhodobou vyhlídku. Naše politická místa, především obě nejvíce zainteresovaná ministerstva, projevi-

la v tomto ohledu pozoruhodné pochopení. MŠMT poskytlo již loni poměrně velkou dotaci, která umožnila aspoň založení Centra pro německé a rakouské dějiny při Fakultě sociálních věd UK. Z MZV, především od jeho vedoucích představitelů, v první řadě od ministra Zieleniece vzešel podnět, adresovaný Univerzitě Karlově, aby zde byl založen Ústav pro německá a rakouská studia, který by se stal centrem těchto bádání a zároveň garantem příslušného studijního oboru. Ve vedení UK a u dalších akademických funkcionářů se tento podnět setkal se spontánním souhlasem, žel – vzhledem k finanční tísní, v níž se Univerzita a její fakultní údy nacházejí

– poněkud platonickým. Zde se též naráží na bariéru, která po odstranění politických tlaků a sterility bývalého režimu tvoří dnes největší starost naší vědy – bariéru finanční. I v tomto případě je bezpodmínečně nutná dlouhodobá intervence státního rozpočtu, bez níž – i při vší podpoře našich i zahraničních nadací – instituce takového druhu prostě vzniknout nemůže.

Existuje řada relevantních důvodů, proč nová Česká republika a její věda tento nový obor potřebuje. Měl být založen již dříve a nebylo-li tomu tak, je nanejvýš nutné, aby se to stalo dnes a co nejdříve. Nezdáří-li se to dnes, bude se to muset stát později – a náš stát to bude o to víc stát.

Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970

Josef Belda

Vznik, činnost a dosavadní výsledky

Události v Československu let 1967–1970 patří k významným kapitolám dějin nejen československých, ale i evropských. Historické poznání je důležitým, ne vždy plně respektovaným prvkem účelného společenského jednání, normalizační režim však znemožňoval po celých dvacet let domácím badatelům objektivní historickou analýzu Pražského jara. Teprve jeho pád v listopadu 1989 vytvořil příznivé podmínky pro pravdivé zhodnocení těchto událostí i jejich mezinárodních souvislostí. Neméně důležitou součástí historického poznávání jsou i informace o institucích, které toto studium provádějí a organizují. Ke škodě věci bývají často opomíjeny, a proto přinášíme informaci o jedné z nich, jejímž přímým úkolem bylo soustavné zmapování právě tohoto období.

Významným počinem a pomocí se stalo rozhodnutí federální vlády z prosince 1989 vytvořit skupinu historiků, která by posoudila všechny souvislosti klíčových událostí roku 1968, jejichž příčin a následků do roku 1970. Vládním usnesením ze 14. ledna 1990 č. 100 byla proto zřízena Komise vlády ČSFR pro analýzu

událostí let 1967–1970. Vláda ji vybavila oprávněním vyhledávat a pořizovat kopie dokumentů z archivů všech státních institucí a po dohodě i jiných institucí, obracet se s žádostmi o písemná a ústní vyjádření na občany, kteří mohou podat k tomuto období potřebná sdělení, navazovat spolupráci s obdobnými komisemi dalších pěti zúčastněných států Varšavské smlouvy a získávat kopie jejich dokumentů.

Původní termín ukončení činnosti Komise byl stanoven na 31. březen 1991. Brzy se však ukázalo, že do této doby nelze nejen zpracovat závěrečnou syntézu, ale ani dokončit k tomu potřebnou heuristickou práci. Proto byl novým vládním usnesením prodloužen původní termín do 31. prosince 1991 a nakonec vzhledem k postupnému získávání důležitých zahraničních dokumentů, zvláště ruských, které umožňovaly nová hodnocení i změnu mnohých závěrů, až do 31. prosince 1992.

Komisi tvořilo po několika personálních změnách 18 českých a slovenských pracovníků různých společenskovědních oborů, převážně historiků soudobých dějin. Jejím předsedou byl jmenován prof. ing.

Vojtěch Mencl, DrSc. a místopředsedy PhDr. Jozef Jablonický, DrSc., který byl zároveň předsedou obdobné komise působící ve Slovenské republice, a PhDr. Václav Kural, CSc. Vědeckým tajemníkem Komise byl Miloš Bárta, CSc. Toto čtyřlenné stálé vedení Komise, které doplňovala ještě organizační tajemnice Ivana Ryzcová, vytvářelo a řídilo odborné výzkumy i nevelký technický aparát. Od počátku byla činnost Komise určována poznáním, že pokus o objektivní hodnocení tak složitého období je možný jedině dobře organizovanou součinností různých společenských věd, kterou by nakonec integrovala historiografie jakožto disciplína pro toto téma syntetická. Komise tedy zabezpečovala výzkumnou součinnost sociologů, právních vědců, ekonomů, filozofů, politologů a dalších společenskovědních pracovníků. Z jejich činnosti tak vznikla řada oborových studií k dílčím otázkám společenského vývoje.

Významnou pomoc pro práci Komise představovala příruční knihovna, v níž se podařilo soustředit půjčkou, nákupem i dary rozsáhlou zahraniční a domácí literaturu o Pražském jaru a jeho mezinárodních souvislostech ze 70. a 80. let.

Neméně důležitou složkou činnosti Komise bylo vytváření stálých kontaktů se zahraničními partnery a dosažení úzké nadnárodní spolupráce. V řadě případů se to zdařilo a nemálo přispělo k objasnění některých složitých problémů.

Aby byl vlastní výzkum archivů státních i jiných institucí co nejkomplexnější, prováděly ho skupiny badatelů složené z historiků a archivních pracovníků. Brzy po ustavení Komise se jejímu vedení podařilo dosáhnout dohody s ÚV KSČ o využití jeho archivu, který představoval jeden z nejdůležitějších fondů pro zkoumané období. Vedení jednotlivých archivů usnadňovala a urychlovala práci archivních skupin tým, že buď sama kopírovala vybrané dokumenty, nebo je zapůjčovala ke kopírování v Komisi. Tím se postupně vytvá-

řela sbírka důležitých dokumentů, která má z hlediska historiografie stejnou hodnotu jako vlastní archivní originály, aniž by se porušily původní fondy. Kromě mimofundně rozsáhlého výzkumu všech dostupných archivů státních i jiných institucí bylo třeba zachránit archivy významných účastníků, jejich zápisy a koncepty. Pokud tito účastníci ještě žili, také zaznamenat jejich autentická svědectví. Zde bylo třeba postupovat bez otálení, neboť stále častější úmrtí nositelů nezřídka jinak nedostupných informací znamenala nenahraditelné ztráty. Snaha o rychlost však nesměla snižovat kvalitu prováděných rozhovorů. Vedení Komise se podařilo získat pro zajištění těchto úkolů dostatečný okruh odborných profesionálních pracovníků a dále ho doplňovat skupinou smluvních či dobrovolných spolupracovníků, měnících se podle potřeby. Ti při přípravě rozhovorů vycházeli z informací známých z literatury, tisku, chronologických přehledů a podobně. Spoluprací s archivními badateli se snažili zjišťovat a pak cílenými dotazy při rozhovorech zaplňovat mezery v pramenných zdrojích. Před každým rozhovorem byl připraven a písemně formulován soubor otázek, konzultovaný s dalšími pracovníky Komise. Celkově se uskutečnilo zhruba 250 rozhovorů a jejich autorizovaný text na asi 4800 stránkách je součástí sbírky Komise. Za zvláště cenné považujeme záznamy rozhovorů s A. Dubčekem (bohužel jen první část), O. Černíkem, J. Špačkem, Č. Císařem, Z. Mlynářem, B. Šimonem a L. Štrougalem. Řada protagonistů normalizačního období však rozhovor přímo odmítla nebo se k němu nakonec nedostavila, například G. Husák, J. Lenárt, V. Bifak, B. Chňoupek a jiní.

Vedení Komise si od počátku uvědomovalo, že připravovaná syntéza nemůže vycházet jen z centrálních, jakkoli významných zdrojů, neboť by se jí nepodařilo postihnout pohyb a rozvoj české a slovenské občanské společnosti. To by znamenalo vážný nedostatek a zkresení jejich závěrů.

Již dosavadní literatura totiž naznačovala, že základním dynamismem, který značně ovlivňoval československý reformní pokus z let 1967–1970, byla právě emancipační a kreativní energie plynoucí z nitra občanské společnosti. K postizení této skutečnosti se jako nutný jevil podrobný průzkum regionální problematiky. Po dohodě s předsedou vlády České republiky dr. Petrem Pithartem bylo proto rozhodnuto, že v každém okrese bude jmenován kvalifikovaný zmocněnec Komise, a to z řad buď odborných pracovníků okresních muzeí, nebo erudovaných pracovníků státního archivu. S organizační pomocí českých ministerstev vnitra a kultury bylo na návrh tehdejších předsedů ONV již na jaře 1990 jmenováno v jednotlivých okresech více než 60 zmocněnců Komise. Jejich úkolem bylo prostudovat a případně zabezpečit do konce roku 1991 základní archivní dokumenty z uvedeného období v okresních archivech, v archivech KSČ, případně jiných institucí. Měli pročíst regionální tisk, edice, kroniky, uskutečnit a zaznamenat rozhovory s tamními protagonisty tehdejších událostí, udělat chronologii nejdůležitějších dějů a sepsat o tom souhrnnou zprávu. K ní měli přiložit fotokopie nejdůležitějších archivních dokumentů, případně i jiných významných událostí, týkajících se zvláště období kolem 21. srpna 1968 a 21. srpna 1969, a snažit se vystihnout smýšlení obyvatel. Komise doporučila okresním zmocněncům vytvořit okruh spolupracovníků složený z učitelů dějepisu a dalších muzejních a kulturních pracovníků. Většina zmocněnců věnovala tomuto úkolu velkou pozornost, někteří dokonce mimořádnou, a tak vznikla sbírka neobyčejně zajímavého materiálu s mnoha přílohami a překvapujícími zjištěními.

Do 31. prosince 1991 hradila činnost Komise ČSAV prostřednictvím svého Historického ústavu. Od 1. ledna 1992 do 31. prosince 1992 byla její činnost zajišťována ze státního rozpočtu v rámci Ústavu

mezinárodních vztahů. Po dobu existence Komise rozvíjeli její členové a pracovníci širokou heuristickou, dokumentační, analytickou i syntetickou, organizačorskou, expertizní, přednáškovou a publikační činnost. Shromáždili a odborně zpracovali na 120 000 stran kopií archivních dokumentů ze všech důležitých československých archivů a 6000 z archivů ruských, maďarských, polských, německých a bulharských. Získání kopií zahraničních archiválií před uplynutím třicetileté lhůty je velkým úspěchem, pokud jde o dokumenty z bývalého SSSR, je to úspěch bezprecedentní. Z ruských archivů získávala Komise materiály nejobtížněji; v Maďarsku i v Polsku se setkala s ochotou. Bez větších obtíží se jí to podařilo i v bývalé NDR a v Bulharsku. Z Ruska se dlouho nepodařilo žádné dokumenty získat, a to i přes různé intervence politiků, např. A. Dubčeka, J. Dienstbiera, velvyslance R. Slánského, ředitele Ústavu mezinárodních vztahů FMZV J. Valenty i ruského ministra zahraničních věcí B. Pankina. Teprve po nástupu B. Jelcina do funkce prezidenta a po návštěvě našeho prezidenta V. Havla v Rusku v roce 1992 se ledy pohnuly a Komise obdržela řadu závažných dokumentů. Nemalou zásluhu na tomto úspěchu mají i bývalý pracovník našeho velvyslanectví v Moskvě M. Tokár a poradce prezidenta B. Jelcina Rjurikov.

Komise poskytla různé expertizy státním a vládním institucím (ministerstvu zahraničí, Federálnímu shromáždění, Generální prokuratuře). Na požádání prezidenta V. Havla zaslala kanceláři prezidenta B. Jelcina pro potřeby řízení proti KSSS před Ústavním soudem Ruské republiky kopie našich i ruských (sovětských) dokumentů.

Zmocněnci Komise v regionech České republiky zpracovali zprávy o vývoji společnosti v 55 okresech o celkovém rozsahu 13 000 stran včetně příloh.

Členové i odborní pracovníci Komise vydali řadu knižních publikací, zveřejnili

několik desítek článků a rozhovorů v denním i odborném tisku, spolupracovali s československou i zahraniční televizí, s naším i zahraničním rozhlasem a s Krátkým filmem. Uskutečnili také mnoho přednášek o nejnovějších dějinách pro středoškolské učitele.

Komise rovněž navázala úzkou spolupráci s významnými akademickými pracovišti a resortními ústavy doma i s vědeckými pracovišti, archivy a jednotlivými odborníky z 15 zemí Evropy a Severní Ameriky. Její členové vystoupili na vědeckých konferencích nebo seminářích v Berlíně, Freiburgu, Linci, Madridu, Mannheimu, Miami, Modeně, Paříži, Vídni i na mnoha konferencích a symposiích v ČSFR.

Ve dnech 2.–6. prosince 1991 uspořádala Komise v Liblicích mezinárodní vědeckou konferenci na téma Československý vývoj v roce 1968, jeho mezinárodní souvislosti a důsledky. Konference se zúčastnilo 100 odborníků, mezi nimi 39 zahraničních hostů z 10 zemí.

Za hlavní výsledky činnosti Komise považujeme:

1. Zpracování 27 odborných monografických studií k dílčím otázkám společenského vývoje v Československu v letech 1967–1970 v celkovém rozsahu 1710 stránek.
2. Zpracování dvousvazkové chronologie „Československo 1966 – 1971“ o 1155 stránkách.
3. Zpracování první verze syntetické práce o vývoji československé společnosti v letech 1967–1970 v rozsahu 12 kapitol, celkem 1500 stran. Ta vznikala v průběhu posledních 10 měsíců roku 1992 a nemohla už zahrnout rozhodující část ruských dokumentů, které staví některé otázky do nového světla. O vydání dalších, zvláště závažných dokumentů se dosud jedná. Z těchto důvodů nelze považovat tuto syntetickou práci za ukončenou a autoři jednotlivých kapitol dále pokračují na jejích úpravách.

4. Vytvoření obsáhlé sbírky kopií dokumentů z archivů státních a jiných institucí, z archivů Bulharska, Maďarska, bývalé NDR, Polska a Ruska, z darů občanů, ze zápisů rozhovorů s protagonisty a zpráv a příloh okresních zmocněnců – jak již bylo uvedeno výše.
5. V souladu s principem nevytvářet oficiální stanoviska nevydala Komise žádné oficiální zhodnocení. Je si však vědoma, že veřejnost má právo dočkat se sdělení, „jak to tenkrát vlastně bylo“. Skupina autorů syntetické práce proto připravila do tisku asi šestisetstránkovou populární publikaci, která vyjde v letošním roce.

Ediční rada, kterou Komise iniciovala a kterou vede ředitel Ústavu pro soudobé dějiny PhDr. V. Prečan, se ve spolupráci s dalšími ústavy snaží připravit vydání prvních svazků devítidílné edice pramenů k dějinám Pražského jara. Ve spolupráci se zahraničními účastníky (Rusko, USA, SRN) se také připravují různé verze jedno- až dvousvazkového vydání základních dokumentů k roku 1968.

Vytvoření této sbírky považuje Komise za důležitý přínos k poznání a objektivnímu zhodnocení událostí v letech 1967–1970. Současní, a to i ti neobjektivnější badatelé jsou totiž prožitkem oněch událostí příliš ovlivněni. Na jedné straně je to velká výhoda, protože mohou snáze chápat ovzduší, specifiku doby, žijoucí každodennost a různé stránky dějů, které se časem vytrácejí. Na druhé straně však obtížněji získávají potřebný nadhled, působí zde i určitá neuzavřenost dějů vůči následujícím obdobím. Úplnějším a objektivnějším výsledkům zřejmě dosáhnou až generace následující, pro které budou nejen celá kontinuita, ale i dlouhodobě působící příčiny a následky mnohem přehlednější a srozumitelnější. Domnívám se, že právě pro ně bude tato sbírka cenným a snad i neopostadatelným pramenem poznání průběhu Pražského jara.

Poté, když koncem roku 1992 Komise ukončila činnost, přešla sbírka kopií dokumentů i veškerý vědecký materiál Komise podle usnesení vlády ČSFR č. 655 ze dne 2. prosince 1992 jako nedělitelný fond do Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, a to nejméně na pět let, než se podle stavu bádání dojedná prodloužení lhůt nebo uložení u Archivní správy, kam patří podle archivního zákona. Svou povahou sbírka

nesporně patří do Ústavu pro soudobé dějiny, navíc přichází do prostředí, v němž se vedle jiného věnuje velká badatelská a dnes už i ediční pozornost právě období 60. let, zvláště Pražskému jaru. Ústav už má nemalou materiálovou, literární i badatelskou základnu pro toto důležité období našich dějin a spojení obou těchto zdrojů se může stát významnou pomocí snahám o jeho pravdivé a objektivní zhodnocení.

Bibliografie

Záměrem redakce je předkládat domácí i zahraniční odborné veřejnosti pravidelně co nejúplnější bibliografii prací vztahujících se k soudobým českým/československým dějinám. Následující bibliografický přehled¹ je založen na databázi knihovny Ústavu pro soudobé dějiny a zachycuje pouze českou a slovenskou knižní produkci vydanou na území bývalé ČSFR v období od listopadu 1989 do prosince 1992. Cílem do budoucna však zůstává sestavování a publikování průběžné bibliografie z domácí i zahraniční knižní produkce, ale také prací publikovaných v domácích i zahraničních časopisech.

Každý záznam obsahuje základní údaje o publikaci: jméno autora či autorů, popřípadě první slovo názvu² v záhlaví, titul, podtitul, nakladatelské údaje, rozsah. Dále je uvedeno jméno edice, ISBN,³ případně údaje o původním vydání anebo – jde-li o překlad – o vydání originálu. V nutných případech je připojena i stručná charakteristika uváděného díla.

Celá bibliografie je členěna do pěti základních oddílů a ty pak do dílčích podskupin. Způsob členění bibliografie může jistě být předmětem diskuse a mohou zde existovat různá hlediska a názory. Naším úmyslem bylo především vytvořit systém

co možná nejvhodnější pro uživatele. V I. oddíle jsou uvedeny tituly zabývající se teoretickými problémy historiografie, organizací vědecké a archivní práce, bibliografie a encyklopedická literatura se vztahem k soudobým dějinám. II. oddíl uvádí díla z příbuzných společenských věd, ale také některé publicistické práce, případně krásnou literaturu. Jde zkrátka o práce, které se zabývají tematikou soudobých dějin a jsou tedy i pro historika nějakým způsobem zajímavé. Jejich východiska, perspektiva, způsob uvažování jsou ale přitom od přístupu historika odlišné. III. oddíl zahrnuje tištěné prameny k soudobým dějinám: edice projevů, statí, dokumetů, fotografické publikace, paměti, deníky a různá svědectví, rozhovory s protagonisty a pamětníky událostí. IV. a V. oddíl přináší informace o sekundární literatuře. Prvotní hledisko členění je chronologické. Jednotlivé tituly jsou zařazeny do sedmi časových období. Práce, které svým časovým záběrem přesahují vymezené periody, jsou pak zařazeny do sedmi tematických skupin v oddíle V. anebo, pokud jde o práce obecnější, v podskupině IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy v oddílech IV. a V., a to odkazy navzájem mezi chronologickými a tematickými podskupina-

1 Bibliografii sestavili Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma.

2 Jde o práce, u nichž nebyl autor uveden či o práce čtyř a více autorů.

3 Bližší informace o ISBN viz např.: Příručka uživatele systému, ISBN, Praha: NK – Národní agentura, ISBN, 1992.

mi, ale také odkazy informující o relevantních titulech uvedených v oddílech I. – III. Uživatel tak může získat pokud možno úplné informace k jednotlivým časovým obdobím či tematickým okruhům, aniž by musel procházet celou bibliografií.

Na závěr je připojen rejstřík, který obsahuje jména autorů uvedená v záhlaví. Názevový rejstřík pak uvádí práce citované pod názvem.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie
- I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

II. Společenské vědy, publicistika

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie

III. Prameny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1968–1969
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–1992
- IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A-G)

V. Tematická část

- V.A Střední a východní Evropa
- V.B Československé a české vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- V.D Česko/československo – německé vztahy
- V.E Židé v Československu
- V.F Osobnosti, biografie
- V.G Kultura, umění, literatura

I. HISTORIOGRAFIE

I.A Obecné problémy historiografie

KROUTVOR, Josef #1
Potíže s dějinami: Eseje. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 1990. – 143 s. – Poprvé vyšlo v r. 1988 v samizdatové edici Prostor. ISBN 80-85190-01-X

KŘEN, Jan #2
Bílá místa v našich dějinách? – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 107 s. – (Knihovna Lidových novin; Sv. 3). ISBN 80-7106-003-8

KUČERA, Karel #3
Historie a historici. – 1. vyd. – Praha: Univerzita Karlova, 1992. – 252 s.: fotogr. ISBN 80-7066-589-0

MĚCHÝŘ, Jan #4
O novodobých dějinách Československa: Několik informací, poznámek a úvah o uplynulých sedmdesáti letech. – 1. vyd. – Praha: Magnet-Press, 1991. – 104 s. – (IMPULS).

PALOUŠ, Radim #5
Světovék neboli 1969: Hypotéza o konci novověku, ba o konci celého eurověku a o počátku světověku. – 1. vyd. – Praha: Vyšehrad, 1990. – 94 s. ISBN 80-7021-051-6

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce

NÁVŠTĚVA #6
předsedy vlády České republiky JUDr. Petra Pitharta v pražských archívech: 13. duben 1990. Autor úvodu Ivan Hlaváček. – Praha: Státní ústřední archiv, 1990. – 74 s.: tab., obr.

OKRESNÍ #7
archív v Olomouci 1991. – Olomouc: Okresní archív, 1992. – 274 s.: fotogr., plánky.

ŠLECHTOVÁ, Alena – #8
LEVORA, Josef
Členové České akademie věd a umění: 1890–1952. – Praha: Ústřední archiv ČSAV, 1989. –

623 s.: obr. – (Seria B Editiones. Práce z dějin ČSAV / Studia historiae Academiae scientiarum Bohemoslovacae; Sv. 3).

I.C Bibliografie

DOHNALOVÁ, Emilie – #9
NICOLAUSOVÁ, Eva
Bibliografie okresu Vsetín. Fotografie Aťa Skládanková. – 1. vyd. – Olomouc: Státní vědecká knihovna, 1991. – 267 s.: [16] s. fotogr. – Soupis novin a časopisů zprac. Jaromír Kubíček. – Kapitulu o správním vývoji okresu napsal Ladislav Baletka. – Spoluvydavatel Okresní knihovna ve Vsetíně, Okresní vlastivědné muzeum ve Vsetíně a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. ISBN 80-85048-035-3

DRÁPALA, Milan #10
Milan Šimečka: Bibliografie díla za léta 1975–1990. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 48 s. – Vydáno ve spolupráci s Čs. dokumentačním střediskem nezávislé literatury v Scheinfeldu – Schwarzenbergu k příležitosti V.Z.D.O.R. Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989, Praha, 1992

HÁLOVÁ, Marie – NEUŽILOVÁ, #11
Jitka – WEININGER, Jan
Západočeský kraj v tisku 1989: Soupis publikací a článků. Svazek 1. Textová část. Svazek 2. Rejstříky. – Plzeň: Státní vědecká knihovna, 1990. – 344 s., s. 345-444. – Prameny k souběžné regionální bibliografii Čech a Moravy.

HISTORIOGRAFIE #12
v Československu 1985 – 1989: Vyběrová bibliografie, sestavil Miloslav Kudelásek... [aj.]; předmluva František Šmahel; metodický úvod Jan Vlk. – Praha: Historický ústav ČSAV, 1990. – 376 s. – (Práce Historického ústavu ČSAV. sv. 1. Řada D: Bibliographia). ISBN 80-900120-7-8

JIČÍN, Rudolf #13
Bibliografie samizdatových publikací a statí ve fondech a sbírkách dokumentačního oddělení ÚSD: Historie. 1. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – i-iii, 51 s.

- KYJOVSKÁ, Božena #14
Jihomoravský kraj v tisku 1988: Soupis publikací a článků. Svazek 1. Textová část. – Svazek 2. Rejstříky. – Brno: Státní vědecká knihovna, 1991. – 369, 102 s. – Prameny k souběžné regionální bibliografii Čech a Moravy. ISBN 80-7051-036-6
- MATOUŠ, Ilja #15
Bibliografie Josefa Škvoreckého. [Díl] 1, Doma. – [1. vyd.]. – Praha: Společnost Josefa Škvoreckého, 1990. – 75 s. ISBN 80-85274-03-5
- NOVÁ, Eva – #16
BÍNOVÁ-KÁDNEROVÁ, Jiřina
Středočeský kraj v tisku 1968: Soupis publikací a článků. – Kladno: Státní vědecká knihovna, 1991. – 132 s. – Prameny k souběžné regionální bibliografii Čech a Moravy. ISBN 80-85191-02-4
- SOUPIS #17
zahraničních periodik docházejících do ústředních knihoven a státních vědeckých knihoven ČR v letech 1987–89 a objednaných na rok 1990. Díl 1, A – J. Díl 2, K – Ž. – Praha: Národní knihovna, 1990. – 243 s., s. 249-493. ISBN 80-7050-070-0, 80-7050-074-3
- VACOVÁ, Marie #18
Soupis regionálních bibliografií 1991: Bibliografie bibliografií. – Ústí nad Labem: Státní vědecká knihovna, 1991. – 300 s. – (Bibliografie).
- VÝCHODOSLOVENSKÝ #19
kraj v tlači 1988: Bibliografická ročenka. 1. zväzok. 2. zväzok. 3. zväzok. 4. zväzok. Sestavila Katarína Kapišinská...[aj.]. – Košice: Štátna vedecká knižnica, 1991. – 407 s., s. 417-730, 739-1161, 1170-1459. – (Bibliografia východného Slovenska). ISBN 80-85328-01-1
- ZÁPADOČESKÝ #20
kraj v tisku 1990: Soupis publikací a článků. Svazek 1. Textová část. – Svazek 2. Rejstříky. Plzeň: Státní vědecká knihovna, 1990. – 372 s., s. 377-470. – Prameny k souběžné regionální bibliografii Čech a Moravy. ISBN 80-85093-09-X
- ČULÍK, Jan #21
Seznam publikací vydaných v hlavních exilových nakladatelstvích 1971–1990. – Praha: ÚSD ČSAV, 1992. – 53 s. – Vydáno ve spolupráci s ČSDS Scheinfeld. – Text vydán k příležitosti V.Z.D.O.R. – Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989, Praha 1992.
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky*
- ALMANACH #22
Labyrinth 1992. Editor Joachim Dvořák. – 1. vyd. – Praha: Primus, 1992. – 304 s.: obr. – Seznam nakladatelství a knihkupectví. ISBN 80-901091-6-0
- BIOGRAFICKÝ #23
slovník osobností moderních dějin. Sestavil Vladimír Lesák ... [aj.]. – 1. vyd. – Hradec Králové: Gaudeamus, 1991. ISBN 80-7041-324-7
- BURIAN, Václav – #24
GALÍK, Josef – MACHALA, Lubomír
Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu: Informatorium pro učitele, studenty i laiky. – 1. vyd. – Olomouc: Hanácké noviny, 1991. – 166 s.
- ČERNÝ, Milan #25
Kdo je kdo 1991: Čechy, Morava, Slezsko. – 1. vyd. – Praha: TV Spectrum, 1991. – 207 s. ISBN 80-85334-01-1
- DORAZIL, Otakar #26
Světové dějiny v kostce: Historická příručka. – Vimperk: Papyrus, 1992. – 502 s.: tab. + mapky. ISBN 80-901111-1-4
- KALENDÁRIUM #27
osobností regionu Střední Čechy (kromě Prahy) na rok 1992. Sestavila Viola Kopalová, Jiří Hloušek. – Kladno: Státní vědecká knihovna, 1991. – 131 s. – (Bibliografie; Velká řada – 117). ISBN 80-85191-04-0
- KDO #28
je kdo 91/92: Česká republika. Federální orgány ČSFR. 1. díl A – M. – 2. díl N – Ž. –

1. vyd. – Praha: Kdo je kdo, 1991. – 636 s., s. 637-1298. – Obsahuje údaje o složení politických orgánů, diplomatické reprezentaci v ČSFR, adresy ministerstev, politických stran a důležitých podniků. ISBN 80-901103-0-4
- KRIŽANOVÁ, Anna** – #29
SLÍŽOVÁ, Daniela
Osobnosti slovenskej exilovej literatúry 1945 – 1990. Úvod Tomáš Winkler. – Martin: Martin, 1991. – 32 s.: fotogr. ISBN 80-85286-24-6
- KTO** #30
je kto na Slovensku 1991. Sestavil Vladimír Adamec... [aj.]. – Bratislava: Konzorcium Encyklopédia, 1991. – 236 s. ISBN 80-85226-06-5
- NOVĚ** #31
vzniklé společenské, zájmové a profesní organizace, hnutí, sdružení, spolky: Spektrum 90. Redaktor Jan Cyrany. – 1. vyd. – Praha: Spektrum, 1990. – 125 s. – Rejstřík politických stran a hnutí s. 101-102. – Rejstřík nově vzniklých organizací, sdružení a spolků s. 105-113. – Rejstřík společenských a zájmových organizací, sdružení a spolků působících před listopadem 1989 s. 117-125. ISBN 80-7107-001-7
- NÁDVORNÍKOVÁ, Květa** #32
Československo: Malý dokumentační přehled. 3. – Ostrava: Státní vědecká knihovna, 1991. – nestr. ISBN 80-7054-034-6
- OBCE** #33
České republiky 1992: Malý lexikon. – Praha: Český statistický úřad, 1992. – 197 s.
- POLITICKÉ** #34
strany a hnutí v ČSFR 1992. – 1. vyd. – Praha: Pressfoto, 1992. – 191 s. ISBN 80-7446-078-4
- PŘEHLED** #35
periodického tisku v České republice v roce 1990. Svazek 1, Soupis periodik (poř.č. 1-2015). Svazek 2, Soupis periodik (poř.č. 2016-4046). Svazek 3, Rejstříky. Zpracovala Dagmar Malá. – Praha: Národní knihovna, 1991. – 216 s., s. 217-428, 429-653. ISBN 80-7050-112-X
- SEZNAM** #36
nakladatelů v České republice. – 2. dopl. vyd. – Praha: Svaz českých nakladatelů, vydavate-
- lů a knihkupců spolu s ministerstvem kultury České republiky, 1991. – 137 s. ISBN 80-900003-5-5
- SLOVNÍK** #37
českého románu 1945–1991: 150 děl poválečné české prózy. Zpracoval Blahoslav Dokoupil, Miroslav Zelinský... [aj.]. – 1. vyd. – Ostrava: Sfinga, 1992. – 314 s. ISBN 80-900578-9-6
- SLOVNÍK** #38
zakázaných autorů 1948–1980. Autoři Jiří Brabec, Jan Lopatka, Jiří Gruša, Petr Kabeš, Igor Hájek. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. – 541 s. – Reedice Slovníku českých spisovatelů (Toronto: Sixty-Eight Publ., 1982). ISBN 80-04-25417-9
- STATISTICKÁ** #39
ročenka České a Slovenské Federativní Republiky 1990. – 1. vyd. – Praha: SNTL – Státní nakladatelství technické literatury, 1990. – 740 s. ISBN 80-03-00516-7
- STATISTICKÁ** #40
ročenka České a Slovenské Federativní republiky. 1991. – 1. vyd. – Praha: Federální statistický úřad, 1991. – 745 s.: tab. ISBN 80-7049-016-0
- STATISTICKÉ** #41
údaje, které jsme nesměli znát. – 1. vyd. – Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1990. – 95 s.: tab. ISBN 80-03-00535-3
- TÓTH, Rastislav** – #42
KRNO, Svetozár – **KULAŠÍK, Peter**
Stručný politologický slovník. – Bratislava: Uniapress, 1991. – 78 s. ISBN 80-85313-18-9
- ŽELAZKO, Miloslav** #43
Volby 1990: Informační materiály k volbám 8. a 9.6.1990 – Ostrava: Státní vědecká knihovna, 1990. – 21 s. – (Informační publikace oddělení bibliografie; V/3). ISBN 80-7054-025-7

II. SPOLEČENSKÉ VĚDY, PUBLICISTIKA

II.A Ekonomie

- ALTERNATIVNÍ** #44
rozvojové cesty průmyslové společnosti po zhroutení reálného socialismu: Referáty a některé diskusní příspěvky ze semináře, pořádaného ve dnech 22. – 23. března 1991 v Praze Nadací Heinricha Bölla a Vysokou školou ekonomickou v Praze: Praha 22.03. – 23.03.1991. – Praha: Nadace Heinricha Bölla, Vysoká škola ekonomická, 1991. – 71 s.
- DYBA, Karel** #45
Ekonomika zítřka mýma očima. – Praha: Top Agency, 1992. – 59 s. ISBN 80-900-626-9-5
- KLAUS, Václav** #46
Cesta k tržní ekonomice; A Road to Market Economy: Výběr z článků, projevů a přednášek v zahraničí: Selected articles, speeches and lectures held abroad. – Praha: TOP Agency, 1991. – 81 s.: fotogr., grafy. – (TOP).
- KLAUS, Václav** #47
Demontáž socialismu: Předběžná zpráva; Dismantling Socialism: A Preliminary Report: Cesta k tržní ekonomice II: A Road to Market Economy II. – Praha: TOP Agency, 1992. – 110 s.: 1 obr., grafy. ISBN 80-900626-6-0
- KLAUS, Václav** #48
Nemám rád katastrofické scénáře. – 1. vyd. – Ostrava: SAGIT, 1991. – 173 s.: fotogr., grafy. ISBN 80-900336-6-0
- KLAUS, Václav** #49
O tvář zítřka: Rok devadesátý. Doslov Jindřich Menzel. – 1. vyd., dotisk. – Praha: Pražská imaginace, 1991. – 210 s.: fotogr. – Kap. Neučesaný úředník naps. Jan Stráský. – Kap. Přímá cesta naps. Josef Zieleniec. ISBN 80-7110-035-8
- PROGNOSTICKÉ** #50
reflexe problémů přechodu k demokracii a k tržní ekonomice v ČSFR. Editor a vedoucí autor. týmu Valtr Komárek. – Praha: Koridor, 1991. – 237 s.: tab. – V příloze samost. studie: Miloš Pick, F. Stránský, A. Suk, Jiří Suk. ISBN 80-900324-4-3
- SOCIÁLNĚ** #51
– politická proveditelnost ekonomické reformy v Československu. – Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách CEFRES, 1992. – 72 s. – Cahiers du CEFRES číslo 1, červen 1992.
- SVITÁK, Ivan** #52
Ekonomické legendy aneb Tobogan do Bolívie? – 1. vyd. – Brno: Cicero, 1991. – 129 s. – (Knihovna zajímavostí). ISBN 80-900679-0-5
- ŠVEJNAR, Jan** #53
Strategie ekonomické přeměny Československa. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 46 s. – (Archy; Sv. 4). ISBN 80-7106-008-9
- TERČ** #54
– teorie, empirie, region, člověk. – Praha: Sociálně ekonomický ústav ČSAV, 1992. – 191 s.
- VÝBOR** #55
z díla Jiřího Kosty, autor věnování Zdislav Šulc. – Praha: Ekonomický ústav ČSAV, 1991. – 160 s.: tab. – Vydáno k 70. narozeninám Jiřího Kosty ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny ČSAV. – Přehled publikací Jiřího Kosty za léta 1969 – 1991 s. 147-160.
- ZELENÝ, Milan** #56
Československo očima exilového ekonoma. Milan Zelený. – 1. vyd. – Praha: Alternativa a Polarita, 1990. – 74 s.: tab. v textu. – (Alternativy). – Seriál článků, který vycházel v roce 1990 v Lidové demokracii.
- ZELENÝ, Milan** #57
Ještě je čas: Obávám se o osud této země. Milan Zelený. – 1. vyd. – Praha: Alternativy, 1991. – 96 s.: obr., grafy.
- ZIELENIEC, Józef** #58
Československo na rozcestí: Zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy. Redaktor Eva Lorencová. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 31 s. – (Archy; 1). ISBN 80-7106-002-X

II.B Filozofie, politologie, publicistika

- BĚLOHRADSKÝ, Václav** #59
Přirozený svět jako politický problém: Eseje o člověku pozdní doby. – 1. vyd. – Praha: Československý spisovatel, 1991. – 230 s. – (Orientace). ISBN 80-202-0279-X
- BĚLOHRADSKÝ, Václav** #60
Kapitalismus a občanské ctnosti. Doslov Karel Hvížďala. – 1. vyd. – Praha: Československý spisovatel, 1992. – 142 s.: obr. ISBN 80-202-0368-0
- BĚLOHRADSKÝ, Václav – HVÍŽĎALA, Karel** #61
Myslet zeleň světa: Rozhovor s Karlem Hvížďalou. – Praha: Mladá fronta 1991. – 111 s. – Původně vyšlo v roce 1985 v Edici Expedice, reprint Ritter Verlag 1989. ISBN 80-204-0239-X
- ČERNÝ, Václav** #62
O povaze naší kultury. – 1.vyd. v ČSFR. – Brno: Atlantis, 1991. – 71 s. ISBN 80-7108-014-4
- ČESKOSLOVENSKÝ** #63
fejton/fejton 1975–1976. Uspořádal a předml. naps. Ludvík Vaculík. – Praha: Novinář, 1990. – 150 s. – Původně v samizdatu. ISBN 80-7077-564-5
- DAHRENDORF, Ralf** #64
Moderný sociální konflikt: Esej o politice slobody. Úvod Iveta Radičová. – Bratislava: Archa, 1991. – 320 s. ISBN 80-7115-024-X
- DAHRENDORF, Ralf** #65
Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jednomu pánovi ve Varšavě. – Praha: Nakladatelství Evropského kulturního klubu, 1991. – 157 s. – Přeloženo z anglického originálu Reflections on the Revolution in Europe, Chatto & Windus, London 1990. ISBN 80-85212-17-X
- DIENSTBIER, Jiří** #66
Snění o Evropě: Politický esej. Úvod Václav Havel. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 154 s. – (Knihovna Lidových novin; [Sv.] 6) ISBN 80-7106-014-3
- DNEŠNÍ KRIZE** #67
česko-slovenských vztahů. Autor Fedor Gál ... [aj.]. – Praha: Sociologické nakl., 1992. – 112 s.: tab., grafy – (Studie, 4) ISBN 80-901059-4-7.
- FORMÁNEK, Miloslav** #68
Kam se řítíš Československo? – Praha: Sakko, 1991. – 119 s.
- GÁL, Fedor** #69
Z prvej ruky. – 1. vyd. – Bratislava: Archa, 1991. – 174 s.: [16] s. fotogr.: grafy. – Obsahuje studii Vrátime sa na križovatku?. – naps. Marián Timoracký. ISBN 80-7115-017-7
- HAVEL, Václav** #70
Dopisy Olze: (červen 1979 – září 1982). Autor doslovu Jan Lopatka. – 1. vyd. – Brno: Atlantis, 1990. – 395 s. ISBN 80-7108-009-8
- HAVEL, Václav** #71
Letní přemítání. – 1. vyd. – Praha: Odeon, 1991. – 118 s. ISBN 80-207-0330-6
- HAVEL, Václav** #72
Moc bezmocných. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 64 s. – (Archy; Sv. 2). ISBN 80-7106-005-4
- HAVEL, Václav** #73
O lidskou identitu: Úvahy, fejtony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979. Sestavil Vilém Prečan, Alexander Tomský. – 3. vyd. – Praha: Rozmluvy, 1990. – 397 s. – Chronolog. přehled životopisných údajů s. 371-386. ISBN 0-946352 04-6
- HEIDLER, Jan** #74
Volební systémy: Teorie a praxe. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 16 s. – (Archy; Sv. 3). ISBN 80-7106-007-0
- HRABAL, Bohumil** #75
Listopadový uragán. – 1. vyd. – Praha: Delta, 1990. – 138 s. – (Tvorbá uvádí; č. 1/1990).
- HÜBL, Milan** #76
Cesty k moci. Úvod Petr Uhl; doslov Miloš Hájek; sestavila Eliška Skřenková. – 1.vyd. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 199 s.: fotogr. v textu. – (Aktuality-Dialogy). – Při sestavo-

- vání využito samizdatových sborníků Magnetická anomálie, Glasnosti a dochované pozůstalosti Milana Hübla. ISBN 80-206-0208-9
- JIČÍNSKÝ, Zdeněk** #77
Právní myšlení v 60. letech a za normalizace. Doslov František Šamalík. – Praha: Prospektrum, 1992. – 209 s. ISBN 80-85431-24-6
- KADERÁBKOVÁ, Anna** #78
Restrukturalizace a problémové regiony: Zkušenosti vyspělých zemí. – Ústí n.L.: Sociálně ekonomický ústav, 1991. – 75 s.: obr. – (Ediční řada interních publikací, sv.1.)
- KAUTMAN, František** #79
T. G. Masaryk, F. X. Šalda, Jan Patočka. – 1. vyd. – Praha: Evropský kulturní klub, 1990. – 94 s.: fotogr. – Vydáno k výstavě Kde domov můj? ISBN 80-85212-04-8
- KOMÁRKOVÁ, Božena** #80
Původ a význam lidských práv. Úvod Jan Šimsa. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. – 234 s. ISBN 80-04-25384-9
- KREJČÍ, Jaroslav** #81
Problémy demokracie. – Praha: Legislativní ústav vlády ČSFR, 1991. – 165 s. – Studie a informace – roč. XXV. ISBN 80-85102-08-0
- KREJČÍ, Oskar** #82
Kdo vyhraje volby '92. – 1. vyd. – Praha: Ucho, 1992. – 143 s.: tab., grafy.
- KRONDL, Jan** #83
Aloha oe aneb čtvrtá cesta: Výběr z článků v Novinách a Československých Novinách v New Yorku. – 1. vyd. – Praha: Český dialog, 1992. – 63 s.
- KŘÍŽKOVSKÝ, Ladislav** #84
Politické strany a hnutí v mechanismu voleb v ČSFR. – 1. vyd. – Praha: Čechos, 1992. – 47 s. – Učební pomůcka.
- LIŠKA, Jiří (George)** #85
Stát a zahraniční politika: Historie. Geopolitika. Státověda. – Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. – 121 s. ISBN 80-85241-13-7
- LOEWENSTEIN, Bedřich** #86
O nacionalismu a revolucích. – Praha: Lidové noviny, 1991. – 75 s. – (Archy; Sv. 5). ISBN 80-7106-020-8
- MANNHEIM, Karl** #87
Ideologie a utopie: Přednášky a eseje. Úvod Miloslav Petrušek. – 1. vyd. – Bratislava: Archa, 1991. – 357 s. ISBN 80-7115-022-3
- MASARYK, Tomáš Garrigue** #88
Nesnáze demokracie. O bolševictví. – 1. vyd. – Praha: Listopad, nezávislé nakladatelství, 1990. – 48 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue** #89
O škole a vzdělání. Úvod Josef Cach. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. – 135 s.: fotogr. v textu. – (Z dějin pedagogiky; 34). – Základní údaje o životě a díle T. G. Masaryka. Ukázky z jeho díla. ISBN 80-04-25554-X
- MILÉN, Petr** #90
Promluvy z exilu: Na vlnách Svobodné Evropy. – 1. vyd. – Praha: vlastním nákladem, 1990. – 81 s. ISBN 80-900209-4-1
- MLYNÁŘ, Zdeněk** #91
Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi: Příspěvek k teoretické analýze. – 2. vyd. – Praha: Prospektrum, 1991. – 150 s.: tab. ISBN 80-85431-17-3
- MÜLLER, Adolf** #92
Úvod do vědy o politice. – 1. vyd. – Praha: Lunarion, 1991. – 117 s.: tab., grafy. ISBN 80-901031-0-3
- ORT, Alexandr** #93
Kulturní dimenze evropského domu. – Praha: Národní knihovna, 1990. – 67 s. ISBN 80-7050-052-2
- ORT, Alexandr** #94
Společný evropský dům. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1991. – 129 s. ISBN 80-205-0133-9
- PAMĚTNÍ** #95
tisk Tomáše Garrigua Masaryka: vydaný při příležitosti obnovení činnosti ústavu v roce

1991. Hlavní redaktor Jaroslav Opat. – Praha: Masarykova společnost, 1991. – 27 s.: fotogr.
- PATOČKA, Jan** #96
Tři studie o Masarykovi. Doslov Pavel Kouba. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1991. – 130 s. ISBN 80-204-0142-3
- PEROUTKA, Ferdinand** #97
O věcech obecných: Výbor z politické publicistiky. 1., 2. Úvod Daniel Bohdan, sestavil Jiří Jelen. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. – 424 s., s. 425-684. – (Maják). ISBN 80-04-25550-7
- PITHART, Petr** #98
Dějiny a politika: Eseje a úvahy z let 1977 – 1989. Sestavil Richard Štencl, Milan Drápala, Martin Pokorný, úvod Richard Štencl. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 1990. – 369 s. ISBN 80-85190-05-2
- PITHART, Petr** #99
Obrana politiky. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1990. – 278 s. – (Pyramida). ISBN 80-7038-223-6
- POLITOLOGICKÝ** #100
sborník. Uspořádal Vlastislav Chalupa. – 1. vyd. – Praha: EVA, 1991. – 122 s. – Vydal Mezinárodní politologický ústav právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.
- POLITOLOGIE** #101
dnes: Sborník I, úvod František Šamalík; uspořádala Gabriela Štěchová; ilustrovala Kateřina Pekárková. – Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1992. – 145 s. – Vydal Kabinet pro politické vědy při Úst. státu a práva ČSAV. – Sborník podkladových studií pro grantový projekt Formování demokratického zastupitelského systému v ČSFR.
- PREISNER, Rio** #102
Česká existence. – Praha: Rozmluvy, 1992. – 287 s. – 1. vydání vyšlo v Londýně v prosinci 1984. ISBN 80-85336-17-0
- PROCHÁZKA, Jan** #103
Politika pro každého. – 2. vyd. – Praha: Tezaurus, 1991. – 300 s.: fotogr. ISBN 80-900785-0-8
- RAVIK, Slavomír** #104
Totální deziluze: aneb odcházeti s podzimem. – 1. vyd. – Praha: Pražská imaginace, 1992. – 93 s. – (Pražská imaginace; 231). ISBN 80-7110-096-X
- RAVIK, Slavomír** #105
Totální krize: (a prostor pro naději). – 1. vyd. – Praha: Pražská imaginace, 1992. – 96 s. ISBN 80-7110-091-9
- SBORNÍK** #106
Mezinárodního politologického ústavu. Uspořádal a úvod napsal Vlastislav Chalupa. – 1. vyd. – Praha: EVA, 1991. – 102 s. – (Spisy právnické fakulty; Sv. 1). – Vydala Masarykova univerzita v Brně – právnická fakulta. ISBN 80-210-0226-3
- SCRUTON, Roger** #107
Slovník politického myšlení. Z angl. originálu A dictionary of political thought (Pan Books – MacMillan Prass, 1983) přeložil Petr Pithart. – 1. vyd. – Brno: Atlantis, 1989. – 183 s. – (Prameny). ISBN 80-7108-013-6
- SOROS, George** #108
Směnka na demokracii: Vzestup a pád sovětského systému. Přeložil Miroslav Petříček, Ivan Chvatík. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 1991. – 280 s. – Vydáno ve spolupráci s Československou nadací Charty 77 a Archivem Jana Patočky při Filozofickém ústavu ČSAV. ISBN 80-85190-11-7
- SVITÁK, Ivan** #109
Budoucnost bez komunismu. – 1. vyd. – Praha: Orbis, 1990. – 191 s. ISBN 80-26-35-0007-4
- SVITÁK, Ivan** #110
Cesta odnikud nikam. – Praha: Cesty, 1991. – 152 s. – (Šance pro Československo). ISBN 80-85363-10-0
- SVITÁK, Ivan** #111
Nezávislá opozice: Dialektika demokracie. – 1. vyd. – Praha: Sakko, 1991. – 113 s.

- SVITÁK, Ivan #112
Národ na křižovatce: Dialektika dějin. – 2. vyd., 1. vyd. v ČSFR. – Praha: Agentura Cesty, 1989. – 260 s. ISBN 80-85363-03-8
- SVITÁK, Ivan #113
Veliký skluz: Dobrovolná sovětizace 1938–1948. – [1.vyd v ČSFR], reprint 2.vyd. Mnichov 1985. – Praha: Orbis, 1990. – 192 s. ISBN 80-235-0012-0
- SVITÁK, Ivan #114
Nesnesitelné břemeno dějin: Novosvětská symfonie. – 1. vyd. – Praha: Orbis, 1990. – 139 s. ISBN 80-235-0006-6
- ŠAMALÍK, František #115
O podstatě a záležitostech politiky. – Praha: Prospektrum, 1992. – 249 s. ISBN 80-85431-21-1
- ŠAMALÍK, František #116
Právní stát kontra stalinismus. – 2. v nakladatelství Svoboda, 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1991. – 89 s. – Podle samizdatového vydání v Knižně Lidových novin, sv. 4, 1989. ISBN 80-205-0162-2
- ŠIMEČKA, Milan #117
Konec nehybnosti. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 182 s. – (Knižovna Lidových novin; Sv. 2). ISBN 80-7106-001-1
- ŠTŮR, Svätopluk #118
Marxisticko-leninská vůla k moci. Úvod Elena Várossová. – Bratislava: BRADLO, 1991. – 131 s. – (Malá filozofická knižnica). ISBN 80-7127-05-0
- VALENTA, Jiří #119
Máme národní zájmy? – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 258 s.: mapky: tab. – Vyšlo s příspěvím Nadace Konráda Adenauera. ISBN 80-901301-0-0
1. vyd. – Praha: Sociologický ústav ČSAV, 1990. – 79 s.: ilustr. – (Knižnice Sociologických aktualit; Sv. 1). – Vybrané úvahy z ročníku 1990 časopisu Sociologické aktuality.
- POHYB #121
obyvatelstva v České a Slovenské federativní republice v roce 1990. 1., 2. – Praha: Federální statistický úřad, 1991. – 322 s.: tab. – Československá statistika.
- SBORNÍK #122
sociální statistiky ČSFR 1990. Úvod Ivan Šujan. – Praha: Federální statistický úřad, 1991. – 182 s.: tab., grafy. – Publikace zprac. společně s prac. Výzk. ústavu sociálně ekonomických informací a automatizace v řízení.
- SLEJŠKA, Dragoslav – #123
HERZMANN, Jan
Sondy do veřejného mínění: (Jaro 1968, Podzim 1989), Úvod Ivan Tomek. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1990. – 66 s.: tab., grafy v textu. ISBN 80-205-0141-X

III. PRAMENY

III.A Projevy, stati

- BAŤA, Tomáš #124
Úvahy a projevy. Předmluva Milan Zelený. Historický příklad Tomáše Bati napsal Antonín Cěkota. – 3. vyd. – Praha: Institut řízení, 1990. – 246 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-7014-024-0

- BERO, Anton #125
A čo je pravda? – Martin: Enviro, 1991. – 55 s.: obr. v textu. – Výňatky z novinových a ústních projevů, které vedly k odvolání premiéra Mečiara. ISBN 80-85458-00-4

- BIŇOVEC, Karel #126
Slova do pranice. – 1.vyd. – Praha: Novinář, 1990. – 79 s. – Komentáře ze Svobodné Evropy. ISBN 80-7077-600-5

II.C Sociologie, demografie

- DVACETČTYŘIKRÁT #120
o demokracii a morálce z pohledu sociologů: Od ledna do prosince 1990 přemýšleli za vás Jiří Linhart, Louise Mazine, Jiří Ryba, Jan Vlášil, Alena Vodáková; nakreslil Michal Hrdý. –

- ČÍTANKA** #127
Josefa Škvoreckého: Literární a politické komentáře z Hlasu Ameriky. Předmluva Miloš Holub. – Praha: Společnost Josefa Škvoreckého, 1990. – 64 s. ISBN 80-85274-02-7
- DOKUMENTY** #128
doby. 1. Václav Havel... [aj.]; redaktor M. Kožešník; fotograf J. Krejčí, A. Pajer. – Praha: Svěpomoc, 1990. – 46 s.: fotogr. ISBN 80-7063-037-X
- HAVEL, Václav** #129
Projevy: Leden-červen 1990. Uspořádal a úvod napsal Vilém Prečan. – 1.vyd. – Praha: Vyšehrad, 1990. – 182 s. – Vydáno ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny ČSAV v Praze. – (Dokumenty demokratické revoluce; Sv. 2). ISBN 80-7021-069-9
- HAVEL, Václav** #130
Vážení občané: Projevy červenec 1990 – červenec 1992. Úvod Pavel Tigrid. – Praha: Lidové noviny, 1992. – 215 s.: fotogr. ISBN 80-7106-065-8
- KLÍMA, Ivan** #131
Už se blíží meče: eseje, fejetony, rozhovory. – 1. vyd. – Praha: Novinář, 1990. – 108 s. ISBN 80-7077-3244-3
- KUSÝ, Miroslav** #132
Závadné písomnosti. – 1. vyd. – Bratislava: Avízo concept team, 1990. – 169 s. ISBN 80-85226-00-6
- MASARYK, Jan** #133
Volá Londýn. Úvod Viktor Fischl. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1990. – 266 s.: fotogr. na příl. – (Stopy, fakta, svědectví). – K vydání připravily dr. Anna a Herberta Masarykovy. ISBN 80-7038-201-5
- MOHORITA, Vasil** #134
Nebyl to slogan: Je KSČ reformovatelná? V. Mohorita odpovídá ano. – Praha: Borgis a.s., [1990]. – 177 s. – Projevy přednesené v r. 1990. ISBN 80-900679-7-2
- SACHAROV, Andrej** #135
Obavy a naděje. Sestavila Jelena Bonner. – 1. vyd. – Praha: Lidové nakladatelství, 1991. – 312 s. ISBN 80-7022-070-8
- SLÁDEK, Miroslav** #136
... a tak to vidím já. – Praha: Nadas – AFGH, 1992. – 213 s.: fotogr. ISBN 80-7030-172-4
- SVITÁK, Ivan** #137
Kulatý čtverec: Dialektika demokratizace. Úvahy a statě, články z let 1968-1969. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 299 s. ISBN 80-206-0004-3
- III.B Dokumenty, fotografie*
- AUGUST** #138
na Slovensku '68: Pocta fotoreportérovi Ladislavovi Bielikovi a všetkým ostatným, ktorí dokumentovali demonštráciu sily. Autor textu Peter Valo. – Bratislava: O.K.O., 1990. – 96 s.: fotogr. – (Slovensko ve fotografii; Zväzok 1). ISBN 80-900427-7-5
- CIGÁNEK, František** #139
Kronika demokratického parlamentu 1989–1992. – Praha: Cesty, 1992. – 220 s.: tab., fotogr. ISBN 80-85363-34-8
- ČESKOSLOVENSKO** #140
a Marshallův plán: Sborník dokumentů. – K vydání připravili Rudolf Jičín, Karel Kaplan, Karel Krátký a Jaroslav Šilar. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 131 s. – (Sešity ÚSD; Sv. 1) – Vydáno ve spolupráci se Státním ústředním archivem. – Angl. resumé. ISBN 80-85270-02-1
- ČESKOSLOVENSKO** #141
– německý dialog ve Federálním shromáždění ČSFR. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů při federálním MZV ČSFR, 1991. – 18 s. – Záznam dialogu z jednání ve Federálním shromáždění dne 9. 7. 1991.
- ČERMÁK, Miloslav** #142
Sedm olomouckých dnů 21. – 27. srpna 1968: Sborník dokumentů. Fotografie Jaroslav Juryšek, Miloslav Čermák. – 1. vyd. – Olomouc: TJ Liga stovkařů, 1990. – 231 s.: fotogr. v textu.

- DESET** #143
pražských dnů. 17.–27. listopad 1989: Dokumentace. Úvod M. Otáhal, Z. Sládek. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1990. – 672 s., [24] s. fotogr. – K vydání připravil Historický ústav ČSAV a Historická komise Koordinačního centra Občanského fóra. ISBN 80-200-0340-1
- DEVATENÁCTSET** #144
1989. Sestavil Petr Lukáš, Pavel Nádvorník. – 1. vyd. – Praha: Radost, 1990. – 42 s.: fotogr. příl. – Kniha vydána za finanční podpory Československé nadace Charty 77. ISBN 80-850189-05-4
- DOBĚ** #145
navzdory. Fotografie Pavel Štecha, Karel Kerlický, Petr Rošický... [aj.]. – Praha: Orbis pictus, 1990. – 91 s.: fotogr. – Fotografická publikace. ISBN 80-85240-01-7
- DOPISY** #146
Milady Horákové: Pankrác 24.6. – 27.6.1950. Úvod a závěrečné poznámky Zdeněk Urbánek. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 79 s. ISBN 80-7106-013-5
- DVACÁTÝPRVÝ** #147
srpen 1968: Výstava Praha 1968. Sestavila Kateřina Bečková. – Praha: Spektrum, 1990. – nestr.: fotogr. – K výstavě Praha 1968 konané 26. 4. – 7. 10. 1990 připravilo Muzeum hlavního města Prahy.
- EUROPRESS** #148
pro Evropu: Pamětní list setkání roku. – Praha: Interpress Praha, 1991. – [18] s.: fotogr. – Souběžný angl., franc. a něm. text. ISBN 900635-5-1
- HANZELKA, Jiří – ZIKMUND, Miroslav** #149
Zvláštní zpráva č. 4: Tajné. Předmluva Milan Šimečka. – 1. vyd. – Praha: Lidové nakladatelství, 1990. – 124 s. ISBN 80-7022-061-9
- HUCEK, Miroslav** #150
Svědectví pražských dní: 17.11. – 17.12.1989. Sestavil a fotografoval Miroslav Hucek; autor textu Petr Nový, Radovan Boček, Arita Haiduková, Barbara Hucková. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1990. – 95 s.: fotogr. – Fotografická publikace. ISBN 80-204-0171-7
- JARO** #151
léto podzim 68. Sestavil Miloš Polášek; fotografie Petr Berger, Eduard Dvorský, Vladislav Galgonek, Jiří Kudělka, Miloš Polášek, Bohuslav Růžička, Petr Sikula, Jindřich Štreit, Milena Valuškova; autor textu Petr Holý, Miroslav Stoniš. – 1. vyd. – Ostrava: Profil, 1990. – 125 s.: fotogr. – Fotografická publikace. ISBN 80-7034-068-1
- JESEŇ** #152
nádeje = alebo Historia písaná v uliciach. – 1. vyd. – Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. – 85 s.: fotogr. v textu. – Fotografická publikace o listopadu 1989. ISBN 80-85174-98-7
- KÁDROVÁ** #153
nomenklatura KSČ 1948–1956: Sborník dokumentů. Svazek 2. Editor Karel Kaplan. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 199 s.: tab. – Vydáno ve spolupráci se Státním ústředním archivem a s příspěvkem Nadace Konráda Adenauera. ISBN 80-85270-04-8
- KAPLAN, Karel** #154
Dva retribuční procesy: Komentované dokumenty (1946–1947). – Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1992. – 346 s. – Publikace vydána s příspěvkem Nadace Konráda Adenauera. – Angl. resumé s. 339-341. ISBN 80-85270-05-6
- KOMU** #155
sluší omluva: Češi a sudetští Němci. Dokumenty, fakta, svědectví. – 1. vyd. – Praha: Erika, 1992. – 227 s.: fotogr. ISBN 80-85612-02-X
- LIDOVÉ** #156
noviny 1988. Hlavní redaktor Pavel Augusta. – 1. vyd. knižní. – Praha: Lidové noviny a SNTL, 1990. – 288 s.: fotogr., obr.
- LIDOVÉ** #157
noviny 1989. Hlavní redaktor Pavel Augusta. – 1. vyd. knižní. – Praha: Lidové noviny a SNTL, 1990. – 304 s.: fotogr., obr.

- LUDSKÉ** #158
práva: Výber dokumentov OSN. Přeložil Robert Fico, Milan Lovíšek. – 1. vyd. – Bratislava: Archa, 1991. – 165 s. ISBN 80-7115-021-5
- MASARYK** #159
Tomáš Garrigue: 7.3.1850 – 14.9.1937. Sestavil a komentář napsal Michal Kolář. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1990. – nestr.: soubor fotogr. ISBN 80-205-0119-3
- NÁDVORNÍK, Pavel – LUKÁŠ, Petr** #160
Jan Palach. Sestavili Pavel Nádvorník, Petr Lukáš; text Lenka Procházková; fotografie Jiří Všečeka... [aj.]. – 1. vyd. – Praha: AA agentury Radost, 1990: fotogr. – Nestránkováno. ISBN 80-85189-00-3
- NEZVANÁ** #161
armáda. Sestavil Zdeněk Hrabica; fotografie Ladislav Bielik, Jiří Všečeka, Bedřich Kocek, Zdeněk Pidrman, Karel Stránský, Petr Tůma, Oleg Homola, Karel Cudlín. – Praha: Cesty, 1991. – 31 s.: fotogr.. – (Propadliště dějin; 22). – Fotografická publikace o sovětské okupaci v srpnu 1968. ISBN 80-85363-13-5
- O ČESKOSLOVENSKÉM** #162
vězeňství: Sborník Charty 77. Sestavili a uspořádali Jiří Gruntorád, Petr Uhl. – 1. vyd. – Praha: Orbis, 1990. – 197 s., příl. – Publikace zprac. na základě textu šířeného ve dvou neoficiálních vydáních realizovaných Chartou 77. ISBN 80-235-0009-0
- O PROCESECH** #163
a rehabilitacích: Zpráva Pillerovy komise o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949 až 1968. (1., 2. díl). Hlavní redaktor Robert Dengler; Úvod Miroslav Šiška. – Praha: Florenc, 1990. – 166, 150 s.: fotogr. v textu. – (Knihovna zajímavosti – 1990).
- OBČANSKÉ** #164
fóry: /Pražský podzim 1989/. Uspořádali Jaromír Hořec, Ivan Hanousek; předmluva Jaromír Hořec. – 1. vyd. – Praha: Odeon, 1990. – 78 s. – Vydáno společně s nakl. Česká expedice. ISBN 80-207-0138-9
- OLBERT, Franz** #165
Cesta ke smíření: Sdružení sudetoněmeckých katolíků Ackermann-Gemeinde, dokumenty 1948–1991. Sestavil Franz Olbert; doslov Rudolf Kučera. – 1. vyd. – Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. – 96 s. ISBN 80-85241-14-5
- POSLEDNÍ** #166
hurá: Stenografický záznam z mimořádných zasedání ÚV KSČ 24. a 26. listopadu 1989. – Praha: Cesty, 1992. – 231 s. – (Propadliště dějin). – Úplné znění tajných stenografických záznamů z posledních plenárních zasedání ÚV KSČ v listopadu 1989. ISBN 80-85363-41-0
- PREČAN, Vilém** #167
Charta 77: Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. 1977 – 1989. Sestavil Vilém Prečan. – Scheinfeld – Schwarzenberg: Čs. středisko nezávislé literatury, 1990; Bratislava: Archa, 1990. – 525 s. – (Acta creationis; 6) (Dokumenty demokratické revoluce; 1). – Anotovaný seznam dokumentů Charty 77 za léta 1977 – 1989 s. 381-463. – Věcný rejstřík k dokumentům Charty 77 s. 465-486. – Seznam signatářů Prohlášení Charty 77 s. 489-514. ISBN 80-9000422-1-X
- SEDM** #168
pražských dnů 21. – 27. srpen 1968: Dokumentace. Úvod Josef Macek; doslov Vilém Prečan; sestavil HŮ ČSAV. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1990. – 406 s.: fotogr. v textu. – Poprvé vydáno v roce 1968. ISBN 80-200-0237-5
- SVĚTÝ** #169
Otec Ján Pavol II. v Českej a Slovenskej federatívnej republike: Dokumentácia z návštevy Svätého Otca v ČSFR 21.–22.apríla 1990. – 1. vyd. – Bratislava: Vydavateľ. družstvo Lúč, 1990. – 73 s. – Do tisku připravila Katolická vydavateľ. služba KVAS /K 01/ Řím. ISBN 80-7114-033-X
- TADY** #170
a teď. Úvod Jiří Tichý. – 1. vyd. – Praha: SNTL – Státní nakladatelství technické literatury, 1990. – 62 s.: fotogr. ISBN 80-03-00585-X

- TGM** #171
ve fotografii: Mimořádná publikace Světa v obrazech vydaná ke 140. výročí narození prvního prezidenta ČSR Tomáše G. Masaryka. Autor textu Karel Čapek, Jaroslav Seifert. – Praha: Novinář, 1990. – nestr.: fotogr. – Redakce Světa v obrazech vycházela z 8. vydání stejnojmenné knihy, kterou v roce 1947 vydalo nakladatelství Orbis v Praze.
- TUBA, Ludovít** #172
Mesiac na hrádzi; Egy hónap a gáton; Ein Monat am Damm. – Bratislava: ER, 1991. – 37 s., 48 s. fotogr. – Souběž. maďar. a něm. text. ISBN 80-85453-01-0
- ÚSTAVA** #173
republiky Československé: z roku 1920. Editor M. Pokorný, R. Štencl. – 1. vyd. – Praha: Auctoritas, 1992. – 39 s. – Podle vydání Státního nakladatelství z roku 1930.
- VANEK, Marián** #174
Kalendár 68: Z [ne]cenzurovaného humoru. Úvod Milan Lasica. – 1. vyd. – Bratislava: Smena, 1990. – 69 s. ISBN 80-221-0072-2
- VOLBY** #175
do Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky v roce 1992. Díl 1, Základní informace o volbách, právních podkladech, zpracování volebních výsledků a základní souhrnné volební výsledky. – Praha: Federální statistický úřad, 1992. – 91 s. – (Československá statistika 1992. Volby).
- VOLBY** #176
do Národního shromáždění: Historický přehled výsledků voleb za období 1920–1935. – Praha: Federální statistický úřad, 1990. – 93 s.: grafy, tab., přílohy 1-12.
- Z TÝCH** #177
(revolučních) dní: Nezná revolúcia zachytená objektívom Pavla Mikuláška. Sestavil Stefan Moravčík; redaktor Igor Kysucký. – 1. vyd. – Bratislava: Biofond OVD, 1990. – 136 s.: fotogr. – Fotografická publikace. ISBN 80-85200-00-7
- ZEMŘELÍ** #178
ve věznicích a tresty smrti 1948–1956: Seznamy. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 70 s.: 8 str. příl. – (Dokumenty o perzekuci a odporu; Sv. 1). – Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny.
- III.C Memoáry, deníky, svědectví**
- APARÁT** #179
– soumrak polobohů. – 1. vyd. – Praha: FAJMA, 1991. – 155 s. – Vzpomínky J. Čejky, posledního předlistopadového vedoucího kulturního oddělení ÚV KSČ. ISBN 80-85374-01-3
- BARTUŠKA, Václav** #180
Polojasno: Pátrání po vinících 17. listopadu 1989. – 3. vyd. – Praha: Ex libris, 1990. – 251 s. ISBN 80-900090-1-8
- BILAK, Vasil** #181
Paměti Vasilu Biľaka: Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ. 1. díl, 2. díl. – Praha: Agentura Cesty, 1991. – 146, 198 s.: fotogr. – (Propadliště dějin; 15, 16). ISBN 80-85363-05-4, 80-85363-06-2
- BITTMAN, Ladislav** #182
Špionážní oprátky: Pohledy do zákulisí československé zpravodajské služby. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1992. – 212 s.: obr. ISBN 80-204-0266-7
- BRODSKÝ, Jaroslav** #183
Řešení gama. Předmluva Milan Drozd. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 182 s. – (Knihovna Lidových novin; Sv. 4) ISBN 79-001-90-13/33
- BUBENÍČKOVÁ-UTHANOVÁ, Milena** #184
Vybledlá fotografie. – 1. vyd. – Praha: Vyšehrad, 1991. – 143 s. ISBN 80-7021-064-8
- BURŠÍK, Josef** #185
Nelituj oběti. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 125 s.: fotogr. – (Memoáry; Sv. 5.) ISBN 80-206-0288-7

- ČERNÁ, Jana** #186
Adresát Milena Jesenská. Doslov J.R. Černý; ediční poznámka Marie Jirásková. – 2., české dopl. vyd. – Praha: Concordia, 1991. – 143 s. ISBN 80-900124-4-2
- ČERNÝ, Jiří** #187
Za dráty komunismu. – 1. vyd. – Pardubice: Akcent, 1991. – 64 s. ISBN 80-85366-02-2
- ČERNÝ, Václav** #188
Paměti 1945–1972. 3. Úvod Jan Vladislav. – 2. vyd. – Brno: Atlantis, 1992. – 671 s. – Poprvé Toronto: Sixty-Eight Publishers 1983. ISBN 80-7108-036-5
- DAVENPORTOVÁ, Marcia** #189
Jan Masaryk: Poslední portrét. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1991. – 111 s.: fotogr. – Výňatek z anglického originálu *Too strong for fantasy* (Charles Scribner's Sons, New York 1967). ISBN 80-7038-251-1
- DOLEJŠÍ, Miroslav** #190
Chodbami opůšfanými. – 1. vyd. – Bratislava: AGRES, 1990. – 54 s. – (Zlatá mreža). ISBN 80-85406-07-1
- DRTINA, Prokop** #191
Československo můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století. Sv. 1. Kn. 1. Přes Michov do emigrace. Kn. 2. Emigrací k vítězství. Sv. 2. Kn. 1. Emigrací k vítězství. Kn. 2. Rok 1947 – únor 1948. Poznámky Jiří Doležal. – Praha: Melantrich, 1991. – 479 s. (+ nestr.), s. 481-730; 253 s., s. 254-719. – (Memoáry Melantrich). – Reprint z nakladatelství Sixty – Eight Publ., Toronto 1982. ISBN 80-7023-102-5
- FAJTL, František** #192
Generál nebe: Podle vzpomínek Františka Peřiny. Úvod J. Accart. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 187 s.: fotogr. – (Fakta a svědectví; Sv. 115). ISBN 80-206-0133-3
- FAJTL, František** #193
Bitva o Británii. – 1. vyd. – Praha: Svět křidel, 1991. – 64 s.: fotogr., grafy. ISBN 80-85280-03-5
- FAJTL, František** #194
Létal jsem s Třístatfináctkou. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1991. – 238 s.: fotogr. v textu. – (Živé knihy; 153). ISBN 80-206-0144-9
- FAJTL, František** #195
Vzpomínky na padlé kamarády. – 2. vyd. – Praha: Horizont, 1991. – 219 s.: tab., fotogr. ISBN 80-7012-052-5
- FILÍPEK, Jan** #196
Ve stínu šibenice: České osudy. Úvod William Walsh. – 2. vyd. – Praha: Ivo Železný, 1991. – 210 s.: fotogr. ISBN 80-7116-068-7
- FIRT, Julius** #197
Knihy a osudy. Doslov Ludvík Veselý. – 1. vyd. v ČSFR., poprvé Index, Kolín n. Rýnem 1972. – Brno: Atlantis, 1990. – 345 s. ISBN 80-7108-015-2
- FISCHL, Viktor** #198
Dr. Karel Steinbach: Svědek téměř stoletý. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. – 101 s.: fotogr. na příl. – (Maják). ISBN 80-04-25373-3
- FROLÍK, Josef** #199
Špión vypovídá. – 5. (v agentuře Orbis 1.) vyd. – Praha: Orbis, 1990. – 322 s.: 2 přílohy. – Převzato z původního (4.) vydání Index, Kolín n. Rýnem 1982. ISBN 80-235-0004-X
- DE GAULLE, Charles** #200
Válečné paměti 1940–1944. Doslov Jan Eichler. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1989. – 606 s. – (Paměti; 94). – Z franc. originálu *Mémoires de guerre* (L'appel a L'unité) vydaného v Paříži 1945 a 1956.
- GISSINGOVÁ, Věra** #201
Perličky dětství. – 1. vyd. – Praha: Odeon, 1992. – 187 s.: fotogr. – Přeloženo z anglického originálu *Pearls of Childhood*, Robson Books, London 1988. ISBN 80-207-0389-6
- GORBAČOVŮVA, Raisa** #202
Žít znamená doufat. – 1. vyd. – Praha: Agentura Pikolo a Česká koordinační rada Společnosti přátelství s národy Sovětského svazu, 1991. – 142 s.: fotogr. – Ruský originál *Ja na dějus*, Moskva, 1991. ISBN 80-901011-1-9

- HALLA, Milan Jan #203
Rozervaná dekáda 1938–1948. – 1. vyd. – Praha: Vyšehrad, 1992. – 261 s. – České vydání knihy *The Ruptured Decade 1938–48*. ISBN 80-7021-080-X
- HEJDA, Jiří #204
Žil jsem zbytečně: Román mého života. 1. a 2. díl. – 1. vyd. – Praha: Melantrich, 1991. – 431 s.: fotogr. – (Memoáry Melantrich). ISBN 80-7023-101-7
- HEJZLAR, Zdenek #205
Praha ve stínu Stalina a Brežněva: Vznik a porážka reformního komunismu v Československu. – 1. vyd. – Praha: Práce, 1991. – 199 s. – (Eif). ISBN 80-208-0055-7
- HORA, Ota #206
Svědectví o puči: Z bojů proti komunistické Československa. 2. – 1. vyd. – Praha: Melantrich, 1991. – 289 s.: fotogr. – (Memoáry Melantrich). – Poprvé Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1978. ISBN 80-7023-088-6
- HORÁČEK, Michal #207
Jak pukaly ledy. Fotografie Jaroslav Krejčí, Herbert Slavík. – Praha: Ex libris, 1990. – 224 s.: fotogr. ISBN 80-900090-0-X
- HORŇÁK, Viliam #208
Československo mezi přestavbou a revolucí: Politický deník 1987–91. I. Přestavba. II. Revoluce. III. Vystřízlivění. – 1. vyd. – Praha: Pražská imaginace, 1991. – 58, 60, 69 s. ISBN 80-7110-053-6, 80-7110-054-4, 80-7110-044-7
- HOŘEC, Petr #209
Doba ortelů: Dokumenty-vzpomínky-iluze a skutečnosti. – 1. vyd. – Brno: Scholaris, 1992. – 156 s.: obr. ISBN 80-900688-3-9
- CHRUŠČOV, Sergej #210
Jak státník odchází do penze. Úvod Sergo Anastasovič Mikojan. – 1. vyd. – Praha: Československý spisovatel – Lidové nakl., 1990. – 91 s.: fotogr. na příl. ISBN 80-202-0224-
- JIRÁSEK, Miroslav #211
Z deníku vlastizrádce. – Praha: Panorama, 1990. – 98 s. – (Stopy, fakta, svědectví). ISBN 80-7038-204-X
- KLÁNSKÝ, Josef #212
Přežil jsem Hitlera. – Praha: Magnet-Press, 1992. – 243 s.: fotogr. – (Svícen). – Vydalo Státní židovské muzeum.
- KOHOUT, Pavel #213
Kde je zakopán pes: Memoáromán. – 4. vyd., 1. a 2. vyd. Kolín nad Rýnem: Index 1987 a 1988. 3. vyd. Brno, Index ve spolupráci s Atlantisem 1990. – Brno: Atlantis, 1990. – 534 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-900095-2-2
- KOMÁREK, Valtr #214
Mé pády a vzestupy. – 1. vyd. – Praha: Nadas, 1992. – 95 s.: fotogr. – (Osobnosti). ISBN 80-7030-165-1
- KOVÁLYOVÁ, Heda #215
Na vlastní kůži. – 2. vyd., v ČSFR 1. – Praha: Československý spisovatel, 1992. – 219 s. – 1. vyd. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1973. ISBN 80-202-0348-6
- KYNCL, Karel #216
Po jaru přišla zima aneb Zamyšlení nad vlastní knížkou o Chartě 77. Fotografie Ivan Kyncl. – Praha: Art – servis, 1990. – 189 s.: fotogr. ISBN 80-7116-005-9
- LONDON, Artur #217
Doznání: V soukolí pražského procesu. Z franc. přel. Ivo Fleischmann. – 2. vyd. – Praha: Československý spisovatel, 1990. – 472 s. – (Spirála). ISBN 80-202-2013-7
- LORENC, Alojz #218
Ministerstvo strachu?: Neskartované spomienky generála Lorenca. Úvod Ján Smolec. – 1. vyd. – Bratislava: Tatrapress, 1992. – 208 s.: fotogr. – (Svedectvá). ISBN 80-85260-20-4
- METTERNICHOVÁ, Tatiana #219
Svědectví o neobyčejném životě. Z německého originálu přeložila Helena Hedlová. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1992. – 452 s.: fotogr. příl. – (Stopy, fakta, svědectví). ISBN 80-7038-257-0
- MLYNÁŘ, Zdeněk #220
Mráz přichází z Kremlu. – Praha: Mladá fronta, 1990. – 283 s.: fotogr. v textu. – (Archiv. Sv. 62). – 1. vyd. – Kolín n. Rýnem: Index, 1977. ISBN 80-204-0196-2

- MURÍN, Karol #221
Spomienky a svedectvo. Úvod Štefan Polakovič. – 3. vyd. – Partizánske: Garmond, 1992. – 510 s.: fotogr. – Vzpomínky osobního tajemníka J. Tisa. ISBN 80-85587-00-9
- NOVÁK, Rudolf #222
Svatá zповěď esenbáka. Svatá zповěď estébáka. – Praha: Likeran, 1991. – 134 s. – Vzpomínky příslušníka VB (60. léta) a StB (80. léta).
- OPASEK, Anastáz #223
Dvanáct zastavení: Vzpomínky opata břevnovského kláštera. Editor Marie Jirásková. – 1. vyd. – Praha: Torst, 1992: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV. – 322 s.: fotogr. – (Svědectví o době a lidech; 1). ISBN 80-900149-8-4
- OSOLSOBĚ, Jiří #224
Zbylo nás devět. – 2. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 229 s.: fotogr. na příl. – (Paměti; Sv. 99.) ISBN 80-206-0207-0
- PACHMAN, Luděk #225
Boha nelze vyhnat: Od marxismu zpět ke křesťanství. – Praha: Vyšehrad, 1990. – 82 s. – 1. vydání Řím: Křesťanská akademie, 1975. ISBN 80-7021-050-8
- PALKOSKOVÁ-IESENBERGEROVÁ, Albína #226
Nebyl to jen sen. Úvod Eva Kantůrková. – 1. vyd. – Praha: Luxpress, 1991. – 85 s.: fotogr. na příl. ISBN 80-7130-007-11
- PATTON, George S.-junior #227
Válka mýma očima. Úvod Douglas Southall Freeman. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1992. – 354 s.: fotogr., mapy. – Přeloženo z anglického originálu, vydaného v Bostonu 1975. ISBN 80-205-0236-X
- PECKA, Karel #228
Motáky nezvěstnému. Předmluva Václav Černý. – 1.vyd. v ČSFR. – Brno: Atlantis, 1990. – 399 s. – Obsahuje: Cesta ke dnu; Cesta jinnam. – 1. vyd. – Toronto: Sixty Eight Publishers, 1980. ISBN 80-7108-003-9
- PONICKÁ, Hana #229
Lukavické zápisky. – 2. vyd. – Brno: Atlantis, 1992. – 433 s. – 1. vyd. – Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1989. ISBN 80-7108-020-9
- RAMBOUSEK, Ota #230
Jenom ne strach (vyprávění Ctirada Mašina). Doslov Ludvík Sláma. – 1. vyd. – Praha: Nezávislé Tiskové Středisko, 1990. – 174 s.: fotogr., mapa na příl. – (RR; Č. 4). ISBN 80-85196-02-6
- RAŠLA, Anton – ŽABKAY, Ernest #231
Proces s dr. J. Tisom: Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkayho, editor Ján Smolec; redaktoři Ladislav Sokol, Lubomíra Vasiřková. – 1. vyd. – Bratislava: Tatrapress, 1990. – 253 s.: fotogr. příloha. – (Svedectvá). ISBN 80-85260-03-4
- RUML, Jiří #232
Daň z blbosti. – 1. vyd. – Praha: ČTK-Press-foto, 1990. – 227 s. – Podle samizdatového vyd. v edici Petlice z roku 1982. ISBN 80-7046-044-X
- RUML, Jiří #233
Díra v hlavě. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. – 255 s. ISBN 80-04-25416-0
- SACHER, Vilém #234
Krvavé velikonoce. Předmluva Ludvík Vaculík; životopisná poznámka Jiří Gruša. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 255 s.: mapy. – (Knihovna Lidových novin; Sv. 4). ISBN 80-7106-004-6
- SLÁNSKÁ, Josefa #235
Zpráva o mém muži. Úvod Pavel Kohout; doslov Jiří Čutka. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1990. – 212 s.: fotogr. na příl. ISBN 80-205-0165-7
- SRPEN #236
1968. Autoři textu Jiří Dienstbier, Karel Lánský, Věněk Šilhán, Bohumil Šimon. – 1. vyd. – Praha: Práce, 1990. – 217 s.: fotogr. na příl. – (Edice literatury faktu). ISBN 80-208-0028-X
- STUDENTI #237
psali revoluci. Autoři textu Marek Benda, Martin Benda, Martin Klíma, Pavel Dobrovský, Monika Pajerová, Šimon Pánek, Roman

- Kříž; Úvod Václav Klaus. – 1. vyd. – Praha: Univerzum, 1990. – 187 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-85207-02-8
- SVĚT** #238
bez lidských dimenzí: Čtyři ženy vzpomínají. – 1. vyd. – Praha: Státní židovské muzeum, 1991. – 191 s.: fotogr. – (Edice svícen). – Vydáno ve spolupráci s Federací židovských obcí v Čechách a na Moravě jako příspěvek k 50. výročí prvních transportů do Terezína. – Anita Franková, Anna Hyndráková, Věra Hájková, Františka Faktorová. ISBN 80-900750-70-X
- ŠIK, Ota** #239
Jarní probuzení – iluze a skutečnost. – 2. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1990. – 315 s.: fotogr. v textu. – Vydáno ve spolupráci s nakladatelstvím Polygon Zürich. ISBN 80-204-0208-X
- ŠIMEČKA, Martin Milan** #240
Světelná znamení: (Nad otcovými listami z roků 1981/82). – B.m.: Archa, 1991. – 97 s.: 2 fotogr. – (Fragment – K; 2). ISBN 80-7115-010-X
- ŠIMKOVÁ, Dagmar** #241
Byly jsme tam taky. – 2. vyd. – Praha: Orbis, 1991. – 103 s. – 1. vyd. – Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1980. ISBN 80-235-0039-2
- ŠKOLOUD, Lubomír – ŠTEPÁNEK, Petr** #242
Na všechno buď připraven! Ilustrace Lubomír Školoud. – 1.vyd. – Hradec Králové: Kruh, 1992. – 209 s.: obr. – (Okamžiky). ISBN 80-7031-720-5
- ŠKUTINA, Vladimír** #243
/Prezidentův vězeň/ na hradě plném bláznů. Ilustrace Jan Kristofori. – 2. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 159 s. – (Česká expedice). ISBN 80-206-0274-7
- ŠKVORECKÝ, Josef – SALIVAROVÁ, Zdena** #244
Samožerbuch. – 2. doplň. vyd. – Praha: Panorama, 1991. – 356 s.: fotogr. – 1. vyd. – Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1977. ISBN 80-7038-063-2
- ŠTĚPÁN, Miroslav** #245
Zpověď' vězně sametové revoluce. – 1. vyd. – Praha: Grafit, 1991. – 162 s.: obr. příl. ISBN 80-900-20-6
- VACEK, Miroslav** #246
Proč bych měl mlčet... – 1. vyd. – Praha: Nada, 1991. – 117 s.: fotogr. ISBN 80-7030-150-3
- VACULÍK, Ludvík** #247
Český snář. – 1. vyd. v ČSFR. – Brno: Atlantis, 1990. – 454 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-7108-004-7
- VALENTA, Edvard** #248
Žil jsem s miliardářem. Edič. pozn. Karel Blažek. – 1. vyd. – Brno: Blok, 1990. – 244 s.: fotogr. s. 225-244. – 1. vyd. – Kolín n. Rýnem: Index, 1980. ISBN 80-7029-028-5
- VANĚČEK, František** #249
Deník chartisty aneb stalo se v kraji zvykem. – 1.vyd. v ČSFR. – Praha: Primus, 1990. – 133 s. ISBN 80-900078-0-5
- VONDRÁČKOVÁ, Jaroslava** #250
Kolem Mileny Jesenské. K vydání připravila a ediční poznámku napsala Marie Jirásková; doslov Růžena Grebeníčková. – 1. vyd. – Praha: Torst, 1991. – 178 s. ISBN 80-900149-2-5
- ZÁBRANA, Jan** #251
Celý život: Výbor z deníků 29. dubna 1948 – 5. listopadu 1976. Výbor z deníků 5.listopadu 1976 – červenec 1984. 1, 2, sestavil Dušan Karpatský, Jan Šulc. – 1. vyd. (dotisk). – Praha: Torst, 1992. – 518 s., s. 533-1109. – Vzpomínku na Jana Zábranu napsal Václav Havel. ISBN 80-900149-7-6, 80-900149-9-2
- III.D Rozhovory**
- BENDA, Stanislav – KULHAVÝ, Jan** #252
Dva roky pro budoucnost: 99 parlamentních rozhovorů. – 1. vyd. – Praha: Alfa, 1992. – 207 s.: fotogr.
- BENDA, Václav** #253
Dialog o národních zájmech. – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 16 s.

- BRATÍNKA, Pavel #254
Dialog o národních zájmech. – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 16 s.
- ČERNÝ, Rudolf #255
Antonín Novotný: Pozdní obhajoba: Hovory s mužem, který nerad mluvil. – 1. vyd. – Praha: Kiezler Publisher, 1992. – 123 s.
- DIALÓGY #256
Vladimíra Mečiara: o štátnosti, ekonomike, jiných ďalších, sebe, národe, bezpečnosti, lustriaciach, všeličom. Sestavil František Javoriský... [a.j.] B.m.: Hnutí za občiansku slobodu, 1992. – 92 s.: obr.
- DEMEŠ, Pavol #257
Dialog o národních zájmech. – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 17 s.
- DIENSTBIER, Jiří #258
Dialog o národních zájmech. – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 17 s.
- FISCHL, Viktor #259
Hovory s Janem Masarykem. Úvod Jiří Dienstbier. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1991. – 122 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-204-0222-5
- GÁL, Fedor – KLUSÁKOVÁ, Jana #260
Jana Klusáková a Fedor Gál rozmlouvají nadoraz o Mečiarovi, Kňažkovi, Klausovi, Havlovi a konci jedné revoluce. – Praha: Primus, 1992. – 109 s.: fotogr. ISBN 80-85625-01-6
- HOLDOŠ, Ladislav – BARTOŠEK, Karel #261
Svědék Husákova procesu vypovídá. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1991. – 126 s.: fotogr. – Rozhovory Karla Bartoška s Ladislavem Holdošem o zážitcích z věznic a táborů pěti zemí. ISBN 80-206-0212-7
- HRADSKÁ, Viktoria #262
Dialog o národních zájmech. – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 19 s.
- KABÁT, Jindřich #263
Dialog o národních zájmech. – 1. vyd. – Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 14 s.
- KLAUS, Václav – HVÍŽĎALA, Karel #264
První zprava: Rozhovor s Václavem Klausem. – 1. vyd. – Praha: Cartoonia, 1992. – 72 s.
- LANDOVSKÝ, Pavel – HVÍŽĎALA, Karel #265
Soukromá vzpoura: Rozhovor s Karlem Hvíždálo. – 2. vyd., v MF 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1990. – 158 s.: fotogr. ISBN 80-204-0209-8
- LEDERER, Jiří #266
České rozhovory. – 1. vyd. – Praha: Československý spisovatel, 1991. – 367 s. – (Vzpomínky a korespondence). – Rozhovory s Ludvíkem Vaculíkem, Václavem Havlem, Pavlem Kohoutem, Jiřím Hanzelkou, Miroslavem Zikmundem, Ivanem Klírou, Pavlem Landovským, Jiřím Kolářem, Jiřím Grušou, Petrem Chudožilovem, Evou Kantůrkovou, Františkem Pavlíčkem, Josefem Topolem, Mojmírem Klánským, Karlem Sidonem, Lumírem Čivrným, Jaroslavem Putíkem a Alexandrem Klimentem. ISBN 80-202-0009-6
- LEDERER, Jiří #267
Tak tedy... přijďte. Fotograf Erich Einhorn. – 1. vyd. – Praha: Videopress, 1990. – 331 s.: fotogr. – Rozhovory se známými osobnostmi kulturního života v Československu a jejich fotografie. ISBN 80-7025-010-0
- LIEHM, Antonín J. #268
Generace: Laco Novomeský; Ester Krumbachová; Milan Kundera; Josef Škvorecký; Ludvík Vaculík; Jiří Mucha; Jaroslav Putík; Dominik Tatarka; Eduard Goldstücker; Alfonz Bednár; Lumír Čivrný; Jan Skácel; Petr Karvaš; Ivan Klíma; Václav Havel; Karel Kosík; Egon Hostovský; Jiří Voskovec; Jean-Paul Sartre. Ilustrace Adolf Hoffmeister. – 1. vyd. – Praha: Československý spisovatel, 1990. – 466 s. – (Vzpomínky a korespondence). ISBN 80-202-0254-4
- PITHART, Petr – KLUSÁKOVÁ, Jana #269
Jana Klusáková a Petr Pithart rozmlouvají nadoraz o Havlovi, Klausovi, Mečiarovi a revo-

luci, která požívá své děti. – Praha: Primus, 1992. – 111 s.: fotogr. ISBN 80-85625-03-2

SALIVAROVÁ, Zdena – #270
HVÍŽDALA, Karel

Rozhovor Karla Hvíždaly se Zdenou Salivarovou-Škvoreckou. – 1. vyd. – [Praha]: Společnost Josefa Škvoreckého, 1991. – 37 s.: fotogr. na příl. – Vybráno z knihy nakl. Sixty-Eight Publishers Benefice. ISBN 80-85274-08-6

SPÁČIL, Dušan #271
Kdo je za tím? Fotografie Oleg Homola. – 1. vyd. – Praha: Nezávislý novinář(IV), 1992.

– 88 s.: fotogr. – Rozhovory před volbami 1992. ISBN 80-901196-4-6

VEJVODA, Jiří – **NUTZ, Ota** #272
Káva u Kische. – 1. vyd. – Praha: Radioservis, 1991. – 208 s.: fotogr. – Rozhovory: P. Tigríd, J. Hanzelka, M. Zikmund, K. Kyncl, J. Rupnik, V. Bartuška, J. Mucha, H. Haškovcová, V. Fischl, R. Bajgar, J. Smetanová, G. Varga, J. Lahav, Z. Svěrák, E. Lánský, K. Kovanda, E. Goldstücker, R. Selucký, P. Hora, J. Šiklová, Z. Mahler.

IV. CHRONOLOGICKÁ ČÁST

IV.A 1918 – 1939

BROKLOVÁ, Eva #273
První československá ústava: Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. – 221 s. ISBN 80-85270-08-0

DEÁK, Ladislav #274
Hra o Slovensko: Slovensko v politice Maďarska a Poľska v letech 1933–1939. – 1. vyd. – Bratislava: Veda, 1991. – 240 s.: obr., fotogr. ISBN 80-224-0370-9

GREGOROVÍČ, Miroslav #275
První československý odboj: Čs. legie 1914–1920. – 1. vyd. – Jinočany: H & H, 1992. –

63 s. – (Panorama dějin. Nové pohledy). ISBN 80-85467-54-2

HLEBA, Edmund #276
Česko – slovenské vzťahy v letech 1918 – 1938: (literatúra, jazyk, história, pedagogika). – 1. vyd. – Košice: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1991. – 257 s.: tab. ISBN 80-7097-010-3

HONZÍK, Miroslav #277
Legionáři. – 1. vyd. – Praha: Novinář, 1990. – 127 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-7077-552-1

KURAL, Václav – #278
ANGER, Jan – **MÜLLER, Klaus-Jürgen**
Rok 1938: Mohli jsme se bránit? Úvod Zdeněk Jurečka. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 85 s.: tab. ISBN 80-85469-10-3

KVAČEK, Robert #279
Obtížné spojení: Politicko-diplomatické vztahy mezi Československem a Francií 1937–1938. I. – 1. vyd. – Praha: Universita Karlova, 1989. – 214 s. – (Acta Universitatis Carolinae: Philosophia et historica. Monographia; CXXII – 1988). – Franc. a rus. resumé.

OLIVOVÁ, Věra #280
Zápas o Československo: Říjen 1937–září 1938. – 1. vyd. – Praha: H & H, 1992. – 78 s. – (Knižnice společnosti Edvarda Beneše; 2.sv.) ISBN 80-85467-74-7

PEKAŘ, Josef #281
Dějiny československé. – 2. vyd. – Praha: Agentura TIP Š ve spolupráci s nakladatelstvím Akropolis, 1991. – 247 s.: mapy. ISBN 80-900354-2-6

PEROUTKA, Ferdinand #282
Budování státu. 1. díl 1918 – 1919. 2. díl 1919. 3. díl 1920. 4. díl 1921 – 1922. – 3. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1991. – 442 s., s. 453-877, 885-1349, 1365-1851: obr. ISBN 80-7106-040-2

PICHLÍK, Karel #283
Bez legend: Zahraňiční odboj 1914–1918. Zápas o československý program. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1991. – 419 s.: fotogr. – (Stopy, fakta, svědectví). ISBN 80-7038-217-1

- POCHYLÝ, Jaroslav** #284
Bažova průmyslová demokracie. – 1. vyd. – Praha: Venuše, 1990. – 134 s.: obr., tab., grafy.
- POLITICKÝ** #285
systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky (1918–1923). Úvod Josef Harna. – 1. vyd. – Praha: Historický ústav ČSAV, 1990. – 345 s. – (Práce Historického ústavu ČSAV, Sv. 1. Řada C – Miscellanea). ISBN 80-900120-6-X
- RÁBONĚ, Martin** #286
Průvodce tvrzí Bouda: Československé opevnění z let 1935 – 38. – 1. vyd. – Brno: Fortprint, 1991. – 57 s.: tab., obr., fotogr. – Vydáno nákladem Společnosti přátel čs. opevnění Brno. ISBN 80-900299-1-4
- SVEDECTVO** #287
jednej generácie. Sestavil Imrich Kružliak, Ján Okál. – Cambridge: Dobrá kniha, 1990. – 448 s.
- VÁROŠ, Milan** #288
Posledný let generála Štefánika. – 1. vyd. – Bratislava: Obzor, 1991. – 191 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-215-0149-9
- Viz též:* 79, 159, 171, 175, 186, 191, 197, 198, 212, 219, 248, 438, 441, 442, 444, 445, 447, 449, 452, 454, 455
- IV.B 1939 – 1945**
- ANDREJS, Jaroslav** #289
Tři cesty k smrti: Zánik skupiny ZINC. Doslov Jiří Šolc. – 2. vyd. – Praha: Typo & Grafik, 1992. – 191 s.: fotogr. – (Centurion; 1). ISBN 80-901191-0-7
- AUSKÝ, Stanislav A.** #290
Vojska generála Vlasova v Čechách: Kniha o nepochopení a zradě. – 2. vyd. – Praha: Vyšehrad, 1992. – 348 s.: obr. ISBN 80-7021-096-6
- BÁRTA, Karel** #291
Zákeřné sestřely. – 1. vyd. – Praha: Horizont, 1992. – 186 s. ISBN 80-7012-062-2
- BARTOŠ, Antonín** #292
Clay-Eva volá Londýn...: Hlášení z let 1939–45. Doslov Zdeněk Jelínek. – 5. vyd. – Praha: Melantrich, 1992. – 304 s.: fotogr. – Podle vyprávění Antonína Bartoše zapsal Radimír Kunc. – 1., 2. a 3. vydání vyšlo v letech 1946–1948, 4. vydání vyšlo v roce 1977 v USA. ISBN 80-7023-122-X
- BENEŠOVÁ, Miroslava** – #293
BLODIG, Vojtěch – **DOBIŠOVÁ, Alena** – **CHLÁDKOVÁ, Ludmila**
Terezín: Místa utrpení a vzdoru. – 5. přeprac. vyd. – Praha: Naše Vojsko, 1991. – 79 s.: fotogr. – (Dokumenty; 221). – Fotografická publikace vydaná pro Památník Terezín. ISBN 80-206-0146-5
- BORÁK, Mečislav** #294
Na příkaz gestapa: Nacistické válečné zločiny na Těšínsku. – 1. vyd. – Ostrava: Profil, 1990. – 308 s.: 81 fotogr. ISBN 80-7034-016-9
- ČEJKA, Eduard** #295
Zlomená křídla. – 3. dopl. vyd. – Praha: Nadas, 1991. – 515 s.: 111 obr. a tab. v textu.
- ČELOVSKÝ, Bořivoj** #296
Zlaté děcka: Kronika klasy na přívozkém gymnáziu. – 1. vyd. – Ostrava: Sfinga, 1992. – 100 s.: fotogr. v příloze. ISBN 80-85491-07-9
- ČESKOSLOVENŠTÍ** #297
letci na západní frontě. – Čelákovice: Městské muzeum, 1992. – nestr.: fotogr. – Výstava v Městském muzeu v Čelákovících 20. června – 6. září 1992.
- ČVANČARA, Jaroslav** #298
Akce atentát. – Praha: Magnet-Press, 1991. – 126 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-85110-77-6
- FAŠISTICKÉ** #299
represálie na Slovensku. Sestavil Dušan Halaj; překladatel Eugénia Vasilievová, Olga Horská, František Chorvát. – 2. vyd. – Bratislava: Obzor, 1990. – 150 s.: fotogr., mapy. ISBN 80-215-0063-8
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila** #300
Terezínské ghetto. Fotogr. a reprodukce Jana Nováková. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko,

1991. – 46 s.: fotogr. – (Dokumenty; Sv. 225).
ISBN 80-206-0283-6
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila** #301
The Terezín ghetto. – 1st ed. – Praha: Naše vojsko, 1991. – 47 s.: fotogr., tab.. – (Documents; 227). – Viz #300. ISBN 80-206-0285-2
- JABLONICKÝ, Jozef** #302
Povstanie bez legend: Dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania. – 1. vyd. – Bratislava: Obzor, 1990. – 335 s. ISBN 80-215-0077-8
- KAMENEC, Ivan** #303
Po stopách tragédie. – Bratislava: Archa, 1991. – 285 s.: fotogr. ISBN 80-7115-015-0
- KAMENEC, Ivan** #304
Slovenský stát: (1939–1945). Doslov Robert Kvaček. – 1. vyd. – Praha: Anomal, 1992. – 143 s.: fotogr. – (Ad Fontes).
ISBN 80-900235-3-3
- KÁRNÝ, Miroslav** #305
Konečné řešení: Genocida českých židů v německé protektorátní politice. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1991. – 182 s.: tab.
ISBN 80-200-0389-4
- KDYŇĚ** #306
v máji 1945. Úvod Marta Zemanová. – Kdyně: SKP Modrá hvězda, 1992. – 17 s.: fotogr., mapa.
- KULKA, Erich** #307
Židé v československé Svobodově armádě. Doslov Toman Brod. – 1. dopl. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 390 s.: fotogr. – 1. vyd. Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem 1977, 2. zkrác. vyd. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1979, 3. vyd. Institute of Contemporary Jewry a University Press of America, Lanham 1987. ISBN 80-206-0068-X
- LANZMANN, Claude** #308
Zpráva o velikém neštěstí. Úvod Simon de Beauvoire. – 1. vyd. – Praha: Svoboda, 1991. – 174 s. – Němec. orig. Shoah (Claassen Verlag, Düsseldorf 1986). ISBN 80-205-0205-X
- LIPSCHER, Ladislav** #309
Židia v slovenskom štáte 1939–1945. – 1. vyd. – B.m.: Print-servis, 1992. – 254 s.: tab. – Vydaná za podpory Ostföndu a ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny ČSAV a Ofprintem. ISBN 80-90047025
- LIPSCHEROVÁ, Magdalena** #310
Šimon jeden zo spravodlivých. Úvod Ralph Giordano. – Bratislava: Archa, 1992. – 271 s. – Něm. orig. Bleicher Verlag, Gerlingen 1989. ISBN 80-7115-027-4
- McDONALD, Kendall** #311
Oblaka v ohni: Život letce-hrdiny Josefa Čapky. Z angl. orig. přeložil Vladimír Vařecha. – 1. vyd. – Praha: Erika, 1992. – 215 s.
ISBN 80-85612-01-1
- MEJSTRÍK, Karel** #312
Vzpomeňte a nezapomeňte: Rakovník 1938–45. Úvod Václav Zoubek. – Rakovník: Okresní muzeum a galerie, 1990. – 32 s.
ISBN 80-85081-00-8
- PAVELČÍKOVÁ, Nina** #313
Ostravská oblast v letech nacistické okupace: (1938–1945). – Opava: Slezský ústav ČSAV, 1990. – 195 s.: 23 tab. v příl. – (Práce Slezského ústavu ČSAV; Hospodářské a sociální dějiny. B). – Publikace Slezského ústavu ČSAV č. 30.
- PROTEKTORÁTNÍ** #314
politika Reinharda Heydricha. Editoři Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová, Margita Kárná. – 1. vyd. – Praha: TEPS, 1991. – 301 s.: fotogr. – Dokumenty s. 85-276. ISBN 80-7065-064-8
- RADOSTA, Petr** #315
V uniformě RAF. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1991. – 143 s.: fotogr. v textu. – (Fakta a svědectví; 112). ISBN 80-206-0183-X
- RADY** #316
a významnenania Slovenskej republiky 1939–1945. Sestavil Ludovít Trenčan; redaktor Milan Petráš. – Trnava: Západoslovenské múzeum, 1992. – 64 s.: fotogr., tab. ISBN 80-85556-02-2

- RAJLICH, Jiří – SEHNAL, Jiří #317
Slovenští letci 1939–1945; Slovak airmen 1939–1945. – 1. vyd. – Kolín: Kolínské noviny, 1991. – 64 s.: fotogr., obr., mapy, tab.
- RICHTER, Karel #318
Případ generála Vlasova. – 1. vyd. – Praha: Panorama, 1991. – 385 s.: fotogr. – (Stopy, fakta, svědectví). ISBN 80-7038-227-9
- ROTHKIRCHENOVÁ, Livie – #319
SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ, Eva – DAGAN, Avigdor
Osud Židů v Protektorátu 1939 – 1945. Úvod Milan Šimečka; sestavila Milena Janišová. – 1. vyd. – Praha: Trizonia, 1991. – 160 s.: tab. – (Studie, materiály, dokumenty; 1). – Vydal Ústav pro soudobé dějiny ČSAV. – Orig.: The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys, vol. III (The Jewish Publication Society a Society for the History of Czechoslovak Jews, Filadelfie 1984). ISBN 80-900953-7-2
- SLÁDEK, Oldřich #320
Ve znamení smrtihlava: Nacistický protipartyzánský aparát v letech 1944–1945. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1991. – 395 s.: fotogr., mapy. – (Dokumenty; 222). ISBN 80-206-0145-7
- ŠOLC, Jiří #321
Bylo málo mužů: Českoslovenští parašutisté na západní frontě za druhé světové války. Úvod Oldřich Sládek. – 1. vyd., dotisk. – Praha: Merkur, 1991. – 345 s.: fotogr. v textu.
- ŠOLC, Jiří #322
Nikdo nás nezastaví. – 1. vyd. – Praha: Merkur, 1992. – 107 s.: fotogr. – (Muži pro zvláštní úkoly). ISBN 80-7032-637-9
- ŠOLC, Jiří #323
Podpalte Československo: Akce Benjamin. – 1. vyd. – Praha: Merkur, 1991. – 76 s.: fotogr. – (Muži pro zvláštní úkoly). ISBN 80-7032-373-6
- ŠOLC, Jiří #324
Podpalte Československo: Operace Perun. – 1. vyd. – Praha: Merkur, 1991. – 86 s.: fotogr. – (Muži pro zvláštní úkoly). ISBN 80-7032-361-2
- ŠULC, Bohuslav #325
Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940–45. Úvod Václav Straka. – 1. vyd. – Praha: Rozmluvy, 1990. – 103 s.: fotogr. na příl. ISBN 80-900209-5-X
- TEJCHMAN, Miroslav #326
Zdvihnout pušku a jít bojovat: 2. československý odboj. – 1. vyd. – Jinočany: H & H, 1992. – 57 s.: obrazová příloha. – (Panorama dějin; 3. Nové pohledy). ISBN 80-85467-55-0
- TOMÁŠEK, Dušan #327
Konfidenti. – Praha: Orbis, 1991. – 237 s.: fotogr. ISBN 80-235-0019-8
- TRAGÉDIA #328
slovenských Židov. Sestavil Dezider Tóth. – 1. vyd. – Banská Bystrica: Datei, 1992. – 328 s.: fotogr., tab. – Materiály z mezinárodního sympózia konaného v Banské Bystrici 25.-27. marca 1992. ISBN 80-85306-04-2
- V BOJI #329
za svobodu Československa. – Praha: Magnet-Press, 1990. – 63 s.: fotogr., mapka. – K vydání připravil Historický ústav Československé armády.
- ŽIKEŠ, Vladimír #330
Slovenské povstání bez mýtů a legend. – 1. vyd. – Praha: Univerzum, 1990. – 117 s. ISBN 80-85207-04-4
- Viz též:* 133, 185, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 203, 212, 219, 221, 224, 227, 234, 238, 259, 439, 440, 442, 445, 447, 449, 451, 456, 457,
- IVC 1945 – 1948*
- BROD, Toman #331
Operace Velký podvod: Cesta československých komunistů k moci v letech 1945–1948. 1., 2. část. – Praha: Magnet-Press, 1990, 1991. – 127, 126 s.: fotogr. s. 99-120. – (Magnet; Sv. 1., 2). ISBN 80-85110-54-7, 80-85110-59-8

- KAPLAN, Karel** #332
Československo v letech 1945–1948: 1. část. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. – 153 s. – (Odborná literatura pro učitele; pomocný studijní text pro gymnázia). ISBN 80-04-25699-6
- KUČERA, Jaroslav** #333
Odsun nebo vyhnání?: Sudetští Němci v Československu v letech 1945–1946. – 1. vyd. – Praha: H & H, 1992. – 39 s. – (Panorama dějin; 1. Nové pohledy). ISBN 80-85467-32-1
- NOVÁK, Josef – VANČURA, Jiří** #334
Vítězství? Pracujícího lidu? – 1. vyd. – Praha: Práce, 1990. – 52 s. – (Impulsy).
- STANĚK, Tomáš** #335
Odsun Němců z Československa 1945–1947. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1991. – 536 s.: fotogr., tab., grafy. ISBN 80-200-0328-2
- ŠUTAJ, Štefan** #336
Reslovakizácia: Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po 2. svetovej vojne. – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991. – 67 s.: tab. – Výsledok řešení grantové úlohy č. 348/1991 Vývoj a postavenie etnických minorít na Slovensku 1918–1990.
- Viz též:* 113, 140, 154, 155, 185, 188, 189, 191, 203, 206, 221, 225, 231, 259, 439, 442, 445, 447, 449, 450, 452, 457
- IV.D 1948 – 1967**
- DVOŘÁKOVÁ, Zora** #337
Z letopisů třetího odboje. – 1. vyd. – Praha: Nakladatelství Hříbal, 1992. – 279 s. – (Poznání; 1). – Zpracováno podle dokumentů z Ústředního archivu Konfederace politických vězňů. ISBN 80-900892-3-2
- INTERNAČNÉ** #338
formy politickej perzekúcie: Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. Sestavil Štefan Šimúth. – Košice: SZ PTP, 1992. – 158 s. – Sborník z konference konané v září 1992 v Popradě. ISBN 80-901175-03
- IVANOV, Miroslav** #339
Justiční vražda aneb smrt Milady Horákové. – Praha: Betty, 1991. – 299 s.: fotogr. ISBN 80-900993-1-9
- KAPLAN, Karel** #340
Československo v letech 1948 – 1953: Zakladatelské období komunistického režimu. 2. část. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. – 146 s. – (Odborná literatura pro učitele; pomocný studijní text pro gymnázia). ISBN 80-04-25700-3
- KAPLAN, Karel** #341
Československo v letech 1953–1966: Společenská krize a kořeny reformy. 3. část. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. – 146 s. – (Odborná literatura pro učitele; pomocný studijní text pro gymnázia). ISBN 80-04-25745-3
- KAPLAN, Karel** #342
Zpráva o zavraždění generálního tajemníka. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1992. – 301 s.: fotogr. – (Archiv; 66). – Poprvé vyšlo italsky (Valerio Levi-Editore, Řím). ISBN 80-204-0269-1
- KETTNER, Petr – JEDLIČKA, I.M.** #343
Proč zemřel Jan Masaryk? – 1. vyd. – Praha: Horizont, 1990. – 187 s.: fotogr. v textu.
- KRATOCHVIL, Antonín** #344
Žaluji. [Díl] 1, Stalinská justice v Československu. [Díl] 2, Vrátit slovo umlčeným: [Díl] 3, Cesta k Sionu. Svědectví a myšlenky o deformacích stalinské justice v Československu. – 1. vyd. v ČSFR. – Praha: Dolmen, 1990. – 277, 245, 276 s. – (Čas). – Vydáno ve spolupráci s nakl. Česká expedice. ISBN 80-900123-0-2, 80-900123-1-0, 80-900123-2-9
- PITRONOVÁ, Blanka** #345
Proces, který otřásl Ostravskem. – Ostrava: Ostravsko-karvinské doly, 1992. – 163 s.: tab., fotogr. – Proces s báňskými inženýry, bývalými soc. dem. funkcionáři v červenci 1952.
- RADOTÍNSKÝ, Jiří** #346
Rozsudek, který otřásl světem. – 1. vyd. – Praha: ČTK – Pressfoto, 1990. – 94 s. – Proces s M. Horákovou a spol. Podle ineditního ru-

kopisu z r. 1969, doplněného 1989. – Souhrn něm. a angl. ISBN 80-7046-045-8

SRHOLEC, Anton #347
Svetlo z hlbin jáchymovských lágrov. – Bratislava: Kon-press, 1991. – 156 s.: obr. ISBN 80-85413-10-8

STEVEN, Stewart #348
Výbušina: Operace CIA Splinter Factor. – 1. vyd. – Praha: Sakko, 1991. – 123 s. – Angl. originál: Hedder and Stoughton, Londýn 1974.

ŠKUTINA, Vladimír – #349
BAKALÁŘ, Robert
Ztracená léta: Příběh hokejového zločinu. – 1. vyd. – Pardubice: Helios, 1990. – 144 s.: 30 s. obrazová příloha. ISBN 80-85211-00-9

UTITZ, Bedřich #350
Neuzavřená kapitola: Politické procesy padesátých let. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1990. – 133 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-7022-091-0

VÁHALA, Rastislav #351
Smrt generála. Autorka doslovu a editorka Alena Nováková. – 1. vyd. – Praha: Melantrich, 1992. – 189 s.: fotogr., obr. – Gen. H. Píka. ISBN 80-7023-124-6

Viz též: 77, 146, 153, 163, 178, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 199, 204, 205, 210, 211, 215, 217, 222, 223, 225, 228, 230, 232, 235, 241, 242, 243, 251, 255, 261, 265, 267, 270, 439, 440, 447, 449, 450, 457

IVE 1968 – 1969

BENČÍK, Antonín – #352
DOMAŇSKÝ, Josef
21. srpen 1968. – 1. vyd. – Praha: Tvorba, 1990. – 156 s.: fotogr. v textu. – (Tvorba uvádí...; sv. 2/90).

CIKRYT, Václav #353
Jan Zajíc 3. 7. 1950 – 25. 2. 1969. – Šumperk: Okresní vlastivěd. muzeum, 1991. – 19 s.: fotogr. – (Knihovnička Severní Moravy; Sv. 24).

ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj #354
Čo nebolo v novinách: August 1968. Úvod Ladislav Mňačko. – 1. vyd. – Bratislava: Mladé letá, 1990. – 215 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-06-00369-6

LEDERER, Jiří #355
Jan Palach: (Zpráva o životě, činu a smrti českého studenta). – 1. vyd. – Praha: Novinář, 1990. – 149 s. ISBN 80-7077-408-8

MARCO, Jindřich #356
Soudruh agresor. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1990. – 158 s.: fotogr. v textu. – fotogr. publikace. ISBN 80-204-0182-2

MEZINÁRODNÍ #357
konference o československém vývoji v roce 1968, jeho mezinárodních souvislostech a důsledcích. – Praha: B.n., 1992. – 32 s. – Komise vlády ČSFR pro analýzu historických událostí let 1967-1970 a Komisia vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967-1970. – Konference se konala ve dnech 2.-6. prosince 1991 na zámku Liblice v Čechách.

MORAVEC, Jan #358
Sedmý den nebyla neděle. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 367 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-206-0179-1

OSM #359
měsíců pražského jara 1968. Autoři Vojtěch Mencl, Antonín Benčík, Josef Domaňský, Jiří Hájek, Václav Kural. – 1. vyd. – Praha: Práce, 1991. – 271 s.: fotogr. na příl. – (Edice literatura faktu). ISBN 80-208-0126

PITHART, Petr #360
Osmašedesátý. – 3. vyd. – Praha: Rozmluvy, 1990. – 314 s. – 1. vyd. pod pseudonymem J. Sládeček – Kolín n. Rýnem: Index, 1980. ISBN 0-946352-43-7

RUML, Jiří #361
Kalendárium (Leden-prosinec 1968). – 1. vyd. – Praha: Novinář, 1990. – 91 s. ISBN 80-7077-336-7

- SÍGL, Miroslav #362
Na vlně 490 metrů. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 120 s. – (Magnet; 7/90). ISBN 80-85110-40-7
- VALENTA, Jiří #363
Sovětská intervence v Československu 1968: Anatomie rozhodnutí. Předmluva Alexander Dubček. – Praha: Svoboda, 1991. – 192 s. – Přeloženo z anglického originálu vydaného v roce 1979 v Londýně. ISBN 80-205-0213-0
- VE #364
jménu života vašeho... Uspořádali, edičně připravili a redigovali Barbara Mazáčová, Veronika Pokorná, Pavel Suchánek. – 1. vyd. – Praha: Karolinum, 1990. – 72 s.: fotogr. – Jan Palach a Jan Zajíc. ISBN 80-7066-276-X
- Viz též: 123, 138, 142, 147, 151, 160, 161, 168, 174, 181, 188, 205, 220, 225, 232, 236, 239, 251, 265, 270, 447, 457
- IV.F 1970 – 1989*
- AKO #365
sme kradli. Sestavil Ladislav Švihran. – 1. vyd. – Bratislava: Bradlo, 1991. – 116 s. ISBN 80-7127-047-4
- ČARNOGURSKÝ, Ján #366
Váznení za vieru. – Bratislava: Pramene, 1990. – 141 s. ISBN 80-85139-00-0
- ČERNÝ, Jiří #367
Konec normalizace: Obrazový magazín Lidových novin. Sestavil Lukáš Kliment. – Praha: Lidové noviny. – nestr.: fotogr. v textu.
- DOLEJŠÍ, Miroslav #368
Prevrat 1989 alebo História sa opakuje? Úvod Eva Petrášová. – 2. vyd. – Bratislava: AGRES, 1991. – 51 s.: 1 fotogr. autora. – (Zlatá mreža). – Název českého orig.: Listopad 1989 – analýza.
- DRAGULA, Ladislav #369
Průvodce pokojnou revolucí: Praha 1989. – Praha: Zdeněk Dvořáček, 1990. – 58 s.: obrazová příloha.
- FLEYBERK, Jiří #370
Československé probuzení. – 1. vyd. – Praha: Orbis, 1990. – 110 s.: fotogr. v textu. – Chronologický přehled listopadových událostí a fotodokumentace. ISBN 80-235-0003-1
- GÁL, Jozef #371
Československo v letech 1968 – 1990. – Banská Bystrica: Metodické centrum, 1991. – 41 s. ISBN 80-85415-17-8
- GROCH, Juraj #372
Riport o nežnej revolúcii. – 1. vyd. – Bratislava: Obzor, 1990. – 141 s.: fotogr. – Souběžný německý a anglický text. ISBN 80-215-0119-7
- GRUŠA, Jiří #373
Cenzura a literární život mimo masmédiá. – Praha: ÚSD ČSAV, 1992. – 26 s. – Vydáno ve spolupráci s ČSDS Scheinfeld. – Text vydán k příležitosti V.Z.D.O.R. – Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989, Praha 1992.
- KREJČÍ, Oskar #374
Proč to prasklo aneb Hovory o demokracii a „sametové revoluci“. – 1. vyd. – Praha: Trio, 1991. – 138 s. ISBN 80-900725-3-4
- MOŽNÝ, Ivo #375
Proč tak snadno...: Některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej. – 1. vyd. – Praha: Sociologické nakladatelství, 1991. – 81 s. – (Knihnice Sociologických aktualit; 2. svazek). ISBN 80-901059-0-4
- NOVOTNÝ, Jiří Datel – #376
ČERNÝ, Karel – KOPAČKOVÁ, Marcela – PRAŽÁK, Petr
Semafor ve stávce. – 1. vyd. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. – 391 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-04-25382-2
- PERKNEROVÁ, Kateřina #377
Komu slouží vnitro? – Praha: Grafít, 1992. – 176 s. ISBN 80-900380-5-0

- PREČAN, Vilém #378
Nezávislá literatura a samizdat v Československu 70. a 80. let. – Praha: ÚSD ČSAV, 1992. – 18 s. – Text vydán ve spolupráci s ČSDS Scheinfeld. – Vydáno k příležitosti V.Z.D.O.R. – Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989, Praha 1992.
- ŠIMEČKA, Milan #379
Obnovení pořádku. Doslov k 2. vyd. Vilém Prečan. – 1. vyd. v ČSFR. – Brno: Atlantis, 1990. – 208 s. – Poprvé Kolín n. Rýnem: Index, 1979. ISBN 80-7115-003-7
- TOMANOVIČ, Zoltán #380
Oči a srdce emigrácie. – 1. vyd. – Bratislava: Obzor, 1990. – 171 s. ISBN 80-215-0145-6
- VLADISLAV, Jan #381
O edici Kvart po letech. – Praha: ÚSD ČSAV, 1992. – 9 s. – Vydáno ve spolupráci s ČSDS Scheinfeld. – Text vydán u příležitosti V.Z.D.O.R. – Výstava nezávislé literatury v samizdatu a exilu 1948–1989, Praha 1992.
- VLADISLAV, Jan – #382
PREČAN, Vilém
Horký leden 1989 v Československu. – Praha: Novinář, 1990. – 164 s.: fotogr. v textu. ISBN 80-7077-396-0
- Viz též:* 63, 70, 72, 75, 77, 79, 80, 117, 123, 126, 143, 144, 145, 150, 152, 156, 157, 162, 164, 166, 167, 170, 179, 180, 188, 202, 207, 208, 213, 214, 216, 218, 222, 225, 229, 237, 240, 245, 246, 247, 249, 251, 265, 266, 270, 407, 443, 447
- IV.G 1990 – 1992*
- POROVNÁNÍ #383
výsledků voleb do Národního shromáždění ČSR v roce 1946 a do Federálního shromáždění ČSFR v roce 1990. – Praha: Federální statistický úřad, 1992. – 56 s. – (Československá statistika rok 1992: Skupina A; Sčítání lidu/Volby č. 2).
- PERKNEROVÁ, Kateřina #384
Kubát versus Pithart. – Praha: Cesty, 1991. – 80 s. – (Společnost ve varu). ISBN 80-85363-20-8
- PERNES, Zdeněk #385
Co nám daly odbory. – Praha: Sakko, 1991. – 130 s.: tab.
- PETRÁŠOVÁ, Eva #386
Případ Mečiar: Ako to bolo naozaj? – Praha: Agentura CESTY, 1991. – 50 s. – (Šance pro Československo). ISBN 80-85363-14-3
- SCHMIED, Oldřich #387
Vzájemné vztahy ČSFR a Evropského společenství na počátku roku 1991. – Praha: Inf. středisko IŘ, 1991. – 16 s.: tab.
- VOŘÍŠEK, Jaroslav #388
Oficiální verze a fakta k tzv. případu Bartončík. – 1. vyd. – Bratislava: AGRES, 1991. – 40 s. – (Zlatá mreža).
- Viz též:* 35, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 71, 82, 84, 104, 105, 109, 110, 111, 112, 121, 122, 125, 128, 129, 130, 134, 136, 137, 139, 141, 148, 169, 172, 175, 245, 246, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 260, 262, 263, 264, 269, 271, 272, 443
- IV.H Více období*
(mimo tituly uvedené pod V.A-G)
- DĚJINY #389
zemí Koruny české 2.: Od nástupu osvětenství po naši dobu. – 1. vyd. – Praha: Paseka, 1992. – 308 s.: obr., fotogr., mapky. ISBN 80-85192-30-6
- DEMOVIČ, Imrich – #390
DOBIÁŠ, Rudolf – CHOVANEC, Ján
Pribijeme ťa na kríž. – Bratislava: Nezávislosť, 1991. – 130 s.: fotogr. – (Svedok). – 6 povídek o osudech kněží (1948–1989). ISBN 80-85217-12-0
- DVOŘÁKOVÁ, Zora #391
T. G. Masaryk, Sokol a dnešek. Předmluva Bořivoj Petrák. – Praha: Josef Hříbal, ná-

stupce ing. Zdeněk Hřibál, 1991. – 90 s.
ISBN 80-900132-3-6

FRAJDL, Jiří #392
České dějiny v datech: Stručný přehled. Část
1 – do roku 1945. – Pardubice: Ziva Petr Šo-
rel, 1991. – 64 s. ISBN 80-900683-1-6

HEJL, Vilém #393
Zpráva o organizovaném násilí. – Praha: Uni-
verzum, 1990. – 350 s. – 1. vyd. – Původně
Toronto: Sixty-Eight Publ., 1986 (spoluautor
Karel Kaplan). ISBN 80-85207-01-X

HODNÝ, Martin #394
Českoslovenští politici 1918–1991: Stručné
životopisy. – 1. vyd. – Praha: Martin Hodný,
1991. – 102 s. ISBN 80-900840-0-1

KADLEC, Vladimír #395
Podivné konce našich prezidentů. Úvod Bohu-
mil Černý. – 1. vyd. – Hradec Králové: Kruh,
1991. – 327 s.: fotogr. – (Okamžiky). – Studie
o dr. Emilu Háchovi vyšla samostatně pod ná-
zvem Prezident Hácha v edici Česká expedice
v roce 1989. ISBN 80-7031-612-8

KADLECOVÁ, Marta – #396
MATES, Pavel – SCHELLE, Karel
Československé dějiny státu a práva. (1918 –
1945). – 1. vyd. – Brno: nakladatelství Dopl-
něk, 1991. – 133 s. – Vydala Masarykova uni-
verzita v Brně – právnická fakulta.
ISBN 80-90-1102-5

KLÁTIL, František #397
Republika nad stranami: O vzniku a vývoji
Československé strany národně socialistické
(1897–1948). – 1. vyd. – Praha: Melantrich,
1992. – 370 s. ISBN 80-7023-117-3

MANIPULÁTOŘI #398
O technikách bojů lži proti pravdě a nenávisti
proti lásce. Předmluva Ladislav Bittman, úvod
Hermenegilda Symůnková. – Praha: Karolin-
um, 1992. – 10+253 s. – Obsahuje: Ladislav
Bittman, Československo a mezinárodní de-
zinformace (1-51); Slavěna Rohlíková, Strana,
stát a masmédiá (52-86); Hermenegilda Sy-
můnková, Rudé právo a opozice (87-122); Da-
na Štěpánková, Vizualní podvody: Hrátky na
obrazovce (123-149); Marie Koutská, Umění

přežít. Strategie a taktika malého českého
a slovenského hráče v jeho denním zápole
(150-176); Petr Řehoř – Hermenegilda
Symůnková, Továrna na podvody (Malý
průvodce po učebnicích dějepisu) (177-207);
Marie Čermáková, Je doba manipulátorů a in-
stitucionalizované lži za námi? (208-253).
ISBN 80-7066-621-8

MAŠEK, Petr #399
Modrá krev: Minulost a přítomnost šlechtic-
kých rodů v českých zemích. – 1. vyd. – Pra-
ha: Mladá fronta, 1992. – 206 s.: obr.
ISBN 80-204-0346-9

MATĚJČEK, Jiří – #400
MACHAČOVÁ, Jana
K hospodářským a sociálním dějinám 19.
a 20. století. 1. díl. – Opava: Slezský ústav
ČSAV, 1991. – 328 s.: 74 tab. – (Práce Slez-
ského ústavu ČSAV. B. Hospodářské a sociál-
ní dějiny). – Publikace Slezského ústavu č. 34.

PICEK, Jan #401
Svědění komunistů. – 1. vyd. – Praha:
Mistral, 1991. – 97 s.: mapy. – KSC 1938,
1948, 1968. ISBN 80-85366-02-9

PICHLÍK, Karel #402
Československo a jeho armáda: (1918 –
1989). – Brno: Spektrum, 1991. – 78 s. ISBN
80-85469-09-X

PODIVEN #403
Češi v dějinách nové doby: Pokus o zrcadlo.
– Praha: Rozmluvy, 1991. – 690 s. – Podiven
= Petr Pithart, Petr Příhoda, Milan Otáhal.
ISBN 80-85336-09-X

POLIŠENSKÝ, Josef Vincent #404
History of Czechoslovakia in outline. Úvod R.
R. Betts. – Praha: Bohemia International,
1991. – 142 s.: fotogr., obr.
ISBN 80-85195-05-04

TIGRID, Pavel #405
Kapesní průvodce inteligentní ženy po
vlastním osudu. – 2. vyd. – Praha: Odeon,
1990. – 316 s. – 1. vyd. Toronto: Sixty-Eight
Publishers, 1988. ISBN 80-207-0222-9

VAŠKO, Václav #406
Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce. 1. – 1. vyd. – Praha: Zvon, 1990. – 267 s. ISBN 80-7113-000-1

V. TEMATICKÁ ČÁST

V.A Střední a východní Evropa

ASH, Timothy Gordon #407
Rok zázraků. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1991. – 125 s. – (Knihovna Lidových novin; Sv. 7). – Angl. orig. We the People, Granta Books, Cambridge 1991. ISBN 80-7106-021-6

MOULIS, Vladislav – #408
VALENTA, Jaroslav – VYKOUKAL, Jiří P.
Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944 – 1989. – 1. vyd. – Ostrava: Amosium servis, 1991. – 372 s.

REIMAN, Michal #409
Lenin, Stalin, Gorbačov: Kontinuita a zlomky v sovětských dějinách. – 1. vyd. – Praha: Lidové noviny, 1991. – 213 s. – (Knihovna Lidové noviny; Sv. 11). ISBN 80-7106-024-0

RUPNIK, Jacques #410
Jiná Evropa. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 1992. – 341 s. – Kniha vyšla s pomocí nadace Charly 77. – Pod názvem L'autre Europe vydalo Éditions Odile Jacob, Paříž, 1990. ISBN 80-85190-17-6

TIGRID, Pavel #411
Dnešek je váš, zítřek je náš: Dělnické revolty v komunistických zemích. – 1. vyd. v Československu. – Praha: VOKNO, 1990. – 157 s. – 1. vyd. Kolín nad Rýnem: Index, 1982.

TIGRID, Pavel #412
Politická emigrace v atomovém věku. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 1990. – 137 s. – Původně Kolín n. Rýnem: Index, 1979. ISBN 80-85190-001

Viz též: 91

V.B Československé a české vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C, V.D)

HÁJEK, Miloš – #413
RYŠÁNKOVÁ, Jarmila
Svět a Československo ve 20. století. – 1. vyd. – Praha: Horizont, 1990. – 184 s.: tab. ISBN 80-7012-040-1

HÜBL, Milan #414
Češi, Slováci a jejich sousedé: Úvahy, studie a polemiky z let 1979–1989. Předmluva František Šamalík. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 192 s.: mapy, tabulky v textu. – (Aktuality – dialogy; Sv. 1). – Životní pouť Milana Hübla napsala Eliška Skřenková-Hübllová. ISBN 80-206-0279-8

SLEZSKO #415
v československo-polských vztazích: 1918–1947. – Opava: Slezský ústav ČSAV, 1991. – 73 s. – (Dějiny Slezska; 2. A). – Sborník referátů a diskusních příspěvků z pracovní konference, konané v září 1990 v Opavě. – Interní tisk č. 39.

KUČERA, Rudolf #416
Kapitoly z dějin střední Evropy. – 3. přeprac. vyd. – Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. – 115 s.: 13 obr. příl.

Viz též: 274, 279, 387

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

ŘURČANSKÝ, Ferdinand #417
Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov: Biela kniha. Sväzok 1, diel 1, 2, 3, 4. – Trenčín: Vydavateľstvo Ivan Štelcer, 1991. – 248 s., s. 250-445, 448-729, 731-995. – Přetisk prvního vydání z roku 1954. ISBN 80-900537-2-6

ŘURICA, Milan S. #418
Slovenský národ a jeho štátnosť. – 1. vyd. – Bratislava: Alfa, 1990. – 38 s.: 3 obr. ISBN 80-05-00720-5

- GABZDILOVÁ, Soňa #419
Školy s maďarským vyučovacím jazykom na Slovensku po druhej svetovej vojne. – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991. – 53 s.: tab. – Částečný výstup řešení grantového úkolu Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v rokoch 1918–1990.
- GAJDOŠ, Marián – #420
KONEČNÝ, Stanislav
K politickému a sociálneekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch. – Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991. – 186 s.: tab.
- HORÚCE #421
témy: Slovensko v ringu. Sestavil Ján Čomaj. – 1. vyd. – Bratislava: Tatrapress, 1991. – 147 s.: fotogr. ISBN 80-85260-12-3
- KOVÁČ, Dušan #422
Nemecko a nemecká menšina na Slovensku /1871–1945/. – 1. vyd. – Bratislava: Veda, 1991. – 235 s. – Rus., něm. a angl. resumé. ISBN 80-224-0155-2
- MĚCHÝŘ, Jan #423
Slovensko v Československu: Slovensko – české vztahy 1918 – 1991. – 1. vyd. – Praha: Práce, 1991. – 123 s. ISBN 80-208-0225-8
- MIKLOŠKO, František #424
Nebudete ich mocí rozvrátiť: Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943–89. – 1. vyd. – Bratislava: Archa, 1991. – 283 s.: fotogr. ISBN 80-7115-016-9
- POLITICKÉ #425
strany na Slovensku 1860–1989. Sestavil Lubomír Lipták. – 1. vyd. – Bratislava: Archa, 1992. – 312 s.: tab. ISBN 80-7115-029-0
- SLOVENSKO #426
v politickom systéme Československa. Úvod Valerián Bystrický. – Bratislava: Slovenská národná rada, 1992: Historický ústav SAV. – 235 s. – Materiály z vedeckého sympozia Častá 11.– 13. novembra 1991.

Viz též: 229, 274, 276, 302, 303, 304, 309, 316, 317, 328, 330, 336, 386, 432, 447, 456
- V.D Česko/československo-německé vztahy
- ČERNÝ, Bohumil – KŘEN, Jan – #427
KURAL, Václav – OTÁHAL, Milan
Češi, Němci, odsun: Diskuse nezávislých historiků. – 1. vyd. – Praha: Academia, 1990. – 368 s. ISBN 80-200-0276-6
- JEDERMANN, František #428
Ztracené dějiny. Úvod Petr Příhoda, Eda Kriseová. – 2. vyd. – Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku ve spolupráci s Ackermann Gemeinde, 1990. – 71 s.: fotogr. v textu. – Jedermann je společný pseudonym pro Edu Kriseovou a Petra Příhodu. ISBN 80-8541-02-3
- KŘEN, Jan #429
Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918. – Praha: Academia, 1991. – 508 s. – 1. vyd.– Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1989.
- TISÍC #430
let česko-německých vztahů: Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích. Úvod Jan Křen. – Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1991. – 231 s.: mapy. – Něm. originál (2. aktual. vyd.) Mnichov 1990. ISBN 80-85241-08-0
- ZTRACENÉ #431
dějiny aneb zemie odzyskane?; Verlorene Geschichte oder Wiedergewonnenes Land? Úvod Jan Křen. – Praha: Goethe-Institut, 1992: Osródek kultury Polskiej. – i-iii, 129 s. – Materiály ze sympozia konaného 13.– 14. března 1991 k otázce vztahů Čechů, Slováků a Poláků k Němcům.

Viz též: 155, 165, 289, 290, 292, 293, 294, 296, 299, 300, 301, 302, 305, 306, 312, 313, 314, 319, 320, 326, 327, 329, 333, 335, 422

V.E Židé v Československu

BÁRKÁNY, Eugen – #432
DOJČ, Ludovít

Židovské náboženské obce na Slovensku. – 1. vyd. – Bratislava: Vesna, 1991. – 438 s.: fotogr., obr. – Angl. a něm. resumé. ISBN 80-85128-56-X

BONDYOVÁ, Ruth #433

Na křižovatce kultur: Historie československých Židů. Předmluva Eli Ejal, H.Z. Weigl; úvod Natalia Bergerová; z angl. orig. přeložili Luba a Rudolf Pellarovi. – 1.vyd. – Praha: Mladá fronta, 1992. – 221 s.: obr. ISBN 80-204-0305-1

FIEDLER, Jiří #434

Jewish sights of Bohemia and Moravia: Guide book. Úvod Arno Pařík. – Praha: Sefer, 1991. – 224 s.: fotogr., kresby, mapy. ISBN 80-900895-0-X

FRANEK, Jaroslav #435

Judaismus: Kniha o židovské kultúre, histórii a náboženstve. – 1. vyd. – Bratislava: Archa, 1991. – 188 s. ISBN 80-7115-028-2

HARSHALOM, Avraham #436

Znovuzrozen z popela. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1992. – 140 s.: fotogr. – Přeloženo z anglické verze *Alive from the ashes* (Tel Aviv 1990). ISBN 80-206-0303-4

SOLOVIOV, Vladimír Sergejevič #437

Židovstvo a kresťanská otázka. – Bratislava: Sergej Chelemendik press, 1991. – 38 s. – (Ruské vrcholy). ISBN 80-85459-00-0

Viz též: 201, 212, 238, 293, 300, 301, 305, 307, 308, 309, 310, 319, 328

V.F Osobnosti, biografie

BLÁHA, Silvestr #438

Co dal Masaryk armádě a brannosti národa. Doslov Vojtěch Mencl. – 2. vyd., 1. vyd. Naše vojsko. – Praha: Naše vojsko, 1990. – 61 s.: fotogr. na příl. ISBN 80-206-0210-0

DVOŘÁKOVÁ, Zora #439

Milada Horáková. – 1. vyd. – Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1991. – 63 s. – (Kdo je...; Sv. 3). ISBN 80-7057-040-7

HALAJ, Dušan #440

Generálmajor Viliam Žingor (30.7.1912 – 18.12.1950). – Banská Bystrica: DATPRESS, 1990. – 40 s.: fotogr. ISBN 80-85306-00-X

HANZAL, Josef #441

Josef Pekař. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1992. – 51 s. – (Kdo je...; Sv. 4). ISBN 80-204-0296-9

HAVLÍČEK, František #442

Eduard Beneš člověk, sociolog, politik. – Praha: Prospektrum, 1991. – 191 s.: fotogr. ISBN 80-85431-20-3

JURČA, Josef #443

Trny a naděje: Profesor František Trnka a jeho minulost – současnost – budoucnost. – 1. vyd. – Praha: Nadas, 1992. – 59 s.: fotogr. – (Osobnosti). ISBN 80-7030-166-X

LACINA, Vlastislav #444

Alois Rašín. – 1. vyd. – Praha: Mladá fronta, 1992. – 50 s. – (Kdo je...; Sv. 6). ISBN 80-204-0303-5

OTÁHAL, Milan #445

Ferdinand Peroutka muž přítomnosti. – Praha: Melantrich, 1992. – 40 s.: fotogr., obr. – (Slovo k historii; Sv. 33).

PETRUS, Jaroslav #446

Václav Klofáč 1868–1945. – Praha: Vojenské historické muzeum, 1992. – nestr.

PLEVZA, Viliam #447

Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril. – 1. vyd. – Bratislava: Tatrapress, 1991. – 198 s.: fotogr. – (Svedectvá). ISBN 80-85260-15-8

POLÁK, Stanislav #448

Tomáš Garrigue Masaryk. – 1. vyd. – Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1990. – 48 s. – (Kdo je...; Sv. 1). ISBN 80-7057-022-9

- PSŮTKOVÁ, Zdeňka – #449
VAHALA, Zdeněk
I nám vládli nemocní?: Naši první prezidenti očima medicíny. Úvod Miroslav Horníček. – 1. vyd. – Praha: Práh; Liberec: King, 1992. – 142 s. ISBN 80-900835-8-7
- STERLINGOVÁ, Claire #450
Případ Masaryk. Doslov B. Holý. – Praha: Agentura LepreZ, 1991. – 315 s. – Reprint čes. vyd. z r. 1972. Angl. orig. The Masaryk Case, 1969. ISBN 80-900821-0-6
- SVĚDIROH, Pavel #451
Josef Knop, důstojník, na něhož jsme měli zapomenout. Úvod Oldřich Kvapil. – Žamberk: Odbor Klubu českých turistů, 1991. – 59 s.: fotogr. ISBN 80-900652-0-1
- ŠKUTINA, Vladimír #452
Český šlechtic František Schwarzenberg. – 2. vyd. – Praha: Rozmluvy, 1990. – 271 s.: fotogr. v příl. – 1. vyd. Polygon, Curych 1989 ISBN 0-946352-7-12
- TAX, Petr #453
Osudová rozcestí a Evžen Erban: – 1. díl. Prolog. – 2. díl. 1945 rok naděje. – 1. vyd. – Praha: Nakladatelství dopravy a spojů, 1992. – 57 s., 67 s.: fotogr. – (Edice Osobnosti Nadas). ISBN 80-7030-156-2, 80-7030-155-4
- VANĚK, Antonín #454
TGM / Poselství. – 1. vyd. – Praha: Agentura TIP Š, 1992. – 226 s.: fotogr., obr. ISBN 80-900354-5-0
- VENCOVSKÝ, František #455
Alois Rašín: Život a dílo. – Praha: Vyšehrad, 1992. – 73 s.: obrazová příloha. – (Bibliotéka věd politických, právních a hospodářských; Sv. 1). ISBN 80-85305-10-0
- VNUK, František #456
Mať svoj štát znamená život: Politická biografia Alexandra Macha. Doslov Ján Belianský. – Bratislava: Odkaz, 1991. – 383 s.: fotogr. ISBN 80-85193-11-6
- VRABEC, Václav #457
Vybočil z řady: Medailón Josefa Smrkovského a doby, v níž žil. – 1. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1991. – 188 s.: fotogr. – (Dokumenty; Sv. 223). ISBN 80-206-0277-1
- V.G Kultura, umění, literatura*
- ROTREKL, Zdeněk #458
Skrytá tvář české literatury. – 1. vyd. – Brno: Blok, 1991. – 241 s.: fotogr. ISBN 80-7029-052-8
- VLADISLAV, Jan #459
Portréty a autoportréty. – 1. vyd. – Praha: Práce, 1991. – 248 s. – (Tvar). ISBN 80-208-0105-7
- Viz též:* 15, 24, 29, 37, 38, 63, 75, 127, 228, 229, 244, 247, 268, 270, 272, 373, 378, 380

Rejstřík autorů

(uvedených v záhlaví)

- ANDREJS, Jaroslav 289
 ANGER, Jan 278
 ASH, Timothy Gordon 407
 AUSKÝ, Stanislav A. 290
 BAKALÁŘ, Robert 349
 BÁRKÁNY, Eugen 432
 BÁRTA, Karel 291
 BARTOŠ, Antonín 292
 BARTOŠEK, Karel 261
 BARTUŠKA, Václav 180
 BAŤA, Tomáš 124
 BĚLOHRADSKÝ, Václav 59, 60, 61
 BENČÍK, Antonín 352
 BENDA, Stanislav 252
 BENDA, Václav 253
 BENEŠOVÁ, Miroslava 293
 BERO, Anton 125
 BILAK, Vasil 181
 BÍNOVÁ-KÁDNEROVÁ, Jiřina 16
 BIŇOVEC, Karel 126
 BITTMAN, Ladislav 182
 BLÁHA, Silvestr 438
 BLODIG, Vojtěch 293
 BONDYOVÁ, Ruth 433
 BORÁK, Mečislav 294
 BRABEC, Jiří 24
 BRATINKA, Pavel 254
 BROD, Toman 331
 BRODSKÝ, Jaroslav 183
 BROKLOVÁ, Eva 273
 BUBENÍČKOVÁ-KUTHANOVÁ, Milena 184
 BURIAN, Václav 24
 BURŠÍK, Josef 185
 CIGÁNEK, František 139
 CIKRYT, Václav 353
 ČAPEK, Karel 139
 ČARNOGURSKÝ, Ján 366
 ČEJKA, Eduard 295
 ČELOVSKÝ, Bořivoj 296
 ČERMÁK, Miloslav 142
 ČERNÁ, Jana 186
 ČERNÝ, Bohumil 427
 ČERNÝ, Jiří 187, 367
 ČERNÝ, Karel 376
 ČERNÝ, Milan 25
 ČERNÝ, Rudolf 255
 ČERNÝ, Václav 62, 188
 ČOMAJ, Ján 354
 ČULÍK, Jan 21
 ČVANČARA, Jaroslav 298
 DAGAN, Avigdor 319
 DAHRENDORF, Ralf 64, 65
 DAVENPORTOVÁ, Marcia 189
 DEÁK, Ladislav 274
 DEMEŠ, Pavol 257
 DEMOVIČ, Imrich 390
 DIENSTBIER, Jiří 66, 258
 DOBIÁŠ, Rudolf 390
 DOBIŠOVÁ, Alena 293
 DOHNALOVÁ, Emilie 9
 DOJČ, Eudovít 432
 DOLEJŠÍ, Miroslav 190, 366
 DOMAŇSKÝ, Josef 352
 DORAZIL, Otakar 26
 DRAGULA, Ladislav 369
 DRÁPALA, Milan 10
 DRTINA, Prokop 191
 ĎURČANSKÝ, Ferdinand 417
 ĎURICA, Milan S. 418
 DVOŘÁKOVÁ, Zora 337, 391, 439
 DYBA, Karel 45
 FAJTL, František 192, 193, 194, 195
 FIEDLER, Jiří 434
 FILÍPEK, Jan 196
 FIRT, Julius 197
 FISCHL, Viktor 198, 259
 FLEYBERK, Jiří 370
 FORMÁNEK, Miloslav 68
 FRAJDL, Jiří 392
 FRANEK, Jaroslav 435
 FROLÍK, Josef 199
 GABZDILOVÁ, Soňa 419
 GAJDOŠ, Marián 420
 GÁL, Fedor 69, 260
 GÁL, Jozef 371
 GALÍK, Josef 254
 de GAULLE, Charles 200
 GISSINGOVÁ, Věra 201
 GORBAČOVOVA, Raisa 202
 GREGOROVÍČ, Miroslav 275
 GROCH, Juraj 372
 GRUŠA, Jiří 373
 HÁJEK, Miloš 413
 HALAJ, Dušan 440
 HALLA, Milan Jan 203
 HÁLOVÁ, Marie 11
 HANZAL, Josef 441
 HANZELKA, Jiří 149

- HARSHALOM, Avraham 436
 HAVEL, Václav 70, 71, 72, 73, 129, 130
 HAVLÍČEK, František 442
 HEIDLER, Jan 74
 HEJDA, Jiří 204
 HEJL, Vilém 393
 HEJZLAR, Zdeněk 205
 HERZMANN, Jan 123
 HLEBA, Edmund 276
 HODNÝ, Martin 394
 HOLDOŠ, Ladislav 261
 HONZÍK, Miroslav 277
 HORA, Ota 206
 HORÁČEK, Michal 207
 HORŇÁK, Viliam 208,
 HOŘEC, Petr 209
 HRABAL, Bohumil 75
 HRADSKÁ, Viktoria 262
 HÜBL, Milan 76, 414
 HUČEK, Miroslav 150
 HVÍŽDALA, Karel 264, 265, 270
 CHLÁDKOVÁ, Ludmila 293, 300, 301
 CHOVANEC, Ján 390
 CHRUŠČOV, Sergej 210
 IVANOV, Miroslav 339
 JABLONICKÝ, Jozef 302
 JEDERMANN, František 428
 JEDLIČKA, I.M. 343
 JIČÍN, Rudolf 13
 JIČÍNSKÝ, Zdeněk 77
 JIRÁSEK, Miroslav 211
 JURČA, Josef 443
 KABÁT, Jindřich 263
 KADEŘÁBKOVÁ, Anna 78
 KADLEC, Vladimír 395
 KADLECOVÁ, Marta 396
 KAMENEC, Ivan 303, 304
 KAPLAN, Karel 154, 332, 340, 341, 342
 KÁRNÝ, Miroslav 305
 KAUTMAN, František 79
 KETTNER, Petr 343
 KLÁNSKÝ, Josef 212
 KLÁTIL, František 397
 KLAUS, Václav 46, 47, 48, 49, 264
 KLÍMA, Ivan 131
 KLUSÁKOVÁ, Jana 260, 269
 KOHOUT, Pavel 213
 KOMÁREK, Valtr 214
 KOMÁRKOVÁ, Božena 80
 KONEČNÝ, Stanislav 420
 KOPAČKOVÁ, Marcela 376
 KOVÁČ, Dušan 422
 KOVÁLYOVÁ, Heda 215
 KRATOCHVIL, Antonín 344
 KREJČÍ, Jaroslav 81
 KREJČÍ, Oskar 82, 374
 KRIŽANOVÁ, Anna 29
 KRNO, Svetozár 42
 KRONDL, Jan 83
 KROUTVOR, Josef 1
 KŘEN, Jan 2, 427, 429
 KŘÍŽKOVSKÝ, Ladislav 84
 KUČERA, Jaroslav 333
 KUČERA, Karel 3
 KUČERA, Rudolf 416
 KULAŠÍK, Peter 42
 KULHAVÝ, Jan 252
 KULKA, Erich 307
 KURAL, Václav 278, 427
 KUSÝ, Miroslav 132
 KVAČEK, Robert 279
 KYJOVSKÁ, Božena 14
 KYNCL, Karel 216
 LACINA, Vlastislav 444
 LANDOVSKÝ, Pavel 265
 LANZMANN, Claude 308
 LEDERER, Jiří 266, 267, 355
 LEVORA, Josef 8
 LIEHM, Antonín J. 268
 LIPSCHER, Ladislav 309
 LIPSCHEROVÁ, Magdalena 310
 LIŠKA, Jiří (George) 85
 LOEWENSTEIN, Bedřich 86
 LONDON, Artur 217
 LORENC, Alojz 218
 LUKÁŠ, Petr 160
 MACHAČOVÁ, Jana 400
 MACHALA, Lubomír 24
 MANNHEIM, Karl 87
 MARCO, Jindřich 356
 MASARYK, Jan 133
 MASARYK, Tomáš Garrigue 88, 89
 MAŠEK, Petr 399
 MATĚJČEK, Jiří 400
 MATES, Pavel 396
 MATOUŠ, Ilja 15
 McDONALD, Kendall 311
 MĚCHÝŘ, Jan 4, 423
 MEJSTRÍK, Karel 312
 METTERNICHOVÁ, Tatiana 219
 MIKLOŠKO, František 424
 MILĚN, Petr 90

- MLYNÁŘ, Zdeněk 91, 220
 MOHORITA, Vasil 134
 MORAVEC, Jan 358
 MOULIS, Vladislav 408
 MOŽNÝ, Ivo 375
 MÜLLER, Adolf 92
 MÜLLER, Klaus-Jürgen 278
 MURÍN, Karol 221
 NÁDVORNÍK, Pavel 160
 NÁDVORNÍKOVÁ, Květa 32
 NEUŽILOVÁ, Jitka 11
 NICOLAUSOVÁ, Eva 9
 NOVÁ, Eva 16
 NOVÁK, Josef 334
 NOVÁK, Rudolf 222
 NOVOTNÝ, Jiří Datel 376
 NUTZ, Ota 272
 OLBERT, Franz 165
 OLIVOVÁ, Věra 280
 OPASEK, Anastáz 223
 ORT, Alexandr 93, 94
 OSOLSOBĚ, Jiří 224
 OTÁHAL, Milan 427, 445
 PACHMAN, Luděk 225
 PALKOSKOVÁ-WIESENBERGEROVÁ,
 Albína 226
 PALOUŠ, Radim 5
 PATOČKA, Jan 96
 PATTON, George S. – jr. 227
 PAVELČÍKOVÁ, Nina 313
 PECKA, Karel 228
 PEKAŘ, Josef 281
 PERKNEROVÁ, Kateřina 377, 384
 PERNES, Zdeněk 385
 PEROUTKA, Ferdinand 97, 282
 PETRÁŠOVÁ, Eva 386
 PETRUS, Jaroslav 446
 PICEK, Jan 401
 PICHLÍK, Karel 283, 402
 PITHART, Petr 98, 99, 269, 360
 PITRONOVÁ, Blanka 345
 PLEVZA, Viliam 447
 PODIVEN 403
 POCHYLÝ, Jaroslav 284
 POLÁK, Stanislav 447
 POLIŠENSKÝ, Josef Vincent 404
 PONICKÁ, Hana 229
 PRAŽÁK, Petr 376
 PREČAN, Vilém 167, 378, 382
 PREISNER, Rio 102
 PROCHÁZKA, Jan 103
 PSŮTKOVÁ, Zdeňka 449
 RÁBOŇ, Martin 286
 RADOSTA, Petr 315
 RADOTÍNSKÝ, Jiří 346
 RAJLICH, Jiří 317
 RAMBOUSEK, Ota 230
 RAŠL, Anton 231
 RAVIK, Slavomír 104, 105
 REIMAN, Michal 409
 RICHTER, Karel 318
 ROTHKIRCHENOVÁ, Livie 319
 ROTREKL, Zdeněk 458
 RUML, Jiří 232, 233, 361
 RUPNIK, Jacques 410
 RYŠÁNKOVÁ, Jarmila 413
 SACHAROV, Andrej 135
 SACHER, Vilém 234
 SALIVAROVÁ, Zdena 244, 270
 SCRUTON, Roger 107
 SEHNAL, Jiří 317
 SCHELLE, Karel 396
 SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ, Eva 319
 SCHMIED, Oldřich 387
 SÍGL, Miroslav 362
 SLÁDEK, Miroslav 136
 SLÁDEK, Oldřich 320
 SLÁNSKÁ, Josefa 235
 SLEJŠKA, Dragoslav 123
 SLÍŽOVÁ, Daniela 29
 SOLOVIOV, Vladimír Sergejevič 437
 SOROS, George 108
 SPÁČIL, Dušan 271
 SRHOLEC, Anton 347
 STANĚK, Tomáš 335
 STERLINGOVÁ, Claire 450
 STEVEN, Stewart 348
 SVĚDIROH, Pavel 451
 SVITÁK, Ivan 52, 109, 110, 111, 112, 113,
 114, 137
 ŠAMALÍK, František 115, 116
 ŠIK, Ota 239
 ŠIMEČKA, Martin Milan 240
 ŠIMEČKA, Milan 117, 379
 ŠIMKOVÁ, Dagmar 241
 ŠKOLOUD, Lubomír 242
 ŠKUTINA, Vladimír 243, 349, 452
 ŠKVORECKÝ, Josef 244
 ŠLECHTOVÁ, Alena 8
 ŠOLC, Jiří 321, 322, 323, 324
 ŠTĚPÁN, Miroslav 245
 ŠTĚPÁNEK, Petr 242

ŠTŮR, Svätopluk 118
 ŠULC, Bohuslav 325
 ŠUTAJ, Štefan 336
 ŠVEJNAR, Jan 53
 TAX, Petr 104, 452
 TEJCHMAN, Miroslav 326
 TIGRID, Pavel 405, 411, 412
 TOMANOVIČ, Zoltán 380
 TOMÁŠEK, Dušan 327
 TÓTH, Rastislav 42
 TUBA, Ľudovít 172
 UTITZ, Bedřich 350
 VACEK, Miroslav 246
 VACOVÁ, Marie 18
 VACULÍK, Ľudvík 247
 VAHALA, Zdeněk 449
 VÁHALA, Rastislav 351
 VALENTA, Edvard 248
 VALENTA, Jaroslav 408
 VALENTA, Jiří 119, 363
 VANČURA, Jiří 334
 VANĚČEK, František 249
 VANEK, Marián 174
 VANĚK, Antonín 454
 VÁROŠ, Milan 288
 VAŠKO, Václav 406
 VEJVODA, Jiří 272
 VENCOVSKÝ, František 455
 VEREŠ, Juraj 354
 VLADISLAV, Jan 381, 382, 459
 VNUK, František 456
 VONDRÁČKOVÁ, Jaroslava 250
 VOŘÍŠEK, Jaroslav 388
 VRABEC, Václav 457
 VYKOUKAL, Jiří P. 408
 WEININGER, Jan 11
 ZÁBRANA, Jan 251
 ZELENÝ, Milan 56, 57
 ZIELENIÉC, Józef 58
 ZIKMUND, Miroslav 149
 ŽABKAY, Ernest 231
 ŽELAZKO, Miloslav 43
 ŽIKEŠ, Vladimír 330

Rejstřík názvů

(uvedených v záhlaví)

Ako sme kradli 365
 Almanach Labyrinth 1992 22
 Alternativní rozvojové cesty průmyslové společnosti... 44
 Aparát – soumrak polobohů 179
 August na Slovensku '68 138
 Biografický slovník osobností moderních dějin 23
 Československo a Marshallův plán 140
 Československo-německý dialog ve Federálním shromáždění 141
 Československý fejton/fejton 1975–1976 63
 Českoslovenští letci na západní frontě 297
 Čítanka Josefa Škvoreckého 127
 Dějiny země Koruny české 2. 389
 Deset pražských dnů 143
 Devatenáctset /1989/ 144
 Dialogy Vladimíra Mečiara 256
 Dnešní krize česko-slovenských vztahů 67
 Době navzdory 145
 Dokumenty doby 1. 128
 Dopisy Milady Horákové 146
 Dvacátýprvní /21.srpen 1968/ 147
 Dvacet čtyřikrát /24x o demokracii a morálce/ 120
 Europress pro Evropu 148
 Fašistické represálie na Slovensku 299
 Historiografie v Československu 1958–1989 12
 Horúce témy 421
 Internačné formy politickej perzekúcie 338
 Jaro léto podzim 68 151
 Jeseň nádeje 152
 Kádrová nomenklatura KSČ 1948–1956 153
 Kalendárium osobností regionu Střední Čechy 27
 Kdo je kdo 91/92 28
 Kdyně v máji 1945 306
 Komu sluší omluva 155
 Kto je kto na Slovensku 1991 30
 Lidové noviny 1988 156
 Lidové noviny 1989 157
 Ludské práva 158
 Manipulátoři. O technikách bojů lži proti pravdě... 398
 Masaryk Tomáš Garrigue 159

- Mezinárodní konference o čsl. vývoji v roce 1968 358
- Návštěva předsedy vlády ČR Petra Pitharta v pražských archivech 6
- Nezvaná armáda 161
- Nově vzniklé společenské, zájmové a profesní organizace... 31
- O československém vězeňství 162
- O procesech a rehabilitacích 1., 2. díl 163
- Občanské fóry 164
- Obce České republiky 33
- Okresní archiv v Olomouci 1991 7
- Osm měsíců pražského jara 359
- Pamětní tisk Tomáše Garrigua Masaryka 95
- Pohyb obyvatelstva v ČSFR v roce 1990 1. sv. 121
- Politické strany na Slovensku 1860–1989 425
- Politické strany a hnutí v ČSFR 1992 34
- Politický systém a státní politika v prvních letech existence ČSR 285
- Politologický sborník 100
- Politologie dnes 101
- Porovnání výsledků voleb do NS ČSR v roce 1946 a do FS ČSFR v roce 1990 383
- Poslední hurá 166
- Přehled periodického tisku v ČR v roce 1990 1. 35
- Prognostické reflexe problémů přechodu k demokracii... 50
- Protektorátní politika Reinharda Heydricha 314
- Rady a vyznamenania Slovenskej republiky 1939–1945 316
- Sborník Mezinárodního politologického ústavu 106
- Sborník sociální statistiky ČSFR 1990 122
- Seďm pražských dnů 168
- Seznam nakladatelů v České republice 36
- Slezsko v československo-polských vztazích 415
- Slovensko v politickom systéme Československa 426
- Slovník českého románu 1945–1991 37
- Slovník zakázaných autorů 1948–1980 38
- Sociálně-politická proveditelnost ekonomické reformy 51
- Soupis zahraničních periodik docházejících do ústředních knihoven 17
- Srpen 1968 236
- Statistická ročenka ČSFR 1990 39
- Statistická ročenka ČSFR 1991 40
- Statistické údaje, které jsme nesměli znát 41
- Studenti psali revoluci 237
- Svätý Otec Ján Pavol II v ČSFR 169
- Svedectvo jednej generácie 287
- Svět bez lidských dimenzí 238
- Tady a teď 170
- Terč – teorie, empirie, region, člověk 54
- TGM ve fotografii 171
- Tisíc let česko-německých vztahů 430
- Tragédia slovenských Židov 328
- Ústava republiky Československé 173
- V boji za svobodu Československa 329
- Ve jménu života vašeho... 364
- Volby do národního shromáždění /1920–1935/ 175
- Volby do Federálního shromáždění ČSFR v roce 1992 176
- Výbor z díla Jiřího Kosty 55
- Východoslovenský kraj v tlači 19
- Z těch (revolučních) dní 177
- Západočeský kraj v tisku 1990 20
- Zemřelí ve věznicích a tresty smrti 1948–1956 178
- Ztracené dějiny aneb ziemie odzyskane? 431

Summaries

Why a Journal and for Whom

The publishers of the journal *Soudobé dějiny* [Contemporary history] are happy to be able finally to present the first issue of a scholarly journal which they hope will be above all else one of the most important instruments helping to make contemporary history a scholarly discipline in Czech universities and academic institutions. That does not mean, however, that they wish the readership to remain limited only to specialists in contemporary history or related fields. On the contrary, the publishers have not given up their aim of addressing a wider section of the public and of thus contributing to a renewal and expanding of historical memory, to an intensification of a sense of historical reflexion in current discussions and essays. This journal would like to contribute to preventing the picture of the past, which current Czech society is creating, from being overly stigmatized by the traumas brought about by being unable to come to terms with one's own past; it would like to help society – as much as historiography is able – in its search for its own identity. Our starting point is the awareness – almost banal but repeatedly overlooked – that the past is part of the present, whether we like it or not, whether we realize it or not, whether we notice it or not, or even if we actually refuse to notice it.

In starting to publish a journal dedicated to contemporary history, we are entering a field which, especially to the west of our borders, has been cultivated through the efforts of many researchers and has managed to publish countless testimonies to the legitimacy of this research as part of historiography. Contemporary history is not a term which means the same thing everywhere. Above all, it does not embrace the same time span in all countries: sometimes it consists of the two hundred years since the French Revolution, elsewhere it means only the period since the end of the First World War, with the emphasis on certain phenomena according to the specifics of a certain country.

The necessity of paying concentrated attention to the history of the 20th century and of creating a specialized institution for this purpose – including a scholarly journal on the topic – stems from many reasons which apply elsewhere but along with one important reason more: the circumstances of the 'government of forgetting' which lasted almost fifty years, and the manipulation of recent history through distortion, slanted interpretation or the making of taboo entire areas of discussion, resulted in Czechs having much catching up to do.

For reasons of division of labour among academic institutions, the Institute for Contemporary History was entrusted at its founding with the task of researching Czechoslovak history since the late 1930s to the present, a period of just over fifty years. For the purposes of the journal *Soudobé dějiny*, when we think of the term contemporary history

we are thinking of the history of the 20th century, especially the period which is already a whole because it is closed off (in so far as it is possible in history to speak of something as being 'closed') by Czechoslovakia's having ceased to exist.

We would like to emphasize that the division of history into older, recent and most recent is more or less a technical device to aid in the division of labour and allow for a certain degree of specialization; in no way do we wish to ignore the ideal unity and integrity of history, neglect long-term trends and cycles or overlook phenomena which directly repeat themselves archetypically or run through all history. We know that as a result of the shortening of the time perspective we often end up with short-lived interpretations.

In any case, we consider it one of *Soudobé dějiny's* tasks to examine the concept of contemporary history as demarcated by its subjects and methodology. We would like to do that task justice by publishing surveys and information on the state of changes in research abroad and by providing space for original essays on this theme, which will be written for this journal.

At the forefront of *Soudobé dějiny's* interests is, apart from general questions of methodology and theory, the history of Czechoslovakia, not only the Czechoslovak state (that, too, of course, though in its broadest international context), but rather historical processes, events and changes in the lives of people in Czechoslovakia, in Czech and Slovak society, in their various strata and social groupings, on the peripheries, as minorities, in regions and localities.

It should be clear, then, that when we use the term history, we are not thinking primarily of political history, with its focus on power relations between the ruling elite and subordinates, the state as the centre of power and control. We wish to support research enriched by the study of social history, historical demography, the study of mentalities and material culture, historical anthropology, research of daily life and, lastly, the new history of daily life, micro-history. And, we would like to help encourage gender studies here in the Czech Republic, examining the relations of men and women and the differences in their roles and status, the role of the family in the life of the individual and society and the changing status of children.

This means openness on all sides, especially in terms of methodology and working with others from the fields of sociology, literature, ethnology, art history, film and architecture and other fields in the humanities. This means openness in discussions about what is a valid research subject in contemporary history, and thus the journal offers its pages for articles and information, as long as the topic relates to our subject and, one way or another, to the behaviour, experiences and observations of people in the middle of events in the 20th century. To fulfil the aim of capturing history in all its complexity requires being open thematically, especially today when the horizon of historiography has been expanding immeasurably, in the passing of judgements on which topics are of the first magnitude and which are peripheral, and especially in assessing what is part of history and what is not.

There remains one other thematic area: the most recent history of Czech and Slovak historiography, which consists of all streams of historiography, official, as well as independent, the work of Czech and Slovak historians in exile and the historical work of scholars in Czech and Slovak studies abroad. Connected to that is self-reflexion by members of today's community of historians and research into such topics as past, historiography and historians in the social context of the period. If *Soudobé dějiny*

succeeds in creating a space for a discussion between generations, it will have achieved a real success.

This multifaceted, interdisciplinary and thematic openness does not mean, of course, that we want historiography of the most recent period to spill over into the social sciences, strip it of its uniqueness, as far as method and subject matter are concerned, strip it of what is indispensable to it, including its task as a co-creator of social memory or the possibility of using history to aid in acquiring the needed distance from oneself and from the present which we are living in.

If we say that we want to support the forming of contemporary history as a scholarly discipline in the Czech Republic, it in no way means that we are returning to the axioms of classical historicism or that we are submitting to neo-marxist ideas such as predictability or objective reality. We are aware of the degree to which the assumptions and starting points of traditional historical research and historiography were cast into doubt, along with the concepts of objectivity, historical truth, belief in the possibility of separating historical interpretation from the observer's viewpoint, and we want to draw the natural conclusion from this: to open the pages of the journal to information, essays and discussions on contemporary trends in the theory of historical knowledge.

All forms and types of historical literature will find a place in the journal *Soudobé dějiny* – as long as the size of the contribution does not exceed the possibilities offered by a periodical that has between 120 and 160 pages. In other words we welcome articles, historical essays and material of up to 30 manuscript pages. (Although exceptions may be made, longer work is better suited for other publications such as the Institute's *Sešity* series.) The journal will continue to publish individual documents (for example, important recent finds from the archives), samples of oral history and contributions from memoirs. The journal is wide open for discussion and polemics, as well as criticism (review essays of new historical literature on a given topic will be given preference), although there is not yet a section – at least not in the first two issues – containing annotations on books or articles. All original contributions will first be assessed by scholars who will remain anonymous.

Each issue will have a main theme, around which the greater part of the contributions for that issue will revolve. In view of this year being the twenty-fifth anniversary of the 1968 Warsaw Pact intervention, we have chosen for our first issue a theme of historical reflexion, connected factually with the systemic crisis in Czechoslovakia at the end of the 1960s. The second issue will have as its main theme the German occupation and German-Czech relations.

Soudobé dějiny hopes to help integrate contemporary history in the Czech Republic into the stream of scholarly research which is being carried out in the rest of the world, and especially in countries where this discipline has a long tradition and has attained a high level. One of the ways to reach this aim is through close cooperation with authors abroad, especially scholars in Czech and Slovak studies; if we are addressing them by this route then we look forward to contributions which they will offer us. A great deal will depend on how the journal manages to play an informative and communicative role.

This can be achieved in large part by the publication of bibliographic lists and surveys. These will form a bibliography of Czech historical literature intended for local and, in particular, foreign readers, on the one hand, and bibliographic surveys of non-Czech historical literature, on the other hand, to insure prompt, systematic and regular

information on books and articles (published in selected journals) which have most recently been published abroad. Bibliographical work in the field of contemporary history in the Czech Republic must first be formed in terms of methodology, organization and personnel. *Soudobé dějiny* wishes to assist in this task, by becoming the forum for discussion on how best to organize this bibliographical work and, at the same time, be the medium for the publication of their results. At first, the results will be modest; for the first issue we shall have to be satisfied with bibliographical lists based on new acquisitions of the Institute's library.

Among the information on work in the field of contemporary history in the Czech Republic and abroad, there will be regular reports on institutions, research projects, conferences and new journals. *Soudobé dějiny* will undoubtedly form a network of scholars at home and abroad in order that the gathering of information of this type be of excellent quality, timely and complete enough for the reader to be able to count on getting at least a reference to other sources of more detailed information.

Soudobé dějiny will be published in Czech, although contributions written in Slovak may be published in that language since the Slovak question is an integral part of the topics which the journal will be dealing with. At the same time, however, we are thus offering Slovak historians a specialized publishing base, until they establish their own journal of contemporary history. Contributions from other colleagues abroad, written in other languages, will be translated into Czech. A summary in English will make the journal accessible to readers who do not have Czech, by at least helping them to assess the importance of its contributions for their own work.

The Institute for Contemporary History of the Academy of Sciences of the Czech Republic is the journal's institutional base. It provides the basis for the location of the editorial offices and editorial work, staff, material, salaries and honoraria connected with the publishing of the journal, with the type-setting, printing and distribution, as well as contacts with authors and readers. The Institute for Contemporary History considers *Soudobé dějiny* a substantial part of its *raison d'être*. It wishes to contribute to the formation of expert bibliographical work and to the acquisition of scholarly information on research in contemporary history at home and abroad.

The Institute has entrusted the responsibility for the journal's content, the acceptance or rejection of contributions received and the establishment of the thematic orientation of each issue to particular individuals (Emanuel Mandler and Vilém Prečan, at first). These editors and their assistants form an editorial group closely connected to the journal, accepting responsibility for its content and scholarly quality.

The editorial board of *Soudobé dějiny* has been expanded by the participation of scholars from around the world, whose work is connected with contemporary history. They will meet at least once a year, comment on the overall orientation and scholarly quality of the journal and submit recommendations to the editors. Both the editorial board and the editors are guided by rules determining the extent of their work and responsibilities.

Owing to our desire to get the journal started as soon as possible we are starting in mid year, which means there will be only two issues of *Soudobé dějiny* for 1993. Beginning in 1994, however, it will appear as a regular quarterly.

On behalf of the editorial group,

Vilém Prečan

Summaries

Marginalia on the Legend of 1968

Jan Měchýř

This essay considers events of essential significance for the unfolding of the Prague Spring. The writers' congress, the January plenum of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, the Party's Action Programme, the military intervention in August, the Moscow Protocol, the resolution of the collaborationist group Čechie, and the April 1969 plenum of the Central Committee, believes the author, form the outline of the social movement which was the result of a conflict of interests, of intentions and expectations of various groups within the Party, which awakened the public's interest throughout the East bloc. The author's main thesis is that 'the January policies' were a fiction which actually hid the Party's lack of preparedness for dealing with the crisis of the social system. Similarly, his evaluation of the Action Programme, which he considers to have been antiquated from the moment it was created in April 1968, is negative. Nevertheless, the lifting of censorship and the allowing of social criticism enabled the replacement of many incompetent politicians in top positions and created a powerful social dynamism in Czechoslovakia. The Soviet leadership at the time was unable to respond to it except by military intervention. Although this intervention was a military success, it was a political failure. The Moscow Protocol which followed was a ignominious agreement between the Soviet and Czechoslovak leaderships, signed by the latter under the threat of violence. Even under these circumstances, however, the agreement left the Czechoslovak representatives quite a bit of room for manoeuvre. The Dubčekites were unable to take advantage of it, though, and through lack of tactics lost one position of advantage after another in the weeks and months following 21 August 1968. The author believes that the force which once and for all determined their defeat did not come from abroad but from home, namely in the sect of fanatic supporters of the intervention, whose efforts contributed significantly to Dubček's replacement by Gustáv Husák, the normalizer, in the office of Party secretary, in April 1969, which sealed the fate of the Prague Spring.

The attempt to understand 'what actually happened' inspires the author to pose constantly unanswered questions about the fateful junctures which pointed developments first to Soviet military intervention and finally to the stifling of the reform process and the 'normalization' of society. Although this historical essay understandably leaves much unanswered on the verge of the problems of '68, it remains an important impetus to further discussion.

Ludvík Svoboda and August 1968

Antonín Benčík

Benčík's article is an attempt to sketch a political profile of President Ludvík Svoboda and evaluate his role during the dramatic days of August 1968. Svoboda, the former commander of the Czech units in the USSR during the Second World War who, as a result, became a national hero, was nominated by the Dubček leadership for the office of president.

After his election, Svoboda became an active, albeit moderate, advocate and promoter of the reform process, of unity among the nations of Czechoslovakia and of friendship with, and allegiance to, the Soviet Union. Together with his entrance into 'high politics' at the time of the Warsaw Treaty states' most severe criticism of the Czechoslovak reform policies (at Czechoslovak-Soviet negotiations in Čierná, 28 July to 1 August 1968 and at a meeting of the six Warsaw Treaty states in Bratislava on 3 August 1968), Svoboda was becoming increasingly more tolerant about Moscow's hostile attitudes towards the reform process. In the critical days of August, his thinking and actions were too strongly, indeed fatefully, determined by, and linked to, his wartime experience as a general at the front and commander of Czechoslovak units attached to the Red Army. The hostile attitude of Moscow and the other five Warsaw Treaty states towards the reform process, followed by the military intervention, were met with marked understanding by Svoboda. It was certainly no coincidence that he alone among the leading politicians neither unambiguously distanced himself from the military operation nor condemned it. On the contrary, at the moment when the intervention found itself in a deadlock – that is, the military operation had succeeded but the original political direction totally failed, leaving Moscow in the role of aggressor in the eyes of the world – Svoboda offered a nervous Brezhnev a way out of the embarrassing situation. This initiative led to the Czechoslovak-Soviet 'negotiations' in Moscow, from the 23 to 26 August, the result of which was *de facto* capitulation in the form of the Moscow Protocol. The result of these negotiations was influenced predominantly by the uneven balance of forces between the negotiating parties. Svoboda, however, together with Vasil Biřak and Gustáv Husák, acted as a lever, helping the Soviet side break the defence of the reformers in the course of the negotiations. The logic of the Soviet interpretation of the Moscow Protocol and the practice of the normalization of Czechoslovakia led Svoboda in the following months to the position of the most conservative, pro-Brezhnev group of Kolder, Indra and Biřak and their infamous bible of normalization, 'Lessons from the Years of Crisis'. It is Svoboda's personal tragedy that he went from national hero to becoming one of the main normalizers who 'deserves the credit' for the more than twenty years of economic, political, cultural and moral devastation of Czechoslovakia.

Historical Study of the Question of Power

František Graus

Soudobé dějiny has reprinted a study by a leading Czech historian, František Graus, written immediately after 1968 and appearing as a working paper of the Historical Institute of the Academy of Sciences for their multi-volume project of world history, and then published as 'Gewalt und Recht im Verständnis des Mittelalters', in *Beiträge zur Geschichtswissenschaft*, 134 (Basel-Stuttgart, 1974, pp. 5-21). More than twenty-five years later, this essay has not lost any of its significance for historical studies, especially for contemporary history.

A major part of the study consists of social-power structures. The author supplements the common view of power from the point of view of state politics with the emphasis on examining its organization and execution. It is important to recall, he stresses, that apart from central power there is always local power and many other forces, too, including convention and prejudices. In his interpretation, Graus first divides the forces of power, which feel like objects of power, into open violence, authority, the institutionalization of power relations and the character of being manipulatable; the other part of the article focuses on the attempt to classify power organization. The basic yardsticks, for the author, are the basis of power, the manner of rewarding ruling groups, the actual organization of power and, lastly, the technology and execution of power. Graus completes this classification with, among other things, an outline tracing power organization from the point of view of its stability. He dedicates particular attention to the ideological rationalization of power and to the question of how to accept control with this ideological rationalization.

The actual impetuses which are Graus's starting point – especially the danger of the concentration of power and the need to limit it – remain, and nothing points to their disappearing in the foreseeable future. The multi-layered and precise historical classification of a power structure of society, which is the actual subject of Graus's study, will certainly inspire new thinking on our most recent history.

General Gajda's Revenge

Robert Sak

General Radola Gajda (also known as Rudolf Gajda or, by his real name, Rudolf Geidl) was a commander of the Czechoslovak Legion in Russia during the Great War. After the Legion fell apart, it was recalled from the front, and Gajda entered the services of Admiral Kolchak, the military dictator in Omsk. He became the commander of one of the armies which were intended to help bring down Soviet power. The offensive came to naught; Gajda and Kolchak parted on bad terms. On his own train to Vladivostok, he came into contact with men who later enabled him to join up with the leading actors in the democratic resistance aiming at bringing down Kolchak's government and at creating a non-Soviet state on the territory between the Urals and the Pacific. In order to revenge himself against the admiral, he accepted an offer to become military leader of a prepared uprising in Vladivostok, in which Russian democrats, moderate socialists

and even Bolsheviks took part. The uprising was put down and Gajda was taken captive. He was then released thanks to the intervention of the Czechoslovak leadership.

After his return from Russia, he attended the war academy in Paris. He became commander of a division and finally a member of the general staff. Accused of having betrayed a military secret to a Soviet agent (he had actually handed over a completely insignificant document to a former colleague from Vladivostok), he was suddenly recalled and sent into retirement. An attempt by the political representatives of the Russian exiles to enlist Gajda to lead the anti-Soviet army in Manchuria was unsuccessful. Having hired men in an attempt to steal documents relating to the investigation of his case, he was stripped of the rank of general and jailed for a short time in the late 1920s.

Documents

The Fund of the Republic

Here are two government resolutions related to the Fund of the Republic, which was created in 1968 as a spontaneous initiative in response to the danger facing Czechoslovakia prior to 21 August and still present in 1969. The basis of the fund consisted of contributions from individual citizens, voluntary shifts in factories and some enterprises. The first of the published government resolutions is evidence of the spontaneous nature of the collection: the rules on how they should be managed (*Zásady statutu Fondu republiky*, an appendix to the resolution of the government of the ČSSR from 5 December 1968) were not published until six months after their having been formulated. The second document is mainly an example of the rhetoric typical of the period between August 1968 and the onset of normalization.

František Kriegel's Last Speech

This is a speech given by Kriegel at the plenary session of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party shortly before he was expelled from this organ and the Party and forbidden from making public appearances. This speech marks the end of his subtle yet, in its own way, brilliant political career in 1968. He was the only leading Czechoslovak politician among those forcefully taken to Moscow 'to negotiate' the Moscow Protocol who steadfastly opposed the intervention and refused to sign the protocol. He was later one of the four members of parliament to vote against an agreement on the temporary basing of Soviet troops in Czechoslovakia. He was immediately dismissed from all his positions. Nevertheless, his stand was and is evidence that resistance to the Soviet occupation was conceivable and possible.

The Story of the Letter of Invitation

František Janáček and Marie Michálková

This edition of *Soudobé dějiny* contains six documents which in one way or another relate to the problem of the letter of invitation allegedly sent by the Czechoslovak leadership to the Soviet leadership in August 1968 and asking for military assistance to stop the 'counter-revolution'. They are directly connected to the scenario for the intervention and its actual implementation against the reform process in Czechoslovakia during the Prague Spring. The documents are preceded by an essay on the entire story and background of the letters. Apart from the letter signed by five members of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party (usually called the 'letter of invitation') and Antonín Kapek's letter to Brezhnev, this edition also contains documents prepared by the 'control centre' of the five intervening states and intended to be the justification for the use of armed force: a communique by the Soviet politburo to the Party action-group committee, the proclamation to the Czechoslovak Army, the proclamation of the central committees of the parties and governments of the USSR, Poland, Hungary, East Germany and Bulgaria (delivered to Czechoslovak President Ludvík Svoboda, on 20 August) as well as a note from the ambassador concerning the president's reaction to this statement.

These documents were acquired in 1991 and 1992 from important archives of the Soviet politburo, which had just been opened, and from the archives of the foreign ministry of the Russian Federation. Only now is the community of historians and the public at large able to see these documents to such a full extent.

Materials

On *Židovské listy*

Anna Hyndráková

These materials and the accompanying study deal with the journal *Židovské listy* [Jewish pages], which was published by the Jewish Congregation in Bohemia and Moravia, from 24 November 1939 to 1945. The author focuses on the topic of emigration. In view of the fact that Nazi Germany originally wanted to settle the Jewish question by supporting legal Jewish emigration, this topic predominates in the first year's issues of *Židovské listy*. The articles provide information on the problems which a Jewish applicant for legal emigration had to face in order to receive an affidavit, which was the primary document he required. They also provide information on the conditions, often very strict, set by the individual countries for migrants and by the council of the Jewish Congregation for its members in order that they comply with them. This article is supplemented by numerical data on Jewish emigration from 1939 to 1945.

*Reviews***The November Revolution in Czech Literature and in the Czech Press
(December 1989 to December 1991)**

Jana Svobodová

The earliest serious journalistic publications (e.g., Michal Horáček's *Jak pukaly ledy* [How the ice broke]) are more documents on the atmosphere of those November days than they are historical sources. Moreover, books which note specific surroundings such as *Studenti psali revoluci* [The students wrote the revolution], provide a multifaceted and authentic look at the period of the November revolution. The reviewer pays special attention to the historical work of documentary value, *Deset pražských dnů* [Ten Prague days]. She does not fail, however, to pay attention to works which she does not find particularly successful (e.g., Karel Hvizďala's *Výslech revolucionářů* [Interrogation of the revolutionaries]) and books from the other camp (Miroslav Štěpán, L. Zifčák). Supporters and opponents of the post-November changes have thus pronounced their judgements and thus, says the reviewer, a period has begun, in which historians are working through the gathered sources and preparing for a discussion on the first results of their work.

Not Yet Fully Appreciated Publications

Václav Vrabec

Apart from two books published separately elsewhere, two series published by the Institute for Contemporary History are the subject of Vrabec's review, *Dokumenty o perzekuci a odporu* and *Sešity*. Both of them, essentially series of documentary materials (the first is even unobtainable in book shops), are evaluated very positively. The *Dokumenty* series 'exposes the criminal nature of the totalitarian regime'; the *Sešity* series aims to acquaint the readers with the results of long-term research. It is divided by period and topic; the majority of the volumes deal with the period from the end of the Second World War till the mid 1960s. In view of their large number, the author does not attempt to analyze the individual titles but tries instead to provide the most essential examples of the historical material which these works draw upon.

*Chronicle***Czech 'German Studies'?**

Jan Křen

This contribution points out the serious blank spots in Czech social sciences, which became obvious after the fall of the Iron Curtain. It deals with the contradiction between normal neighbourly relations between the Czech Republic and Germany, as well as the other German-speaking countries, on the one hand, and Czech academia's lack

of preparedness, on the other hand, to dedicate itself to their relations, the need for their development and an examination of their history (which, to a large degree, has been a shared one). This imbalance can be rectified only by a complex, interdisciplinary approach, which means the creation of a German Studies programme. Such a programme would have to contain a history of the relations of the German-speaking countries with the Lands of the Bohemian Crown (in which the obsessive Sudeten prism is almost always in the background). Its focal point would be the study and analysis of the historical reality of the individual German-speaking countries. The article concludes with suggestions for the institutional securing of this sort of programme, which still lacks the necessary requisites.

The Government Commission for Analysis of the Events of 1967–1970

Josef Belda

The author reports on the work of the commission which was established by the Czechoslovak government in late 1989, not long after the November takeover, which conducted its work until the end of 1992. This year, 1993, twenty-five years after the Prague Spring and the intervention by the states of the Warsaw Treaty Organisation, this government commission is already producing tangible results. Among the more significant of them, believes the author, is the soon to be published monograph on the events of 1968, the extensive collections of copies of documents from archives at home and abroad, and the preparation of a ten-volume series of primary source documents on the Prague Spring. After the commission's mandate came to an end, the Institute for Contemporary History (of the Academy of Sciences) took over its work.

The Contributors

Josef Belda (1920) was on the Czechoslovak Government Commission for Analysis of the Events of 1967–1970, from 1990 till the end of 1992. He is at present a member of the Institute for Contemporary History (Czech Academy of Sciences). He is co-author of *Československo roku 1968* (Prague: Parta, 1993).

Antonín Benčík (1926) was originally a member of the Historical Institute of the Czechoslovak Army. He was on the Czechoslovak Government Commission for Analysis of the Events of 1967–1970, from its creation in 1989 till 1992. He has authored and co-authored a number of studies on the Second World War and the Prague Spring of 1968.

František Graus (1921–1989) was a leading Czech medievalist. Till 1969 he was a professor at Charles University and a member of the Historical Institute of the Academy of Sciences in Prague. After he emigrated from Czechoslovakia, he became Professor of Medieval History in Basle, Switzerland, where he remained till the end of his life.

Anna Hyndráková (1928) is a member of the Institute for Contemporary History (Czech Academy of Sciences) in the department of Jewish studies. Her work focuses on the fate of the Jewish population of Czechoslovakia during the Second World War.

František Janáček (1930) is Director of the Memorial to the Resistance at the Historical Institute of the Czech Army. He is concerned with modern Czech history, especially of the period 1938–1970.

Jan Křen (1930) is a professor at the Faculty of Social Sciences of Charles University and Director of the Centre for German and Austrian History. He is interested in Czech-German relations, as well as German and Austrian history of the nineteenth and twentieth centuries.

Jan Měchýř (1930) is Senior Lecturer at the Department of Economic and Social History of the Faculty of Philosophy, Charles University. He focuses mainly on the period from the end of the Second World War to the present.

Marie Michálová (1944) is a member of the Memorial to the Resistance at the Historical Institute of the Czech Army. She specializes in the publication of primary sources related to the most recent period of history.

Vilém Prečan (1933) spent fourteen years in exile in Germany. As of 1990, he has been Director of the Institute for Contemporary History (Czech Academy of Sciences) in Prague. His area of interest is Czechoslovak history in the European context from the Munich Agreement of 1938 to the present.

Robert Sak (1933) is Senior Lecturer in Contemporary History at the Faculty of Education of South Bohemian University. His main area of interest is the political and cultural history of the nineteenth and twentieth centuries.

Jana Svobodová (1951) is a member of the Institute for Contemporary History. She is concerned with the activities of civic initiatives and with issues related to anti-Semitism during the Communist regime.

Václav Vrabc (1931) was Director of Radio Czechoslovakia from 1990–1992. He is a free-lance historian and journalist dealing with modern history.

Contents

Vilém Prečan	Why a Journal and For Whom	5
Jan Měchýř	Marginalia on the Legend of 1968	11
Antonín Benčík	Ludvík Svoboda and August 1968	24
František Graus	Historical Study of the Question of Power	44
Robert Sak	General Gajda's Revenge	61
 <i>Documents</i>		
J.V.	The Fund of the Republic	79
J.V.	František Kriegel's Last Speech	83
František Janáček, Marie Michálková	The Story of the Letter of Invitation	83
 <i>Materials</i>		
Anna Hyndráková	On <i>Židovské listy</i>	102
 <i>Reviews</i>		
Jana Svobodová	The November Revolution in Czech Literature and in the Czech Press	109
Václav Vrabec	Not Yet Fully Appreciated Publications	119
 <i>Chronicle</i>		
Jan Křen	Czech 'German Studies'?	125
Josef Belda	The Government Commission for Analysis of the Events of 1967-70	129
<i>Bibliography</i>	135
<i>Summaries</i>	172

Autorům

Časopis Soudobé dějiny vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16-32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T 602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbu, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit“.
4. Poznámkový aparát připojte na konec rukopisu.
 - a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky) a signatura (OA Písek, OÚ Pí, pres. 423/45).
 - b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů (**u monografií**): Jméno autora (v pořadí: křestní jméno [nebo iniciály] **PŘÍJMENÍ** [verzálkami] – spoluautor, Název (kurzívou). Podnázev. Místo vydání, nakladatelství, rok vydání, strana. **Stať z ročenky, sborníku, periodika**: Autor stati (viz výše), Název (kurzívou). Podnázev. In: Název ročenky, sborníku, ročník. Místo vydání rok vydání, číslo, strana. Používejte výhradně arabské číslice.
5. **Záznam monografie pro recenzi, anotaci apod.:** Autor (viz výše), Název (kurzívou). Podnázev. Údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.), Pořadí vydání, Místo vydání, Nakladatel, rok, počet stran. – (Edice). – Další údaje o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatelství; rejstříky, bibliografie ap.).
6. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
7. – Připojte resumé v rozsahu 15-30 řádek pro překlad do angličtiny.
 - Navrhnete zkrácený název článku pro živé záhlaví.
 - Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působistiě, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat přehled recenzních výtisků nových knih a předem děkují autorům a nakladatelům za jejich zasílání.

Redakce

PE 6469

